

Turun yliopisto
University of Turku

AGRICOLAN PITÄÄ – NESESSIIVIVERBI KIELIKONTAKTIN YTIMESSÄ

Duha Elsayed

Turun yliopisto
University of Turku

AGRICOLAN *PITÄÄ* – NESESSIIVIVERBI KIELIKONTAKTIN YTIMESSÄ

Duha Elsayed

Turun yliopisto

Humanistinen tiedekunta

Kieli- ja käännöstieteiden laitos

Suomen kieli ja suomalais-ugrilainen kielentutkimus

Tohtoriohjelma Utuling

Työn ohjaajat:

Professori Kaisa Häkkinen,
Turun yliopisto

Professori Tuomas Huumo,
Turun yliopisto

Tarkastajat:

Professori Jaakko Leino,
Helsingin yliopisto

Dosentti Merlijn de Smit,
Tukholman yliopisto

Vastaväittäjä:

Professori Jaakko Leino,
Helsingin yliopisto

Kustos:

Professori Tuomas Huumo,
Turun yliopisto

©2017 Duha Elsayed

Taitto Duha Elsayed

Kannen kuva Ibrahim Elsayed

Turun yliopiston laatujärjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu Turnitin OriginalityCheck-järjestelmällä.

ISBN 978-951-29-7027-8 (Painettu/Print)

ISBN 978-951-29-7028-5 (Sähköinen/Pdf)

ISSN 0082-6995 (Painettu)

ISSN 2343-3205 (Verkojulkaisu)

Painosalama Oy - Turku, 2017

Tiivistelmä
TURUN YLIOPISTO
Humanistinen tiedekunta
Kieli- ja käännöstieteiden laitos
Suomen kieli ja suomalais-ugrilainen kielentutkimus
ELSAYED, DUHA: Agricolan *pitää* – nesessiiviverbi kielikontaktin ytimessä
Väitöskirja, 225 sivua, 4 liitesivua
Joulukuu 2017

Pitää on vanhaan perintösanastoon kuuluva verbi, joka alkuaan on tarkoittanut 'hallussa pitämistä' tai 'kiinnittyneenä olemista'. Sitä se tarkoittaa edelleenkin, mutta lisäksi verbi on käynyt läpi kieliopillistumisprosessin, jossa siitä reanalyysin ja pragmaattisten implikaatioiden konventionaalistumisen tietä on tullut välttämättömyyden ja pakon ilmaisin. Muistona esimodaalisesta merkityksestä verbiin on tarttunut sitkeä toisen käden tiedon konnotaatio, joka usein aktivoituu, kun *pitää*-verbiä käytetään modaalisisissa tehtävissään.

Tämä tutkimus käsittelee Mikael Agricolan tekstejä. Kääntäjänä Agricola oli sekä oman aikansa lapsi että moderni ammattilainen siinä mielessä, että hän pyrki ensisijaisesti kääntämään alkuperäiskielestä mutta käytti apunaan myös aikalaiskäännöksiä. Uuden testamentin osalta tämä tarkoitti, että kreikan lisäksi lähtöteksteinä oli latinan-, saksan- ja ruotsinkielisiä teoksia. Erityisesti ruotsinnokset, Thet Nyia Testamentet 1526 ja Gustav Vasas Bibel 1540–41, saivat näin ollen esikuvan aseman, ja Agricolasta tuli poikkeuksellisen intensiivisen kontaktikieliopillistumisen monikielinen agentti.

Agricola käytti *pitää*-nesessiiviverbiä teoksissaan 4091 kertaa. Se oli käytännössä aina yksipersonainen. Käytössä ovat preesens ja imperfekti sekä indikatiivi ja konditionaali. Nesessiivirakenteelle tunnusomaista mahdollisuutta genetiivisubjektiin Agricola käytti erityisesti persoonapronominien yhteydessä. Merkittävin ero nykykieliseen nesessiivirakenteeseen verrattuna oli objektinmerkintä: infinitiivin yksikölliset kokonaisobjektit olivat *n*-päätteisessä akkusatiivissa, ikään kuin lauseessa ei nesessiiviverbiä olisikaan. Vaikutusalan kaventuminen on merkki *pitää*-verbin apuverbimäistymisestä.

Fennistit tietävät yleisesti, että Agricolan teksteissä *pitää* suurelta osaltaan vastaa ruotsin *skola*-verbiä, ja se käy ilmi myös tästä tutkimuksesta. Silti vastaavuus ei ole täydellinen. Vaikka *pitää*-futuurin syntyminen *skola*-verbin kontaktivaikutuksena on selvää, Agricola myös usein poikkesi rutiininomaisesta käännösratkaisusta käyttämällä futuurin asemesta merkitsemätöntä preesensia. Sanasanainen käännöstyyli oli syynä myös *pitää*-verbin semanttisesti tyhjään, toisteiseen käyttöön. Mahdollisuus tulkita propositio toisen käden tiedoksi on merkittävästi lisännyt *pitää*-verbin ilmaisuvoimaa.

Kielikontaktin aiheuttama uudennos rakentuu kohdekielen omista aineksista ja muutos kohdistuu aluksi semantiikkaan. Tämä tutkimus jäljittää konstruktiokieliopin periaatteita soveltaen sen kontaktikieliopillistumisen mekanismin, jonka kautta *pitää* sai vaikutteita geneettisesti erialkuiselta käännösvastineeltaan. *Pitää*-verbin *skola*-verbiltä kopioima polysemia on viime kädessä sen lounaismurteisen, ei-implikatiivisen käytön motiivoimaa. Kaksi kehityslinjaa eteni Agricolan suomessa uusiksi konstruktioiksi asti. Kielikontaktista seurasi, että 1500-luvulla *pitää* oli TAM-dimension (tempuksen, aspektin ja modaalisuuden) merkitsimenä nykyistä kieliopillisempi.

Asiasanat: Mikael Agricola, TAM-dimensio, evidentialisuus, auksiliaari, konstruktioteoria, uskonnollinen kieli

Abstract

UNIVERSITY OF TURKU

Faculty of Humanities

School of Languages and Translation Studies

Department of Finnish Language and Finno-Ugric Languages

ELSAYED, DUHA: *Pitää* in Mikael Agricola's works – a necessitative verb at the very core of a language contact

Doctoral dissertation, 225 pages, 4 appendix pages

December 2017

The verb *pitää* belongs to old Finnish vocabulary. It originally meant 'to hold (in hand)' or 'to be adhered to something'. It still does – but in addition, the verb early turned into a marker of necessity as a result of a grammaticalization process based on reanalysis and conventionalization of pragmatic implicatures. What was left over from its premodal meanings was a sticky connotation of hearsay which tends to get activated when the verb *pitää* is used in its modal functions.

The Finnish literary language came to existence in the form of Bible translations in the 16th century. This thesis is about Mikael Agricola's texts. As a translator Agricola was both a child of his own era and a modern professional who gave priority to the Greek original but also made use of contemporary Latin, German and Swedish translations. As a result, the Swedish New Testament 1526 and Gustav Vasa Bible 1540–41 had a strong impact on the oldest Finnish texts. In this process Agricola became the multilingual agent of an exceptionally intensive language contact.

Agricola used the necessitative verb *pitää* in combination with infinitive no fewer than 4091 times in his works, practically always in the 3rd person singular. Its present and past tenses, indicative and conditional moods occur in the texts. The Finnish necessitative constructions may take their subjects in the genitive case. Agricola adapted this practice especially with personal pronouns. What is different in his necessitative constructions compared with those of today is the object marking: direct objects carry the accusative ending *-n* just as if there was no necessitative verb at all in the sentence. This means the scope of *pitää* within the sentence was more auxiliary-like.

It is well known that *pitää* to a high degree pairs with the Swedish *skola* in Old Finnish. Still the compliance is far from being full. Even though the emergence of the contact-induced Finnish *pitää* future can be detected, the *skola* future was also frequently translated with unmarked present tense – a choice which fits the current Finnish tense system better. The word-to-word translation practices also encouraged the semantically empty or repetitious use of *pitää* in the texts. The constantly available option of understanding *pitää* expressions as hearsay plays a great role in the verb's multifunctionality as a marker of tense, aspect, and modality.

This study examines in detail the mechanism of change that took place when *pitää* adapted features from a genetically distinct verb. For this purpose, the principles and notation of construction grammar are applied. The study reveals that dialectal non-implicative necessitative constructions licenced certain alternative interpretations which made polysemy copying possible. Two new meaning-form pairings constructionalized. As a result, the verb *pitää* showed more grammatical auxiliary-like syntactic behavior in the 16th century than it does today.

Keywords: Mikael Agricola, TAM-dimension, evidentiality, auxiliary, construction theory, religious language

Sisällys

Alkusanat	11
1 Tutkimuksen lähtökohta.....	15
1.1 Latu, aukaistu edessä.....	15
1.2 <i>Pitää</i> -verbin alkuperä ja sen monet funktiot.....	16
1.3 Tutkimusongelma ja monografian rakenne.....	17
2 Kielitieteen ilmiöt, joita tämä tutkimus koskettaa	21
2.1 Kieliopillistumispolkuja ja niiden risteyskohtia.....	21
2.1.1 TAM-dimensio	22
2.1.1.1 Modaalisuus: määrittelyä.....	24
2.1.1.2 Poluilla.....	29
2.1.2 <i>Pitää</i> evidentialisena strategiana	33
2.2 Kieliopillistuvat konstruktiot.....	35
2.2.1 Konstruktio – kielen kognitiivinen eksemplaari	36
2.2.2 Yleistyksistä kielen muutokseen	40
2.2.3 Miten konstruktioita kuvataan	44
2.2.4 Lauseen semanttinen kehys ja TAM-aseointi.....	47
2.2.5 Nesessiivirakenne konstruktiona	49
2.2.5.1 Modaalistumiseen johtanut reanalyysi ja sen jälkeisiä kehityssuuntia.....	51
2.2.5.2 <i>Pitää</i> – riittävyyden ja mahdollisuuden verbi?.....	55
2.2.5.3 <i>Pitää</i> -nesessiivirakenteen toteutuminen suomessa.....	58
2.2.5.4 <i>Pitää</i> -konstruktioiden kieliopillistumisen asteesta.....	64
2.3 Kontaktissa	67
2.3.1 Kontaktikieliopillistuminen	69
2.3.2 Agricolan edellytykset toimia kielikontaktin avainhenkilönä	73
2.3.3 Kääntäminen kielikontaktina.....	75
2.3.4 Naapurukset <i>skola</i> ja <i>pitää</i>	78
2.3.5 Katsaus <i>skola</i> - ja <i>pitää</i> -verbien keskeisimpiin eroihin.....	82
2.3.5.1 Kuka keksi futuurin?	83
2.3.5.2 Irti koetusta ajasta.....	87
3 Pohjatutkimus: Agricolan <i>pitää</i> evankeliumeissa.....	90
3.1 Aineiston käsittely.....	90
3.1.1 Agricolan suomi aineistona	90
3.1.2 Se Wsi Testamenti ja sen lähtötekstit.....	92
3.1.3 Laskennallisia havaintoja evankeliumiaineistosta.....	95
3.2 Tekstille tyypillisiä muodon ja merkityksen yhdistelmiä	98
3.2.1 Preesensmuotoinen <i>pitää</i>	100
3.2.2 Imperfektimuotoinen <i>pitää</i>	105
3.2.2.1 <i>Piti/ei pitänyt</i> TAM-asemoijana	106
3.2.2.2 Moniäänisyydestä kolmen tulkinnan mahdollisuuteen.....	110
3.2.3 Konditionaalimuotoinen <i>pitää</i>	113

3.2.4 Toisteinen <i>pitää</i>	118
3.2.5 <i>Pitää</i> -konstruktioiden keskeiset funktiot evankeliumiaineistossa.....	119
3.3 Skola-käännösongelma Agricolan ratkaisemana	122
3.3.1 <i>Skola-pitää</i> -vastaavuus evankeliumiaineistossa	126
3.3.2 <i>Skola-pitää</i> -vastaamattomuus evankeliumiaineistossa.....	130
3.3.2.1 GVB:n <i>skola</i> -verbiä ei vastaa Agricolan <i>pitää</i>	130
3.3.2.1.1 Konstruktioiden semanttinen yhteensopimattomuus tai morfosyntaktinen haasteellisuus	130
3.3.2.1.2 Kaksi vaihtoehtoista ruotsin mallia	136
3.3.2.1.3 Saksan malli.....	137
3.3.2.1.4 Latinan malli.....	141
3.3.2.2 Agricolan <i>pitää</i> -verbiä ei vastaa GVB:n <i>skola</i>	147
3.4 Puhutaan agricola	150
4 <i>Piti-</i> ja <i>pitäisi</i> -ilmaukset koko Agricolan tuotannossa.....	153
4.1 Miten ja miksi.....	153
4.2 Aineistoon liittyviä haasteita	155
4.3 Isosta aineistosta löytynyttä	157
4.3.1 Imperfektimuotoinen <i>pitää</i>	157
4.3.2 <i>Senpåle ette</i> : finaaliset ilmaukset	164
4.3.3 Konditionaalimuotoinen <i>pitää</i>	166
4.4 <i>Piti/ei pitänyt/pitäisi/ei pitäisi</i> -konstruktioiden erityispiirteitä tuotannon eri osissa	169
4.5 Ei vain <i>skulle</i>	171
4.6 Epätavallisia muodosteita.....	174
5 Agricolan <i>pitää</i> -konstruktioiden piirteitä ja kehityslinjoja.....	179
5.1 Muutoksen mekanismin jäljillä	179
5.2 Nesessiivinen lähtökohta ja sen laajentuminen tempuskäyttöön	180
5.3 Kielikontaktin konstruktioiden unifikaatiolle asettamia haasteita	184
5.3.1 Futuuri: tempusanalogia	184
5.3.2 Sivulauseiden <i>pitäisi</i>	192
5.4 Referoinnin <i>pitää</i>	200
5.5 Auksiliaariloikka	205
6 <i>Pitää</i> – kokoaan suurempi	210
LÄHTEET.....	213
LIITTEET	226

"A major challenge in linguistic analysis concerns the possibility of capturing the inherently dynamic nature of linguistic structure and the gradualness of grammatical change, while satisfying the general requirement of systematicity and descriptive and explanatory adequacy."

– Mirjam Fried

Alkusanat

Olen kirjoittanut tämän kirjan alkusanat mielessäni tuhannesti. Mitä useampia vuosia on kulunut, sitä enemmän on muistettavia ja sitä suurempi liikutus valtaa mielen palauttaessa mieleen niitä, jotka ovat olleet kiitettävien luettelossa jo kauan.

Aapo Taiminen herätti kiinnostukseni vanhaan kirjasuomeen. Tähän päivään asti muistan ulkoa tietyt lauseet juuri hänen äänellään lausuttuina. Muistan ja kiitän kaikkia yliopisto-opettajiani.

Aimo Hakanen on väitöskirjatyöni ensimmäinen ohjaaja. (Hän ehkä tunnistaa vielä tutkimusaiheeni.) Hänen luennoillaan ymmärsin, että alani on syntaksi.

Kaisa Häkkinen näki koko mutkikkaan prosessin, eikä mikään yksittäinen kommentti ole työn kuluessa ollut merkityksellisempi kuin hänen arvionsa viime kevättalvena: väitöskirjan ainekset alkavat olla koossa. Tuomas Huumon huomiot ja kysymykset käsikirjoitukseni marginaalissa tekivät minuun vaikutuksen. Ohjaajani näkivät heti, mikä työssä on kestävää ja mikä vaati vahvistusta. Lämmin kiitos heille molemmille.

Esitarkastajikseni sain kaksi asiantuntijaa, jotka ovat tietämättään tutkimustensa välityksellä opettaneet minua jo kauan. Jaakko Leinon ja Merlijn de Smitin lausunnot ja niissä saamani ohjeet ovat toivoakseni vieneet väitöskirjatyötäni vielä hiukan eteenpäin.

Kiitän yliopistoni vanhan kirjasuomen tutkijaryhmää, Kirsi-Maria Nummilaa, Heidi Salmea ja Harri Uusitaloa, yhteistyöstä ja mukana elämisestä. Kiitän Varsinais-Suomen Viro-keskusta itseluottamukseni palauttamisesta. Kiitän kaikkia, jotka ovat elämäni aikana opettaneet minulle kieliä.

Kirsti Siitonen, Marja-Liisa Helasvuo ja Nobufumi Inaba ovat kuunnelleet murheitani ja ratkaisseet joukon käytännön ongelmia. Tanja Toropainen ja Salla Nurminen ovat osaltaan hälventäneet huoltani väitökseen liittyvistä käytännön asioista.

Evamaria Sahlman on loppukiireessä paikannut latinani puutteita.

Olen viime vuosien aikana saanut elää uuden nuoruuden, todennäköisesti viimeiseni. Väitöskirjaa viimeistellessä Hämeenkatu 1:n nuorten tutkijoiden seura on ollut minulle arvokasta. He ovat niin paljon osaavampia kuin itse olen koskaan ollut.

Kiitän Feeniks-kirjastoa, joka toi tutkimuksen maailman takaisin ulottuvilleni. Kiitän rahoituksesta tutkijakouluja Kielikontaktit ja viestintä – Språkkontakt och kommunikation sekä Utuling. Turun yliopistoa kiitän väitöskirjani ottamisesta julkaisusarjaansa.

Kiitän Mehmet Martia hyvyydestä ja rakkaudesta. Kirjamme on viimein valmis.

Hasan, Karim, Ibrahim ja Hagar. Heini, Napasorn ja Sara. Jusu ja Jamila. Yhteen kuulutaan.

Turussa 29.11.2017

Duha Elsayed

Äitini muistolle

1 Tutkimuksen lähtökohta

1.1 Latu, aukaistu edessä

Osmo Ikolan kaksiosainen väitöskirja Tempusten ja modusten käyttö vanhimmissa suomalaisessa raamatussa verrattuna vanhempaan ja nykyiseen kieleen (1949 ja 1950) käsittelee muun muassa yksipersonaisen *pitää*-verbin temporaalista käyttöä vanhassa kirjasuomessa. *Pitää*-futuuri, sellainen kuin Agricolan Veisujen¹ jakeessa *Ja Cuun walun pite ninquin Auringoisen paisten olemän* (Jes. 30:26) kiinnittää yleisyytensä ja omaleimaisuutensa vuoksi lukijan huomion vanhimmissa suomenkielisissä teksteissä. Ikola painottaa ruotsin *skall*-apuverbin vaikutusta futuurin synnyssä, mutta panee merkille myös käännösten kohdekieleen pohjaavan semanttisen rajoituksen, joka on estänyt rakennetta pakollistumasta täysin kielipiilliseksi ajan ilmaisimeksi. Vaikutuksensa on ollut myös varhaisien kielenkäyttäjien kielitietoisuudella: jo Biblian 1642 kääntäjät pyrkivät puhtaaseen suomen kieleen ja karsivat tietoisesti Agricolan kielen muukalaisuuksia, minkä seurauksena *pitää*-futuuri sai moniaalta väistyä. Se kuitenkin säilyi pitkään uskonnollisen kielen erityispiirteenä, ja se nousee vieläkin esiin maagisissa yhteyksissä. Esimerkiksi Muumilaakson tarinoiden Taikuri viljelee sitä puheessaan.

Lea Laitisen väitöskirja Välttämättömyys ja persoona (1992) kartoittaa suomen murteiden nesessiivirakenteen lähtien liikkeelle siitä huomiosta, että rakenteen subjektin sijanmerkintä usein poikkeaa yleiskielen normista, jonka mukaan rakenteen nominatiivisubjekti kuuluu vain eksistentiaalilauseisiin. Todellisuudessa sen käyttöalue on laajempi: sanotaan *Penkille pitäisi mahtua poika*, mutta myös *Poika pitäisi mahtua/istua/tulla penkille*. Laitinen olettaa tutkimuksessaan, että nominatiivisubjekti olisi jollakin tavoin semanttisesti motivoitu. Yksi hänen keskeisistä huomioistaan on imperfektimuotoisten *pitää*-ilmausten murteellinen merkitysjakauma: lounaisen *piti tekemän* -rakenteen 3. infinitiivi on futuurissa suhteessa nesessiiviverbiin, kun taas rakenteen itäinen, implikaatiivinen tyyppi *piti tehdä* esittää infinitiivillä ilmaistun toiminnan toteutuneena. Lounainen nesessiivirakenne muistuttaa näin semantiikaltaan jopa enemmän germaanisia käännösvastineita kuin itämurteiden *piti tehdä* -rakennetta, ja sen pohjalta on kielikontaktien paineessa saattanut kehittyä joukko *pitää*-verbin ympärille rakentuvan nesessiivirakenteen erityistehtäviä.

Ikolan tarkoittama *pitää*-futuuri muistuttaa nesessiivirakenteen läntistä varianttia infinitiivinsä muodon puolesta. Sen infinitiivi ilmaisee toimintaa, joka voi toteutua ajassa *pitää*-verbillä ilmaistun velvoituksen asettamisen jälkeen. Varmaa se ei ole, sillä murteellinen *pitää tekemän* ei ota kantaa infinitiivillä ilmaistun toiminnan toteutumiseen. Silti Agricolan *pitää*-futuuri tuntuu esittävän toteutumisen varmana samoin kuin itäinen *piti tehdä*.

Pessimisti voisi väittää, että aiheeni on jo tutkittu.

Replikaatio, kieliopillisten ainesten tai kokonaisten kehityslinjojen kopioituminen kielestä toiseen voi lähentää geneettisesti erilaisiakin naapurikieliä toisiinsa. Prosessia on vaikeata tunnistaa, koska kontaktit ovat moninaisia ja kielten sisäinen alueellinen, sosiaalinen ja puhujakohtainen vaihtelu lyövät siihen leimansa. Kieli on jatkuvassa muutoksen tilassa. Havaittu hetkellinen tilanne heijastaa monimutkaista kehityskulkua sekä antaa viitteitä tulevastakin. Kaikkien tekijöiden samanaikainen huomioon ottaminen ylittää yhden tutkijan inhimillisen kompetenssin. Saattaa olla, että kontaktikieliopillistumisesta näkyvissä on vain jäävuoren huippu (Heine & Kuteva 2005: 247, 261). Jarvis ja Pavlenko (2008: 27) toteavat, että kontaktikieliopillistumista on usein pidetty ilmiönä, jonka tutkija kyllä tunnistaa, kun

¹ Agricolan tuotanto ja siihen viittaamisen tekniikka on esitetty liitteenä 1.

sen näkee (*you-know-it-when-you-see-it*), mutta kysyvät samalla, näkeekö varmasti – ja toisaalta, nähdäänkö kontaktivaikutusta joskus sielläkin, missä sitä ei ole. Tutkittava ei lopu. Edes *pitää*-verbistä ei ole kirjoitettu kaikkea. Olemassa olevat suuritöiset tutkimukset, joista edellä mainitsin vain ne, jotka ovat minua eniten innostaneet, eivät estä jatkoselvitystä vaan tekevät sen mahdolliseksi. Monia suomen syntaksin ja semantiikan erityispiirteitä ei olisikaan mahdollista lähteä tutkimaan yhtä hyvin edellytyksin.

Tässä tutkimuksessa käsitellään konstruktioita, joissa Mikael Agricola on käännöstyösään päättänyt käyttämään *pitää*-nesessiiviverbiä. Samalla avautuu yksi näkökulma kompleksisen verbirakenteen kieliopillistumiseen poikkeuksellisen voimakkaassa kielikontaktissa.

1.2 *Pitää*-verbin alkuperä ja sen monet funktiot

Pitää-verbillä on varmoja vastineita sekä lähi- että etäsukukielissä. Se tunnetaan kaikissa itämerensuomalaisissa kielissä, ja sen alkuperäinen vartalo on rekonstruoitu muotoon **pitä-*. (NES².) Johdoksineen se kattaa huomattavan joukon esimodaaalisia merkityksiä, joista yleisiä ovat 'tarttuminen' ja 'kiinni pitäminen', 'käyttäminen' (esim. vaatteesta), 'hoitaminen ja kohteileminen' (esim. kotieläimistä) ja 'toteuttaminen, järjestäminen' (esim. juhlasta). Vastineiden joukossa on transitiivisia ja intransitiivisia verbejä. (SKES.)

Suomessa kuten muissakin itämerensuomalaisissa kielissä *pitää*-verbillä on sekä konkreettisia että modaalisia funktioita. Suomessa modaalinen käyttö on suurimmaksi osaksi yksipersonaista³. Yksipersonainen *pitää* voi nesessiivirakenteen osana saada genetiivisubjektin. Morfosyntaktisin perustein onkin mahdollista melko selvästi erottaa kaksi *pitää*-verbiä. On selvää, että niiden lähtökohta on sama: yksipersonainen välttämättömyyden verbi on kehittynyt konkreettisesta lähtökohdasta.

Nyky-suomen sanakirja (NS) jakaa *pitää*-verbin funktiot kahteen ryhmään puhumalla erikseen verbin monipersonaisesta ja yksipersonaisesta käytöstä. Kielitoimiston sanakirjassa (KS) yksipersonainen käyttö on kohtana 18 seitsemään alatyyppiin jaettuna. Sisällöltään artikkelit ovat lähes yhtenevät. Monipersonaista käyttöä edustavat sanakirjojen mukaan seuraavat merkitykset: 'pitää otteessaan, olla päästämättä' (*pitää sateenvarjoa päänsä yläpuolella*); 'pysyttää, antaa olla, säilyttää' (*pitää pellavia liossa, pitää käsiään ristissä, pitää ovea lukossa, pitää laki voimassa, pitää itsensä miehenä*); 'pitää hallussaan, omanaan' (*pitää puolet saalista, pitää asia omana tietonaan, pitää liitto*); 'estää liikkumasta, eristää' (*Vene ei pidä vettä, Solmu piti*); 'olla käytössä, omistuksessa tai hoidossa' (*pitää samaa takkia viisi vuotta, pitää koulua lähiseudun lapsille, pitää majaa jossakin*); 'kohdella' (*pitää kirjoja huonosti*); 'suorittaa, toimittaa, järjestää' (*pitää messu, pitää vartiota*); 'viettää' (*pitää kesäloma*); 'pysyä (jatkuvasti) jossain tilassa' (*pitää kiirettä, pitää melua itsestään, pitää silmäpeliä*); 'käyttää jotakin tai jotakuta johonkin tarkoitukseen' (*pitää piikanaan, pitää pilkkanaan*); 'olla jotain mieltä' (*pitää suotavana, pitää Marttia Paavona*); 'olla mieltynyt' (*pitää uudesta hatusta*); 'suuntautua' (*Matka pitää pohjoiseen*). Lisäksi *pitää*-verbiä käytetään esimerkiksi sellaisissa idiomeissa kuin *läheltä piti ja pienestä pitäen*.

Kaikki esimodaaaliset merkitykset tuntuvat tavalla tai toisella liittyvän kiinni pitämiseen tai tarttumiseen, stabiilin tilan ylläpitämiseen, muutoksen vastustamiseen tai muuttumattoman asiointilan hyväksymiseen. Transitiivisen *pitää*-verbin objektin sijanmerkintä heijastelee kohdetilanteen käsitteistystä: *Elmeri piti koiraa* kertoo ajassa samanlaisena jatkuvasta

² Kaikkiin luvun sanakirjaviittauksiin pätee s. v. *pitää*.

³ Pienillä murrealueilla nesessiivinen *pitää*-verbi kongruoi luvussa ja persoonassa (Laitinen 1992: 42–50).

tilanteesta, kun taas *Elmeri piti koiran* ’ei luopunut koirasta’ kuvaa tilannetta, jossa subjektipersoonana estää tilanteen muuttumisen. Toiminnan resultatiivisuus perustuu siihen, että stabiilia tilannetta muuttamaan pyrkivä voima ei pääse tavoitteeseensa. (Huumo 2002: 550–553.)

Yksipersonaisen käytön NS ja KS esittelevät seitsemänä alakohtana. *Pitää* voi ilmaista pakkoa, velvollisuutta tai välttämättömyyttä (*Potilaan piti koko ajan maata selälään, Talon pitää olla valmis ensi viikolla*). Se voi ilmaista, että jonkun oli ’määrä, tarkoitus tai aikomus tehdä jotakin’ (*Pojasta piti tulla lääkäri*) tai että jonkun on ’syytä tai aihetta tehdä jotakin’ (*Sinun pitäisi hävetä!*). Kiellon ilmaisemista *pitää*-verbillä NS pitää vanhahvavana, ja antaa esimerkkinä yhden kymmenestä käskystä: *Ei sinun pidä tappaman. Pitää* voi ilmaista myös sisäistä pakkoa (*Piti tulla kädestä pitäen tervehtimään*), tai sitä voidaan käyttää päivittelyissä korostamassa tapahtuneen vääjäämättömyyttä (*Jopa piti sattua kauhea erehdys*). Sanakirja erottaa toisistaan loogiseen päättelyyn perustuvan totuusarvion (*Murhatun on pitänyt olla kuolleenä jo useita tunteja*) ja puhujan henkilökohtaisen näkemyksen (*Kyllä sen nyt pitäisi kestää*), jotka molemmat operoivat lauseen kuvaaman asiaintilan suhteella todellisuuteen. Infinitiivin sijaan partisiipin sisältävää kuulopuheilmausta (*Juuri siinä kohdassa piti Puolamäen huutaneen Saloselle*) ei enää Kielitoimiston sanakirjassa mainita, mikä kertoo sen muuttuneen vanhahtavaksi.

Pitää on ollut runsaana ja monifunktionaisena läsnä jo vanhimmista suomenkielisisissä teksteissä.

Verbin polysemian motivaatio hahmottuu nykypuhujalle vaikeasti. Testitilanteessa keskeisimmät mieleen tulevat funktiot ovat koehenkilöillä ’affektio’ (*Mä pidän susta*) ja ’täytyminen’ (*Mun pitää mennä kotiin*). (Raukko 2002: 369–370.) Agricolan teksteissä yleistä futurimerkitystä ei mainitse kukaan. Sanakirjojen painotus on sikäli erilainen, että monipersoonaisista funktioista konkreettisimmat, kuten ’manuaalinen kontakti’ nousevat niissä ensimmäisinä esiin.

1.3 Tutkimusongelma ja monografian rakenne

Tässä tutkimuksessa pyrin selvittämään, millaisten konstruktoiden osana yksipersonainen *pitää*-verbi reaalistui Mikael Agricolan käännösteksteissä ja millä perusteella se valikoitui eri tehtäviinsä.

Mikael Agricolan käännösteksteillä tarkoitan Agricolan Koottuja teoksia I–III, joita olen käyttänyt pääasiassa Kotimaisten kielten keskuksen sähköisenä korpuksena. Jokainen Agricolan nimissä julkaistu lause ei välttämättä ole yhden ja saman henkilön kirjoittama. Tiedetään, että Agricolalla oli apulaisia ja työtovereita, joiden kädenjälki ja kielenparsa oletettavasti näkyvät kokonaisuudessa. Esim. Uuden testamentin käännös oli alkuaan Wittenbergin opiskelijoiden yhteistyötä. (Heininen 2007: 237; Häkkinen 2015: 60.) Eri kääntäjien idiolektit ovat intuitiivisesti aistittavissa myös frekventin *pitää*-verbin käytteilyssä, mutta en pyri tässä työssä osoittamaan, missä kohdassa kääntäjien työvuorot mahdollisesti vaihtuivat. Teokset joka tapauksessa muodostavat kokonaisuuden ja elämäntyön, ja epäilemättä jokainen niistä täytti ne kriteerit, jotka Mikael Agricola henkilökohtaisesti asetti suomen kirjakielelle. Ryhmätyöskentelystä haen selitystä vain silloin, jos jokin teosten osa tutkimuskohteeni kannalta selvästi poikkeaa ympäristöstään.

Kun tästedes puhun *pitää*-verbistä, tarkoitan suomen nesessiivirakenteen yksipersonaista finiittiverbiä, jonka subjekti voi olla genetiivissä. *Pitää*-verbiin liittyy toisen verbin infinitiivimuoto. (Vrt. ISK: § 505.) Nesessiivirakenteessa *pitää* ilmaisee välttämättömyyttä, ja mikäli tämä semanttinen ehto täyttyy, katson ilmauksen aineistooni kuuluvaksi, vaikka se olisi muodoltaan epätyypillinen (esimerkiksi persoonissa taipuva, kuten eräissä suomen

murteissa). Verbin polysemiaa edustava esimodaalinen 'kiinni pitämisen' (*Ja cochta yxi heiste ioxi / otti sienen / ia teuti sen eticalla ia Isopilla / ia pani sen rogon pähen / ia piti henen swns edhes / ette hen ioijs⁴*), 'hallussa, hallinnassa olemisen' (*piteken itzecukin oman Waimonsa*), 'saavutetun tilan säilyttämisen' (*pitekete teiden ninen Alimaisten caltaiszna*) 'mielipiteen tai näkemyksen' (*pitekä minua ninquin Tyhme*) tai Agricolalla erityisesti 'noudattamisen' (*piteke minun Keskyini*) verbi (vrt. luku 1.2) on tutkimissani teksteissä yleinen ja elinvoimainen, mutta ei tämän tutkimuksen piirissä. Jos otan sen puheeksi, mainitsen asiasta erikseen.

Agricolan *pitää* ketjuuntuu melkein aina 3. infinitiivin instruktiivin⁵ kanssa. Tämä on lounainen murrepiirre (Ikola, Palomäki & Koitto 1989: 356–357; Laitinen 1992: 38–41), mutta samalla myös yksi nesessiivirakenteen todennäköisistä varhaisista ilmiöistä (Saukkonen 1965: 116–123). Vaikka genetiivin, instruktiivin ja illatiivin alkuperästä suomalais-ugrilaisissa kielissä ei ole täyttä yksimielisyyttä (tutkimushistoriaa on referoinut Inaba 2015: 26–45), instruktiivia pidetään merkitykseltään latiivisena (Saukkonen 1965: 127) riippumatta siitä, mitä sen alkuperästä ajatellaan. Koska aineistoni ei tarjoa paljonkaan esimerkkejä 1. infinitiivin käytöstä *pitää*-verbin komplementtina, vaikka se on nykykielen vallitseva edustus, huomautan, että jos tutkimus joltakin suunnalta tulee valaisseeksi konstruktion kehitystä, huomioiden yleistämisessä koko nesessiivirakennetta koskeviksi on syytä olla varovainen. Nesessiivirakenne on tuskin milloinkaan ollut vain yhden muotoinen. Ajattelen sitä nippuna alati muuttuvia, toisiltaan ja muilta kompleksisilta verbirakenteilta vaikutteita saavia muodon ja merkityksen yhdistelmiä, joiden välinen perheyhtäläisyys hahmottuu mutta jotka toisaalta muuttuessaan ovat aina myös säilyttäneet jotain lähtökohdistaan, erityisesti niihin kuuluvan nesessiiviverbin semantiikasta.

Tutkimukseni teoriapohja on yhdistelmä kontaktieliopillistumista ja konstruktioeteoriaa⁶. Joudun työssäni arvioimaan, miten suhtautua kahteen kielentutkimuksen jakolinjaan. Vanhan kirjasuomen tapauksessa vieraan ja omaperäisen erottelu ei ensinnäkään johda kovin pitkälle, koska se, mikä kuulostaa vieraalta, rakentuu yleensä omaperäisistä aineksista ja olisi periaatteessa voinut kehittyä kieleen myös ilman vieraan kielen vaikutusta, omaperäisen kieliopillistumiskehityksen tuloksena. Toinen haaste sisältyy siihen, että kaikki kielessä on jatkuvan muutoksen alaisena eikä sellaisia käsitteitä kuin esimerkiksi auksiliaari voi määritellä muuten kuin suhteessa siihen historialliseen prosessiin, joka tutkittavan kielinaineen kohdalla on kulloinkin meneillään. Kyllä- tai ei-vastausten sijaan tuloksena on tendenssejä tai vaihtelevia sijoituksia arvojen välisillä jatkumoilla.

Kirjakielen syntyvaiheessa suomi on ollut erityisen altis kontaktin käynnistämille muutoksille. On tunnettua, että vanhan kirjasuomen *pitää* on omaksunut sellaisia tehtäviä, joita sen aikaisessa ruotsissa on tyypillisesti hoitanut *skola*. *Pitää*-verbin osalta kontaktieliopillistumista voidaan jo aiempien tutkimusten perusteella pitää todistettuna. Tässä työssä pyrin kartoittamaan Agricolan käännöstyössään suosiman *skola-pitää*-vastaavuuden taustaa selvittämällä, miten verbinaapurusten kieliopillistumispolut ovat sivunneet toisiaan ja mikä oli se yhteinen pohja, jolle kääntäjä saattoi rakentaa uusia muodon ja merkityksen yhdistelmiä.

⁴ Esimodaalinenkin *pitää* on Agricolalla useimmiten abstraktissa ja metaforisessa käytössä, esim. *mine pidhen HERRAN tiet; pidhen saman Toiuouxen Jumalan polen* 'panen toivoni Jumalaan'; *mixi mine sinua pidhen?* 'mitä minun pitäisi sinusta ajatella'. Näyttää siltä, että kaikkein konkreettisimmassa, 'kädessä pitämisen' merkityksessä Agricola suosii duratiivista johdosta *pidellä*: *Ele sihen rupe. Ele täte maista. Ele täte pitele*.

⁵ Tässä kirjassa puhutaan nimenomaan instruktiivisijaisesta 3. infinitiivistä, vaikka sijaa ei olisi joka yhteydessä mainittu.

⁶ Construction Grammar, CxG

Agricolan *pitää* ei eroa nykysuomalaisesta vastineestaan pelkästään siinä, että se omaksui itselleen lisätehtäviä ruotsin ilmauksia suomeen kopioimalla. Sen esiintymisympäristö on nimittäin toisaalta kapeampi kuin murteellisen tai nykysuomalaisen *pitää*-nesessiivin. Murteissa laajalla alueella esiintyvää referointikäyttöä (*Sielä pit asuvas se pyövel'*) on huomattavan vähän (Ikola 1960: 273–298). Episteemisen varmuuden merkityksen (*Uusi puhe-
lin kyllä pitäisi saada takuuhuoltoon*) tuottamiseenkin *pitää* syystä tai toisesta osallistuu Agricolan teksteissä vain harvoin. *Pitää* toki usein esittää asian toisen käden tietona tai puhujan näkökulmasta varmana, mutta yleensä tällöin on kyse sivumerkityksestä tai tilanteen implikoimasta yhdestä tulkintamahdollisuudesta, joka ei syrjäytä pakon tai velvoituksen perusmerkitystä.

Tutkimuksen tarkoituksena on konstruktoiden tasolla selvittää, mitä tosiasiaa tapahtui, kun *pitää* omaksui vaikutteita käännösten lähtökielistä, toisin sanoen mikä konstruktio oli lähtökohtana ja mihin sen piirteeseen Agricolan suomessa toteutuneet muutokset kohdistuivat. Hakiessani vastauksia näihin kysymyksiin tulen samalla pohtineeksi Agricolan kääntäjänlaatua: millaisia kääntämisen maksimiemeja hän noudatti, kuinka dynaaminen kääntäjä hän oli – tai vastaavasti kuinka sanasanainen? Tuliko Agricola esimerkiksi *pitää*-futuuriin tapauksessa kopioineeksi ruotsin *skola*-verbiin liittyviä kokonaisia kieliopillistumispolkuja suomeen?

Luku 2 määrittelee tutkimukseni teoriapohjan, joka on kolmikantainen: *Pitää* on hyvin kauan sitten **kieliopillistunut** konkreettisista lähtökohdistaan välttämättömyyden ilmaismeksi, ja sen edelleen kehittyminen noudattelee polkuja, jotka tunnetaan muistakin kielistä. Kieliopillistumista tapahtuu **konstruktioissa** eli niissä muodon ja merkityksen yhdistelmissä, joihin verbi on osallistunut, sekä tilanteissa, joissa niitä on toistuvasti käytetty. Vanhan kirjasuomen aikaan tämä mahdollisesti omia aikojaankin etenevä prosessi on altistunut voimakkaan läntisen **kielikontaktin** vaikutuksille. Näistä aineksista on tämän tutkimuksen teoriaosuus rakennettava. Pääluke 2 jakautuu siksi kolmeen osaan. Käsitelen toisaalta tempuksen, aspektin ja modaalisuuden, toisaalta evidentialisuuden merkittävien kieliopillistumista (2.1), nesessiivirakennetta konstruktiona (2.2) sekä sitä merkitystä, joka kielikontakteilla voi olla kielen muutoksessa (2.3). Vaikka kyseessä on tutkimuksen teoriaosuus, olen pyrkinyt mahdollisuuksien mukaan kirjoittamaan sen erityisesti nesessiivisten konstruktoiden näkökulmasta, mikä tarkoittaa, että *pitää*-verbi mainitaan tiheästi tutkimuksen ensisivuilta lähtien. Kieliopillistumisilmiöistä esillä on siksi erityisesti tempuksen, aspektin ja modaalisuuden kieliopillistuminen. Konstruktioita käsitellään kompleksisten verbirakenteiden näkökulmasta. Aineiston luonteen vuoksi kontaktikieliopillistumiseen omaksutaan kääntämisen näkökulma.

Korpustutkimus alkaa pääluvussa 3 aineiston esittelyllä sekä tiedoilla sen työstämisestä tämän tutkimuksen tarpeisiin (luku 3.1). Kokoamani tietokannan avulla määritän kappaleessa 3.2 ne ilmaustyyppit, joihin *pitää* rajatussa evankeliumiaineistossa osallistuu, aluksi keskittyen siihen, millaisena konstruktio on suomennoksissa toteutunut. Kysyn, mitä modaalinen aines on tehnyt lauseille. Taustalla on tieto aineksen nyky-yleiskielisestä ja murteellisesta käytöstä. Seuraavassa vaiheessa (luku 3.3) havaintoja analysoidaan kontaktivaikutuksen näkökulmasta. Jaan aineiston kahteen osaan sen perusteella, toteutuuko *skola-pitää*-vastaavuus tarkasteltavana olevassa tekstikatkelmassa vai ei. Kysyn, miksi *pitää* toisinaan tuli *skola*-verbin käännösvastineeksi hyvinkin mekaanisesti, kun taas toisessa kohdassa kääntäjä luopui tarjolla olevista sanasanaisista ratkaisuisista käsillä olevaan käännösongelmaan. Tavoitteena on selvittää, mikä tuo juuri näiden verbien kieliopillistuneet merkitykset yhteen ja mitkä konstruktion rajoitukset tai kielenulkoiset, käännöstilanteen erityispiirteistä johtuvat seikat estivät vastaavuutta toteutumasta täydellisenä. Muunkielisten lähtötekstien vaikutus saattaa olla yksi rajoittava tekijä. Luku 3.4 tiivistää pääluvussa 3

tehdyt havainnot lauseiksi, jotka Agricola olisi voinut kirjoittaa mutta joita hän ei välttämättä kirjoittanut.

Luvussa 4 evankeliumiaineiston ulkopuolelle jäävää tuotannon osaa tarkastellaan suhteessa niihin ilmaustyypeihin, jotka pohjatutkimuksen perusteella on hahmotettu. Evankeliumiaineiston ulkopuolelle jäävien *pitää*-osumien käännösvastineita ei ole ollut mahdollista tutkia yhtä systemaattisesti käännösten lähtökielten valossa, koska vastinkohtien hakeminen esim. Kustaa Vaasan Raamatusta, joka ei sisällä jakeiden numerointia, on erittäin hidasta. Siksi tarkastelu kohdistetaan aineiston tiettyyn, laadullisesti määriteltyyn osaan. Niiden lisäksi kaikki sellaiset lauseet, jotka rikkovat 3. luvussa hahmotetun symmetrian, tutkitaan lähdetekstejään myöden (luku 4.6).

Luvun 5 tavoitteena on osoittaa, miten kontaktieliopillistumista tapahtuu konstruktioiden näyttämöllä, ts. mihin tutkittavien konstruktioiden piirteisiin lähtökielten aiheuttamat muospaineet kohdistuivat. Luku 6 tiivistää tutkimukseni tulokset ja keskustelee todetun kielikontaktin merkityksestä. Samassa yhteydessä pyrin arvioimaan, mitä aiemmin tavoittamattomaksi jäänyttä konstruktioiteoria voisi tuoda vanhan kirjasuomen tutkimukseen.

Teos on juonellinen. Kussakin työvaiheessa aineistonkäsittelyn painotukset valitaan sen mukaan, mitä tutkimuskohteistani on aikaisemmissa työvaiheissa saatu selville.

2 Kielitieteen ilmiöt, joita tämä tutkimus koskettaa

2.1 Kieliopillistumispolkuja ja niiden risteyskohtia

Kieliopilliset nesessiiviverbit ovat kehittyneet konkreettisista toimintaa tai tilaa ilmaisevista leksikaalisista verbeistä. *Pitää*-verbillä ja sen vastineilla on sekä suomessa että sukukielissä runsaasti ei-modaalista käyttöä (luku 1.2). Suomessa nesessiivisyys toteutuu juuri yksipersonaisessa konstruktiossa. Nesessiivirakenteen syntymiseen johtanutta rakenteen uudelleen hahmottamista on fennistiikassa kuvattu sarjana syntaktisia siirtymiä. Tilanteesta tehtyjen johtopäätösten tulkitseminen ilmauksen semanttiseksi sisällöksi näyttää *täytyä*- ja *pitää*-verbin tapauksissa olleen se ratkaiseva semanttinen uudelleenarvio, joka johti nesessiivistymiseen (luku 2.2.5.1). (Ikola 1959; Saukkonen 1965.) Prosessiin kuuluu sekä merkityksen abstraktistuminen että muodon muutos.

Kyseessä on kielitieteessä tarkoitettu kieliopillistumisilmiö. Kieliopillistuneet verbirakenteet tulevat kieliin frekventtien ja merkitykseltään yleisluontoisten verbien tietyssä lingvistisessä ympäristössä tapahtuvan desemantisaation, dekategoriisaation ja reanalyysin kautta (Heine, Claudi & Hünemeyer 1991; Hopper 1991; Heine 1993; Bybee, Perkins & Pagliuca 1994; Harris & Campbell 1995; Croft 2000; Hopper & Traugott 2003; Heine & Kuteva 2007). Prosessissa rakenne menettää konkreettisen leksikaalisen merkityksensä ja alkaa noudatella pakollisia kielioppisääntöjä (Lehmann 2002: viii). Syntaktisten siirtymien sarjassa nesessiiviverbit ovat rekategoriisoituneet (Lamiroy & Drobnjaković 2009: 19). Niistä on tullut oma luokkansa, joka voidaan esitellä kielen deskriptiivisissä kuvauksissa.

Ketjuuntuminen infinitiivin kanssa ja sitä seurannut rakenteen yksipersonaistuminen ovat etäytäneet nesessiivisen *pitää*-verbin kauas leksikaalisesta lähtökohdastaan, 'tarttumisen' tai 'hallussa pitämisen' merkityksestä, vaikka sekin on kielessä säilynyt. Nesessiivirakenne on kieliopillistuttuaan alkanut toimia tempus-aspekti-modalisuus-ulottuvuuden (lyhyesti TAM; ks. luku 2.1.1) eri funktioissa. Merkitykset abstraktistuvat noudatellen sellaisia kehityslinjoja, jotka ovat tyypillisiä inhimilliselle ajattelulle ja joita on kirjallisuudessa määritelty monikielisten aineistojen avulla (esim. Bybee, Pagliuca & Perkins 1991; Heine & Kuteva 2002). Monimerkityksisyys perustuu siihen, että ilmauksen aiemmat funktiot kieliopillistumiskehityksessä yleensä jäävät eloon uusien rinnalle (Bybee, Pagliuca & Perkins 1991: 15–17) ja kieliopillistuvat ainekset säilyttävät piirteitä alkuperästään (Hopper 1991: 28–30). Siksi välttämättömyyden ilmaiseminen, joka on nesessiivirakenteen semanttinen ydin, jättää jälkensä kaikkeen siihen, mitä yksipersonaisista *pitää*-ilmauksista voi edelleen kehittyä.

Eri kielten modaaliset apuverbit ovat täysistä verbeistä kieliopillistuneita. Apuverbimäisyys ei ole polaarin ominaisuus, joka toisilla verbeillä on, toisilla ei, vaan jatkumo, jonka toisessa päässä on hyvin kieliopillisia verbejä, kuten englannin *be* tai *do* ja toisessa päässä melkein täysiä leksikaalisia verbejä, joiden ensi askel apuverbimäisyyden suuntaan on ollut ketjuuntuminen toisen verbin kanssa (apuverbien kieliopillistumisen asteesta ks. Heine 1993: 71–76). Suomen nesessiiviverbien tapauksessa on kysyttävä, onko kieliopillistumiskehitys tehnyt niistä syntaktiselta käyttäytymiseltään tyypillisempiä auksiliaareja.

Nesessiiviverbit ilmaisevat tavallisesti pakkoa, välttämättömyyttä tai velvoitusta. Välttämättömänä esitetty toiminta voidaan visioda toteutuvaksi välttämättömyyden langettamisen jälkeen. Joskus temporaalinen sivumerkitys voi nousta niin merkittäväksi, että ilmauksen välttämättömyysfunktio hämärtyy. Luonteva kehityssuunta on silloin aikomus ja

futuuri. Tempuksen, aspektin ja modaalisuuden merkitykset ovat kiinteässä yhteydessä toisiinsa ja eri kielissä usein saman kieliopillistumispolun etappeja (Heine 1993; Bybee, Perkins & Pagliuca 1994).

Toisaalta *pitää*-nesessiivillä on puhetilanteeseen liittyvä funktio. Tämä piirre erottaa sen suomen muista nesessiiviverbeistä. *Pitää* on kaksiaäninen verbi, jonka käyttäjä tyypillisesti antaa ymmärtää puhuvansa jonkun toisen suulla (Laitinen 1992: 248–260). Puhuja raportoi tapahtuman toisen henkilön kertoman, arvion tai oman aikaisemman kokemuksensa perusteella. Esimerkiksi *pitää*-verbillä ilmaistu kehoitus toimintaan sisältää sen ajatuksen, että puhuja välittää alkuperäisen määräyksen kuulijalle. Roman Jakobson (1957: 42–44) puhuu shiftereistä (vrt. Jespersen 1925), kielenaineksista, joilla on samanaikaisesti sekä todelliseen tai kuviteltuun ulkomaailmaan viittaava referentiaalinen että puhetilanteen rooleja ilmentävä indeksinen tehtävä. *Pitää*-verbin tapauksessa tempus- ja aspektimerkitysten kanssa osittain yhteen kietoutuneet modaalimerkitykset edustavat ilmausten referentiaalista sisältöä, kun taas puheen alkuperään viittaavat konnotaatiot tuovat kokonaismerkitykseen indeksisen lisän.

Tiedon alkuperän merkitsemistä tekstiin kutsutaan evidentialisuudeksi. Kyse on keinoista, joilla puhuja ilmaisee, millä tavoin hän on tietonsa saanut: onko kyse kuulopuheesta, päättelystä, havainnosta tai aiemmin hankitusta tiedosta ja muistamisesta. (ISK: § 1557.) Sitä on pidetty modaalisuuden yhtenä lajina. Esimerkiksi Portner (2009: 4) määrittää sen tekstitason modaalisuudeksi. Käsittelen modaalisuuden ja evidentialisuuden käsitteitä toisistaan erillään (kuten Aikhenvald 2004). Ratkaisu perustuu käytännön kokemukseen tutkittavista teksteistä: aineistossani modaali- ym. ainekset ja toisen käden tietoon viittaaminen usein reaalistuvat lauseessa samanaikaisesti ja toisistaan riippumatta, eikä toista usein millään perusteella voi asettaa toisen edelle. Luvussa 2.1.1 on siis puhe *pitää*-shifterin referentiaalisista, luvussa 2.1.2 sen indeksisistä funktioista.

2.1.1 TAM-dimensio

Verbiketjut avaavat monta näkökulmaa tapahtuneeseen. Bybee (2010: 5) kuvailee englannin modaalisten auksiliaarien funktioita seuraavasti:

While most express modality, either agent-oriented, ability or root possibility (*can* and *could*), obligation (*must*, *shall* and *should*) or epistemic (*may*, *might*, *could*), some also express tense (*will* and *shall* for future) or tense and aspect (*would* for past habitual).

Tempus, aspekti ja modaalisuus (TAM⁷) ovat saman merkitysulottuvuuden osia. Kyseessä on kolme erilaista tapaa irrota koetusta ajasta. Tempus liittyy käsitykseen ajasta toisiaan seuraavina hetkinä, aspekti operoi sellaisten käsitteiden kuin alkamisen, jatkumisen ja päättymisen kanssa, modaalisuus tarjoaa ilmaisia reaalille ja irreaaliselle sekä kieliopillistaa puhujan suhteen näihin. (Givón 1984: 272.) Kieliopillistumista koskevat tutkimustulokset osoittavat, että tempus, aspekti ja modaalisuus eivät kehity toisistaan erillään, vaan että niiden kieliopillistumispolut risteävät eri kielissä keskenään ja noudattavat jossakin määrin ennakoitavia kehityslinjoja (esim. Heine 1993: 67).

---

⁷ TAM-dimensiosta puhuvat esimerkiksi Heine (1993) ja Givón (2001). Yhteyden tempuksen, aspektin ja modaalisuuden kieliopillistumiskehityksessä vahvistavat myös Bybee, Perkins & Pagliuca (1994).

Tempuksen avulla puheena olevan tilanteen tapahtuma-aika suhteutetaan puhehetkeen (Lyons 1977: 705). Tempus on deiktinen kategoria: se kytkee tapahtumat siihen kontekstiin, jossa ne esitetään. Kognitiivisen kielitieteen termein se yhdessä modaalisuuden merkittävien kanssa ankkuroi infinitiivillä ilmaistun asiointilan puhujan hahmottamaan todellisuuteen. Tästä näkökulmasta perustavanlaatuinen ei ole eronteko auksiliaarin ja pääverbin välillä vaan ilmauksen todellisuuteen ankkuroivan (tempus ja modus) ja ankkuroitavan (esim. aspekti ja infinitiivillä merkitty asiointila) aineksen välillä. (Langacker 2008: 299–300.) Nesessiivirakenteessa infinitiivi edustaa propositiota eli sitä lauseen osaa, johon nesessiiviverbillä ilmaistu modaalisuus kohdistuu.

Lauseen modaaliset ainekset muistuttavat Fauconnier'n tilanrakentajia (*space-builder*). Perustila (*base space*) sisältää puhetilanteen osanottajien yhteisen tiedon reaali maailmasta. Tilanrakentajat ovat sellaisia lauseen elementtejä, jotka luovat perustilaan tavalla tai toisella kytkettyjä, mutta siitä erillisiä mentaalisia tiloja. Tilanrakentajat voivat olla esimerkiksi prepositiolausekkeita (*in Len's picture*), adverbejä (*probably*), konnektiiveja (*either_or*) tai johtolauseita (*Gertrude claims...*). (Fauconnier 1994: 16–22.) Lauseessa *Tenepene pite sinun oleman minun cansani Paradisis* (Luuk. 23:43) nesessiiviverbi *pitää* luo visioitun tilan, jota vasten proposition kuvaaman asiointilan toteutumista on mahdollista peilata. Tuo tila on puhehetkeen nähden tulevaisuudessa, mutta sillä on kytkös aiemmin annettuun jumalalliseen lupaukseen. Paavalin kirjeessä tuota tilaa kuvataan vertaamalla sitä konkreettiseen aistihavaintoon tai pikemminkin sen puuttumiseen: ”mitä silmä ei ole nähnyt eikä korva kuullut”.

Nurminen (2015: 14) määrittelee aspektin puhujan näkökulmaksi lauseen kuvaaman asiointilan kestoon ja siihen kuuluvan tekemisen etenemiseen ajassa. Suomen kielen keskeisimpänä aspektuaalisena erontekona hän pitää rajattuuden ja rajaamattomuuden eroa. Rajatulla tekemisellä on päätepiste (*Olen lomalla ensi viikkoon asti*), kun taas rajaamaton tekeminen käsitetään ajassa jatkuvasti eteneväksi (*Olen lomalla*). Modaalisten verbien avulla rajatusta voi tulla rajaamatonta. *Nyt hänelle pitää tehdä uusi produktio* sisältää proposition, joka on aspektiltaan rajattu: *Hänelle tehdään uusi produktio*. *Pitää*-nesessiiviverbi siirtää huomion pois rajatusta tekemisestä asiointilan toteutumisen välttämättömyyteen, joka esitetään jatkuvasti voimassa olevana. *Sieltä Sipoo omistaa 90 hehtaaria, jonne piti aikoinaan tulla uusi liikekeskus* puolestaan esittelee välttämättömyyden ajallisesti menneisyyteen rajattuna ja rauenneena. (Mts. 234–235.) Modaaliverbin läsnäolo lauseessa on yksi niistä tekijöistä, joka tekee sen aspektista kerroksellisen: vaikka infinitiivillä kuvattu asiointila olisi rajattu, sen toteutumisen välttämättömyys voi olla rajaamatonta (mts. 275).

Tempus ilmaisee, mitä puhehetkeen suhteutettua aikaa tapahtumiin käytetään, aspekti taas kielentää puhujan näkemyksen siitä, miten tuota aikaa käytetään. Tempuksella on morfologinen merkintänsä, joka liittyy lauseen finiitiviverbiin, nesessiivirakenteen tapauksessa nesessiiviverbiin. Imperfektimuotoisten *pitää*-ilmausten jakautuminen implikaatiivisiin ja ei-implikaatiivisiin viittaa siihen, että myös lauseen modaalisella aineksella voi olla oma aspektinsa.

Propinkvatiiviset ilmaukset ovat esimerkki tempuksen, aspektin ja modaalisuuden yhteispelistä. Kehayov ja Torn-Leesik (2009: 375–376) kiinnittävät huomiota virolaisen, merkitykseltään ei-implikaatiivisen *piti*-rakenteen saamaan negatiiviseen implikaatuuriin sellaisissa uhkaavassa tilannetta ilmaisevissa esiintymissä kuin *Ta pidi oma kohast ilma jääma* (vrt. Erelt 2001: 12). 'Hän oli menettää paikkansa/Oli siinä ja siinä, ettei hän menettänyt

paikkaansa'. Vastaavan merkityksen raportoi Laitinen (1990: 220–221) kaakkoishämäläiseltä alueelta: *Minä pilin täm myymäj jo* 'Olin jo myymäisilläni tämän (mutta en myynyt)'.⁸

Mainitut *pidama-* ja *pitää-*lauseet välittävät kompaktissa muodossa monimutkaisen TAM-merkityksen. Infinitiivillä ilmaistu asiointi edustaa rajattua aspektia: objektin tarkoituksen myyminen olisi ollut tekemisen päätepiste. Nesessiiviverbiin liitetty imperfektin tunnus kiinnittää koko tapahtuman puhumishetkeä edeltävään aikaan. Ilmauksen eksplisiitinen merkitys nojaa nesessiiviverbin ei-implikatiivisuuteen: välttämättömyys (tässä tapauksessa aikomus) oli voimassa tiettyyn menneisyyden hetkeen asti, kunnes äkkiä raukesi. Koska nesessiiviverbin semantiikka ei edellytä proposition toteutumista, sen läsnäolo lauseessa implikoi kompleksisen tulkinnan, jonka mukaan tapahtumat muuttivat viime hetkellä sen verran suuntaansa, että jo varmalta näyttänyt asiointi ei toteutunut.⁹ Tämän nimenomaisen ilmaistyyppin valinta tilanteessa, jossa propositio ei puhujan ja kuulijan yhteisen tiedon valossa ole toteutunut, implikoi 'läheltä piti' -tulkinnan. Propinkvatiivisen ilmauksen rakentamiseen tarvitaan sekä rakenteeseen koodattuja, pakollistuneita merkityspiirteitä että pragmaattisia, puhetilanteeseen liittyviä implikatuureja.

Koska *pitää-*nesessiivirakenteen ensisijainen, kontekstista vapaa tulkinta – ainakin nykikielen näkökulmasta – on välttämättömyys tai pakko, lähestyn sen TAM-funktioita modaalisuuden määrittelystä käsin (luku 2.1.1.1). Tempuksen ja aspektin pyrin suhteuttamaan modaalimerkityksiin.

2.1.1.1 Modaalisuus: määrittelyä

Perinteisesti modaalisuus määritellään kirjallisuudessa puhujan lauseen sisältöön kohdistuvan suhtautumisen kielelliseksi ilmaisuksi (Jespersen 1924: 313; Lyons 1977: 452; Palmer 1986: 14–23) tai näkökulmaksi lauseen sisältämään proposition (Kangasniemi 1992: 1). Puhujan keskeinen rooli tuntuu näiden määritelmien valossa tarpeettomasti kaventavan modaalisuuden aluetta. Se, mitä modaalisuutena tutkitaan, ei nimittäin suinkaan aina ilmaise puhujan vapaasti valitsemaa suhtautumista lauseen propositionaaliseen sisältöön. Parhaiten määritelmä soveltuu totuusarvioita välittäviin episteemiin ilmauksiin. Koska episteeminen taso tyypillisesti saavutetaan kielio pillistumisen myöhäisessä vaiheessa, ”puhujan suhtautumisen, näkökulman tai asenteen¹⁰ ilmaiseminen” ei niinkään kuvaa koko prosessia vaan ennemminkin sen suuntaa.

Modaalisuuden määrittäminen täsmällisesti mutta kattavasti on ollut tutkijoille haastavaa. Lyhyet ja ytimekkäät määritelmät tahtovat tavoittaa vain osan siitä, mitä modaalisuutena tutkitaan. Esimerkiksi perustavanlaatuisia fyysisen pakon tai kykenemisen ilmauksia on ollut vaikeaa nähdä puhujan asenteen kielentämisenä, vaikka ne toisinaan lasketaan modaalisuuden piiriin. Toisaalta raja jää sumeaksi esimerkiksi tempuksen suuntaan: varsinkin

⁸ Molemmat propinkvatiiviset esimerkit ovat *pitää-*verbin kongruenssialueelta, mikä saattaa herättää sen epäilyksen, että nesessiiviverbin kongruenssi olisi tämän tulkinnan edellytys. Internetin hakukone antoi runsaasti implikatuuriltaan negatiivisia *piti*-ilmauksia (*Mun piti jo vartti sit mennä pesee hiusväri pois; Sen piti olla viimeinen käyntini fyssarilla*), mutta *läheltä piti* -merkityksiä ei heti kohta tarjoutu tarkasteltavaksi. Lähimmäs tulee otsikko *Uudenkaupungin ihme – perinteisen autotehtaan piti jo kuolla, mutta viisaat ratkaisut siivittivät menestykseen*. Lause ei ole yksiselitteinen, mutta se sisältää mahdollisuuden propinkvatiiviseen tulkintaan. Kyseessä voi olla porttikonteksti, joka osoittaa, että toteutumaton ennustus sopivissa olosuhteissa saa 'läheltä piti' -tulkinnan.

⁹ Tapahtumien suunnanmuutos lienee myös se metafora, johon samaa tarkoittava kaakkoishämäläinen liikeverbi-ilmaus, esim. *miä läksin tukehtumah*, perustuu. Samalla seudulla myös *meinata* 'aikoa' tuottaa propinkvatiivisen merkityksen: *pässi meinas päästä karkuh*. Liike jotain kohti, tulevaisuuteen suuntautuminen yhdistää ilmauksia.

¹⁰ Vrt. engl. monimerkityksinen *attitude*

futuuri ennustuksena sekoittuu useissa konteksteissa modaalisuuden kanssa. Modaalisen *pitää*-verbin rajaaminen on erityisen haastavaa, koska verbi on niin elinvoimainen kaikilla kieliopillistumiskehityksensä tasoilla: mistä alkaa modaalinen *pitää*, ja mihin se loppuu, ts. millaisia tempus- tai aspektikytkentöjä sillä on ja mikä on sen suhde reaaliseseen maailmaan?

Määrittelymisen vaikeus ulottuu myös kategorian sisään, modaalisuuden eri lajien tyyppittelyyn. Kirjallisuudessa käytetty termistö ei ole yhteismitallista, mikä erityisesti vaikeuttaa kuvattujen kieliopillistumispolkujen oikeaa tulkintaa (eri tutkijoiden määritelmiä on vertailevasti koottuna teoksessa Heine, Claudi & Hünemeyer 1991: 272–273). Kunkin tutkijan käyttämät modaalisuuden lajien nimitykset on nähtävä sitä taustaa vasten, jonka osia ne ovat, ja sikäli yksittäisen termin omaksuminen sieltä tai täältä palvelee tarkoitustaan huonosti. Erityisen haastavia ovat kirjallisuudessa vaihtelevasti käytetyt juurimodaalisuuden sekä agentti- ja puhujaorientoituneen modaalisuuden käsitteet.

Coates (1983: 18–22) pitää kaksijakoa juuri- ja episteemiseen modaalisuuteen keskeisimpänä modaalisuuden kentän jaotteluna. Juurimodaalisuutta edustavat sellaiset välttämättömyyden tai mahdollisuuden ilmaukset, jotka eivät ole episteemisiä. Perusmerkitys kuuluu 'jonkun on syystä tai toisesta välttämätöntä tai mahdollista'. Deonttisen auktoriteetin manipulatiivinen väliintulo voi olla merkittävää tai vähäistä. Velvoitus on syy siinä missä jokin muukin.

Enemmän keskustelua herättää ei-episteemisen (tai Coatesin tarkoittaman juurimodaalisuuden) kentän sisäinen rakentuminen. Agenttiorientoitunutta modaalisuutta edustavat sellaiset ilmaukset, joissa lauseen sisältämän proposition välttämättömyys tai mahdollisuus riippuu toimijan itsensä ominaisuuksista tai niistä olosuhteista, joissa hän joutuu toimimaan (Bybee – Pagliuca – Perkins 1991: 23–25). Toimijan ominaisuudet voivat konkreettisimmillaan viitata fyysiseen kykyyn tai voimaan, josta käytetään nimitystä dynaaminen modaalisuus (esim. Kangasniemi 1992: 19–20). Toisaalla myös deonttinen modaalisuus on joskus laskettu agenttiorientoituneeksi (Heine, Claudi & Hünemeyer 1991: 172, 176). Mikäli modaalisuutta edellä esitetyn perinteisen määritelmän mukaisesti pidetään puhujan asenteen tai näkökulman ilmaisemisena, fyysisen kyvyn tai pakon ilmaukset ylipäätään sopivat modaalisuuden yläkäsitteen alle melko väkijäisesti. Esim. Palmer (1986: 16–17) sulkee ne modaalisuuden kentän ulkopuolelle ja laskee niiden kuuluvan osana lauseen propositionaaliseen sisältöön.

Puhujaorientoituneella modaalisuudella Bybee ja Fleischman (1995: 6) tarkoittavat direktiivien merkittimiä, nimittäin imperatiiveja, optatiiveja ja permissiivejä, joilla puhuja pyrkii ajamaan kuulijaa kohti tiettyä toimintaa (tai siitä pois). Puhuja on pakon tai luvan lähde, ja lausuman pyrkimyksenä on manipuloida intentionaalista toimijaa. Koska termi puhujaorientoitunut ainakin suomenkielisessä muodossaan voi johdattaa lukijan ajatukset episteemisiin totuusarvioihin, ei liene haitaksi puhua näissä yhteyksissä logiikan termein deonttisesta modaalisuudesta ja suorista direktiiveistä niiden osana.

Tässä tutkimuksessa deonttista modaalisuutta edustavat direktiivien lisäksi ilmaukset, jotka välittävät niitä toisen käden tietona eteenpäin. Matihaldi (1979: 79–82), joka tarkastelee modaalisuutta puhufunktioiden näkökulmasta, käsittelee *täytyä*- ja *pitää*-lauseita sekä ohjailevina että toteavina ilmauksina, mikä saattaa tuntua itsestään selvältä mutta mikä koskettaa kirjasuomen *pitää*-verbiä siinä suhteessa läheisesti, että *pitää* usein välittää aiemmin esitetyn määräyksen tai velvoituksen. Tilanteen rooliasetelma poikkeaa näissä tapauksissa direktiivistä siten, että puhe ei ole ”minulta sinulle (teille)”, vaan puhuja toimii kuriirina ja saattaa jopa itsekin kuulua siihen joukkoon, jonka kuuluu määräystä noudattaa. Prototyypisimpiä direktiivejä ovat imperatiivit. Lauranto (2013: 191–192) jakaa suomen imperatiivin syntaktiseen ja morfologiseen. Syntaktisen imperatiivin piiriin kuuluvat lauseet, jotka ilmaisevat direktiivistä velvoitustahtoa. Kanonisten, 2.-persoonaisen imperatiivilauseiden

(*mene/menkää pois!*) lisäksi syntaktisia imperatiiveja edustavat direktiivit, joissa velvoitustahto kohdistuu puhujaan itseensä sekä useampaan puhuteltavaan (*mennään pois!*). Toisaalta morfologinen imperatiivi toteutuu myös 3.-persoonaisissa deklaratiivilauseissa (*menköön pois!*), joista puhujalta kuulijoille suuntautuva velvoitustahto puuttuu.

Kangasniemi (1992) on kartoittanut nykysuomen modaaliset ilmaisuvarat perustaan luokittelunsa logiikan terminologiaan. Mahdollisuuden ja välttämättömyyden ilmaukset ovat luonnollisten kielten vastineita loogisille operaattoreille. Esimerkiksi lauseeseen lisätty *voida*-verbi tai *ehkä*-lauseadverbiaali lyö proposition leiman ”mahdollinen”. Logiikasta tulevat myös ilmausten abstraktiotasojen määritelmät. Dynaaminen mahdollisuus on subjektin referentin omista ominaisuuksista tai olosuhteista johtuvaa (praktista), deonttinen mahdollisuus ulkoisen auktoriteetin määräämää. Episteemisen mahdollisuuden ilmaisimet puolestaan kielentävät puhujan arvion proposition todenperäisyydestä.

Semanttisen kartan mallia soveltaneet van der Auwera ja Plungian (1998) jakavat modaalisuuden kolmeen osaan: tapahtuman osanottajan sisäisiin ominaisuuksiin perustuvaan (*participant-internal*), kuten lauseessa *John can swim*, ulkoisista tekijöistä johtuvaan (*participant-external*), kuten lauseessa *To get to the station, John can take bus 66* ja episteemiseen (*John may be rich*). Episteemisen modaalisuuden erityispiirteenä on se, että modaalisuus ei kohdistu tilanteen osanottajien edellytyksiin suorittaa tietty toiminta, vaan proposition kokonaisuutena. Kunkin lajin sisällä modaalisuus voi olla vahvaa (välttämättömyys) tai heikkoa (mahdollisuus). Silloin, kun ulkoisena tekijänä on käsky tai lupa (*John may stay up late*), ulkoisista tekijöistä johtuvaa modaalisuutta kutsutaan deonttiseksi. Deonttinen modaalisuus kuuluu siis tässä jaottelussa osana ulkoisten modaliteettien luokkaan ja on myös siitä kielipiillistunut. Mallia on sittemmin pyritty uudistamaan esittämällä eri modaalisuuden lajit neljän polaarisien piirteiden (+/-*internal*, +/-*external*, +/-*propositional*, +/-*deontic*) yhdistelminä. Tuloksena on järjestelmä, jossa ei-deonttinen, ulkoisista tekijöistä riippuva modaalisuus on lähtökohtana muille modaalisuuden lajeille¹¹: esimerkiksi yksittäinen kielen modaaliverbi ei voi tämän mallin mukaan olla deonttinen ja episteeminen ilmaisematta myös (yleisistä) ulkoisista tekijöistä johtuvaa modaalisuutta (so. *participant-external*). Tämän määrittelyn tärkein seuraus on se, että deonttinen modaalisuus on nähtävä omana erillisenä luokkana. (De Schepper & Zwarts 2009: 263–268.) Mallin ongelmana on kielipiillistumissuunta: on uskottavaa, että olosuhteista johtuvasta mahdollisuudesta tai välttämättömyydestä tulee episteemistä, mutta kehitys tuskin kulkee yleisestä kohti osanottajan sisäisiin ominaisuuksiin perustuva modaalisuutta.

Kognitiivisen kielipiin mukaan lauseen modaalaines yhdessä tempuksen kanssa ankuroi asiointilan todellisuuteen (Langacker 2008: 299–300). Modaalinen todellisuus on ajateltavissa oleva asiointila, ja kielessä erilaiset modaalisuuden merkitsimet toimivat keinona sen kielentämisessä. Declerckin (2011: 27–28) määritelmän mukaan kielen modaalilla ilmauksilla viitataan asiointilan toteutumiseen maailmassa, jota ei esitetä todellisenä. Lauseen modaalinen aines kielentää visioidun maailman suhteen todelliseen maailmaan käyttämällä esimerkiksi sellaisia luonnehdintoja kuin ”välttämätön” ja ”mahdollinen”.¹² Myös Declerck päätyy jakamaan modaalisuuden kahteen pääluokkaan, nimittäin episteemiseen

¹¹ Ulkoisista tekijöistä riippuvan (*participant-external*) modaalisuuden keskeisyys ei näytä sellaisenaan selittävän kaikkien suomen kielen mahdollisuuden verbien kehitystietä. *Taitaa* ja *mahtaa* nimittäin näyttävät abstraktistuneen episteemiseksi dynaamisen kyvyn verbeistä ilman, että välivaiheeksi olisi oletettava yleisen, subjektin ominaisuuksista riippumattoman mahdollisuuden ilmaisemisen välivaihetta. Deonttisuuden erillisyyttä koskeva väite on mielestäni suomen kielen näkökulmasta uskottava (ks. luku 2.1.1.2).

¹² Mahdollisten maailmojen modaaliteoria juontaa filosofiansa juurensa 1950-luvulle (Girle 2003: 3–4). Sen mukaan välttämätöntä on sellainen, mikä on totta kaikissa mahdollisissa maailmoissa, ja mahdollista on sellainen, joka on totta jossakin mahdollisessa maailmassa.

ja ei-episteemiseen (mas. 38–39). Modaalisuuden ilmaisimet ovat keinoja luoda epätodellinen maailma (*non-factual world creating device*), ja niiden referenttiä kutsutaan modaaliseksi tilaksi (*modal state*). Ajallinen etäännyttäminen (*modal backshifting*) ja konditionaalistaminen ovat keinoja luoda ehdollinen tai todenvastainen maailma. Joillakin visioituilla maailmoilla on ominaisuus *not-yet-actual-at-t*. Tämä tarkoittaa, että ajankohtaan *t* ankkuroidun asiointilan ennustetaan olevan totta jonain myöhempänä ajankohtana. Syntyvä futuurinen ilmaus on puhehetken näkökulmasta toisaalta todenvastainen, toisaalta teoreettinen. (Mas. 32–33.) – Declerckin määritelmässä paneudutaan myös sellaisiin modaalisuuden ilmaisukeinoihin, jotka keskeisyydestään huolimatta aiemmissä lähteissä ovat useimmiten tulleet vain mainituiksi (esim. konditionaali).

Uuden näkökulman tarjoaa myös Portner (2009: 2–8), jonka esittämä modaalisuuden määritelmä poikkeaa aikaisemmista. Hänen mukaansa modaalisten ilmaisuvarojensa avulla kieli mahdollistaa puhumisen sellaisista tilanteista tai sellaisten tilanteiden pohjalta, joiden ei tarvitse olla tosia. Tällä tavoin määriteltyä modaalisuutta ilmaisevat kielessä monenlaiset ainekset, joista kaikkia ei perinteisesti ole totuttu pitämään modaalisina. Esimerkiksi infinitiiveillä on oma modaalinen ulottuvuutensa, koska ne ilmaisevat pikemminkin ajateltavissa olevaa kuin todellista toimintaa. Portnerin määritelmän mukaan modaalisuus ei rajoitu lauseen tasolle, vaan myös diskurssi tuottaa oman modaalisen merkityksensä, esim. ilmauksen evidentialisuuden.

Kaikki infinitiivin kanssa ketjuuntuneet *pitää*-verbin käyttötavat eivät Portnerin määritelmän valossa välttämättä olekaan modaalisia. Uuteen tarkasteluun joutuvat esimerkiksi menneen ajan implikaatiiviset (itämurteiset; Laitinen 1992: 215) ilmaukset (*vam meijän piti kulukkeeh hittaamastik kum meillä oli paljo, aena yhellä hevosella*): nehän nimenomaan ilmaisevat, että kuvattu tilanne tapahtui vääjäämättä, ts. oli tosi. Dynaamiset modaalimerkitykset näyttävät ylipäättään olevan lähempänä lauseen propositionaalista merkitystä kuin niistä kehittyneet, abstraktistuneet merkitykset. Kun välttämättömyyden aiheuttajana ovat toimijan omat ominaisuudet tai välittömät olosuhteet, infinitiivin tarkoittaman toiminnan täytöntöönpano näyttää automaattisesti seuraavan välttämättömyyden voimaan tulosta tai voimassa olosta.¹³

Portner (2009: 135–141) jakaa lausetason modaalisuuden kentän kolmia dynaamiseen, priorisoivaan ja episteemiseen modaalisuuteen, mutta perinteestä osin poikkeavalla tavalla. Hän myös kuvaa kunkin luokan sisältöä yksityiskohtaisesti ja tuo tarkastelun piiriin sellaisia kielenaineiksia, jotka harvoin modaalisuuden yhteydessä tulevat puheeksi. Dynaamisen modaalisuuden hän jakaa volitionaaliseen (kykyyn, tilaisuuteen tai taipumukseen liittyvään) ja kvantifikaatiiviseen. Jälkimmäinen voi olla eksistentiaalista (*A spider can be dangerous*) tai universaalista (*A spider will be dangerous*). Eksistentiaalinen ilmaus poimii luokan yhden jäsenen ja toteaa, että sillä saattaa olla luokalle tyypillinen ominaisuus. Universaalinen modaalisuus laajentaa luokan ominaisuuden välttämättä koskemaan kaikkia sen jäseniä. Priorisoivaan modaalisuuteen kuuluvat tämän määritelmän mukaan ilmaukset, joita yhdistää se, että yksi mahdollinen maailma esitetään muita toivottavampana ulkoisen manipulaation (*deontic modalities*), jonkun toiveiden (*bouletic modalities*) tai tarkoituksenmukaisuuden (*teleological modalities*) näkökulmasta. Episteemisellä modaalisuudella Portner tarkoittaa samaa kuin edellä esitellyt aiemmatkin määrittelijät, ts. sen piiriin kuuluvat ilmaukset, joilla puhuja välittää käsityksensä lauseen sisältämän proposition totuusarvosta.

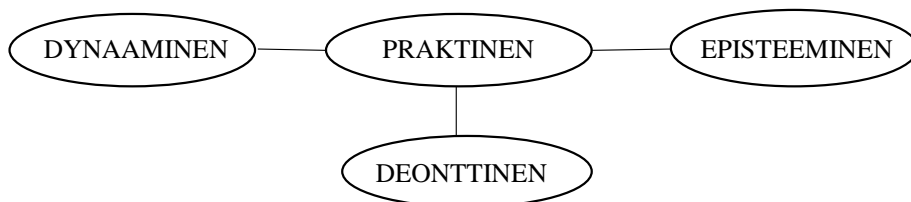
Portnerin dynaaminen, priorisoiva ja episteeminen vastaavat ytimeltään perinteistä jalkoa dynaamiseen, deontiseen ja episteemiseen sellaisena kuin esimerkiksi Kangasniemi

¹³ Myös Palmer (1986: 16–17) epäilee dynaamisimpien pakon ja kyvyn ilmausten asemaa modaalisina, vaikka määrittelee modaalisuuden ulkorajat toisin sanoin.

(1992) ne määrittelee. Luokkien otsikoinnin perusteella näyttää kuitenkin siltä, että osa Portnerin priorisoivista modaliteeteista kuuluu Kangasniemellä dynaamisiin. Portnerin teologiset modaliteetit nimittäin esittävät proposition ilmaiseman toiminnan mahdollisena tai välttämättömänä käytännöllisyyden näkökulmasta (esim. *You could add some more salt to the soup*). Käsite näyttää tarkoittavan suurin piirtein samaa kuin praktinen välttämättömyys, joka Kangasniemellä on osa dynaamista modaalisuutta. Toiveiden ja tarkoituksenmukaisuuden ilmausten huomioon ottaminen osana ei-episteemistä modaalisuutta on joka tapauksessa hyödyllinen tarkennus.

Ei-episteeminen mahdollisuus tai välttämättömyys voi nousta erilaisista lähtökohdista: subjektin ominaisuuksista, käytännön tekijöistä tai manipulatiivisesta ohjailusta. Praktisen ja deonttisen modaalisuuden erottaminen toisistaan ja niiden yhdistäminen priorisoivaksi voi kuitenkin osoittautua järkeväksi, kun pohditaan, miten merkitykset ovat kehittyneet toisistaan tai millaisista merkityksistä voi tulla episteemisiä (luku 2.1.1.2). Kuvio 1 on oma tekemäni yhdistelmä Portnerin (2009: 135) modaalisuuden jaottelusta sekä de Schepperin ja Zwartsin (2009: 263–268) modaalisuuden piirrekartasta. Siinä tiivistyy monen tutkijan näkemys, eikä se oikeastaan ole yhdenkään tässä esitellyn näkemyksen vastainen.¹⁴ Vasemman sarakkeen modaliteetit koskevat toimijan ominaisuuksia, keskimmäisen häneen vaikuttavia ulkoisia tekijöitä, jotka voivat edustaa toisen henkilön häneen kohdistamaa vaikutuspyrkimystä tai neutraaleja olosuhdetekijöitä. Oikeassa sarakkeessa on totuusarvioiden modaalisuus. Kieliopillistumisliikenteestä modaalisuuden eri osa-alueiden välillä tulee puhe luvussa 2.1.1.2.

Kuvio 1. Modaalisuuden lajit: sopuratkaisu

Yleisenä modaalisuuden määritelmänä Portnerin ”se, minkä ei tarvitse olla totta” osuu kohteeseensa mielestäni paremmin kuin mikään, mitä on aiemmin asiasta esitetty. Sen etuna Declerckin mahdollisiin maailmoihin perustuvaan selitykseen on myös lyhyys ja yksinkertaisuus. Portnerin määritelmään kuuluva jako dynaamiseen, priorisoivaan ja episteemiseen sekä kunkin osa-alueen sisällön perusteellinen avaaminen selvittää tähän asti sumeiksi jääneitä alueita. Nostan Portnerin modaalisuuden lajeja koskevaa terminologiaa tästedes esiin siinä tapauksessa, että se erityisen hyvin palvelee tutkimuskohteeni kuvausta. Käytännössä tämä näkyy siinä, että soveltuvin osin puhun ”deonttisesta (priorisoivasta)” modaalisuudesta, joka tuo tähän asti vähän kodittomiksi jääneet tahdon ja tarkoituksenmukaisuuden ilmaukset selkeästi manipulatiivisten rinnalle. Agentti- ja puhujaorientoituneesta modaalisuudesta puhun tästedes vain yhteydessä niihin lähteisiin, joissa niitä on käytetty.

¹⁴ Käytän termiä *praktinen*, koska Kangasniemi (1991) käyttää sitä ja koska *participant-external* olisi suomenmennettuna kömpelö. Olen ymmärtänyt, että sisältö on sama.

Uuden sukupolven modaalisuuden määritelmien (tässä Declerck ja Portner) etuna on se, että *pitää*-verbin modaalinen käyttö – tai modaalinen aines nesessiivirakenteen kerrostuneessa merkityksessä – nyt selvästi erottuu temporaalisesta ja aspektuaalisesta. Modaalinen ilmaisee sitä, mikä kielentää vain visioina olemassa olevien maailmojen suhdetta reaalia maailmaan tai minkä ei tarvitse olla totta. Esimerkkini tulee tämän tutkimuksen aineistosta. Agricola suomentaa Roomalaiskirjeen esipuheen lauseen nesessiivistä ilmausta käyttäen seuraavasti: *Sen teden sis iocainen Christittu pite henens aina ia alati tehen itzens totuttaman ia harijoittaman*. Lauseen **tempus** (presens) ankkuroi sen aikaan, joka on sama kuin puhehetki. Proposition kuvaaman asiointilan **aspekti** on rajaamaton, tarkemmin sanottuna progressiivinen, sillä se kuvaa ”aina ja alati” käynnissä olevaa toimintaa, eikä nesessiiviverbi tässä tapauksessa vaikuta sen aspektitulkintaan. Lauseen **modaalinen** ulottuvuus on proposition toteuttavan visioidun maailman esittäminen välttämättömänä, tarkemmin sanottuna deonttisena velvoituksena.

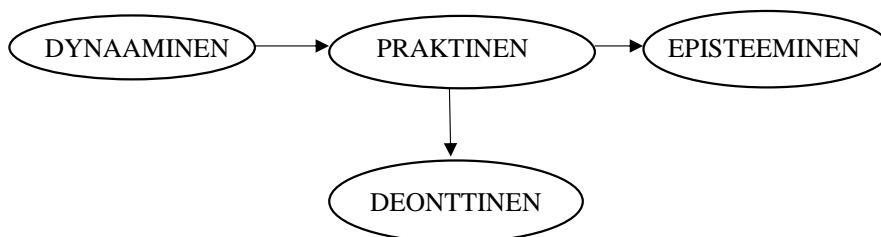
2.1.1.2 Poluilla

Teorian osuus korostuu silloin, kun tutkitaan aikakautta, josta on jäljellä vain vähän kirjallisia muistomerkkejä ja jonka suullisesta kielenkäytöstä ei ole tallenteita. Kun esimodaalinen *pitää* oli esihistorian hämärässä joutunut jäseneksi verbiketjuun ja syntaktisten siirtymien kautta (ks. luku 2.2.5.1) ottanut ratkaisevan askeleen kieliopilliseen suuntaan, se tuli alttiiksi jatkokehitykselle tempus–aspekti–modaalisuus (TAM) -merkityskentän sisällä. Monikielisen aineiston perusteella pystytään sanomaan, että esimerkiksi pakon ilmauksien jatkokehitys noudattelee jossain määrin ennustettavia latuja (Bybee, Perkins & Pagliuca 1994: 240–242). Tämän luvun tarkoituksena on kuvailla, millaisia tendenssejä kompleksisten verbirakenteiden muutoksiin liittyy ja mitä ehkä on odotettavissa, kun siirrytään vanhan kirjasuomen aineistoon.

Vaikka eri vuosikymmenillä tutkijat ovat käyttäneet osin erilaista terminologiaa, he näyttävät olevan yksimielisiä kahdesta asiasta. Ensinnäkin episteeminen, totuusarvioiden modaalisuus eroaa kaikissa malleissa selvästi muista modaalisuuden lajeista. Rajanteko on modaalisuuden kentän selkein. Logiikan termit, varsinkin episteeminen, ovat pysyvä osa luonnollisenkin kielen modaalisuuden kuvaamista. Toiseksi vallitsee yksimielisyys siitä, että ilmaukset pyrkivät kehittymään konkreettisesta kohti abstraktia, mikä tarkoittaa esimerkiksi sitä, että episteemisen mahdollisuuden verbi-ilmaukset ovat tyypillisesti kehittyneet ei-episteemisistä.

TAM-ilmausten kieliopillistumiskehitykseen kuuluvaan merkityksenkehitykseen liittyy piirteitä, jotka koskevat myös suomen nesessiivirakennetta ja *pitää*-verbiä rakenteen osana erityisesti. Modaalisuuden kentän sisällä tapahtuu siirtymistä dynaamisista merkityksistä abstraktimpiin, subjektin ominaisuuksiin liittyvistä koko propositiota koskeviin. Suunta on toisaalta deonttiseen, toisaalta episteemiseen suuntaan. (Vrt. Heine, Claudi & Hünemeyer 1991: 75–78; Heine 1993: 66–69, 90; Bybee, Perkins & Pagliuca 1994: 241; Hopper & Traugott 2003: 85–86.)

Kuvio 2. Modaalisten konstruktioiden kielipillistumissuuntia

Kuvio 2 kuvaa karkeasti modaalimerkitysten kehittymistä toisikseen. Kielipillistumisen suunta on konkreettisesta kohti käsitteellisempiä merkityksiä. Toisaalta vasemmalta lähtevät polut kuviossa heijastelevat vain hyvin yleistä kehityssuuntaa eivätkä kerro paljon esimerkiksi siitä, miten tempus, nesessiiviverbin konditionaalimerkintä, lauseen sisältämän proposition aspekti tai puhujan ja kuulijan yhteinen tieto puhetilanteesta osallistuvat muutokseen. Modaalisuuden ulkorajoja ei pidä ymmärtää suljetuiksi.

Näkyvä jälki nesessiivirakenteiden kielipillistumiskehityksestä ja myös sen suunnasta on niiden merkityksen kerrostuneisuus. Modaalimerkitykset ovat järjestyneet siten, että tiettyissä konteksteissa abstraktimpi sisältää vähemmän abstraktin. Kielen modaalisten ilmausten havainnoija törmää tiheästi tilanteeseen, jossa dynaaminen ja episteeminen modaalimerkitys näyttävät lankeavan yhteen (*Kuka tahansa läsnäolijoista olisi voinut murhata Joseph Scotcherin* 'kenellä tahansa oli edellytykset murhata' tai 'pidän ketä tahansa mahdollisena murhaajana'). *Taitaa* on nykykielessä episteeminen (*Se taitaa olla yksi niistä harvoista seikoista, joista olemme samaa mieltä*), kun taas vanhassa kirjasuomessa sen merkityksen painopiste oli dynaaminen (*Quinga yxi Sathanas toisen taita vlosaia?*). Inklusiivisuusperiaatteen (Heine, Claudi & Hünemeyer 1991: 156–158) mukaan kategoria on aina sisältämäänsä kategoriaa kielipillisempi. Jos propositio ilmaistaan episteemisesti välttämättömänä, dynaaminen/praktinen välttämättömyys toteutuu ilmauksen sivutuotteenä, muistona sen taustasta.

Inklusiivisuusperiaatteen vuoksi en pidä mahdollisena, että deonttisista merkityksistä kehittyisi episteemisiä, vaikka esimerkiksi *voida* toimii molemmissa funktioissa. Deonttinen merkitys ei sisälly episteemiseen, vaikka samoilla aineksilla voidaankin ilmaista molempia, ja siksi kyseessä on oltava kaksi eri kehityslinjaa. Esimerkiksi *Kokelaan täytyy osata ruotsia* tarkoittaa toisaalta 'kokelas ilmeisesti osaa ruotsia', toisaalta 'kokelas on (määräysten mukaan) velvollinen osaamaan ruotsia'. Tarkalleen ottaen edellisestä ei kuitenkaan voi suoraan tehdä jälkimmäistä johtopäätöstä. Sen sijaan merkitys voidaan palauttaa praktiseksi tai dynaamiseksi: 'kokelaalla on edellytykset/täysi syy osata ruotsia'. Episteemisessä modaalifunktiossa ei ole sisään kirjoitettuna mahdollisuutta ilmauksen tulkitsemiseen deonttiseksi ohjailuksi. Episteeminen merkitys presupponoi dynaamisen merkityksen (konventionaalinen implikaattori). Deonttinen merkitys voi nousta vain siitä yhteisestä tiedosta, joka puhujalla ja kuulijalla on puhetilanteesta (konversationaalinen implikaattori).

Ei ole tavatonta, että mahdollisuuden ilmauksista tulee välttämättömyyden ilmauksia, kun riittävien ehtojen täytyminen tulkitaan velvoitukseksi toimintaan: *saat nyt siirtyä harjoitustehtäviin* voi olla käsky silloin, kun tilanteen valtasuhteet sen mahdollistavat. Kyse on mahdollistavasta kausatiosta (Talmy 1976: 76–81). Inarinsaamen *kolgađ*-verbi operoi modaalisen asteikon molemmissa päissä: *käkku tääl kalga tohad* 'nyt täytyy tehdä rieska'; *ruošah kojjadii, æt kalgeh-uvkkas sij tuuveest čææja vuoššad* 'venäläiset kysyivät, saisivatko (ind. prees.) he keittää tuvassa teetä' (Laitinen 1988). Myös suomen TAVA-

partisiippi on kieliopillistunut sekä mahdollisuus- että välttämättömyysrakenteen osana. *Auto on saatavilla/korjattavissa* edustaa edellistä, *Tämä on palautettava huomiseen mennessä* jälkimmäistä. (Pekkarinen 2011: 131–132.)

Kieliopillistuminen ja varsinkin konstruktioiteoria (luku 2.2) ovat muuttaneet modaalisuuden tutkijoiden ajattelua pragmaattisempaan suuntaan. Abstraktistuminen ei välttämättä tapahdukaan laajoina, väistämättöminä kehityskulkuina, vaan hyvinkin spesifiset ja yleistetyt tilannekohtaiset implikaatiot saattavat konventionaalistuessaan olla sysäämässä kehitystä eteenpäin. Muutokset eivät aina täytä systeemin aukkoa tai paranna muodon ja merkityksen vastaavuutta, vaan kehitys voi kulkea myös kohti suurempaa päällekkäisyyttä. Toisaalta ilmauksen konkreettinen lähtökohta jättää jälkensä lopputulemaan (Hopper 1991: 28–30). Vaikka modaaliverbeillä on yhteisiä ominaisuuksia, jotka esimerkiksi englannissa tekevät niistä oman kieliopillisen luokkansa, jokainen niistä seuraa omaa polkuaan omassa aikataulussaan (Bybee 1995: 514).

Verbien eri modaalifunktiot elävät kielessä rinnakkain toistensa ja usein myös verbin esimodaalisen funktion kanssa. *Pitää*-nesessiiviverbi saattaa lauseessa yhtä aikaa kuvata praktista pakkoa, ilmaista tiedon episteemisesti päätellyksi ja osoittaa vielä tilanteen affektista arvoa (Laitinen 1992: 266). Ilmaukset muodostavat sukulaisuussuhteiden verkoston. Monet tulkinnat käyvät dialogia keskenään. Suomen vanhan kirjakielen kannalta kuvaa monimutkaistaa murrepohjan moninaisuus sekä myöhemmin tietoisien kielenohjailun vaikutus. Heine ja Kuteva (2005: 71) puhuvat orastavista kategorioista, jotka kantavat samanaikaisesti sekä vanhaa että uutta merkitystään. Tällaiset kategoriat tahtovat helposti saada kielenhuollon vastaansa. Kielenhuolto voidaankin nähdä yrityksenä suitsia hallitsematonta kieliopillistumista (Salmi 2010: 73).

Modaalisuus reaalistuu eri kielten kieliopeissa tyypillisesti sellaisissa muotokategorioissa kuin imperatiivi ja jussiivi (direktiivit), konditionaali, konjunktiivi (subjunktiivi) ja imperfekti, jotka kaikki saattavat koskettaa myös tutkimaani Agricolan *pitää*-verbiä ja sen lähtökielisiä vastineita. Jussiivi eroaa imperatiivista siinä, että sen kielentämä vaikutuspyrkimys ei kohdistu suoraan puhuteltavaan, vaan koskee 3. persoonaa tai kokonaista asiaintilaa (ISK: § 1666–1667). Konjunktiivi on se nimitys, jota mahdollista tai epävarmaa ilmaisevasta subjunktiivista on totuttu käyttämään latinan, saksan ja ruotsin kieliopin kuvauksissa. Imperfektin yhteys modaalisuuteen perustuu sen käyttöön modaali-ilmauksille tyypillisen ajallisen etäyttämisen (Derleck 2011: 32–33) ja irrealisen tehtävissä. Ilmiö on tuttu monista kielistä, myös suomesta (luku 2.3.4.2).

Direktiivit ovat usein kielen yksinkertaisimpia verbimuotoja, varsinkin silloin, kun toivotun toiminnan suorittaja on se, jolle puhutaan. Muotojen yksinkertaisuus, korkea frekvenssi ja monet kohteliaisuuteen ja kasvojen säilyttämiseen liittyvät pragmaattiset ulottuvuudet tekevät niistä kuitenkin historiallisessa katsannossa herkkiä muutoksille. Ei-direktiivit tulevat usein direktiiviseen käyttöön puhetilanteen pragmaattisten implikatuorien välityksellä. Puhetilanteen osanottajavalikko määrittelee ne direktiiviset puhefunktiot, joiden on mahdollista syntyä, sekä ne persoonat, joissa ilmaukset direktiiveinä ensimmäiseksi saavat jalansijaa. (Mauri & Sansö 2011: 3516–3517.) Portnerin (2009: 188–189) mukaan osa deonttisesta modaalisuudesta, nimittäin sellainen, jossa velvoituksen alaisena on kuulija, on luonteeltaan performatiivista, ts. modaalaines tuo lauseen merkitykseen väitelauseesta poikkeavan puheaktin. Pidän *pitää*-nesessiivikonstruktion direktiivistä käyttöä imperatiiviin nähden toissijaisena. Se on direktiivin epäsuora esitys, jonka avulla puhuja etäännyttää määräyksen omaa tahtoaan yleisemmälle tasolle. Käytännössä myös epäsuora direktiivi voi sisältää suoraan kuulijaan kohdistuvan ohjailupyrkimyksen. Agricolan teksteissä on runsaasti jussiivisia määräyksiä, jotka on tyypillisesti ilmaistu *pitää*-nesessiivirakenteella. Niiden sisältämä infinitiivi on usein passiivinen.

Modaalisuus on kielen kykyä ilmaista sellaista, minkä ei tarvitse olla totta (luku 2.1.1.1). Suomessa on puhujan mielessään visioiman tilanteen kuvaamista varten oma irrealioksen modus, konditionaali. Agricolan käännösten lähtökielissä tässä tehtävässä käytettiin myös apuverbejä. Irrealioksen ilmaisemisesta konjunktiivin, konditionaalin ja apuverbien avulla tulee puhe luvussa 2.3.5.2.

Vanhassa kirjasuomessa *pitää*-verbillä on modaalisen lisäksi temporaalista käyttöä. Kyseessä on kaksi tapaa ankkuroida proposition ilmaisema asiointila aikaan ja reaali-ilmaan. Vaikka merkitykset ovat päällekkäisiä, on runsaasti esimerkkejä lauseista, joissa välttämättömyyden merkitys on jäänyt ilmauksessa kokonaan taka-alalle ja *pitää* viestii pelkästään tai ensisijaisesti tapahtumien aikasuhteita. Maailman kielten futuurit kehittyvät usein pakon tai tahdon ilmauksista. Molemmat tyytit (*pitää tekemän*, *tahdon tehdä*) esiintyvät Agricolalla.

Jespersenin¹⁵ mukaan tulevaa aikaa ilmaistaan kielissä seitsemällä eri tavalla: preesensmuotoa käytetään viittaamassa tulevaan; tahdonilmauksista kehittyi futuuri, aikomuksen tai ajatuksen ilmaus on futuurin pohjana, se, mikä merkitsee ensin velvollisuutta, alkaa viitata tulevaan aikaan, 'tulla'- ja 'mennä'-verbeistä tulee futuurin ilmaisimia, mahdollisuuden ilmaus saa futuurimerkityksen tai tapahtuu jotain muuta: esim. saksan *werden* on saattanut kehittyä vanhan partisiippikonstruktion *ich werde schreibend* pohjalta. (Jespersen 1924: 260–261.)

Toisen jaottelun mukaan kieliopilliset futuurit ovat joko leksikaalista tai aspektuaalista juurta. Leksikkopohjaiset futuurit kehittyvät tyyppillisesti muutamasta lähteestä: toisaalta kyvyn, pakon tai tahdon ilmauksista, toisaalta 'tulemista' ja 'menemistä' ilmaisevista liikeverbeistä (Bybee, Perkins & Pagliuca 1994: 254). Väliportaana on Heinen (1995: 124) mukaan aina intentionaalisuuden merkitys. Poikkeuksena on ruotsin *komma att* -futuuri, joka sai kirjakielessä futuurimerkityksen ennen kuin kehittyi ilmaisemaan intentiota (Hilpert 2008: 131). *Pitää*-verbin intentionaalisuus nousee dynaamisen modaalisuuden pohjalta, kun sisäistetyn pakon merkitys tulkitaan tavoitteelliseksi pyrkimykseksi. Kun tavoitteesta tulee infinitiivin ilmaiseman toiminnan toteutumisenuste, ollaan lähellä futuuria.

Aspektuaaliset futuurit, kuten saksan *werden*-futuuri (Hilpert 2008: 27) tai venäjän perfektivisen aspektin preesens (Malchukov 2009) puolestaan perustuvat nykyhetkenä tapahtuvan toiminnan perfektivisen ja imperfektiivisen aspektin erotteluun: toiminta mielletään tulevaisuudessa toteutuvaksi, koska juuri nyt loppuun saatettu toiminta olisi paradoksi. Aspektuaaliset futuurit ovat tyyppillisesti hyvin vanhoja, mitä kuvastaa niiden fonologinen tyypistyminen: ne ovat usein yksitavuisia, tai niitä edustaa pelkkä nolla. Suomen futuurinen preesens on tässä katsannossa yksi maailman kielten aspektuaalisista futuureista. *Werden* on poikkeus siinä mielessä, että se on säilyttänyt fonologisen asunsa. (Bybee, Pagliuca & Perkins 1991: 20–22, 45–46.)

Preesensin tulevaan aikaan viittaava käyttö (ks. Ikola 1959: 115–135) kattaa vaihtelevasti germaanisten kielten futuurin ilmaisutarpeita siten, että se on saksassa ja hollannissa sekä ruotsissa (Törnudd-Jalovaara 1985a) ensisijainen, mutta englannissa huomattavasti rajoittuneempi käytäntö. Englannin futuurinen preesens ilmaisee vain suunniteltuja, perfektivisiksi tulkittavia tulevaisuuden tapahtumia (*The plane leaves in ten minutes; Is she seeing him tomorrow?*). Saksassa preesensin käyttäminen viittaamassa tulevaan aikaan on pitkälle ennustettavissa pääverbin semantiikan perusteella: väistämättömät tapahtumat, kuten esimerkiksi ikääntyminen, ovat saksan futuurisen preesensin tyyppillisintä käyttöalaa (*Er ist nächste Woche schon 6 Monate alt*). – Futuurisen preesensin erilaiset käyttörajoitukset

¹⁵ Jo 1900-luvun alussa kielitieteilijät kuvailivat selviä kieliopillistumisprosesseja, vaikka teoria nousi samanaikaisesti moniaalla esille vasta 1980-luvulla. Termiä käytti ensimmäisen kerran nykyisessä merkityksessä Antoine Meillet vuonna 1912 (Hopper & Traugott 2003: 21).

eri kielissä ovat esimerkki siitä, miten jonkin yksittäisen kielenaineksen muoto ei yksinään määritä kehityksen suuntaa, vaan muutos tapahtuu muodon ja merkityksen yhdistelmissä (Hilpert 2008: 5–8, 169, 177–179).

Futuurin merkitys esiintyy harvoin yksin. Se on useimmiten aspektuaalisiin ja modaalisiin merkityksiin sekoittuneena siten, että toiset merkityksistä ovat jäännettä aikaisemmista kehitysvaiheista, toiset futuurimerkityksen jatkokehitystä. Futuurin myöhempiä perillisiä voivat olla imperatiivi, väistämättömyydestä nouseva pakko ja habituaalisuus (Bybee, Perkins & Pagliuca 1994: 211, 273–278).

Näyttää siltä, että futuuri ilmestyy kieleen helpohkosti, mutta toisaalta se myös kantaa mukanaan niitä merkityksiä, joista se on kehittynyt. Tietyt syntaktiset kontekstit neutraloivat preesensin ja futuurin eron, vaikka säilyttävät preesensin ja preteritin eron. Tällaisia konteksteja ovat sivulause, negatio, epäsuora esitys ja partisiipit. (Ultan 1978: 94–101.) Futuuria harvoin merkitään sivulauseissa, varsinkaan *kun-* tai *jos-*sivulauseissa, koska se on luonteeltaan lopulta aina enemmän ennustus kuin pakollistunut viittaus ajankohtaan (Bybee, Pagliuca & Perkins 1991: 19–20).

2.1.2 Pitää evidentialisena strategiana

Palataan lauseen *Ta pidi oma kohast ilma jääma* monimerkityksisyyteen. Propinkvatiivinen ’läheltä piti’ (ks. 2.1.1) ei nimittäin ole sen ainoa tulkinta. Lause voidaan lukea myös ’kuuleman mukaan hän menetti paikkansa (vaaleissa tms.)’. Ikola (1960: 275–298) raportoi lukuisin esimerkein *pitää-*verbin referointikäytöstä suomen murteissa. Itämerensuomalainen *pitää* on **referoinnin ja moniäänisyyden** verbi, joka varsinkin imperfektimuodossaan usein välittää kuulopuhetta ja toisen käden tietoa (Laitinen 1992: 232–237). Sen subjektin sijanmerkintä heijastelee puhetilanteen rooleja siten, että genetiivisubjekti merkitsee ei-implikaatiivisissa, intentionaalisissa konteksteissa alkuperäisen puhujan, kun taas kuulopuhetta ilmaisevissa rakenteissa suositaan nominatiivisubjektia. (Mts. 262.)

Tilanteet, joissa teksti viittaa toiseen tekstiin, ovat inhimillisessä kommunikaatiossa keskeisiä, koska puhuja ei aina ole siinä asemassa, että pääsisi raportoimaan juuri nyt itse kokemaansa. Yleensä hän siteeraa – joko itseään tai muita. (Jakobson 1957: 42.) Puhuminen tekstistä tai puheesta (vrt. englannin *indirect/reported speech*) raportoinnin kohteena on ymmärrettävä metaforisesti. Todellisuudessa puhuja usein viittaa referoinnin keinoja käyttäen siihen, mitä on itse ajatellut, kokenut tai havainnut. Joskus taas puhujan on syytä tai toisesta edullista esittää asiansa siten, että se kuulostaa jonkun toisen, esimerkiksi auktoriteettiasemassa olevan puhujan, sanomalta.

Moniäänisyydellä tarkoitetaan toisen kontekstin aktivoitumista puheessa tai kirjoituksessa, tekstienvälisyyttä, useamman kuin yhden näkökulman kietoutumista yhteen (Kallio-koski 2005: 7–11). Vuorovaikutus voi olla näkyvää ja ilmipantua (aiemmin esitetyn puheen referointia), tai sen havaitseminen voi vaatia lukijalta tietoa toisista teksteistä. Monet länsimaiset tekstit ovat dialogissa Raamatun kanssa. Agricolan suomentamia Raamatun fraaseja, kuten *itkua ja hammasten kiristystä* käytetään nykyisinkin, eikä niitä usein edes tunnusteta sitaateiksi. Raamatun sisällä Vanha ja Uusi testamentti ovat dialogissa keskenään. Evankeliumit tulivat vastaukseksi vanhatestamentillisiin profetioihin, ja niiden asiasisältöä ilmeisesti jopa muokattiin ennustuksia vastaavaksi. Evankeliumien katsotaan saaneen vaikutteita myös muinaisista myyteistä: neitseestä syntyminen ja kuolleista herääminen kolmantena päivänä eivät olleet ihmiskunnan tarinaperinteessä mikään erityinen innovaatio. (Kahlos 1997; Harjula 2011.)

Joskus kirjoittajan on edullista piilottaa muista teksteistä saamansa vaikutteet tai ainakin olla korostamatta niitä. Näin toimii plagiointisyytöksiltä suojautuva opinnäytteen laatija. Toisinaan taas tiedon lähteen tunnontarkka ilmoittaminen on genren erityispiirre. Tähän pyritään tieteellisissä teksteissä. Poliitikot viittaavat taitavasti auktoriteetteihin antaakseen puheilleen vakuuttavuutta. Besserwisser viittaa omiin aiempiin lausumiinsa. Useista eriaikaisista kirjoista koottu Raamattu pyrkii sisäiseen yhtenäisyyteen viittaamalla ahkerasti itseensä. Se mikä profetian valossa – Agricolan kielenpartta mukaillen – *pitää tapahtuman*, kerrotaan evankeliumissa tapahtuneeksi. Lopuksi todetaan, että näin *pitikin tapahtuman*. Samalla oikeutetaan uusia profetioita, jotka saavat vakuuttavuutta edellisten raportoidusta toteutumisesta.

Tiedon alkuperän ilmaiseminen puhujalle tarkoituksenmukaisella tavalla voi olla yksi viestinnän tavoitteista. Kielissä, joissa evidentialisuus ei ole pakollistunut kieliopillinen kategoria, modaalisuutta, tempusta tai aspektia ilmaisevat kielenaineokset saavat usein sekundaariksi tehtäväkseen ilmaista evidentialisuutta. Kieliopillistuneet evidentialit ovat aluksi voineet nousta kieleen evidentialisina strategioina. (Aikhenvald 2004: 105–151.) Kieliopillinen kategoria, joka ei perustehtävässään ilmaise evidentialisuutta, saattaa omaksua merkitykseensä evidentialisen laajennuksen (mts. 11). Esimerkiksi turkin *-mlş*-imperfekti esittää menneisyyden tapahtuman pääteltynä tai toisen käden tietona (Lewis 1967: 122).

Evidentialisuus ei tästä näkökulmasta katsottuna ole TAM-dimension osa, vaan oma itsenäinen alakategoriansa, jonka ainoa tehtävä on ilmaista lauseen propositionaalisen sisällön alkuperä. Tarve erillisen evidentialisuuden kategorian määrittämiseen nousi eräistä Etelä-Amerikan intiaanikielistä, joissa tiedon alkuperän kertominen, jopa sen saantitavan erittelyminen on pakollistunutta. Muissa kielissä evidentialisuuden ilmaiseminen on tavallisesti puhujan oman valinnan varassa, ja sen ilmaisukeinot ovat sirottuneet pitkin leksikkoa ja kielioppia. Silti eurooppalaistenkin kielten yhteydessä innostuttiin puhumaan evidentialisuudesta omana itsenäisenä kategorianaan, mikä on hämärtänyt käsitteitä. Roman Jakobson oli ensimmäinen, joka erotti moduksen ja evidentialisuuden käsitteet selvästi toisistaan. (Aikhenvald 2004: 11–17, 105; ks. Jakobson 1957: 44–57) Portnerin (2009: 4) mukaan evidentialisuus kuuluu tekstitason modaalisuuden piiriin.

Evidentialisuutta ilmaistaan, koska halutaan taustoittaa tapahtunutta tai pohjustaa tulevaa. Henkilö, jonka kielessä on pakollistunut evidentialisuuden kategoria, pitää alkuuperän ilmaisemista tarinan välttämättömänä osana. Evidentialisuus on kulttuurisidonnaista ja samalla tekstin genren ilmaus. Tietyt evidentialisuuden ilmaukset pyrkivät konventionaalistumaan tiettyihin tekstityyppeihin ja tulemaan niille tunnusomaisiksi.

Kun tietyyntyyppiset tilannekehykset toistuvat, tekstin ominaisuudet vakiintuvat, ja syntyy normi. Tekstilaji tulee ominaisuuksiensa perusteella tunnistettavaksi, ja vastaanottaja varustetaan sellaisilla odotusenteilla, jotka saavat hänet havainnoimaan viestintätilanteeseen sopivia kielenpiirteitä. Kieliyhteisö tunnistaa tekstilajin eli ulkoisen viestintätilanteen, esimerkiksi television tietokilpailun tai kaupungin puhelinvaihteen kanssa käytävän sananvaihdon, prototyypin representaation. (Aikhenvald 2004: 10–11; Saukkonen 2001: 60–61, 190.)

Referointi rakentaa tekstin yhteisöllisiä ja sosiaalisia merkityksiä sekä toteuttaa tekstilajin tyypillisiä tavoitteita: genre on sosiaalista toimintaa, jonka tavoitteena on välittää yhteisöllisiä merkityssisältöjä, rakentaa yhteisymmärrystä niistä (Heikkinen & Voutilainen 2012: 27–30). Kirjoittajan tekemiä valintoja ohjaa tietoisuus tekstin genrestä. Uskonnonharjoitukseen kuuluu, että samoja tekstejä luetaan yhä uudelleen, usein edes pohtimatta niiden merkitystä. Tästä seuraa, että lukijoiden tai kuulijoiden puolelta uskonnolliseen tekstiin liittyy vahvoja genreodotuksia. Se on voimakkaan arvioinnin ja ohjailun kohteena, ja siihen yhdistyy kielenpuhujien korkea kielitietoisuus. (Nissi & Mielikäinen 2014: 10–12.)

Tämän tutkimuksen kohteena olevan *pitää*-verbin käyttö vanhassa kirkollisessa kielessä on yksi suomen vanhan kirkollisen kielen genren tyyppillisistä piirteistä ja sen helpoimmin havaittavista tunnusmerkeistä. Sen omaksuminen ja oikea tulkinta ovat olleet osa yhteisöön sosiaalistumista. Toistuminen samanlaisissa ympäristöissä on tehnyt siitä normin, ja se on alkanut välittää lukijoille toivottua maailmankuvaa. Käytetyistä referointikeinoista tuli siis kirjasuomessa yksi tekstityypin ominaispiirteistä.

Referoinnin keinot ovat eri kielissä tyyppisiä tarjokkaita evidentiaalistumispolulle. Keskeinen reanalyysi on tällöin desubordinaatio, jossa puheaktiverbille alisteinen sivulause referointiin viittaavine piirteineen nousee päälauseeksi (Aikhenvald 2004: 147). Viron *modus obliquus* -tapaluokan kehittyminen aktiivin partisiippiin partitiivista (Ikola 1953) on esimerkki desubordinaatiosta:

Ta sai kuulda seal ühe mehe elavat
 > *Ta sai kuulda seal üks mees elavat*
 > *Seal üks mees elavat.*

Prosessin yhteydessä partisiippiin liittynyt partitiivin päätte on muuttunut osaksi epäsuoran tapaluokan tunnusta. Samalla rakenne on noussut sivulauseasemasta päälauseeseen.

Suomessa kieliopillistunutta evidentiaalisuuden kategoriaa ei ole, mutta referoimalla välitetään evidentiaalisen merkityskentän sisältöjä. Sen sijaan virossa on useita evidentiaalisuuden morfologisia ilmaisumahdollisuuksia, *modus obliquus* lisäksi kuulopuhetta voidaan ilmaista esimerkiksi infinitiiveillä ja partisiipeilla. Jäljet johtavat balttilaisiin kielikontakteihin. Myös *pidama*-verbin evidentiaalin käyttö on suomea laajempaa. Se on murteissa mahdollista myös preesensissä: *Ta peab outu juht olema* 'Hän on kuulemma autonkuljettaja'. (Erelt 2002b.)

Kielialueen kielistä saksassa epäsuoran esityksen merkintä on pakollistunut. Konjunktiivin käyttöä epäsuoran esityksen merkinä säätelevät tarkat kielioppisäännöt. Toisaalta konjunktiivin (tai subjunktiivin) olemassaolo kielessä keventää sitä tempussäännöstöä, joka muissa kielissä vallitsee johtolauseen ja epäsuoran esityksen välillä, koska se itsessään etäyttää raportoidun puheen raportointihetkestä. (Ten Cate 1996.)

2.2 Kieliopillistuvat konstruktio

Dwight Bolinger (1980: 297) kirjoittaa aiheeseeni sopivasti: "Kun verbi saa infinitiivitäydennyksen, sen alamäki auksiliaariksi alkaa." Lausumassa oikeastaan kiteytyy olennaisin siitä, millaista teoriaa tutkimuskohteeseeni perehtyminen edellyttää. Sysäys muutokseen tulee siitä kielellisestä ympäristöstä, johon kielenaines joutuu. Muutoksen suunta on leksikaalisesta kohti kieliopillisempaa. Riippuu katsannosta, onko kyseessä nimenomaan alamäki, mutta metafora on osuva.

Pyrin tarkastelemaan Agricolan *pitää*-verbiä kielen käytöstä lähtevien teorioiden taustaa vasten. Konstruktiokielioppi ja kieliopillistumisteoria täydentävät toisiaan: konstruktio ovat kieliopillistumisen näyttämö, yleistyksen tapahtuvat pinnassa, spesifissä kielellisessä ympäristössä, ja kielen kaikki tasot ovat yhtä aikaa läsnä. Kiinnostus kohdistuu todelliseen kielenkäyttöön sekä siihen kognitiiviseen prosessiin, jonka avulla puhuja, Agricolan tapauksessa kääntäjä, säilyttää ja uudistaa kieltä.

2.2.1 Konstruktio – kielen kognitiivinen eksemplaari

Kielen prosessointi on samankaltaista kuin ihmisen muikin kognitiivinen toiminta, kuten esimerkiksi havaintojen tulkitseminen tai käytännön taitojen oppiminen. Keskeistä siinä on syötetyn tiedon käsittely ja tulkinta: yksittäistapaukset kasautuvat, niitä verrataan aikaisemmin kuultuun, niitä luokitellaan ja niiden pohjalta tehdään yleistyksiä. Arkipäivän esimerkki syötetyn tiedon tulkinnasta ja käsittelystä ovat ulkoa omaksutut sananparret ja hokemat, jotka tahtovat käyttäjien suussa hienovaraisesti varioitua. Kun jokin lähtee nopeasti tai häviää kokonaan, sanotaan, että se *lähti kuin kuppa Töölöstä*. Sanonta viitanee todelliseen historialliseen tapahtumaan, mutta sillä on paljon esikuvia vertausperinteessä: *lähtöö kun turkkilaenen sottaan, niin lähtöö kun kissa Aunukseen, lähti ku tae löölystä* (SKV 1960). Skeema näyttää tuottavan loputtomasti myös uusia sutkauksia: *lähtee/lähti kun purkka tukasta, kuin mummo sohvalta, kuin turkki huoralta*. Ilmauksessa on pakolliset piirteensä, kuten vertaileva konjunktio, paikallissijainen adverbiaali, ilmeisesti myös kolmaspersoonaisuus, mutta sanaston puhuja valitsee itse. Vertaus voi olla hyvin yleispätevä tai tietylle seudulle paikallistuva. Muotokin voi muuttua, kunhan riittävä yhteys malliin säilyy: *lähti kuin Annikki Tähti*. Sananparren ilmaisuvoima nousee tutun ja yllättävän yhdistelmästä.

Ihmisen yleinen taipumus niputtaa asioita niiden pinnassa nähtävien yhtäläisyyksien perusteella on myös lingvististen konstruktioiden pohjana. Riittävän monesti kuultu merkijono tulee osaksi kielenkäyttäjän omaa kompetenssia, ja sitä aletaan käyttää sekä rutiinoidusti että luovasti.

Konstruktiolla tarkoitetaan muodon ja merkityksen opittuja kombinaatioita, kokemuksen perustuvia ilmauksen malleja. Niiden hallitseminen kuuluu kielenpuhujan kompetenssiin (Fried & Östman 2004: 18; Goldberg 2005: 3). Paitsi että konstruktion käsite vastaa mielikuvaa kognitiivisen toiminnan luonteesta, konstruktio on myös CxG-teorian mukaisen lingvistisen analyysin teoreettinen yksikkö. Sen mukaan kieli koostuu konstruktiosta. Se on konstruktioiden varasto. (Goldberg 2013: 23.)

Konstruktion kokonaisuuteen kuuluvat rakenteen osien morfosyntaktinen muoto sekä se semanttinen kehys, jota konstruktio edustaa. Näiden välillä vallitsee symbolinen suhde. Konstruktio sisältää kaikki ne kielenaineksen pakolliset ja luonteenomaiset piirteet, jotka puhujan on hallittava tuottaakseen kieliopillisesti oikeita ilmauksia. Niihin kuuluvat tieto ilmauksen rakenteesta (konstituenttien väliset suhteet, niiden keskinäinen järjestys sekä tieto niiden lingvistisestä muodosta), prosodiset ja foneettiset seikat, merkitys ja käyttöfunktio sekä kontekstia koskeva tieto. Yksinkertaiselta näyttävää konstruktiota voivat säädellä hyvin monimutkaiset rajoitukset. (Fried & Östman 2004: 19–20.)

Osa konstruktiosta on leksikaalisesti spesifejä, osa skemaattisia. Skemaattisten konstruktioiden aukot täytetään leksikaalisilla aineksilla: esimerkiksi inessiivin päätteeseen voi kytkeä lukemattoman määrän (leksikaalista) merkitystä kantavia merkijonoja. Toisin sanoen inessiivikonstruktiossa on pakollisia ja vaihtuvia osia.¹⁶ Konstruktiot asettuvat leksikon ja syntaksin väliselle jatkumolle, jonka toisessa ääripäässä voi olla tiettyyn foneettiin ilmiäsuun sitoutunut sana (*apple*), toisessa suurta leksikaalista vaihtelua salliva muodostelma, jollainen on esimerkiksi englannin resultatiivinen konstruktio (*She rocks the baby to sleep*) (Hoffman & Trousdale 2013: 1–2).

¹⁶ Niin on pöydässäkin, johon tapaa kuulua ainakin taso sekä yksi tai useampi jalka. Materiaaleissa ja muodoissa voidaan joustaa, mutta ei miten vaan (vrt. konstruktion sisäiset rajoitukset), ja erilaisilla pöydillä on erilaisia funktioita (vrt. konstruktion käyttörajoitukset).

Kielenaines saa merkityksensä siinä konstruktiossa, jonka osa se on. Konstruktioiteorian semanttinen ulottuvuus on Charles J. Fillmoren kehittämä kehysesemantiikka. Sen keskeinen käsitteellinen on semanttinen kehys (*frame*) eli määritelmän mukaan mikä tahansa käsittejärjestelmä, joka on rakentunut siten, että sen osan ymmärtäminen edellyttää kokonaisuuden ymmärtämistä (Fillmore 1982: 111). Määritelmää konkreettistavat myöhempien tutkijoiden omiin tarpeisiinsa tekemät luonnehdinnat: Kehyksenä olevaa konseptuaalista rakennetta käytetään objektin, tilanteen tai asiointilan koodaamiseen sekä koodien purkamiseen. (Petrucci 2013: 1.) Konstruktiot edustavat inhimilliselle kognitiolle tyypillistä tapahtumaskaemaa tai kehystä, jollainen voi olla esimerkiksi liikkuminen jotain kohti (J. Leino 2003: 68–69). Kehys on tilannetyyppi tai mielikuvaskaema, johon ilmauksen kuvaama tapahtuma sijoittuu. Se on kuvatun toiminnan ideaalistus. (P. Leino ym. 2001: 71–72.) Semanttista kehystä kuvaamaan käytetään joskus näyttämömetaforaa: kehys ilmentää perustavanlaatuisia oliota tai tapahtumaa tyypillisine roolihenkilöineen. Verbillä voi olla useita semanttisia kehyksiä eli osanottajavalikoimia (Siironen 2006: 614–616). Tästä syystä lauseen semanttinen kehys yhdistetään tavallisesti sen finiittiverbiin.

Syntaktisena vastineena semanttiselle kehykselle on verbin valenssi. Valenssiin kuuluu joukko rooleja, joilla on vastineensa toisaalta tiettyssä semanttisen kehyksen osallistujassa, toisaalta kyseisen roolin morfosyntaktisessa ilmaisussa. Semanttiset kehysesementit mallintavat leksikaalista merkitystä, kun taas semanttiset roolit, kuten agentti tai patientti, ovat lingvistisesti motivoituja abstraktioita: ne ilmentävät juuri niitä ominaisuuksia, jotka pyrkivät reaalistumaan säännönmukaisena morfosyntaktisena käyttäytymisenä. (Fried & Östman 2004: 42–43.)

Linkityskonstruktiot (*linking constructions*) määrittävät, millä tavalla tietty semanttinen argumentti (agentti, patientti, sijainti jne.) saa kanonisen ilmaisunsa tiettyssä kieliopillisessa kuviossa. Suhde voi olla yksinkertainen (esim. patientin reaalistuminen suorana objektina), tai sen kautta voi avautua taas uusia monimutkaisia määritystarpeita. (Fried & Östman 2004: 46). Syntaktinen struktuuri tulee esiin fraasi- ja sanajärjestyskonstruktiossa (*phrasal and ordering constructions*), joihin sisältyy tieto konstruktioiden syntaktisista toteuttamismalleista (*instantiation patterns*) (mas. 58). Konstruktiot abstrakteina yksikköinä asettavat rajoituksia niille aktuaalisille ilmauksille, joita puhuja tuottaa. Toteuttamisrajoitukset tarkoittavat niitä sääntöjä, joiden pohjalta valitaan konstruktion osien reaaliset toteutumat kielessä (Goldberg 2005: 25–28). Ilmaus voi toteutua, jos sitä vastaava konstruktiot valtuuttaa sen. Esimerkkejä toteuttamisrajoituksista ovat esimerkiksi inhimillisen tai elollisen subjektin vaatimus tai ilmauksen toteutuminen pelkästään myönteisenä.

Osa konstruktiosta on aineettomia. Niiltä puuttuvat varsinaiset elementit, ja niiden tehtävänä on säätää materiaalien konstruktioiden välisiä suhteita, esimerkiksi niiden konstituenttien järjestystä (A. Jääskeläinen 2013: 53). J. Leino (2003: 87–89) puhuu meta-konstruktiosta, jolla hän tarkoittaa kielen konstruktiota jäsentäviä sekä niitä yhdistäviä ja erottavia analogiasuhteita. Metakonstruktiot esimerkiksi määrittelevät, mitä tekemistä ilmauksilla *Pojat juoksevat pihalla* ja *Pihalla juoksee poikia* on keskenään. Kehys eli tapahtumatyyppi on sama, päämäärätön liike, ja sen osanottajat edustavat samaa olioiden luokkaa, mutta eroavat toisistaan puhujan kielen kielen määrällisyytensä suhteen. Ero heijastuu toteutuneessa ilmauksessa konventionaalisina syntaktisina valintoina.

Yksittäisen ilmauksen, konstruktin, kieliopillisuus perustuu tässä esitettävässä unifiikaatioon eli muuttujien yhteensopivuuteen. Jos ilmauksen subjekti on elotontarkoitteinen, verbin valenssin tulee sen semanttisen kehyksen perusteella valtuuttaa elotontarkoitteinen subjekti tai ainakin olla asettumatta sitä vastaan. Jotta ilmaus saisi valtuutuksen, konstruktion ja sen toteutuman attribuutit eivät voi saada ristiriitaisia arvoja. Kahden yksikön onnistunut yhdistyminen edellyttää, että joko attribuutilla on molempia yksiköjä varten määriteltynä sama arvo tai että toinen yksiköistä jättää arvon avoimeksi. (Fried & Östman

2004: 71.) Esimerkiksi konstruktiossa avoimeksi jätetty tempus voi yhtä lailla reaalistua preesensinä tai imperfektinä.

Konstruktio teoria on tutkimuksen läpäisevä periaate, jonka soveltaminen lähtee siitä, että kaikille ilmauksille annetaan samanlainen painoarvo ja että kuvauksessa kaikki tasot ovat samanaikaisesti läsnä ja dialogissa keskenään. Tämä lähtökohta voi saada muodollisen ilmauksensa kaavioina ja niiden verkostoina, mutta välttämätöntä se ei ole. Esimerkiksi Adele Goldberg (2013: 29) kirjoittaa pyrkivänsä formalisoimaan tutkimustuloksiaan mahdollisimman vähän, koska täsmällisiltä näyttävät kaaviot voisivat houkuttaa lukijan oletamaan, että täydellinen eri kielisiin sovellettavissa oleva lingvististen attribuuttien luettelo on olemassa, mikä ei ole CxG-teorian oletuksena. Oman tutkimuskohteeni kannalta esimerkiksi kieliopillista apuverbiä tarkoittava termi *Aux* on sellainen yksityiskohta, jolle löytyy nimellisiä vertailukohtia eri kielistä mutta jonka kanonisia piirteitä ei voi suoraan omaksua minkään muun kielen mallista.

Kuka tahansa vieraan kielen opiskelija havaitsee pian, että opitulla sanalla ei tee paljon mitään, jos ei samalla omaksu sanaan liittyvää kieliopillista ja pragmaattista informaatiota, esimerkiksi sanapainoa, verbin valenssia, substantiivin kieliopillista sukua tai sanan tilanteittaisia käyttörajoituksia. Kun edetään subjektin ja verbin suhteeseen, verbi- ja nominausekkeiden rakenteeseen, lausetyyppiin, dialogiin leipurin kanssa ja näitäkin suurempiin kokonaisuuksiin, sääntöjen ja muistettavan määrä kasvaa, eikä mitään aiemmin opittua sovi unohtaa. Kielenaineokset toimivat jatkuvassa vuorovaikutuksessa keskenään, eikä kokonaisuus useinkaan ole puhtaasti osiensa summa. Konstruktio teorian mukaan kielellisen aineksen äänneasua, syntaktista muotoa, merkitystä ja funktiota ei voi määritellä toisistaan erillään, autonomisina moduuleina. Kieli koostuu pikemminkin monimutkaisten merkien holistisista kuvauksista. (Fried & Östman 2004: 24.) Konstruktio iden muoto on inhimillisen kognition ja sosiaalisen vuorovaikutuksen motivoima, ja kielioppi perustuu puhujien tiettyjen kielenkäyttökokemusten kategorisointiin (Bybee 2010: 53).

Sama pätee myös toiseen suuntaan: kielessä on niukasti jos ollenkaan sellaista ainesta, joka olisi puhtaasti syntaktista. Merkitys ja käyttöfunktio vaikuttavat rakenteen kuin rakenteen oikeellisuuteen. (Fried & Östman 2004: 15.) Lähimmäs syntaktista säännöstöä päästään ehkä subjektin ja predikaatin suhdetta tarkasteltaessa: ne on mahdollista kuvitella suhteellisen abstrakteina olioina, ilman merkittäviä leksikaalisia rajoituksia. Niitä kahta lukija alkaa ensimmäiseksi etsiä, jos mielihä saada selvän vieraskielisestä lauseesta. Kuten tunnettua, ei tarvitse mennä kovinkaan kauas ja eksoottisiin kielisiin, kun tämäkin strategia osoittaa yleispätemättömyytensä. Konstruktio kielioppi ei pyrikään olemaan universaali: toisessa kielessä on kategorioita, jotka toisesta puuttuvat.

Radikaali konstruktio teoria hylkää ajatuksen syntaktisista malleista, johon kaikki kielet mukautuisivat. Se ei myöskään tunnusta syntaktisten kategorioiden, suhteiden tai konstruktio iden valikkoa, jota voitaisiin käyttää kaikkien kielten kieliopeissa. Niiden määrittämisyritykset ovat tämän suunnan edustajien mukaan perustuneet metodologiseen opportunistiin ja olleet suurelta osin tuloksettomia. Universaaleja kuitenkin on: ne liittyvät kielten semanttiseen rakenteeseen ja siihen symboliseen suhteeseen, konseptuaaliseen tilaan (*conceptual space*), joka vallitsee lingvistisen funktion ja lingvistisen muodon välillä. (Croft 2007: 60–61.) Konstruktio t ovat syntaktisen esityksen pienimpiä yksikköjä, ja kategoriat johdetaan sen roolin perusteella, jonka kielenaineokset ottavat konstruktio issa. Tällainen rooli voi olla esimerkiksi subjekti. Subjektin rooli on siten uniikki joka konstruktio ssa. Malli mahdollistaa esimerkiksi transitii vi- ja intransitiivilauseen subjektin erottamisen toisistaan. (Mts. 54–55.)

Konstruktio lähtökohtaa voi soveltaa tutkimuksessa monin tavoin ja eriasteisesti. Radikaalissa muodossaan (ks. Croft edellä) se vaatii koko ajattelun uudistamista. Toisaalta se

voi olla uudenlainen lähestymistapa aiemmin sovellettuun teoriaan. Esimerkiksi kieliopillistumisteoria on löytänyt uutta selittävyttä siitä lähtökohdasta, että kieliopillistumista tapahtuu konstruktioissa ja että joutuminen tietyn konstruktion osaksi sysää alkuun sen prosessin, joka tekee kielenaineksista aikaisempaa kieliopillisempia (Heine 1993; Heine & Kuteva 2002). Konstruktioit ovat löytäneet paikkansa kieliopillistumisteoriasta järjestyttämättä sen keskeisiä periaatteita.¹⁷ Konstruktioikielioppi on sovussa kieliopillistumisteorian kanssa siinä suhteessa, että se ei tee jyrkkää eroa leksikkoon ja kielioppiin. Keskeinen ja perifeerinen ovat sen näkökulmasta yhtä kiinnostavia. Pragmatiikka ja semantiikka ovat saman jatkumon osia siten, että se, mikä nyt on pragmatiikkaa, saattaa tulevaisuudessa konventionaalistua ja saada oman, tilanteesta riippumattoman semantiikkansa. (Hopper & Traugott 2003: 81–84; Bybee 2010: 76.)

Käyttötilanteen vaihkeista vaikutusta kielenaineksen pysyvään semantiikkaan ja pragmaattisten implikaatioiden konventionaalistumista pidetään auksiliaarien ja ylipäättään puhujan asenteiden ilmaisutapojen kieliopillistumisen kannalta ratkaisevina (Traugott & König 1991: 212–213; Lamiroy & Drobnjaković 2009: 19–21). Kokemus, ennen kuultu, luo kielen kognitiiviset representaatiot ja vaikuttaa niihin. Se merkitys, joka välittyy kontekstista, lyö konstruktioiteorian mukaan leimansa sanoihin ja kokonaisiin rakenteisiin. (Bybee 2013: 49–59.) Tämä koskettaa kiinteästi auksiliaareja. Verbi on tyypillisesti lauseen ydin. Toisaalta verbi saa lopullisen merkityksensä niissä konstruktioissa, jonka muodostamiseen se osallistuu. Verbimerkityksen ja konstruktioimerkityksen keskinäinen dynamiikka onkin herättänyt keskustelua fennistiikassa. Tavallaan on kysymys siitä, mikä kuuluu sanakirjaan, mikä kielioppiin: pitäisikö verbien vaihtuvat merkitykset kuvata niistä eri konstruktioista johtuvina, joissa ne esiintyvät, vaiko verbin polysemiana (joka on toki kehittynyt niiden konstruktioiden vaikutuksesta, joihin verbi osallistuu)? (Kotilainen & Herlin 2012.)

Lingvistiikan konstruktio muistuttaa psykologian eksemplaarin käsitettä. Eksemplaariteorian mukaan ihmisen muisti määrittelee esineitä ja ideoita laajoiksi kategorioiksi ja kohdatessaan uuden ilmiön pyrkii sijoittamaan sen asianmukaiseen kategoriaan havaitsemiansa yhtäläisyyksien perusteella. Ilman yleistyksiä maailma näyttäytyisi kaaoksena. Myös kielellisten konstruktioiden yleistykset ovat välttämättömiä. Konstruktioit tekevät mahdolliseksi tarkastella kieltä ilmiönä, jossa inhimillisen kognition eri alueet vaikuttavat toisiinsa ja tekevät yhteistyötä. (Bybee 2010: 78). Jos konstruktioilla ei olisi ennustearvoa, rakennemallit olisivat verbikohtaisia, mikä olisi kestävätilanne. Joskus yleistykset tulevat näkyviksi esimerkiksi lasten puheessa, kun he tekevät liian pitkälle meneviä päätelmiä kielenainesten yhtäläisyyksistä (Goldberg 2005: 59). Ihmiset aivot ovat erikoistuneet tunnistamaan produktiivisia korrelaatioita lausumien välillä, eivätkä ne tyydy varastoimaan kuultuja ketjuja passiivisesti (mts. 63). Näin konstruktioit muodostavat päällekkäisten mallien verkostoja, jotka perustuvat niiden tunnistettaviin yhteisiin ominaisuuksiin (Fried & Östman 2004: 12).

Sekä skematisoituneet että leksikaalistuneet konstruktioit tallentuvat puhujan muistiin (Rostila 2006: 53) myöhemmää rutinoitua tai uutta luovaa käyttöä varten. Kun konstruktioita ajatellaan kielellisinä eksemplareina, malleina ja muistijälkinä, jotka ovat syntyneet lukuisien toistojen tuloksena, ollaan melko kaukana 1900-luvun strukturalistisesta ja generatiivisesta ajattelusta, joka lähti siitä, että kuulija suodattaa päällekkäisyyden ja vaihtelun eroon signaalista sekä koodista ja hylkää sen sijaan, että säilyttäisi suurta määrää yksityiskohtia muistissaan (Bybee 2010: 14–15). CxG on käyttöpohjainen teoria. Puhuja tarttuu

¹⁷ Kun 1990-luvun alussa tutustuin ensimmäistä kertaa kieliopillistumisteoriaan, sen keskeisiä lähteitä olivat Joan Bybeen ja hänen muutamien työtovereidensa teokset, jotka ovat tämänkin tutkimuksen lähdeluettelossa. Nyt, 2010-luvulla, viitataan edelleen Bybeen kirjoihin ja artikkeleihin, jotka kuvaavat kielenmuutosta konstruktioiden näkökulmasta.

ilmausten pinnassa havaittaviin yhtäläisyyksiin pyrkimättä palauttamaan niitä rakenneosiinsa. Vakiintuneet ja perifeeriset ilmaukset ovat lähtökohtaisesti samanarvoisia (Kay & Fillmore 1999: 1), ja vaihtelu ei ole aineiston puute tai virhe.

Puhujat ovat lingvistisiä konstruktioita käyttäessään yhtä aikaa konservatiiveja ja uutta luovia (Goldberg 2013: 26–28). Tilanne on samankaltainen kuin silloin, kun vanha sananparsi *lähtee kuin kuppa Töölöstä* kuuluu puhujien suussa.

2.2.2 Yleistyksistä kielen muutokseen

Kieli on yleisyydeltään ja kompleksisuudeltaan vaihtelevien konstruktioiden varasto, ja kielikompetenssi on konstruktioiden hallintaa. Puhuja omaksuu konstruktioita sellaisina kuin ne ovat, ja hänen tehtävänsä on ottaa selvää, miten ne sopivat yhteen ja millaiset lekseemit tulevat kysymykseen niiden osina (Goldberg 2013: 23). Luovuuden mahdollistavat skemaattisissa konstruktioissa olevat leksikaaliset aukot, joita puhujat useimmin täyttävät totumuksen pohjalta, konstruktion ilmentymiä koskevia rajoituksia seurailen, joskus kuitenkin totutusta poikkeavalla tavalla siten, että ilmaukset saavat uuden sisällön (Goldberg 2013: 28–29.) Konstruktioita sallivat muuntelua. Osa toteutuneista ilmauksista on prototyyppisempiä, osa toteuttaa konstruktion rajoitukset juuri ja juuri. P. Leino ym. (2001: esim. 67–68) puhuvat semanttisen kehyksen laajentumisesta, joissa 'antamista' voi edustaa esimerkiksi 'leipominen' (*annan pullaa lapsille – leivon pullaa lapsille*), Kotilainen (2007: 42) puolestaan lähikonstruktioista, jotka muistuttavat toisiaan sekä merkitykseltään että muodoltaan (esim. *mikäs on olla – mikäs on ollessa*).

Vaikka konstruktioiteoria perustuu todelliseen kielen käyttöön, sen peruskäsite konstruktio on itsessään abstraktio, todellisten kielellisten ilmausten eli konstruktien pohjalta tehty yleistys. Myös muutos saa aina alkunsa todellisista ilmauksista. Jokin konstruktion toteutuma voi saada uuden tulkinnan sen perusteella, millaisissa yhteyksissä sitä tiheästi käytetään. Fried (2013: 424–428) kiteyttää kielen muutokseen – konstruktionaalistumiseen – vaikuttavat tekijät kolmeen kohtaan: ensimmäisenä, välittömänä vaikuttajana on lähinaapurusto eli se kielellinen ympäristö, jossa aines diskurssissa toteutuu. Toisaalta muutosta edistää jo olemassa olevan toisen mallin vetovoima ja aineksen osittainen mukautuminen siihen, ja kolmanneksi sitä jarruttaa alkuperäisen merkityksen aiheuttama vastustus. Kyse on tasapainosta muutosvoimien ja muutosta vastustavien voimien välillä. Jos muutosta edistävänä vetovoimatekijänä on esimerkiksi vieraan kielen antama malli, kahta kieltä taitava puhuja hakee tasapainoa kahden erisuuntaisen vaatimuksen välillä: toisaalta hänen on kommunikoitava riittävän kurinalaisesti siinä kielellisessä kontekstissa, jossa kulloinkin ollaan, toisaalta hänellä on halu hyödyntää koko sitä molempien kielten ilmaisuareppua, mikä hänellä on kompetenssinsa puolesta käytössään (Matras 2009: 5).

Yleistäminen on ongelmanratkaisua (Heine, Claudi & Hünemeyer 1991: 29): abstrakteja käsitteitä ilmaistaan käyttäen rakennusaineena konkreettisempia ilmauksia. Metafora on se mekanismi, jonka avulla kieliopillistuva aines murtaa tiensä kognitiiviselta kentältä toiselle, esimerkiksi jotain kohti liikkumisen konkreettisesta merkityksestä futurimerkitykseen. Metafora ei kuitenkaan selitä kaikkea liikettä kieliopillistumispoluilla. Ilmaus voi saada lisämerkitystä siitä kielellisestä ja kielenulkoisesta ympäristöstä, jossa se lausutaan: pragmatiikasta tulee syntaksia. Kontekstin motivoima muutos voi viedä ilmauksen merkityksen kauaskin siitä kehyksestä, jossa se on alun perin syntynyt. (Heine 1993: 89–100.) *Pitää*-verbin modaalistumiseen johtaneen muutoksen mekanismeista pohdin tarkemmin luvussa 2.2.5.1.

Konstruktio on kielenmuutoksen näyttämö. Leksikaalinen aines kieliopillistuu rajoituneissa pragmaattisissa ja morfosyntaktisissa konteksteissa siten, että se omaksuu kieliopillisia funktioita tai kerran kieliopillistuttuaan saa vielä kieliopillisemmän funktion (Traugott 2003: 645). Uudennos toteutuu tyypillisesti piirteiden hienosäätönä, joka vähä vähältä saattaa johtaa huomattaviin muutoksiin koko aineksen kieliopillisessa asemassa tai käytössä. (Fried 2013: 422–423.) Toisin sanoen se kohdistuu ensin niihin konstruktion sisäisiin ominaisuuksiin, jotka rajoittavat konstituenttien reaalistumista. Sisäiset muutokset voivat lopulta vaikuttaa siihen, mitä koko konstruktio viestii ulospäin ja millaisen kieliopillisen funktion se lauseessa tai laajemmassa kokonaisuudessa saa.

Muutokseen johtavat yleistyksiset tehdään CxG-teorian mukaan pinnassa, argumenttitasolla, muistiin varastoitujen esimerkkien perusteella, eikä niiden taustalle ole tarpeen olettaa dialogia syntaktisen tai semanttisen syvärakenteen kanssa (Goldberg 2006: 25). Analyysissa tämä lähtökohta näkyy siten, että kiinnitetään huomiota kompleksisten rakenteiden yhtäläisyyksiin sen sijaan, että ne pilkottaisiin pienimpiin ajateltavissa oleviin osiin (J. Leino 2003: 72). Yleistyksiä ei tapahdu vain korkealla abstraktion tasolla, vaan jopa hyvin säännöllisiä syntaktisia rakenteita, joiden taustalla on periaatteessa kieliopillisia konstruktioita, saattaa olla tallennettuina kielenkäyttäjien muistiin ja palautettavissa sieltä (*low-level generalizations*; Hilpert 2014: 70–71).

Suomen genetiivisubjektin on esimerkki siitä, miten uusi kategoria voi nousta kieleen erialkuisista aineksista, jotka pinnasta muistuttavat toisiaan. J. Leino (2015) palauttaa genetiivisubjektin kolmeen eri lähteeseen. Nesessiivi- ja permissiivirakenteiden genetiivisubjektin periytyy vastaanottajaa tai kokijaa ilmaisevasta datiiivigenetiivistä¹⁸, kun taas agentti-partisiipin (*madon syövä omena*) tai temporaalisen konstruktion (*oppilaiden lähdeyttä*) genetiivisubjektin on alkuaan edustanut deverbaalisen nominin genetiiviattribuuttia. Myös akkusatiivin ja genetiivin muodollinen yhteenlankeaminen on voinut olla genetiivisubjektin lähteenä, nimittäin referatiivisessa konstruktiossa (*näen pojan menevän*), jonka *n*-päätteinen subjektin on alussa hahmotettu hallitsevan lauseen predikaatin objektiksi. Genetiivimuotoista subjektia kutsuttiin aiemmin lauseenvastikkeiden subjektiosaksi (esim. Ikola 1974), mikä perustui upotetun lauseen analysointiin omana kokonaisuutenaan. Nykysuomessa genetiivisubjektia pidetään omana kategorianaan, joka vastaa nominatiivimuotoista perussubjektia infiniittisissä rakenteissa (ISK: § 910).

Konstruktioiden laajentumisen tavallinen mekanismi on analogia, joka vaikuttaa konstruktioihin siten, että niiden skemaattiset aukot täytetään uudella leksikaalisella materiaalilla (Bybee 2010: 57). Nesessiivirakenteissa tapahtuva abstraktistumiskehitys voidaan yhtäältä nähdä siten, että rakenne on alkanut hyväksyä uudeltaisia subjekteja. Esimerkiksi dynaaminen 'pystyminen, kykeneminen' on tyypillisesti elollisen, jopa inhimillisen subjektin ominaisuus, kun taas episteemistä varmuutta osoittavassa lauseessa pinnassa voi genetiivisubjektin voi olla myös esimerkiksi kokonaiseen väitelauseeseen viittaava pronomini (*tämän pitäisi olla kaikille selvää*).

Analogiaa on kahdenlaista: tasoittumista (*leveling*) ja laajenemista (*extension*). Esimerkki analogisesta tasoittumisesta on vaikkapa englannin epäsäännöllisten verbien liittyminen säännölliseen tyyppiin, kuten tapauksissa *leap: leap > leaped* ja *weep: wept > weeped*. On huomionarvoista, että tasoittuminen ei toteudu ensimmäiseksi kaikkein frekventimpien verbien kohdalla (*keep: kept > *keeped*), vaikka ne olisivat fonettisesti vertailukelpoisia tasoittuvan ryhmän kanssa. Yleisyys näyttää suojelevan niiden erityislaatua. Laajeneminen on muutosmekanismina paljon harvinaisempi, mutta sitäkin tapahtuu tietyn

¹⁸ Ks. myös Inaba 2015, josta tulee puhe luvussa 2.2.5.1.

ehdoin juuri englannin vahvojen verbien kategoriassa: esimerkiksi *hang*: *hung* on myöhäisen tulokas. (Bybee 2010: 66–69.) Lapset ja kielenoppijat toteuttavat molempia analogia-tyyppejä.

Morfosyntaksin tasolla tasoittuminen ja laajeneminen liittyvät konstruktioiden produktiiviseen käyttöön ja selittävät osaltaan sen, miten kaksi tai useampi hyvin samanlaista konstruktiota saattaa elää kielessä rinnakkain: korkea frekvenssi suojaa vanhempaa konstruktiota tai ainakin sen tiettyjä spesifejä esiintymiä. (Bybee 2010: 69.) Uudennokset tulevat kieleen sieltä, missä vastavoima on pienin (vrt. de Smit 2006: 151). Ei vain korkea frekvenssi, vaan myös kertamuutoksen suuruus on ajateltavissa muutoksen esteeksi: jos nesessiivirakenne olisi laajasti muuttumassa monipersonaiseksi, muutos tuskin alkaisi 1. persoonasta, koska kontrasti vanhaan todennäköisesti heti herättäisi kielenpuhujien konservatiivisen tarkkaavaisuuden.

Puhujien valinnanvara leksikaalisten aukkojen täytössä voi selittää melko radikaalejakin kielen uudennoksia, jotka aikaisemmissa kielen kuvauksissa usein kuuluivat niihin ilmiöihin, jotka esiteltiin poikkeuksina. Esimerkiksi verbin valenssi voi muuttua, ja tyypillinen, liikettä ilmaiseva intransitiiviverbi voi joskus helpon näköisesti saada objektin: *She'll walk you accross the street* (Fried & Östman 2004: 50–53). Jos objektin referenttiä voidaan maailmantiedon tai tilannetta koskevan tiedon perusteella pitää ilmeisenä, se voidaan suomessa usein jättää ilmauksesta pois (esim. ruoasta puhuttaessa *Joko söitte? Ehtikö vaari jo ottaa?* tai *Kasta!* kehoituksena ottaa kahvileipää).¹⁹ Yleistyksen osoittavat, että lekseemit saavat merkityksensä viime kädessä niistä konstruktiosta, joissa ne esiintyvät. Transitiivisuus ei ole verbin sanakirjaominaisuus, vaan se toteutuu konstruktion ehdoilla. Tämä näkyy erityisen selvästi vanhassa kirjjasuomessa, jossa nykykielen näkökulmasta transitiivisiksi oletettavat verbit saavat intransitiivisen valenssin ja toteutuvat ruotsin esimerkin vaikutuksesta esimerkiksi adpositionrakenteeseen liittyneenä, esim. *Ette hen meite wapachtaman pides meiden wiholisild...ia muistaman henen pyhen Lijtons päle*.

Uudet kieliopilliset konstruktiot kehittyvät kieleen siten, että tiettyssä mallissa käytettäviin leksikaalisiin yksikköihin kohdistuu aluksi yleistys (Goldberg 2005: 70). Puhuja rikkoo tai venyttää konstruktion sisältäviä leksikaalisia määräyksiä joiltakin osin. Uudennos kohdistuu siis tätä ajattelua mukailleen aina ensin konstruktion ei-skemaattisiin osiin eli sanastoon ja muokkaa samalla hienovaraisesti konstruktion sisäisiä eli konstituenttisidonnaisia rajoituksia. Esimerkiksi englannin *be going to*-konstruktion futuristumisessa ratkaiseva muutos oli infinitiivin semantiikka: kun aktiivista toimintaa ilmaisevien infinitiivien rinnalle tuli esimerkiksi mentaalista toimintaa kuvaavia vaihtoehtoja (*She is going to visit Jean > She is going to like New York*), uudelleenanalyysi oli tapahtunut. (Traugott 2003: 634–635.)

Konstruktioteorian näkökulmasta kieliopillistuminen tarkoittaa leksikaalisten aineiden sekä atomisten ja tapauskohtaisten konstruktioiden muuttumista osittain skemaattisiksi, kompleksisiksi konstruktioksi, jotka varastoidaan kielenkäyttäjien muistiin ja joissa leksikaalisten aukkojen täyttämistä säätelevät konstruktion sisäiset rajoitukset. Kaikki skemaattiset konstruktiot ovat kieliopillistumisen tulosta. Kieliopillistumisprosessin käynnistävän reanalyysin taustalla on inhimillinen taipumus tulkita muodot merkeiksi. (Rostila 2006: 51–53.)

Konstruktioiden yhtäläisyyksiä ja verkottumista kuvataan CxG-teoriassa perimiskäsitteen (*inheritance*) avulla. Konstruktiot perivät toisiaan siten, että perivä konstruktio sisältää

¹⁹ Turkin oppijaa hämmästyttää, että 'syömisen' verbi *yemek* lähes aina vaatii objektin. Mikäli muuta vaihtoehtoa ei ole tarjolla, objektiksi tulee verbin kanssa samakantainen *yemek*: *yemek yemek* tarkoittaa kirjaimellisesti 'syödä syötävää/ruokaa'. Toisaalta verbillä on myös voimakasta metaforista käyttöä: *tokat yemek* ('tulla lyödyksi avokämmenellä'), *gol yemek* ('kokea ottelussa tilanne, jossa vastapuoli tekee maalin').

aina kaiken perittyyn kuuluneen informaation sekä lisäksi jotain omaa. Tuloksena on toisiinsa liittyvien ja usein päällekkäisten kieliopillisten mallien ja perheyhtäläisyyksien verkosto (Fried & Östman 2004: 71–72). Näitä verkostoja voidaan ajatella kieliopillisina karttina, jotka perustuvat perimissuhteisiin ja jotka johdonmukaisella tavalla osoittavat, mitä yhteisiä piirteitä yksittäisillä konstruktioilla on ja mikä puolestaan määrittää ne samaan perheeseen kuuluviksi mutta toisistaan etäisiksi. (Mas. 3.) Kun eri konstruktioissa toistuva kokonaisuus, esimerkiksi lauseenvastikkeissa esiintyvä infinitiivi, voidaan kopioida valmiina, se paitsi keventää konstruktioiden kuvauksia, myös ilmentää teorianmukaista käsitystä kielestä rakennuselementtiensä, ts. konstruktioiden, varastona.

Periminen ei ole sattumanvaraista, vaan sitä ohjailevat puhujan hahmottamat loogiset yhteydet kuvattavien tapahtumien välillä. Peritty on perijän osarakenne. Perijä ja peritty voivat olla toisiinsa nähden osa–kokonaisuus-suhteessa, polyseemisessä tai metaforisessa suhteessa, tai toinen voi olla toisen toteutuma. (Goldberg 1995: 73–81.) Osarakenne- ja toteutumalinkit ovat toinen toisensa peilikuvia. Peritty konstruktio on olemassa itsenäisenä ja samaan aikaan perijäkonstruktion osana. Sen perinyt konstruktio puolestaan on sen eräs toteutuma. (A. Jääskeläinen 2013: 53.)

Perimiskäsite on luotu helpottamaan kompleksisten konstruktioiden kuvausta, mutta toisaalta voidaan kysyä, vastaako sen kaavamainen soveltaminen psykologista todellisuutta. Täysi perintä on kaikki-tai-ei-mitään -tilanne. Perustavanlaatuiset lauseen elementit ovat periaatteessa ylätasoin konstruktioiden toteutumia, mutta on todennäköistä, että ne on varastoitu muistiin sellaisinaan. Täyden perinnän vaatimus myös kyseenalaistaa konstruktion määritelmän muodon ja merkityksen vakiintuneena yhdistelmänä: esimerkiksi lauseet *Did you understand what I said?*, *Boy, was I stupid!*, *Don't you even touch that!* ja *May I live long enough to see the end of this job!* näyttävät kaikki perineen käänteisen sanajärjestyksen (konstruktion *Subject-Auxiliary Inversion*, SAI), mutta kyseisen konstruktion semanttinen sisältö ei toteutumien perusteella avaudu. (Croft & Cruse 2004: 271.)

Täyden perimisen lisäksi konstruktioiden keskinäisiä suhteita kuvaamaan on ehdotettu kahta muuta verkottumismallia. Täysimittaisen merkitsemisen (*full-entry*) malli hylkää taksonomiassa ylhäältä alas tapahtuvan perinnän ja edellyttää, että kaikki konstruktion sisältämä informaatio määritetään jokaisessa solmukohdassa erikseen. Malli sopii käytettäväksi esimerkiksi silloin, kun perittäviä konstruktioita on useita ja ne ovat piirreristiriidassa keskenään. Oletusarvoisen perinnän (*default inheritance*) mallissa hierarkiassa alempana olevat konstruktioit saattavat sisältää piirreinformaatiota, joka on ristiriidassa ylempänä olevalta konstruktioilta perityn informaation kanssa. Tällöin vain ristiriidaton informaatio katsotaan perityksi. (Barðdal & Gildea 2015: 23) Taksonomian ylempältä tasolta peritään konstruktion oletusarvoiset piirteet. Käytännössä niistä voidaan poiketa. Poikkeukset eivät kohdistu abstraktiin konstruktion, vaan sen toteutumiin, konstruktioihin.²⁰ Oletusarvoisessa perinnässä muutos etenee alhaalta ylös: poikkeama havaitaan ensin, ja loput ominaisuudet noudetaan taksonomian ylempiltä tasoilta (Hudson 2007: 26–27; vrt. Trousdale 2013: 500–501).

Kielikontaktin motivoimat muutokset kohdistuvat tyypillisesti konstruktioiden semantiikkaan jättäen kohdekielisen ilmauksen morfosyntaksin alkuperäiselle tolalle. Tietyissä muutoksen vaiheessa käsillä on kaksi konstruktioita, jotka vastaavat toisiaan täysin lukuun

²⁰ Näin toimii ihmismieli: käsite 'kissa' koostuu joukosta oletusarvoisia piirteitä (karvainen, pienehkö, hännällinen, nelijalkainen). Jos vastaan tulee 'kissan' toteutuma, jolla on esimerkiksi onnettomuuden seurauksena vain kolme jalkaa, se merkitsee poikkeusta oletusarvosta. Oletusarvoinen käsite, prototyypinen 'kissa', ei kuitenkaan kaadu tähän poikkeukseen. Se joutuu kyseenalaiseksi vasta, jos poikkeuksia pääsee kasaantumaan. (Hudson 2010: 25–28.) Kasaantuminen voi liittyä piirteiden määrään ('kissat' käyvät yhä kummallimmiksi) tai poikkeuksen esiintymistaajuuteen ('kissojen' kolmijalkaisuuden yleistymiseen).

ottamatta erilleen ajautunutta semantiikkaa. Kielen muutokseen johtavan prosessin kuvauksessa täydellisen perinnän vaatimus voi tästä syystä olla diakronisessa katsannossa kohtuuton. Tällöin oletusarvoinen perintä saattaa havainnollistaa muutoksen mekanismeita paremmin. Viime kädessä kyse on siitä, kuinka läheltä prosessia tarkastellaan. Kun luuppi suunnataan prosessin lähtötilanteen tai lopputuloksen sijasta muutoksen mekanismiin, sen alle voi sattua liikkeessä olevia kohteita.

2.2.3 Miten konstruktioita kuvataan

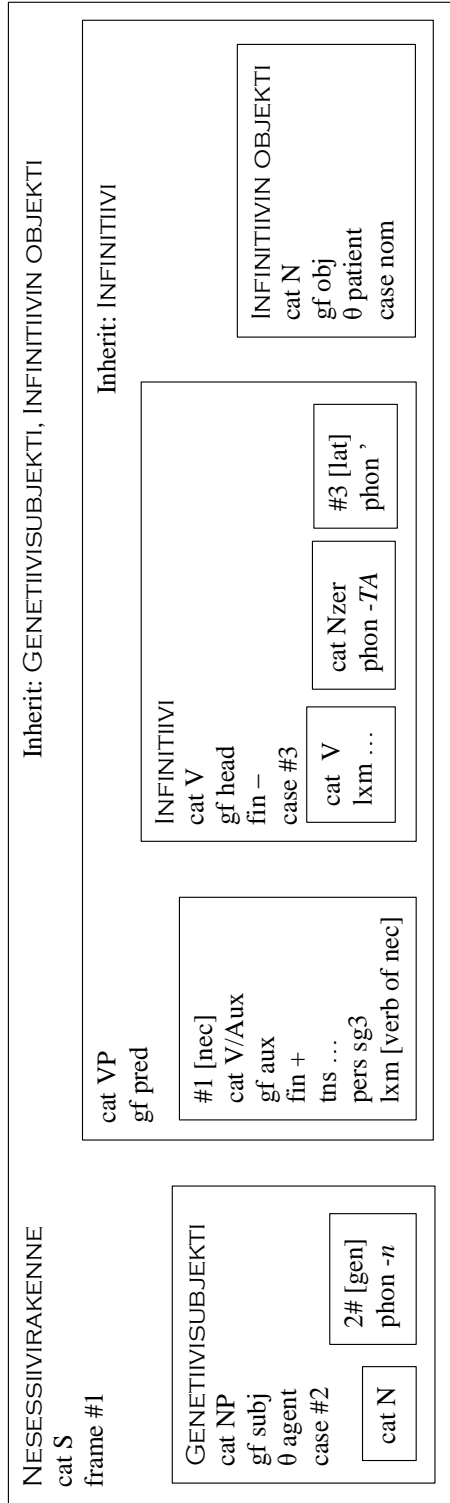
Konstruktiokielioppi on yksikerroksinen teoria. Konstruktioiden kuvauksessa kaikki lingvistinen informaatio tuodaan esiin samalla esityksen tasolla (Fried & Östman 2004: 24). Konstruktio teoria tekee eron sen välille, mikä määrittää konstruktion kokonaisuutena ja mikä on tyypillistä sen konstituenteille, ts. mitä konstruktio edustaa ulospäin ja mitkä puolestaan ovat sen sisäiset rajoitukset. Kielelliset ilmaukset heijastelevat sekä konstruktioiden keskinäistä vuorovaikutusta että sitä lingvististä materiaalia, josta ne ovat koostuneet. Edelliset toteutuvat ulkoisina eli konstruktionaalina, jälkimmäiset sisäisinä eli konstituentitasoin ominaisuuksina.

Konstruktioiden kuvauksessa käytetty tyypillinen AV (*attribute value*) -matriisi (J. Leino 2002: attribuutti–arvo-laatikko) analysoi kielellisen ilmauksen suhteessa sen lähtökohtiin sekä ulkoiseen ja sisäiseen syntaksiin. Kuvaus sisältää sekä morfosyntaksin että semantiikan, joiden yhdistelmä konstruktio on.

Kuviossa 3 pyrin esittämään formaalisesti sen, mitä Iso suomen kielioppi (2004) sanoo nesessiivirakenteesta. ISK:n verkossa julkaistujen Sananselitysten (2005) mukaan kirjan pykälässä 505 määritelty nesessiivirakenne on ”yksipersonaisen, genetiivisubjektillisen verbikonstruktion nimi”. Rakenteeseen kuuluu nesessiiviverbi (esim. *täytyy*) tai jokin muu nesessiivinen predikaatti (esim. *on syytä*). Genetiivisubjektillisuus on määräehtoisista, mutta se on konstruktiolle niin tunnusomainen piirre, että sen mahdollisuus kuuluu itseoikeutetusti nesessiivirakenteen määritelmään. Nesessiivirakenteen totaaliobjekti on nominatiivissa (tai *t*-akkusatiivissa). ISK tuntee nesessiivirakenteesta vain muodon, jonka infinitiivi on I. infinitiivi.

Nesessiivirakenteen status konstruktiona kertoo, että se on muodon ja merkityksen yhdistelmä. Konstruktiona NESESSIIVIRAKENNE on prototyyppinen, perheyhtäläisyyteen perustuva luokka, jonka tyypilliseen toteutumaan kuuluu yksipersonainen nesessiiviverbi, I. infinitiivi, genetiivisubjektillisuus ja nominatiiviobjektillisuus sekä taipumus ilmaista välttämättömyyttä tai pakkoa. Sen toteutumiin liittyy paljon sekä semanttista että morfosyntaktista variaatiota, ja aineettomat metakonstruktioit hienosäätävät sen reaalistumista. Konstruktioiden erilaiset toteutumukset saavat luokan jäsenyyden sillä perusteella, onko niillä tarpeeksi yhteistä prototyyppisten tapauksien kanssa (P. Leino ym. 2001: 19–20 ja 44). Kun positiivisia tuntomerkkejä on riittävä määrä, nesessiivirakenne käsitetään luokkansa jäseneksi esimerkiksi eksistentiaalisena tai kysyvänä samoin kuin murteellisessa tai arkaaisessa jääneessä muodossaan.

Kuvio 3. NESESSIIVIRAKENNE AV-matriisissa sellaisena, kuin ISK (§ 505) sen esittää

AV-matriisin kunkin laatikon ensimmäinen rivi, *cat*, kuvaa sitä, mitä laatikossa määritelty kielenaines edustaa ulospäin. ISK:n mukainen NESESSIIVIRAKENNE on lause (S). Prototyypin konstruktion subjekti (*subj*) voi olla genetiivissä. Sen semanttinen rooli (θ) on agentti (*agent*). Sen predikaatti on finiittinen (*fin* +²¹), yksipersonainen (*pers sg3*), nesessiiviverbien (*verb of nec*) suljetusta luokasta valittava verbilekseemi. Verbien erilaista statusta kuvaamaan käytän apuverbi-käsitettä (*Aux*) erotuksena täydestä verbistä (V).²² Nesessiiviverbissä on molempia piirteitä (luku 2.2.5.4). Nesessiivirakenteen infinitiivimuotoinen verbi on täysi verbi (V), mutta se on nominaalistettu infinitiivin tunnuksella (*Nzer*), ja se saa sijapäätteekseen sen, mitä latiivista (*lat*) nykykielessä on jäljellä. Merkintä # tarkoittaa samuutta: esimerkiksi subjekti-NP:n sijaa edustaa toisella esityksen tasolla substantiivin sijapäätte. Attribuutin arvo voidaan myös jättää avoimeksi. Silloin se merkitään matriisin kolmella pisteellä. Nesessiivirakenne ei rajoita nesessiiviverbin tempusta. Siksi sen kohdalle kuviossa 3 on merkitty ”*tns ...*”.

Auksiliaarien oma semantiikka tahtoo kieliopillistumisen edetessä kalveta samalla, kun pääverbin edustama merkityskehys alkaa edustaa koko lausetta. Konstruktion kannalta tämä tarkoittaa, että semanttisen kehyksen painopisteen on siirryttävä infinitiivin suuntaan. Kehyksen samuusmerkin # sijainti matriisissa on siis tavallaan kannanotto auksiliaarin kieliopillistumisen asteeseen. Konstruktion esittäminen formaalisesti vaatii tutkijaa määrittämään kantansa sellaisiin konstruktion morfosyntaksia koskeviin kysymyksiin, joihin ei ole yksiselitteistä vastausta. Jos Agricolan *pitää* on *Aux* ja nykyenglannin *do on* myös *Aux*, niin miten matriisissa välittyvä ero näiden kieliopillistumisasteessa?²³

Prototyypin subjekti on nominatiivimuotoinen, ja se laukaisee verbikongruenssin. Tekoa kuvaavassa aktiivilauseessa se on semanttiselta rooliltaan agentti. (ISK: § 908.) Genetiivisubjekti on sen sijaan tyypillinen infinitiivin subjektina verbirakenteissa (J. Leino 2015: 248–249). NESESSIIVIRAKENTEeseen kuuluu lisäksi nominatiivimuotoinen kokonaisobjekti, joka on infinitiivin tarkoittamaan toimintaan nähden semanttiselta rooliltaan patientti (*pat*). Infinitiivin nominatiiviobjektia voidaan pitää NESESSIIVIRAKENTEeseen perittynä sillä perusteella, että se esiintyy kielessä myös toisaalla (esimerkiksi imperatiivilauseissa) ja että nesessiivirakenne on sen yksi realisaatio.

Tässä kuviossa en hae selitystä subjektin genetiivimerkintään konstituenttien historiallisesta suhteesta toisiinsa, koska nykykielen näkökulmasta konstruktion subjekti on genetiivimuotoinen ja genetiivi on aito subjektin sija. Kielenkäyttäjät ottaa sen sellaisenaan, osana esimerkiksi NESESSIIVIRAKENNETTA. Sekä GENETIIVISUBJEKTI että INFINITIIVIN OBJEKTI ovat NESESSIIVIRAKENTEEN osarakenteita. Samalla NESESSIIVIRAKENNE on yksi niiden toteutuma. Sijanvalinnan taustalla vaikuttaneisiin tekijöihin palaan luvussa 2.2.5.1. Koska objektin päätettä ei fyysisesti ole olemassa (paitsi eräiden pronominien yhteydessä), se ei myöskään reaalistu piirrematriisissa.

Aiemmin nesessiivirakenne analysoitiin toisin. Esimerkiksi Ikolan (1974) Lauseenvas-tikeopissa nesessiivirakenteella tarkoitettiin sitä osaa lauseesta, joka ei ollut nesessiiviverbi tai muu nesessiivinen predikaatti. Lauseenjäsenyyksen tasolla tämä tarkoitti sitä, että nesessiiviverbi oli matriisilauseen predikaatti ja upotettu lause kokonaisuudessaan sen subjekti. Hierarkkinen lähestymistapa pilkkoi rakenteen osiinsa: nesessiivirakenteen

²¹ Totuusarvomuuuttujen arvo merkitään plussalla tai miinuksella.

²² Sellaiset lyhenteet kuin V ja N esiintyvät AV-matriisissa tavallaan kahdessa funktiossa. V on toisaalta predikaatiksi kelpaava verbin muoto, toisaalta verbin leksikaalinen juuri. Merkinnän paikka matriisissa paljastaa, miten V tai N on kulloinkin ymmärrettävä. Toinen mahdollisuus olisi tavalla tai toisella erottaa lekseemi-V tai -N.

²³ Huoli on ehkä turha. Konstruktiokielioppi ei pyrikään esittämään kategorioita universaaleina.

genetiivimuotoista subjektia kutsuttiin rakenteen subjektiosaksi ja infinitiiviä sen predikaattiosaksi.²⁴ Teoria nesessiivirakenteen taustalla olevista syntaktisista siirtymistä (Ikola 1959, Saukkonen 1964), johon kuuluu esimerkiksi esimodaalisen verbin tilanteesta johtuva uudelleentulkinta, riittävien edellytysten täyttymisestä seuraava pakko, on kuitenkin hyvin luonnollista taustaa näkemykselle nesessiivirakenteesta lausekonstruktiona, johon myös nesessiiviverbi kuuluu. Selitysmalliin palataan tarkemmin luvussa 2.2.5.1.

AV-matriiseilla formaalistaminen ei itsessään tee kuvauksesta konstruktiteorian mukaista. Keskeistä on kuvauksen yksitasoisuus ja keskittyminen kielen todellisiin ilmauksiin, mikä tarkoittaa mm. sitä, että kompleksisten verbikonstruktioiden pinnassa havaittavia yhtäläisyyksiä ei selitetä pois esimerkiksi kielihistoriallisiin tai normatiivisiin seikkoihin vedoten.

2.2.4 Lauseen semanttinen kehys ja TAM-aseointi

Konstruktioiden formaalinen kuvaaminen ei ole ongelmatonta. J. Leino huomauttaa, että AV-matriiseissa konstruktion semanttinen kuvaus jää helposti ohueksi, ja hän hyödyntää ANTAA-konstruktion (P. Leino ym. 2001: 87–102) sekä permissiivirakenteen (J. Leino 2002: 78) formaalistamisessa niiden ohella tilanteen näyttämöä ilmentäviä hahmoja, jotka ovat kognitiivisen kuvausmallin antia tutkimukseen. Myös tämän tutkimuksen ensimmäinen AV-matriisi, kuvio 3, kertoo nesessiivirakenteen semantiikasta vain aivan ilmeisimmän, vaikka konstruktion ilmaisemaan välttämättömyyteen on erilaisia näkökulmia (luku 2.1.1.1). Lisäksi se on ennen kaikkea laatijansa näkemys siitä, miten konstruktio olisi tulkittava ja mikä siinä on olennaista käsiteltävän aiheen kannalta.

Pitää-verbillä ilmaistun välttämättömyyden semanttisena motivaationa lienee esimodaalisen verbin 'pysymisen' tai 'muutoksen estymisen' merkitys (ks. luku 1.2). Esimodaalista *pitää*-verbiä kuvaava, konstruktiokieliopin mukainen kehys eli tapahtumaskeema ilmentäisi siis muuttumattomana säilyvää, mutta ajassa etenevää tilannetta. Nesessiivinen *pitää* on kuitenkin semanttisessa mielessä edennyt kauas lähtökohdastaan ja alkanut alkuperäistä itseään enemmän muistuttaa esimerkiksi *täytyä*-nesessiiviä (jonka nesessiivistymisen lähtökohdana oleva tapahtumaskeema on ehkä erilainen). Nykykielenkäyttäjät ei pysty hahmottamaan yhteyttä *pitää*-nesessiivin taustalla vaikuttavaan 'pysymisen' kehykseen, vaan hän omaksuu nesessiivisen *pitää*-verbin konstruktionensa osana, sen tavallisesti välttämättömyyttä ilmaisevan finiittiverbin yhtenä mahdollisena reaalistumana.²⁵ Tässä tutkimuksessa olen päätenyt puhumaan *pitää*-verbin edustamasta PAKON tapahtumakehyksestä, joka toki kantaa muistumia esimodaalisesta 'pysymisen' lähtökohdastaan mutta joka toisaalta rinnastuu vahvimmin muihin nesessiiviverbeihin. AV-matriiseissani *frame nec* tarkoittaa PAKON tapahtumakehystä, jota edustaa lauseen finiittimuodossa oleva nesessiiviverbi *pitää*. Tämä on nähtävissä kuvioista 3. Termi *kehys* on näin varattu kuvaamaan konstruktiokieliopin mukaista, perustavanlaatuista tapahtumaskeemaa.

²⁴ 1980-luvun opiskelijat piirsivät nesessiivisistä lauseista generatiiviseen transformaatioteoriaan liittyviä puukuvaimia, joissa esimerkiksi yksipersonaista *pitää*-verbiä edustava oksa erkani muusta lauseesta äärioi-kealle ja koko upotetta käsiteltiin omana lauseenaan. Kuvaus oli loogisen selkeää ja ristiriidatonta, mutta toisaalta melko kaukana siitä, mitä ajateltiin rakenteen synnystä tilanteisten implikaatioiden konventionaalistumisen tuloksena.

²⁵ Permissiivirakenteen (ks. J. Leino 2003) linkittyminen konstruktiokieliopin mukaiseen ANTAA-kehysesensä on läpinäkyvämpää. Perustavanlaatuinen tapahtumaskeema ja sen kaikki osanottajat ovat myös abstraktimmasta konstruktiosta hahmotettavissa.

Tutkimieni lauseiden verbilausekkeeseen kuuluvat TAM-aines *pitää* sekä propositionaalinen aines, jonka ytimenä on rakenteen infinitiivi. *Pitää* voi määritellä tapahtuman aikasuhteita, ajallista rajautumista tai ankkuroitumista todellisuuteen. Sen semantiikan eritelyyn tarvitaan kehystä hienovaraisempi muuttuja, josta päätän tässä tutkimuksessa käyttää nimitystä *TAM-aseointi*. Se sisältää tiedon lauseen suhteesta todellisuuteen sellaisena, kuin puhuja sen tahtoo esittää. Taustalla on Langackerin (2008: 299–300; ks. luku 2.1.1.1) malli, joka määrittää tempuksen ja modaalisuuden siksi lauseen osaksi, joka kiinnittää proposition puhujan käsitteellistämään todellisuuteen. Langackeristä poiketen jätän oven raolleen aspektille, koska *pitää* näyttää tuottavan myös aspektuaalisia merkityksiä (esim. propinkvatiiviset ilmaukset, ks. luku 2.1.2) ja koska on osoitettu, että modaaliverbillä saatetaan suomen kielessä tehdä aspektuaalisesti rajatusta tekemisestä rajaamatonta (Nurminen 2015: 234–235). TAM-aseointi on Fauconnierin (1994: 16–22) tarkoittama tilanrakentaja: se sisältää puhujan ja kuulijan yhteisen tiedon maailmasta.

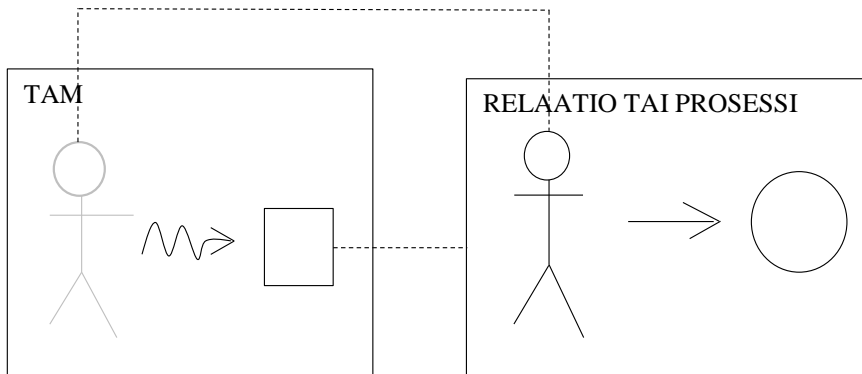
Toisinaan *pitää*-verbin funktio on evidentialinen, ts. se merkitsee proposition toisen käden tiedoksi. Referointi sopii TAM-dimension osaksi vain väkinäisesti (ks. luku 2.1.2), mutta koska se tutkimissani konstruktioissa toteutuu samoin aineksin kuin TAM-aseointi, käsitelen sitä lähtökohtaisesti yhtenä tulkintavaihtoehtona tempus-, aspekti- ja modaalisuusaseoinnin rinnalla.

Infinitiivit itsessään kuvaavat ajatonta prosessia, jota ei tarkastella relaatioiden jonona (*sequential scanning*), kuten finiittisiä verbiesiintymiä, vaan holistisesti, tiivistettynä (*summary scanning*) (Langacker 1999: 223.) Infinitiivien olemukseen liitetään usein alistaisuus, mikä on sikäli luonnollista, että ne ankkuroituvat lauseen kuvaaman prosessin osallistujiksi vain finiitivin kautta. Visapää (2008: 119–127) huomauttaa, että infinitiivilausekkeen kuvaamiin asiointiloihin toki voi olla suora pääsy puhetilanteesta käsin. Niiden kuvaamien yksittäisten asiointilojen yleistettävyyys yhdistää vuorovaikutuksen osallistujia, jotka voivat eläytyä samaan tilanteeseen. Tällaiseen itsenäiseen asemaan suomen kielessä voivat yltää vain 1. infinitiivin esiintymät, ja alistaisuus jää tässä tutkimuksessa tarkastelemieni 3. infinitiivien osaksi. Silti niitäkin koskee prosessin käsitteistäminen ajattomana ja tiivistettynä. Koettuun todellisuuteen ne ankkuroituvat lauseen tempus- tai modaalinaikaisen välityksellä.

Kuvio 4 ilmentää NESESSIIVIRAKENTEEN kerrostunutta semantiikkaa.²⁶

²⁶ Kuvion selventämiseksi kertaan muutamia kognitiivisen kielitieteen suomenkielisiä peruskäsitteitä: Ilmauksen semanttisena napana olevaa käsitteistystä kutsutaan predikaatioksi. Jokainen predikaatio koostuu kahdesta osasta: hahmosta ja kehyksestä. Hahmo on jokin taustaansa vasten hahmotettu entiteetti, olio (kuvion 4 tikku-ukko tai ympyrä) tai relaatio (kuvion 4 nuolet). Relaatio voi olla atemporaalinen tila (esimerkiksi sijapääte) tai prosessi (verbi). Prosessiin liittyy aina tilanteen kehittyminen ajassa. Se on tavallaan katkeamaton sarja peräkkäisiä relaatioita. Jos prosessiin liittyy muutos (*ovi avautui*), se on perfektiivinen, muussa tapauksessa (*ovi oli auki*) se on imperfektiivinen. (P. Leino 1989: 168–171.)

Kuvio 4. TAM-aseoinnin ja toiminnan suhde nesessiivirakenteessa

Nesessiiviverbin predikoima TAM-aseoija rakentaa sen taustan tai mentaalisen tilan, jossa infinitiivillä ilmaistu tekeminen saattaa toteutua. TAM-aseoijan ja proposition eli relaatiota tai prosessia ilmaisevan lauseenosan subjekti on samaviitteinen. Mutkittleva nuoli kuvaa ajassa etenevää imperfektiivistä prosessia, suora nuoli ylipäättään olioiden välistä relaatiota (joka voi olla transitiivinenkin). Tila voi suhteuttaa infinitiivillä ilmaistun relaation tai prosessin ajallisesti puhehetkeen (tempus), vaikuttaa osaltaan sen käsittämiseen rajalliseksi tai rajattomaksi (aspekti) tai lähettää sen sellaisten tapahtumien maailmaan, joiden ei tarvitse olla totta (modaalisuus).

2.2.5 Nesessiivirakenne konstruktiona

Suomen kielen nesessiivirakenne on muodon ja merkityksen opittu kombinaatio, syntaktisten ja semanttisten piirteiden kimppu ja kokemukseen perustuva ilmausten malli. Ei ole syytä olettaa, että se koskaan olisi ollut yksi. Jo nesessiivistymiseen johtanut syntaktinen siirtymä näyttää nimittäin tapahtuneen rinnakkain muutamassa erityyppisessä rakenteessa (luku 2.1.4; Saukkonen 1960: 116–123; Laitinen 1992: 138). Nesessiivirakenne muuntuu konstituenttiensa muodon osalta, ja siihen liittyy alueellista vaihtelua, joka kohdistuu sekä muotoon että merkitykseen, mutta se on nykykielessä tunnistettavissa eräiden piirteidensä, erityisesti nesessiiviverbin tai muun -aineuksen sekä genetiivisubjektin mahdollisuuden vuoksi. Nesessiivirakenne edustaa TAM-dimension eri merkityksiä sekä referoi. Se on paradigmaattinen konstruktio: muuntelusta huolimatta nesessiivirakenne on ympäristöstään erottuva luokka niin merkityksen kuin muodonkin puolesta. Konstruktio tarjoamaa perushahmoa voidaan muunnella yhteyden siihen katkeamatta.

Nesessiivirakenteen nykytila on kielipiillistumiskehityksen tulosta. Se on myös esimerkiksi Goldbergin (1995: 67) tarkoittamasta maksimaalisen motivaation periaatteesta, jonka mukaan kieli pyrkii niin pitkälle kuin mahdollista samantyyppisiin muotoihin ilmaisemaan samantyyppistä merkitystä. Yksipersonainen nesessiivirakenne operoi suomessa tyypillisesti välttämättömyyden problematiikan parissa ja on sen tyypillisin ilmaisukeino. Jos kontekstin tuomaa lisäinformaatiota ei ole, tutkimukseni kohteena olevan suomen *pitää*

tehdä/tekemän -rakenteen keskeinen merkitys (*focal sense*; Heine 1995: 119) on siis modaalinen.

Yksipersonainen rakenne on kerran synnyttyään – ehkä ensin juuri *täytyä*- tai *pitää*-verbin kohdalla tapahtuneen syntaktisen siirtymän (luku 2.2.5.1) kautta – toiminut voimakkaana analogiamallina. Yksipersonaisten verbien lisäksi se voi nykysuomessa liittyä esim. ilmauksiin *on syytä/pakko/sopivaa* tai välttämättömyysrakenteessa *olla*-verbin ja passiivin 1. partisiippin muodostamaan kombinaatioon *on -tAvA*. Nesessiiviverbeistä ainakin *tarvita* on varsin myöhään, itse asiassa kirjakielen kehityksen aikana, liittynyt yksipersonaisten ryhmään analogista mallia seuraten (Forsman Svensson 1993).

Kielen muutos perustuu yleistyksiin, joita puhujat tekevät kuulluista ilmauksista: uudet konstruktiot ovat alkuaan vanhojen konstruktioiden erikoistapauksia. Yhteys kieliopillistumisteoriaan liittyy juuri näihin yleistyksiin. Merkitys voi muuttua muodon muuttumatta, ja muoto voi muuttua merkityksen muuttumatta. (Bybee 2010: 167–171; Pekkarinen 2011: 30–31.) Molemmista kehityskuluista löytyy esimerkkejä nesessiivirakenteen historiasta. Monitulkintaisuus kertoo sellaisista merkityksen muutoksista, joista ei välttämättä ole jäänyt jälkiä ilmauksen muotoon: esimerkiksi episteemistä varmuutta ilmaiseva *pitäisi* ei poikkea muodoltaan dynaamisesta. Toisaalta välttämättömyyttä ilmaisevien konstruktioiden liittyminen yksipersonaiseen rakennemalliin on voinut tapahtua toisten konstruktioiden tarjoaman mallin pohjalta. Näin on käynyt nesessiiviselle *tarvita*-verbille, jonka semantiikkaan uudelleenstrukturaatio ei tuonut suurta mullistusta. Nesessiivirakenteen nominatiivisubjektin semanttinen motivaatio puolestaan edustaa mieluummin tendenssiä kuin selkeää jakaumaa – tietyt lausuman propositionaaliseen sisältöön ja puhetilanteeseen liittyvät piirteet saattavat ennustaa nominatiivisubjektia, mutta eivät määrää sitä – ja kertoo ehkä konstruktiossa tapahtuneista, sitä eri suuntiin vieneistä yleistyksistä.

Kieliopillistuminen tapahtuu konstruktioiden tasolla. Latinan *habere* ei yksittäisenä verbinä kieliopillistunut futuurin ilmaisimeksi, vaan muodosteessa *habere* + infinitiivi, siis kokonaisena merkitystä kantavana rakenteena. Tämä käy selväksi, kun otetaan huomioon, että passiivin partisiippiin liittyneenä *habere*-verbi on tuottanut perfektitempuksen (Heine 1993: 30; Heine & Kuteva 2002: 7). Samoin *pitää*-verbin kehitystä konkreettisesta ’hallussa pitämisen’ merkityksestä monen polven kautta esimerkiksi ”moraalin ja magian verbiksi” (Laitinen 1992: 232–237) ei voi selittää verbin omasta sanasemantiikasta käsin, vaan kehityksen on täytynyt tapahtua niissä konstruktioissa, joissa *pitää* on vaikuttanut ja jotka loppujen lopuksi ovat valtuuttaneet pitkälle erikoistuneen, pragmatiikan sävyttämän tulkinnan.

Realistuva kielellinen ilmaus koostuu tyypillisesti useista konstruktioista (Goldberg 2005: 10; Croft 2007: 25–26), ”toteuttaa ne konstruktiot, joista se on koottu” (J. Leino 2003: 98). Skemaattisimmat konstruktiot, sellaiset kuin subjektin ja predikaatin suhdetta, transitivilauseetta tai sanajärjestyistä säätelevät, ovat lauseen runko. Leksikaaliset konstruktiot viittaavat reaali maailman, käsitteiden maailman tai fiktiivisen maailman asioihin, olioihin ja toimintaan. Suomen nesessiiviset konstruktiot ovat osin skemaattisia, mutta niiden käyttöön liittyy konventionaalistunutta leksikaalisten aukkojen täyttöä.

Seuraavilla sivuilla kertaan nesessiivirakenteen kieliopillistumisvaiheita. Luvussa 2.2.5.1 palataan ajatuksissa siihen muutokseen, jossa *pitää*, finaalisen tai lokaalisen verbi-konstruktion leksikaalisen aukon täyttäjäksi, joutui infinitiivin kanssa ketjuunuttuaan uudelleen analysoiduksi, lähti apuverbistymisen tielle ja kieliopillistui. Luku 2.2.5.2 käsittelee *pitää*-verbin implikaatiivisuuskysymystä. Luvussa 2.2.5.3 tarkastellaan, miten se nesessiivikonstruktion ytimenä omaksui aiempaa käsitteellisempiä merkityksiä ja kieliopillistui lisää. – Kuinka paljon? Sitä pohditaan eräiden itämerensuomalaisten vastineiden valossa luvussa 2.2.5.4.

2.2.5.1 Modaalistumiseen johtanut reanalyysi ja sen jälkeisiä kehityssuuntia

Pitää on siinä mielessä piinallinen tutkimuskohde, että se näyttää olevan aivan käden ulottuvilla – sekä esimodaalinen että nesessiivinen *pitää* elävät kielessä frekventteinä, monifunktioisina (luku 1.2) ja esiintyvät laajalla alueella sekä murteissa että lähisukukielissä – mutta silti kauas menneisyyteen sijoittuva, modaalistumiseen johtanut innovaatio ei anna itseään ilmi verbien nykysemantiikasta käsin. Ratkaisevasta muutoksesta on kulunut niin paljon aikaa, että vaikka päteviä selityksiä on esitetty, nykykielen perusteella kielenkäyttäjän on vaikeaa henkilökohtaisesti oivaltaa, millainen reanalyysi on tuottanut ”ensimmäisen” yksipersonaisen rakenteen ja modaalisen merkityksen yhdistelmän, nesessiivirakenteen. Osittain vaikeus liittyy genetiivisubjektin läpinäkymättömyyteen.

Suomen nesessiivirakenteen on selitetty syntyneen syktaktisten siirtymien (Ikola 1959) tuloksena. Prosessissa alkuaan konkreettiset, merkitykseltään yleiset verbit ovat samalla menettäneet referentiaalisuuttaan ja alkaneet ilmaista loogisia suhteita. Nesessiiviverbeistä juuri *pitää* on etäännytynyt semanttisesti kauimmas konkreettisesta lähtökohdastaan, ja sen yhteys ei-modaaliseen vastineeseensa ei ole enää kielessä näkyvissä. Toisaalta *täytyä*-verbin pitkälle edenneestä kieliopillistumisesta kertoo sen lähtökohdastaan (*täytyä*) eriytynyt muoto (L. Hakulinen 1979: 408).

On olennaista nähdä nesessiivistymiskehitys konstruktionsisäisenä. *Pitää*-verbin sisältävä konstruktio kieliopillistui, kun puhujat mahdollisesti usein toistuvan tilanteen pohjalta tekivät uudenlaisen analyysin tapahtumien seuraussuhteista ja alkoivat tulkita konstruktion leksikaalisten aukkojen täyttämistä koskevia rajoituksia aiemmasta poikkeavalla tavalla. (Vrt. Heine & Kuteva 2002: 7.) Ratkaiseva muutos näyttää kiteytyvän siinä, että *pitää*-verbin patienttiroolia toteuttava subjekti siirtyi verbijonon infinitiivin vaikutuspiiriin, sen objektiksi.

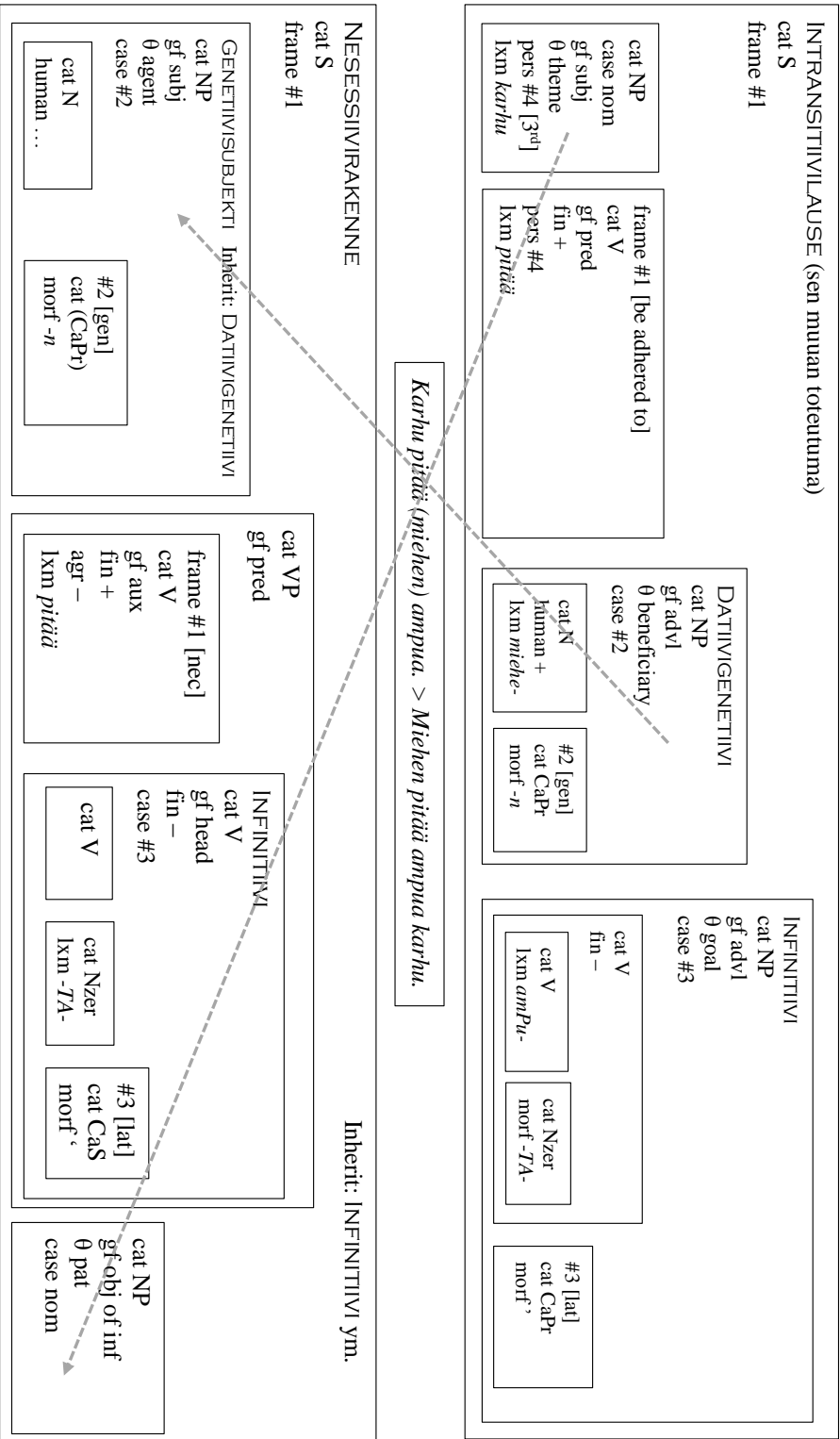
Nykykielessä esimodaalinen, persoonissa taipuva *pitää* on sekä transitiivinen että intransitiivinen. Se voi tarkoittaa ’hallussa pitämistä’ tai ’kiinni olemista, johonkin tarttumista’ jne. (luku 1.2). Saukkonen (1965: 113) on esittänyt rakenteen kehittyneen *pitää*-verbin intransitiivisen, tilanmuutosta ilmaisevan käytön (’tarttua kiinni johonkin’) pohjalta, mutta ei liene poissuljettua, että muutos perustettaisiin myös staattisen tilan (’olla johonkin tarttuneena’) merkitykseen. Nesessiivirakenteen ei oleteta kehittyneen transitiivisesta lähtökohdasta (’pitää jotakin kädessä, hallussa’).

Modaalikehityksen alkuvaiheessa *pitää* on Saukkosen (1965: 116–123) mukaan ollut osallisena kolmenlaisissa transitiivisen infinitiivin sisältävissä konstruktioissa (ks. myös Laitinen 1992: 138). Finaaliin, tarkoituseräiseen infinitiiviin liittyy subjektinrooleista patientti (1), lokaaliin infinitiiviin agentti (2) ja (3).

- (1) *karhu pitää (miehen) ampua* ’miehen pitää ampua karhu’
- (2) *lapsi pitää syödä* ’lapsen pitää syödä’
- (3) *mies pitää syömä(ä)n* ’miehen pitää syödä’

NESESSIIVIRAKENTEeseen johtanut keskeinen uudelleenstrukturaatio on tapahtunut rakenteessa (1), jossa datiivigenetiivillä merkitty agenttiivinen konstituentti on alettu hahmottaa kieliopilliseksi subjektiksi ja patientti – tai alkuvaiheessa suhteessa lauseen finiitti-verbisiin pikemminkin teema – tullut tulkituksi infinitiivin objektina. Kuvio 5 kuvaa sitä, miten tyyppin (1) rakenne mahdollisesti alettiin hahmottaa uudella tavalla.

Kuvio 5. Modaalistumiseen johtanut uudelleenstruktuuraatio Ikolaa (1959) ja Saukkosta (1965) mukailten

Kuviossa aiemmin (ks. kuvio 3 luvussa 2.2.3) selittämättä jääneitä merkintöjä ovat theeta-roolit teema (*theme*), jolla tarkoitan intransiivilauseen ei-agentiivista (puheenalaista) subjektia sekä sekä *goal* 'päämäärä', joka viittaa väylän päätepisteeseen. *CaPr*-merkintä tarkoittaa sijapredikaattia eli paikallissijapäätettä tai adpositiota, joka ilmaisee kantana olevan lekseemin suhteen lauseen toiseen jäsenen. Esimerkiksi lauseessa *Kalle antaa pallon Villelle* allatiivin pääte edustaa vastaavaa atemporaalista relaatiota objektin ja dativiadvertiaalin välillä. (P. Leino 1989: 182–189; 1993: 178–179; J. Leino 2003: 81). Genetiivisubjektin tapauksessa genetiivin pääte on ehkä pikemminkin taustalle oletetun sijapredikaatin reliikki, mutta historiallisessa tarkastelussa merkintä puolustanee paikkaansa. Sanajärjestys lienee käytännössä seurailut merkityksen muutosta.

Kuvion 5 nuolet edustavat Ikolan (1959) ja Saukkosen (1965) teorioimaa, intransiivilauseessa tapahtunutta reanalyysia. Jäsennyksessä on lähdetty siitä, mitä rakenteesta nykyisin ajatellaan: konstruktio on kategorialtaan lause (eikä sen osarakenne), ja sen subjekti on täysivaltainen genetiivisubjekti (eikä rakenteen subjektiosa). Siirtymä tai uudelleenahmottaminen on tapahtunut INTRANSIIVILAUSEEN valtuuttamassa konstruktissa, johon on kuulunut syntymässä olevaan nesessiivirakenteeseen tarvittavat elementit, esimerkiksi dativigenetiivi. Täyttämällä lähtötilannetta kuvaavan matriisin leksikaaliset aukot olen hahmottanut ilmaista, että kyseessä on konstruktion jokin tilanteeseen sopiva toteutuma, ei konstruktio abstraktiona. Muutoshan tapahtuu todellisessa puhetilanteessa, jossa toteutunut ilmaus voidaan tulkita kahdella tavalla.

Konstruktioiden tasolla syntaktinen siirtymä on tarkoittanut konstituenttien kieliopillisen funktion muuttumista samalla, kun niiden muoto on säilynyt ennallaan. Uudelleenstrukturaation tuloksena konstruktion semantiikka on täsmentynyt siten, että välttämättömyyden ehtojen täyttymisestä (tilanteesta, jossa karhu on ”kiinni” tai sopivissa asemissa ammuttavaksi) on siirrytty subjektipersoonaan (tilaisuutta odottaneeseen mieheen) kohdistuvaan velvoitukseen. Muutoksen on sysännyt liikkeelle pragmaattinen implikaattori.

CxG-teorian mukaan ilmauksen syntaksin (SYN) ja semantiikan (SEM) välillä on symbolinen suhde. Uuden konstruktion synnyssä on kolme vaihetta. Kompositionaalista tai konventionaalistunutta ilmausta SEM₁ aletaan ensin tietyissä konteksteissa käyttää innovatiivisessa merkityksessä SEM₂, ja käytäntö vakiintuu. Tämän seurauksena SEM₂ motivoi muutoksen siinä tavassa, jolla SYN₁ analysoidaan. SYN₁:stä tulee SYN₂. Reanalyysi ei jätä näkyviä merkkejä ilmauksen morfosyntaksiin. Vasta, kun ilmauksessa tapahtuu sellaisia syntaktisia muutoksia, jotka sopeuttavat sen paremmin uuteen merkitykseensä SEM₂, tapahtunut alkaa antaa näkyviä todisteita itsestään. Alkuperäinen konstruktio (SYN₁ + SEM₁) jää elämään tahollaan. (Barödal & Gildea 2015: 17–18.) *Pitää*-konstruktion uudelleenstrukturaatio 'tarttumisen, kiinni olemisen' ilmauksesta modaaliseksi sisältää kaikki kolme vaihetta: aluksi joissakin konteksteissa toteutuvan innovatiivisen semantiikan, siitä seuraavan, alkuperäisen ilmauksen syntaktisen uudelleenanalyysin (joka ei vielä näy muuttuneena muotona) sekä lopulta sanojen uudelleen järjestäytymisen, joka saattaa olla ensimmäinen näkyvä merkki siitä, että uusi konstruktio on syntynyt.

Ei ole itsestään selvää, missä prosessin vaiheessa voidaan puhua uudesta, lähtökohdistaan eriytyneestä konstruktiosta. Traugott erottaa toisistaan konstruktionalisaation (*constructionalization*) ja olemassa oleviin konstruktioiden piirteisiin kohdistuneet muutokset (*constructional changes*). Konstruktionaalistuminen tapahtuu pienin askelin, ja pelkkä muodon tai pelkkä merkityksen muutos ei vielä tuota uutta konstruktiota. Uuden muodosteen on oltava ”new to the system”. (Traugott 2015: 54–55.) Jatkumon toisessa päässä on puhujan satunnainen, totuttuja rajoja rikkova puhunnos, toisessa päässä ympäristöstään erottuva skemaattinen konstruktio, joka voi olla motivaationa uusille muodosteille. Tässä tutkimuksessa kysymys konstruktionaalistumisen hetkestä tulee ajankohtaiseksi luvussa 5.

Uutuuden syntyminen aiheuttaa muutospaineita myös lähikonstruktioissa, joista osa tarttuu syntyneeseen malliin. Nesessiivinen rakenne on (edelleen Saukkosen 1965 mukaan) muuttunut yksipersonaiseksi, koska genetiivisubjekti ei pysty laukaisemaan verbikongruenssia. Lokaalisen infinitiivin tapaukset (2) *lapsi pitää syödä* ja (3) *mies pitää syömä(ä)n* ovat seuranneet perässä, ja agenttipiirteitä kantavan konstituentin merkinnäksi on niissäkin tullut genetiivi. Samamerkityksisistä konstruktioista (2) näyttää vakiintuneen idässä, (3) sen rinnalla lännessä. Vanhassa kirjasuomessa yleinen *pitää tekemän* näyttää siis tässä mallissa juontavan juurensa varhemmin tilanmuutosta ilmaiseesta konstruktioista.

Genetiivisubjektillisuus on aikanaan ulottunut myös intransitiivisen infinitiivin tapauksiin (*Lasten pitää olla kilttejä*). Nesessiivirakenteessa on nähty toteutuvana ergatiivinen perustilanne, jossa transitiiiviverbin agenttiivinen subjekti merkitään, kun taas transitiiiviverbin patientti ja ei-transitiivisen verbin agentti esiintyvät merkitsemättömässä sijassa. (Itkonen 1993: 314.) Murteissa nesessiivirakenteen genetiivi- ja nominatiivisubjektin käyttöalajakaua on usean tekijän summa (Laitinen 1992). Normitetussa suomessa mahdollisuus nominatiivisubjektiin määritellään kireämmin siten, että rakenteessa transitiiiviverbien objektin lisäksi nominatiivimuotoisena voi reaalistua ainostaan eksistentiaalilauseiden subjekti.²⁷

Verbin yksipersonaisuutta yhdistyneenä genetiivisubjektiin on pidetty puhujan näkökulman ja infinitiivin subjektiin kohdistaman ulkoisen paineen kieliopillistumana (P. Leino 1986: 143). Laitinen (1992: 263–269) toteaa ergatiivisen tai aktiivikieliä muistuttavan sijaanmerkinnän jossain määrin vastaavan murteiden käytäntöä: genetiivi on tilannettaan kontrolloiviin, aktiivisiin toimijoihin viittavien subjektien sija. Subjektin rooli selittää sijaanvalinnan usein, mutta ei aina. Esimerkiksi tilanmuutoksen elollistarkoitteisen ja usein elotontarkoitteisenkin patienttisubjektin sija on genetiivi, mikä saattaa liittyä subjektin kaksoisrooliin: se on samaan aikaan infinitiivissä olevan verbin ilmaisevan toiminnan agentti ja tilanmuutoksen patientti (vrt. Elsayed 1997: 106). Ulkoapäin tarkasteltu puheenalaisuus nesessiivirakenteen subjektin ominaisuutena taas implikoi joskus nominatiivimerkintää. Nesessiivirakenteen subjektin sija valikoituu useiden eri parametrien tuloksena. Todennäköisimmin subjekti reaalistuu genetiivinä silloin, kun sen referentiaalinen status on elollisuuden tai persoonan hierarkiassa korkealla. (Laitinen 1992: 263–269.)

3. infinitiivillä järjestyvä tapaus (3) *mies pitää syömä(ä)n* on tutkimusaiheeni kannalta kiinnostavin, koska Agricolan teksteissä 1. infinitiiviä esiintyy *pitää*-rakenteissa vain ni-meksi. Infinitiivinsä osalta *pitää tekemän* muistuttaa vastaavaa viron konstruktioita. Virolainen vastine kuitenkin taipuu persoonassa. Luvussa 2.2.5.4 pohdin muun muassa sitä, mitä yksi- ja monipersonaisuus saattaa tarkoittaa konstruktion kieliopillistumisen asteen kannalta.

Kielenaines kieliopillistuu sen konstruktion osana, johon se kuuluu. Siksi *pitää tekemän* -ilmausta tarkasteltaessa on kiinnitettävä huomiota siihen, mitä infinitiivivalinta merkitsee konstruktion kannalta, ts. mihin toisiin kompleksisiin verbikonstruktioihin se rinnastuu nesessiivirakenteen ohella. J. Leinon (2003: 291–295) selitys infinitiivien eriytymiselle on *mies sopii ampua* -tyyppisten ilmausten mahdollinen hankala monitulkintaisuus: 1. infinitiivi olisi tästä syystä alkanut saada passiivisen, 3. infinitiivi aktiivisemmän, dynaamisemmän tulkinnan (ks. myös luku 2.2.5.2).

Imperfektimuotoisena 3. infinitiivin instruktiivin sisältävä konstruktio sai lounaismurteissa ei-implikatiivisen merkityksen, mutta on huomionarvoista, että lounaisella ja hämäläisellä alueella ei-implikatiivisuus toteutuu yhtä lailla 1. infinitiivin latiivilla. Näyttää siltä,

²⁷ Koko eksistentiaalilauseen kategoria on Agricolalla hahmottomaton, ja tavallinen on esimerkiksi seuraava genetiivisubjektillinen edustus: *Silloin pite swren Walitosidkun oleman Jerusalemis* [A-III-750-[Sak-12:11]]. Asiaa käsitellään tarkemmin luvussa 3.1.3.

että *piti tekemän* -konstruktio on ensin saanut motivaationsa Saukkosen tarkoittamalta lo-kaalilta, ehkä alkuaan jopa mahdollisuutta ja riittävyttä ilmaiseelta rakenteelta (3) *mies pitää syömä(ä)n*, omaksunut analogiana rakenteelta (1) *karhu pitää (miehen) ampua* tai (2) *lapsi pitää syödä* sen vahvan yksipersonaisuuden ja sitten jättänyt omia merkityspiirteitään, so. ei-implikatiivisuuden tai kyvyn ilmaista menneen ajan toteutumattomia intentioita, perinnöksi samalla alueella esiintyvälle *piti tehdä* -konstruktiolle. Tässä asetelmassa kirja-kielen synty merkitsi tavallista vahvempaa naapurikielten väliintuloa, joka saattoi jättää jälkensä nesessiivirakenteeseen. Kysymys liittyy tähän tutkimukseen mitä kiinteimmin.

Ei ole välttämätöntä Saukkosen (1966) tavoin olettaa nesessiivirakennetta alkuaan monipersoonaiseksi (Laitinen 1992: 119–120). Muutos on voinut toteutua myös 3. persoona kärkenä ja levitä analogiamallin kautta 1. ja 2. persoonaan. Mikäli *pitää*-verbin sisältävä nesessiivirakenne on joskus ollut monipersoonainen, niin siitä ei ole kielessä juuri merkkejä jäljellä. Yksipersonaistuminen on *pitää*-verbin osalta ollut perusteellista: murteellinen kongruenssi on kielikontaktien motivoimaa, ja kongruenssialueillakin yksipersonainen konstruktio elää monipersoonaisen rinnalla (Laitinen 1992: 47–50). Lisäksi on huomattava, että genetiivisubjektin nousu tyypilliseksi infinitiivin subjektiksi on voinut samaan aikaan saada vahvistusta useilta erilaisilta rakenteilta (J. Leino 2015: 248–249).

Datiivigenetiivi on yksipersonaisen nesessiivirakenteen syntyteorian ytimessä. Viimeaikainen tutkimus (Inaba 2015) on osoittanut, että datiiyadiverbialina (*että me kejsarin weron annama*) vanhassa kirjasuomessakin käytetty genetiivi saattaa olla myöhäinen, ruotsin mallin motivoima innovaatio. Ainakin genetiivisen habitiivyadiverbialin (*anna kättä köyhän miehen*) taustalla on todennäköisesti uusruotsin kauteen tultaessa vallinnut sekava tila ruotsin suoran ja epäsuoran objektin sijanmerkinnässä. Siten se on paljon myöhäisempää perua kuin aikaisemmin on yleisesti ajateltu, eikä se missään tapauksessa ole sellaisenaan voinut olla nesessiivisen konstruktion rakennusaineena. Ehkä nesessiivirakenteen genetiivisubjekti tulevaisuudessa selitetään toisin. Ainakin *pitää*-verbin tapauksessa konstituentin vertaaminen datiiiviseen adverbialiin selittää kuitenkin varsin uskottavasti merkitykseltään konkreettisen verbin siirtymisen modaalisiin tehtäviin. Inaba (mts. 314) korostaa, että hänen tutkimuksensa ottaa vain suppealta osalta kantaa *N*-genetiivin alkuperän kysymykseen eikä näin ollen pyri ravisuttamaan käsityksiä nesessiivi- ja permissiivirakenteiden subjektin genetiivimerkinnän motivaatiosta. Jatkotutkimuksen tarpeen se kuitenkin osoittaa.

2.2.5.2 *Pitää* – riittävyden ja mahdollisuuden verbi?

Lauri Karttusen mukaan implikatiivisia ovat sellaiset verbit, jotka myönteisinä edellyttävät infiniittisen komplementtinsa ilmaiseman asiointilan toteutumista. Tällaisia ovat esimerkiksi englannin *bother, get, dare, manage* ja *remember*. Ei-implikatiivisiin puolestaan kuuluvat *agree, decide, hope, intend* ja *plan*. Kyse on siitä, hahmottuvatko verbien ilmaisemat teot kahdeksi erilliseksi vai yhdeksi tapahtumaksi:

”While *intending to do* is one thing and *doing* another, *managing to do* is inseparable in space and time from *doing*; it is the same event.”

Implikatiivisiin verbeihin liittyy tyypillisesti jokin välttämätön ja riittävä ehto, jonka täyttyminen johtaa infinitiivin ilmaiseman toiminnan toteutumiseen (esim. *bother* edellyttää riittävää määrää viitseliäisyyttä). On kuitenkin joukko verbejä (*choose, be able, can, be in the position, have the time/opportunity/chance/patience, be ___ enough to* sekä kielteiset

refuse, be too ___ to), jotka voivat tulla tulkituiksi sekä implikaatiiviseksi että ei-implikaatiiviseksi. Jälkimmäinen tulkinta edellyttää, että ennakkoehto katsotaan infinitiivin ilmaisevan toiminnan toteutumisen kannalta välttämättömäksi, mutta ei riittäväksi. (Karttunen 1971.)

Pitää vertautuu Karttusen kaksitulkitaiseen ryhmään: kahtalaisen murre-edustuksensa perusteella *pitää* on mahdollista tulkita implikaatiiviseksi tai ei-implikaatiiviseksi. (ISK: § 1562). Toisaalta jokainen suomen puhuja pystyy käyttämään sitä molemmilla tavoilla. Sama ei onnistuisi esimerkiksi *täytyä*-nesessiiviverbin avulla.

Pitää *tekemän* -rakenne näyttää jakavan ominaisuuksia *sopia/syntyä/kelvata tekemään* -tyyppisen konstruktion kanssa, mitä Saukkonen (1965: 128–130) pitää osoituksena esim. viron vastaavan rakenteen alkuperäisyydestä. Rakenne on produktiivinen ja modaaliselta kannalta monimuotoinen. 3. infinitiiviin kytkeytyvät myös useat Aili Flintin (1980) tutkimista riittävyden ja mahdollisuuden verbeistä (*ylettää, mahtua, pystyä,opia*, joskus myös *uskaltaa, rohjeta* jne.). Flintin verbiryypäs on suomen – ja ruotsin – leksikaalinen erikoisuus. ’Tekemiseen tarttumisen’ metafora, jota pidetään *pitää*-verbin semanttisen reanalyysin pohjana, konkreettistuu mielestäni mielenkiintoisella tavalla, kun se rinnastetaan muutama Flintin verbeihin:

mies pystyy/mahtuu/ylettää/sopii/rohkenee syömään
vrt. *mies pitää syömään* ’on sopivissa asemissa, sitoutunut’.

Itse asiassa luvussa 2.2.5.1 esitelty teoria yksipersonaisen nesessiivirakenteen synnystä tiettyjen syntaktisten siirtymien tuloksena sisältää täsmälleen edellä mainitun ajatuksen: riittävien ehtojen täytyminen mahdollistaa tilanteen agenttiivisen osanottajan toiminnan. **Karhu pitää miehen ampua* on tarkoittanut, että asetelman muututtua suotuisaksi miehen oli mahdollista tai hänelle tuli mahdolliseksi suorittaa infinitiivin ilmaiseva toiminta. *Pitää*-verbin liittäminen Flintin verbiryhmän jatkoksi tuntuisi tässäkin katsannossa luonteelta, ainakin jos konkreettisen *pitää*-verbin modaalistumiseen olisi mahdollista päästä käsiksi muutenkin kuin teorian tasolla.

Ajatus 3. infinitiivillä täydentyvästä *pitää*-verbistä riittävyden ja mahdollisuuden verbinä saattaa aluksi oudoksuttaa, koska on puhe suomen kielessä niin keskeisestä pakon verbistä. Modaalisuuden ääripäät mahdollisuus ja välttämättömyys eivät luonnollisessa kielessä kuitenkaan ole niin kaukana toisistaan kuin ne ovat loogisessa katsannossa.²⁸ Riittävien edellytysten olemassaolo voi tilannekohtaisten implikaaturien kautta johtaa välttämättömyystulkintaan.²⁹ Samantyyppinen kehityskulku, jossa riittävien edellytysten olemassaolo on johtanut tavoitteena olevan asiointilan vääjäämättömään toteutumiseen, on johtanut myös konkreettisen *täytyä*-verbin nesessiivistymiselle (L. Hakulinen 1946: 408).

Se, että samantyyppinen merkityksenkehitys on tuottanut toisaalta implikaatiivisuudeltaan kaksitulkitaisen (*pitää*), toisaalta yksiselitteisesti implikaatiivisen (*täytyä*) nesessiivirakenteen, pakottaa hakemaan selitystä konstruktion muista piirteistä, erityisesti sen infinitiivin muodosta. *Pitää*-verbin kaksitulkitaisuus implikaatiivisuuskysymyksessä voi olla

²⁸ ’Riittävyys’ ja ’mahdollisuus’ ovat mielenkiintoisella tavalla läsnä myös esim. saksan *müssen*-verbin merkityksessä. *Deutsches Wörterbuch in sechs Bänden* (BW) kuvailee verbin alkuperää liittämällä sen indogermaaniseen kantaan **med-* (’*messen*’), jonka merkitys on ollut ’sich Raum, Zeit, Gelegenheit, Kraft zugemessen haben, um etwas tun zu können’.

²⁹ On helppoa kuvitella tilanteita, joissa tiettyjen ehtojen täytyminen ei tarkoita vain mahdollisuutta suorittaa odotettu toiminta, vaan suoranaista pakkoa tehdä niin. Maanviljelijän on ryhdyttävä tiettyihin askareisiin silloin, kun säät ovat suotuisat. Kun katastrofialueelle tulee vesirekka, alueen asukkaat eivät ainoastaan voi hakea sieltä talousvettä, vaan heidän *täytyy* tehdä niin jäädäkseen henkiin. Ehkä jyrkkä jako mahdolliseen ja välttämättömään onkin usein vain kohtuullisen mukavasti elävän ihmisen nauttimaa valinnanvapautta.

muistumaa konstruktion aikaisemmin kuuluneesta 3. infinitiivistä. Murteellinen muoto- ja merkitysjakauma – itäinen 1. infinitiivi yhdistyneenä implikaatiiviseen tulkintaan vs. läntinen 3. infinitiivi ja ilmauksen ei-implikaatiivisuus – tukevat tätä selitystä. Myös Paavo Siro (1996: 223–227) korostaa rakenteen sisältämän 3. infinitiivin semantiikkaa kutsumalla Flintin verbiryhmää muutosverbeiksi. *Pitää* ja *täytyä* ovat kieliopillistuneet konstruktioidensa osina, aivan kuten odottaa sopii.³⁰

On huomionarvoista, että yksipersonaisista nesessiiviverbeistä mikään muu kuin *pitää* ei liity 3. infinitiiviin. Infinitiivivalinta saattaa olla sitkeästi säilynyt muisto konstruktion alkuperästä. Saukkosen (1965: 128–130) virolaisen rakenteen kehitystä koskevaa arviota jatkamalla voisi varovaisesti ajatella, että suomen *pitää tekemän* ja viron *pean tegema* ovat molemmat mahdollisuuden ja riittävyuden konstruktion jatkajia tai ainakin omaksuneet siltä joitakin piirteitä. Sittenkin konstruktio olisi tämän ajatuskulun mukaan voinut suomessa analogian kautta kiinnittyä *täytyä/pitää tehdä* -verbin yksipersonaiseen malliin ja keskittyä ilmaisemaan pääasiassa modaalisuuden toisen ääripään, välttämättömyyden, merkityksiä. Viron persoonissa kongruoiva *pean tegema* edustaisi tässä ajattelussa itämerensuomalaisen mahdollisuuden ja riittävyuden konstruktion alkuperäisempää kantaa.

Pitää-verbin kaksitulkintaisuus jättää deonttisiin ilmauksiin tilanteen voimadynamiikan edellyttämää liikkumavaraa. Määräyksen asettaminen on yksi tapahtuma, infinitiivin tarkoittama toiminta toinen. Ensimmäinen ei välttämättä johda toiseen, paitsi tietyin edellytyksin. Vastaava ilmiö näkyy permissiivirakenteessa. J. Leinin (2003: 139) mukaan permissiivirakenteen taustalla on antamisen semanttinen kehys, joka jättää ”saajalle” liikkumavaraa: hän voi ottaa lahjan vastaan tai jättää sen ottamatta. Permissiivisenä asetelma tarkoittaa, että ilmausta *Annan sinun lukea* on viime kädessä pidettävä ei-implikaatiivisena: puhuja ei ota kantaa infinitiivillä ilmaistun toiminnan toteutumiseen. Toteutumisesta ei kuitenkaan jää epäselvyyttä, jos manipuloija on riittävän mahtava pelataksaan manipuloitavien muka-olemassa-olevalla tahdolla: *Kuningas antoi mestata kapinalliset*. Silloin, kun taustalla vaikuttaa riittävän suuri auktoriteetti, vapaaehtoisesta tulee pakollista ja luvasta käsky. Uskonnollisessa kielessä jumala on ylivoimainen auktoriteetti. Siksi esimerkiksi vanhan kirjasuomen *pitää*-futuuri on joskus hieman paradoksaalisesti kuultu jopa varma implikaatio infinitiivillä ilmaistun toiminnan toteutumisesta (Laitinen 1992: 236).

Kun kielenaines siirtyy kognitiiviselta kentältä toiselle, muutoksen mekanismi on tavallisesti metafora (Heine 1993: 89–100), vertaukseen perustuva lausekuvio, jossa kielenainesta käytetään kuvaamaan jotain muuta asiaa kuin mitä se tavallisesti kuvaa. Ruotsin *skola* (ja sen vastineet muissa germaanisissa kielissä) on käsitteellistynyt velallisuuden merkityksestä monifunktioiseksi modaalisuuden ja tempuksen ilmaisimeksi (luku 2.3.4). Ratkaisevaa merkityksenmuutosta voidaan pitää metaforisena: velka kun on myös tietynlainen velvoitus. *Pitää tehdä/tekemän*-konstruktion nesessiivistymiseen johtanut semanttinen muutos sellaisena, kuin fennistit ovat sen nähneet, ts. tapahtuman välttämättömien ehtojen täyttymisenä, muistuttaa kuitenkin enemmän tilannetta, jossa puhetilanteeseen liittyvät käytännön olosuhteet ovat alkaneet latautua itse konstruktion merkitykseen. ’Tarttumisen, kiinni olemisen, edellytysten riittävyuden’ merkitys on johtanut tulkintaan, jossa proposition kuvaama asiointila näyttää väijäämättömältä. Pragmaattisten implikaatiurien konventionaalistuminen on nähty auksiliaarien myöhempien kehitysvaiheiden muutosmekanismina (mts. 97–99). Nesessiivisen *pitää*-konstruktion tapauksessa sillä näyttäisi olleen varsin varhainen rooli.

Implikaatiivisuus tai ei-implikaatiivisuus on Karttusen mallissa verbin ominaisuus. *Pitää*-verbin tapauksessa se on myös konstruktion ominaisuus. Tämän osoittaa infinitiivin

³⁰ Vanha kirjasuomi suosi nesessiivirakenteessa 3. infinitiiviä. Sen marginalisoituminen ja väistyminen on kielenpiirre, jota on mahdollista seurata kirjallisista lähteistä. Samalla on mahdollista tutkia niitä jälkiä, joita se ilmauksiin jätti.

rooli lopullisen merkityksen muodostumisessa. Lopulta valinnan implikatiivisen ja ei-implikatiivisen tulkinnan välillä määrittää puhujan ja kuulijan yhteinen tieto. Murteiden nesessiivirakenteiden semantiikkaa tutkinut Laitinen (1992: 218) tulkitsee hausjärveläisen informantin lausuman *kum pitivät* [punakaartilaiset] *minunkin ammuta* ei-implikatiiviseksi sillä perusteella, että ”jos hanke olisi johtanut tulokseen, tätä lausumaa ei olisi koskaan lausuttu”. Puhetilanteeseen eläytymisen ja päättelyn lisäksi muuta keinoa puhujan tarkoituksen tulkittamiseksi ei ole. Yksipersonaisen nesessiivirakenteen on synnyttänyt pragmaattinen implikaattori. Näyttää siltä, että tilanteinen tieto, puhujan ja kuulijan *common ground*, on sen nykykielisenkin käytön perustana. Sen perusteella kuulija päätelee, kummassa merkityksessä puhuja on *pitää*-verbiä käyttänyt.

2.2.5.3 *Pitää*-nesessiivirakenteen toteutuminen suomessa

Ison suomen kieliopin (§ 1499–1501, § 1528) mukaan *pitää*-verbin indikatiivimuodot ilmaisevat yleisesti dynaamista tai deontista välttämättömyyttä. Verbi esiintyy huomattavan usein konditionaalissa (myös Hakulinen & Sorjonen 1989: 83). Konditionaali houkuttelee helposti esiin episteemisen tulkinnan, erityisesti kolmannessa persoonassa, ja *pitäisi* onkin episteemisen varmuuden asteen keskeinen ilmaisin suomessa (Kangasniemi 1992: 343–344).

Kielto voi *pitää*-verbin tapauksessa kohdistua joko pelkästään nesessiiviverbiin (ulkoisen kielto) tai infinitiivin ilmaisemaan toimintaan (sisäinen kielto). Siksi *Minun ei pitänyt nukkua* on kaksitulkintainen: se voi tarkoittaa joko ’ei ollut niin, että minun piti nukkua’ tai ’minun piti olla nukkumatta’. Yleiskielisen *pitää*-verbin modaalimerkityksissä on päällekkäisyyttä: esim. *Olisko mun pitänyt tuntee ne ulkonäöltä?* -tyyppisen lauseen modaliteetin kategoriointi on vaikeaa. (ISK: § 1575–1576.)

Piti/ei pitänyt voi suomen yleiskielessä olla joko implikatiivinen tai ei-implikatiivinen. Ei-implikatiivisena sen merkitys on ’oli/ei ollut määrä/tarkoitus’. Tämä on lounais- ja hämäläismurteiden kanta. *Piti*, toisin kuin *täytyi*, on siis yleiskielessä kaksitulkintainen: *Hänen täytyi lähteä kuudelta* tarkoittaa, että hän myös lähti, mutta *Hänen piti lähteä kuudelta* jättää lopputuleman avoimeksi. Irrallisen lauseen osalta on mahdotonta sanoa, käyttääkö puhuja *piti*-verbiä implikatiivisesti. Molemmat tulkinnat ovat mahdollisia. Vasta yhteydessä puhetilanteeseen lause saa lopullisen merkityksensä. Siksi konstruktion implikatiivisuutta arvioitaessa on arvioitava puhetilanteessa vallitsevaa asiaintilaa ja eräissä tapauksissa eläydyttävä alkuperäisen puhujan ja kuulijan todellisuutta koskevaan yhteiseen tietoon (jotta päästäisiin käsiksi siihen, mitä puhuja halusi ilmaista, ts. missä merkityksessä nesessiiviverbiä käytti).

Affektiivisissa yhteyksissä *pitää*-verbillä on paitsi murteellista, myös yleiskielistä käyttöä. *Että pitikin mennä lukemaan tuota ketjua!* on itämurteisen implikatiivisen ilmaus-tyypin mukainen. Päivittely toteutuu usein myös kysymyksen muodossa: *Pitikö taas ryy-pätä?* Puhetilanteessa on selvää, että puhuja kielentää toteutuneen tapahtuman.

Yhteenvetona voidaan sanoa, että *pitää*-verbin yleiskielinen profiili edustaa ehkä hiltettyä versiota sen murteellisesta moninaisuudesta, mutta se sisältää kuitenkin kaikki ne keskeiset piirteet, jotka edustavat kansankielen käytäntöjä.

Preesensmuotoinen *pitää* on kaikissa murteissa ennen muuta välttämättömyyden ilmaisin. Silti lounais- ja hämäläismurteiden *pitää tekemän* eroaa merkittävästi itäisestä vastineestaan. Läntisen ja itäisen *pitää*-verbin ero tulee näkyväksi imperfektimuotoisissa lauseissa. Kun *piti* ilmaisee itä- ja pohjaläismurteissa implikatiivista pakkoa (*syksyllä se piti se hakatas se halame*), se lounais- ja hämäläismurteissa kantaakin ei-implikatiivisen, välttämättömyyden langettamishetken nähden futuurisen intention merkitystä (*aamalla piti*

lährettämän, mut sis se meno laapahti). Myös konstruktion muoto näyttää seurailevan samaa rajaa: 3. infinitiivi on 1. infinitiivin rinnalla mahdollinen ei-implikatiivista tulkintaa suosivalla alueella. Lounais- ja hämäläismurteiden *pitää* muistuttaa Laitisen mukaan jopa enemmän germaanisten kielten *skall-* ja *sollen-*verbejä kuin oman alueensa *täytyä-* ja *tarvita-* tai itäsuomalais-pohjalaista *pitää-*verbiä. Ei-implikatiivisena pakon ilmaisimena se on erittäin johdonmukaisesti yksipersoonainen nesessiiviverbi, jonka subjekti murreaineiston perusteella on genetiivissä jopa muita pakonilmauksia useammin. (Laitinen 1992: 264–265.)

Implikatiiviseksi ja ei-implikatiiviseksi tulkittavien *piti*-lauseiden aikasuhteiden tarkastelua varten lainaan klassista Reichenbachin (1947: 296–297) tempusjärjestelmää sen kuvaustavan osalta. Siinä ilmauksen viittaushetki R, tapahtumahetki E ja puhehetki S voivat olla samanaikaisia (‘,’) tai peräkkäisiä (‘-’). Asetetaan viittaushetki R siksi hetkeksi, kun *pitää-*verbillä ilmaistu välttämättömyys astuu voimaan. Vaikka velvoituksen alku- ja loppuhetkeä on usein vaikeaa määritellä – lauseen modaaliaineksella on oma aspektinsa – se on mahdollista kiinnittää aikajanelle suhteessa tapahtuma- ja puhehetkeen. Tällöin implikatiivisen nesessiivirakenteen tapauksessa varmasti E–S, eli tapahtumahetki edeltää puhehetkeä, ja ei-implikatiivisessa tapauksessa koko tapahtumahetki jää avoimeksi, mutta tapahtumien kokonaisuus on tavalla tai toisella vireillä ennen puhehetkeä S.

Implikatiivinen *pitää*-lause, kuten *piti tehdä läksyt (vaikka väsytti)* olisi tätä ajattelua mukaillen muotoa R–E–S tai R₁E–S. Ei-implikatiivisella ilmauksella *piti tehdä läksyt (mutta kissa makasi näppäimistön päällä)* ei ole tapahtumahetkeä lainkaan, paitsi siinä mahdollisessa maailmassa, jonka puhuja visioi. Siksi kuvaan sen aikasuhteita kaavalla R–(E)–S tai R–(E),S. Kumpi variantti kulloinkin on kyseessä, riippuu modaaliaineksen aspektista, kuitenkin siten, että implikatiivisessa tapauksessa tapahtuma- ja puhehetki, ei-implikatiivisessa tapauksessa viittaus- ja visioitu tapahtumahetki eivät voi olla samanaikaisia.

Mainitussa implikatiivisessa murre-esimerkissä *syksyllä se piti hakatas se halame* joko proposition tai modaaliaineksen aspekti on käsitettävä habituaalisesti rajaamattomaksi: joko niin, että ’työ tehtiin joka syksy’, tai niin, että ’velvollisuus lankesi joka syksy’. Jos-sain vaiheessa kuitenkin sekä velvollisuus että toiminta on lakannut, koska puhuja kertoo tapahtumista menneessä aikamuodossa. Ajan adverbiaali tuo oman lisänsä ilmauksen aspektuaaliseen sisältöön, koska sen voidaan katsoa liittyvän joko modaalisuuden voimassaoloon tai modaalisuuden alaiseen asiintilaan.

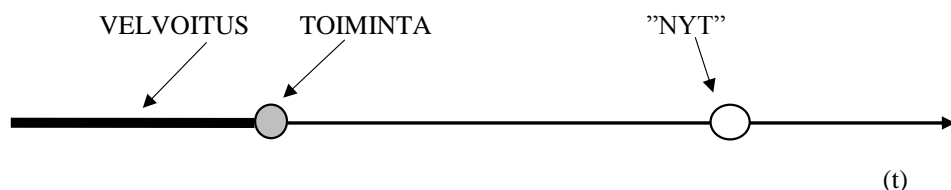
Ei-implikatiivinen murre-esimerkki *aamulla piti lährettämän (mut sis se meno laapahti)* sisältää niin ikään aspektiltaan rajatun proposition, joka ilmauksen loppuosan perusteella tulkitaan toteutumattomaksi. Välttämättömyyden (tässä tapauksessa aikomuksen) alku saattaa olla aikomaan ryhtymisessä, joka joka tapauksessa on tapahtunut ennen proposition ilmaiseman toiminnan visioitua toimeenpanohetkeä (*aamulla*). Ilman selkeyttävää loppuosaa (*mut sis se meno laapahti*) aikomus saattaisi olla voimassa vielä puhehetkelläkin.

Kuviossa 6 hahmotellaan implikatiivisen ja ei-implikatiivisen *piti*-ilmauksen aikasuhteita proposition toteutumisen ja välttämättömyyden voimassaolon näkökulmasta.

Kuvio 6. Tähänastiset tapahtumat implikaatiivisen ja ei-implikaatiivisen *piti*-ilmauksen tapauksessa

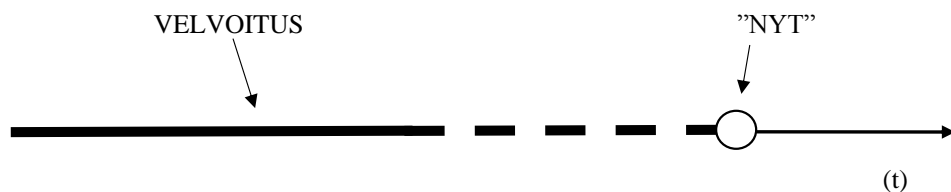
IMPLIKATIIVINEN

”*Piti tehdä läksyt (vaikka väsytti).*”

EI-IMPLIKATIIVINEN

”*Piti tehdä läksyt (mutta kissa makasi näppäimistön päällä).*”

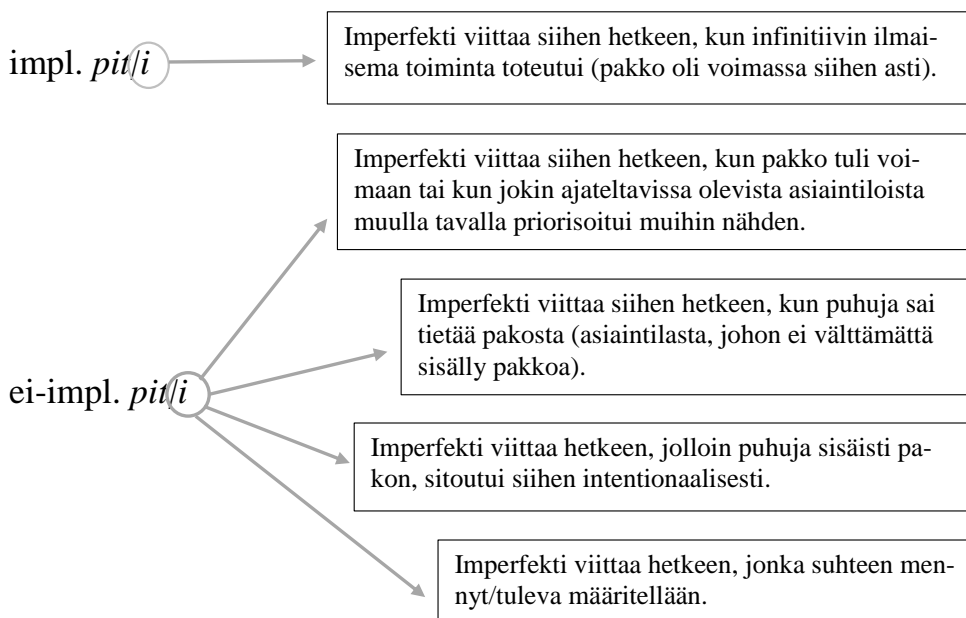
Läntinen, ei-implikaatiivinen *piti*-konstruktio on tarjonnut jatkokehityksen mahdollisuuksia. Esimerkiksi menneen ajan futuuri sekä subjektin toteutumattomien intentioiden ja propositionaalisten asenteiden ilmaiseminen ovat tulleet sen funktioiksi. Voidaan jopa sanoa, että läntiseltä *pitää*-verbiltä puhdas pakon merkitys puuttuu. (Laitinen 1992: 222.) Itäsuomalainen *piti tehdä* on puolestaan ollut lähtökohtana *että pitikin sattua* -tyyppisille affektiivisille ilmauksille (mts. 237–238).

Logiikassa proposition pakollisuus tarkoittaa, että sen toteutumatta jääminen ei ole mahdollista. Ei-implikaatiivisen *piti*-ilmauksen ”ohitetun pakon” merkitys antaa paljon mahdollisuuksia merkitysten jatkokehitykselle. Pakko voidaan tietyissä olosuhteissa tulkita pelkäksi aikomukseksi, ja aikomuksesta voi tulla futuuri. Ei-implikaatiivisesti käytetty *piti* voi asettaa menneisyyteen uuden tarkasteluhetken, jonka jälkeiset tapahtumat ovat tuon hetken näkökulmasta ennustettavaa tulevaisuutta (menneen ajan futuuri). Edelleen ei-implikaatiivinen nesessiiviverbi voi erikoistua toisen käden tietoon: pakko perustuukin siihen, mitä puhuja oli kuullut jostain muusta lähteestä, eikä puhuja sen enempää vastaa toisen puhujan pakollistaman asiain tilan totuudesta tai toteutumisesta. Mikä erikoisinta, vältetystä pakosta voi tulla uusi visioitu mahdollisuus, niin kuin esimerkiksi ruotsin sivulauseessa esiintyvän *skulle*-apuverbin tapauksessa on käynyt, kun se on ehtolauseissa kehittynyt *skola*-verbin preteritistä, *om det skulle regna*, joka kielentää epätodennäköisenä pidetyn mahdollisuuden (ks. luku 2.3.4). Ei-implikaatiivisen konstruktion futuurikytkös, joko päällimmäisenä tai implisiittisenä merkityspiirteenä, on joka tapauksessa aina ilmeinen.

Myös itäinen *pitää* voidaan riisua implikaatiivisuudestaan: menneen ajan aikamuodoissa konditionaalimerkintä (*olisi pitänyt tehdä*) peruuttaa kieliopillistuneet implikaatiot ja synnyttää myös infinitiiviin nähden futuurisen suhteen (Laitinen 1992: 216–217). Se muistuttaa läntistä *piti tehdä/tekemän* -rakennetta, mutta esittää samalla lauseen propositionaalisen sisällön varmasti toteutumattomaksi. Ilmauksessa *Olisi pitänyt tehdä läksyt* nesessiiviverbi on implikaatuuriltaan yksiselitteinen.

Pitää-verbiin liitettyllä imperfektin tunnuksella on kaksoisrooli. Toisaalta se edustaa tempusta eli asemoi modaalisen tilan asettamisen hetken suhteessa nykyhetkeen. Tätä tehtävää se täyttää sekä implikaatiivisissa että ei-implikaatiivisissa ilmauksissa. Toisaalta se osallistuu joko lauseen propositionaalisen tai modaalisen/evidentiaalisen sisällön muodostamiseen kuvion 7 mukaisesti:

Kuvio 7. *Piti*-konstruktion implikaatiivisuus imperfektin tunnuksen vaikutusalan näkökulmasta: mahdollisia tulkintoja

Implikaatiiviseen *pitää*-verbiin liitetty imperfektin *-i* ilmaisee kahta asiaa: nesessiiviverbillä ilmaistu modaalisuus kiinnittyy puhehetkeä edeltävään menneisyyteen (tempusfunktio), ja infinitiivillä ilmaistava toiminta on tapahtunut menneisyydessä (propositionaalinen funktio).

Myös ei-implikaatiiviseen *pitää*-verbiin liitetty imperfektin *-i* ilmaisee nesessiiviverbillä ilmaistun modaalisen tilan alkaneen ennen puhehetkeä (tempusfunktio). Sen lisäksi se voi viitata erilaisiin modaalisen tai referentiaalisen dimension käännekohtiin, jotka sijoittuvat menneisyyteen ja jotka voivat avata infinitiivillä ilmaistuun tapahtumaan uuden näkökulman esittämällä sen aiemmalla päätöksellä priorisoituna, toisen käden tietona, intensionaalisena tai futuurisena viittaushetkeen nähden. Tästä lähteestä nousevat sen moninaiset jatkokehitysmahdollisuudet.

Nesessiivin implikaatiivisuudella on kytkös ilmauksen aspektiin. Portner (2009: 203–205) käyttää dynaamisten ja priorisoivien (so. deonttisten, ks. luku 2.3.1) modaliteettien implikaatiivisuudesta termiä *actuality entailment* ja yhdistää sen perfektiviseen aspektiin. Ominaisuus voi liittyä sekä mahdollisuuden että välttämättömyyden ilmauksiin. Implikaatiivinen *piti* kuvaa infinitiivillä ilmaistun toiminnan loppuun saatettuna. Itse asiassa implikaatiiviset *piti*-lauseet kuvaavat esim. Laitisen aineistossa (1992: 215–216) usein tilanteita,

joissa välttämättömyys on infinitiivin ilmaiseman toiminnan toteutumisen aikaan ollut habituaalista ja velvoitus on ollut perinnäistavan mukaan voimassa ennen kuvattua tapahtumaa ja sen jälkeenkin. Tällainen on myös aiemmin mainittu murre-esimerkki *syksyllä se piti hakatas se halame*. Loppuun saattaminen on tällaisissa tapauksissa ymmärrettävä loppuun saattamiseksi aina kullakin erää.

Menneen ajan modaaliverbit tuottavat ilmauksia, jotka voivat olla kahdella tavalla epä-määräisiä. Paitsi että ne eivät välttämättä ota kantaa siihen, toteutuiko infinitiivin ilmaisema toiminta (implikatiivisyyskysymys), ne myös saattavat jättää avoimeksi, onko modaalinen asiointila vielä voimassa ja milloin se ylipäätään on ollut voimassa. *I wanted to help you* implikoi, että jokin tuli infinitiivin ilmaiseman toiminnan esteeksi, ja se este ei ole välttämättä väistynyt vieläkään. Toisaalta lauseen modaalialines, auttamisen halu, ei välttämättä ole ohi. Tästä asetelmasta nousee menneen ajan modaaliverbien kohteliaisuuskäyttö. (Bybee 1995: 506–511.) *Mun piti katsoa noita laukkuja, jotka on ikkunassa* olisi luonteva aloitusrepliikki kaupassa: puhuja pukee sanoiksi hetkeä aikaisemmin tapahtuneen aikomuksensa, joka on ajankohtainen vielä puhehetkelläkin. Ilmiö lienee sukua kohteliaisuustai myymäläimperfektille (*Tuliko rouvalle muuta?*), joka selitetään puhujan ja kuulijan yhteisen tiedon tai puhujan kielentämän ajatuskulun pohjalta (Yli-Vakkuri 1986: 179–183). Fleischman (1995: 526–528) huomauttaa, että kohteliaisuuskäyttöä on myös mentaalista aktiiviteettia ilmaisevien verbien imperfektiivisellä aspektilla (*I was hoping we might get together for dinner*).

Nykykielen käytäntöjen perusteella näyttää mahdolliselta, että *pitää tekemän* jatkaa eri konstruktion perinnettä kuin *pitää tehdä* (vrt. Saukkonen 1965: 116–123), vaikka perheyhtäläisyys on niin ilmeinen, että nykypuhuja tunnistaa hyvin molemmat variantit samaan nesessiivistä mallia toteuttaviksi. Mikael Agricola ilmoitti perustavansa käännöksensä erityisesti Turun seudulla puhuttavaan kieleen. 3. infinitiivin käyttö *pitää*-verbin yhteydessä on yksi vanhan kirjasuomen selkeimmistä lounaissuomalaisuuksista. Murreaineiston perusteella tyyppiä *pitää tekemän* esiintyy muualla Suomessa äärimmäisen vähän, lounaassa sentään merkittävä määrä. (Ikola, Palomäki & Koitto 1989: 356–357.) Tämän tutkimuksen lähtökohtana on verbi *pitää*, mutta tarkasteltavan kirjasuomen konstruktion modaalista ja temporaalista kokonaismerkitystä on ilman muuta yhtä paljon rakentamassa 3. infinitiivi, jonka finaalisuudesta ja tulevaisuuskytköksestä läntisen konstruktion futuurisuus lienee perua. Vanhinta, omaperäisintä ja pysyvintä nesessiivirakenteissa lienee esimodaalista rakenteista sen osaksi periytynyt infinitiivi. Siihen eivät naapurikielet ole voineet vaikuttaa, naapurimurteekin vain vähäisessä määrin. Yhteisen kirjoitetun kansankielen läpimurto on ensin ajanut 3. infinitiivin kirkollisiin teksteihin ja sittemmin sieltäkin arkaaisiin, fraasiutuneisiin yhteyksiin. Kieliopillistuva aines kuitenkin aina säilyttää jotain alkuperästään.

Pitää tekemän esiintyy myös murteellisen levikkialueensa ulkopuolella performatiivisten puheaktien verbinä, mikä selittyy Raamatun kielen pitkällisellä vaikutuksella. Vanhan kirjasuomen ennustuksen, profetian tai performatiivisen päälle langettamisen luonteinen *pitää tekemän* -futuuri on tulevaisuuteen viitatessaan lounaisen ei-implikatiivisen konstruktion kaltainen. Toisaalta se muistuttaa itäistä vastinettaan siinä, että ilmaukseen liittyy voimakas tulevaisuuteen suuntautuva implikaatio. Kyse on viime kädessä tilanteen valtasuhteista: *pitää tekemän* -futuurin käyttäjä puhuu aina jonkun toisen suulla – toisen, joka on häntä itseään mahtavampi. Sillä perusteella hän voi esittää sanottavansa toteutumisen varmana. Raamatullinen futuurikonstruktio ammentaa siitä asetelmasta, että *pitää* on toisista nesessiiviverbeistä, *täytyä*-, *tulla*- ja *tarvita*-verbeistä, poiketen aina kaksiaäninen modaaliverbi. *Pitää tekemän* on kaikissa suomen murteissa itsestään selvästi moraalisten säädösten, tradition ja elämänohjeiden sekä performatiivisten aktien (esim. rukousten, siunausten ja kirousten) ilmaus (Laitinen 1992: 232–242.) Vaikka *pitää*-futuuriassa yhdistyy läntisen *pitää tekemän* ja itäisen *pitää tehdä* -konstruktion semanttisia piirteitä, sitä ei ole syytä

pitää yksiselitteisesti näiden risteymänä. Voi toki olla, että itäinen semantiikka tasoitti tietä uudelle muodon ja merkityksen yhdistelmälle, mutta vahvin malli konstruktion tempuskäytölle lienee suoraan tai epäsuorasti tullut vanhaan kirjasuomeen käännösten lähtökielistä.

Pitää-verbillä on muitakin sellaisia *täytyä*- ja *tarvita*-verbeiltä puuttuvia funktioita, jotka ovat suurelta osin selitettävissä kehittyneiksi sen lounaisen, ei-implikatiivisen käytön pohjalta ja joiden levikki myös tukee tätä lähtökohtaa. Vanhasta murreaineistosta löytyy viitteitä *pitää*-verbin puhtaasti referoivasta funktiosta: *Ne kysy pojaalta, mistä hänen piti oleman* (Ikola 1960: 275–298; Laitinen 1992: 246–247). Vaikka ilmaustyyppi lienee kehittynyt direktiivin referoinnista, kieliopillistumiskehityksen aikana kaikki ohjailevuus on siitä kadonnut, ja *piti* viestii yksinomaan toisen käden tiedosta. Referointifunktio toteutuu menneen ajan aikamuodoissa. Erelt (2001: 16–17) raportoi *pidama*-verbin kuulopuheen merkityksen toteutuvan Pohjois-Viron murteissa myös preesensissä, vaikka lähtökohta on sielläkin toki imperfekti: *Ärg ei pia viina aisu sallima* 'Sonni ei kuuleman mukaan siedä viinan hajua'.

Referointifunktioon näyttää liittyvän myös muodollinen erityispiirre: suurin osa kuulopuheen ja episteemisen päättelyn ilmausten subjekteista on Laitisen murreaineistossa nominatiivissa. Itäisellä alueella nominatiivisubjekti saattaa jopa viestiä siitä, että puhuja siteeraa jotakuta toista. (Laitinen 1992: 261–262.)

Vaikka nesessiivirakenteen subjektin sijaa määrittävät suomen murteissa suhteellisen monimutkaiset semanttiset rajoitukset, rakenteen yksipersonaisuus on horjumatonta. Murteellista nesessiiviverbien persoonakäyttöä (*täylyn tehlä saman kuorman kahteh kertah, minä pirij justii mennä*), pidetään levikkinsä perusteella ruotsin kielen vaikutuksena. Ilmiön ydinalue on kaakkoishämäläisellä murrealueella, ja se toteutuu voimakkaimmin *täytyä*-verbin tapauksessa. Toisaalta ainakin *pitää*-verbin kohdalla ruotsin läheisyys näyttää joskus vaikuttaneen myös päinvastaiseen suuntaan kuin kongruenssia edistävästi. Esimerkiksi vermlantilaismurteissa sekä nesessiivinen predikaatti että infinitiivin subjekti saattavat jäähmettyä taipumattomiksi (*sinä pitäis tulla kirkollen*). (Laitinen 1992: 42–50.) De Smit (2006: 126) on raportoinut samanlaisia taiputusmuodoilla koreilemattomia nesessiivirakenteita esim. Ljungo Tuomaanpojan lakiteksteissä.

Ruotsin kielen vaikutus näyttäisi kansanmurteissa siis käyneen kahteen vastakkaiseen suuntaan. Syyn täytyy olla kielenulkoinen, ja uskon sen liittyvän kielikontaktin luonteseen. Nesessiivirakenteen persoonataivutukseen *minä pidän tehdä* on päädytty alueilla, joilla kontaktivaikutuksen kohdekielen puhujat ovat sitoutuneet omaan äidinkieleensä, kun taas jäähmettyneeseen *minä pitää tehdä* -muotoon päätyneet ovat lähemmässä kontaktissa lähdekieleen, ehkä jopa kieltä vaihtamassa. Myös Laitinen (1991: 58–58) pitää jälkimmäistä muotoa suomessa harvinaisena ja äärimmäisen pitkälle menevänä ruotsin kielen vaikutuksena.

Nesessiivirakenteen persoonataivutukselle (*pidän tehdä*) olisi suomen kielessä olemassa täysin käypä produktiivinen malli mahdollisuuden modaaliverbien ympärille kiertyvissä rakenteissa, esim. *voin/saan tehdä*. Täysin taipumaton skeema (*minä pitää tulla*) on vieraampi: murteissa nominatiivisubjektillinen nesessiivirakenne on yleinen, mutta se on modaali- ja roolisemanttisesti motivoitu, eikä vermlantilaismurteiden *pitää*-rakenteiden äärimmäinen inkongruenssi kuulu saman ilmiön piiriin. (Laitinen 1992: 49–50.)

Kaakkoishämäläinen kongruenssialue herättää väkisin myös toisenlaisia ajatuksia: juuri näillä alueilla Suomen ja Viron kauppasuhteet ovat aina olleet vilkkaat.³¹ Olisiko viro

³¹ 1920-luvun pirtutrokarit valitsivat Kymenlaaksoon suunnatessaan vuosisataisen reitin. Romaanissaan Pyöveli Anneli Kanto kuvaa ns. seprakauppiaiden matkoja 1600-luvulla Pyhtäältä suolakalalastissa Pohjois-Viiron ja Rääveliini sekä sieltä täysien ohratynnyreiden kanssa takaisin Pyhtäälle. Myös kielentutkija Volmari Porkka on muistelmissaan kertonut siitä, miten hänen nuoruudessaan käytiin seprakauppaa.

tai viro ruotsin ohella voinut olla vaikuttamassa siihen, millaiseksi nesessiivirakenteen kongruenssialue muodostui? Ainakin Saukkonen (1965: 124) pitää tätä mahdollisena. Vastaväitteenä voi toki ottaa huomioon, että *pitää*-nesessiivirakenteen infinitiivi toteutuu kongruenssialueella toisin kuin nykyvirossa³² sekä että nesessiiviverbeistä *täytyä* eikä *pitää* on Kaakkois-Hämeen pitäjissä vahvimmin kongruoiva, ja sen kongruenssiin ei ole voitu ottaa mallia virosta.

Nesessiivirakenteen persoonakongruenssialue on lähellä Agricolan ruotsinkielistä kotiseutua. Ei ole poissuljettua, että nesessiivisen *pitää*-verbin monipersonainen käyttö, sikäli kuin se 1500-luvulla oli vallitsevana, olisi ollut hänelle tuttua. Silti hän erittäin johdonmukaisesti käytti käännöksissään kolmaspersoonaista rakennetta, joko genetiivi- tai nominatiivisubjektin kera. Vanhan kirjasuomen nesessiivirakenteiden objektin sijanmerkintä puolestaan poikkesi nykysuomesta suuresti (luku 3.3.1).

2.2.5.4 *Pitää*-konstruktioiden kieliopillistumisen asteesta

Pitää on yleisitämerensuomalainen nesessiiviverbi, kun taas sen läheisimmät suomenkieliset vastineet *täytyä* ja *tarvita* esiintyvät suppeammalla alueella. Viron keskeisimmät nesessiiviverbit ovat vastaavasti *pidama*, *tarvitsema* ja *tulema*, joista vain viimeinen on johdonmukaisesti yksipersonaisessa käytössä, *pidama* ei koskaan. (Kehayov & Torn-Leesik 2009: 367–368.) *Pitää*-verbi ja sen vastineet ovat kielialueella yleisesti ei-implikatiivisia (vaikkakaan suomea lukuun ottamatta käyttöä ei ole täysin kartoitettu), minkä selitykseksi on esitetty auksiliaaristumiseen liittyvää semanttista kalpenemistä (mas. 375–376). Mikäli kalpenemisella tarkoitetaan verbien semanttisten esiintymisehtojen höllentymistä, käytännössä käyttöfunktioiden lisääntymistä, se pitänee paikkansa. Silti tähän selitykseen liittyy se hiukan väkinäinen ajatus, että ei-implikatiiviset funktiot olisivat kehittyneet implikatiivisista ja että nesessiivirakenne olisi jossain kehityksensä vaiheessa ollut yksi ja sitten hajaantunut moneksi tuottaen vielä merkittävän eron suomen itä- ja länsimurteiden välille. Tässä selityksessä jää myös vähälle huomiolle esimerkiksi infinitiivin muodon – 1. vai 3. – tuoma lisä modaali- ym. merkityksiin.

Pitää on yksipersonainen suomen yleiskielessä ja karkeasti ottaen kaikissa itämerensuomalaisissa kielissä viroa lukuun ottamatta. Näyttää selvältä, että venäjän kielen *mne nado/nužno* -tyyppinen rakenne on edistänyt yksipersonaisuutta alueen itäosassa. Yksipersonaisuuden analogiamalli on ollut niin voimakas, että karjalassa jopa *voida*-verbillä on yksipersonaista käyttöä: *Voidgo miula teil'ä üödä moata?* 'Saanko yöpyä teillä?' (Kehayov & Torn-Leesik: 2009, 391–393.)

Mielenkiintoisin kysymys liittyykin ehkä siihen, miksi länsikosketuksissa olleiden suomen ja viron *pitää* ja *pidama* näyttävät kiinnittyneen persoonataivutuksen kannalta vastakkaisiin asemiin. Kirjakielen syntyessä molempiin on kohdistunut samantyyppistä germaanisten kielten sädetystä. Vanhan kirjaviron *pidama* on monipersonainen, ja se ilmaisee enimmäkseen ei-episteemistä pakkoa, jonka saksankielisenä vastineena on usein ollut *sollen* tai *müssen*. Futuurikäyttöä näyttää sen sijaan saaneen *saama*, ja taustalla nähdään saksan *werden*-modaalin vaikutus: *tema yelles sap sundma ne elewet ninck ne surnut* 'hän on tuleva tuomitsemaan eläviä ja kuolleita'. (Habicht 2001: 269–272.) Näyttää siltä, että *saama* edustaa eräissä vanhoissa virolaisissa teksteissä monin paikoin sitä predestinatiivista futuurifunktiota, jota suomessa kannatteli *pitää*. Tämä on yläsaksan murteiden vaikutusta. Alasaksan *willen*- ja *schöllen*-futuurit käännettiin kirjavirossa *pidama*-verbiä käyttämällä.

³² Monipersonainen *pidama*-verbi näyttää saaneen *-ma*-infinitiivitäydennyksen jo vanhimmissa virolaisissa teksteissä.

1600-luvun kääntäjistä Georg Müller suosi *pidama*-futuuria, Heinrich Stahl *saama*-futuuria. 1600-luvun puolivälissä ilmestynyt tartonmurteinen Wastne testament käyttää molempia rinnakkain, jopa peräkkäisissä lauseissa: *Önsa omma ne Hiljameelisse: Sest nemmä sahwa sedda Mahd perrändama. Önsa omma ne / kumma issonewa nink jannonewa Oigusse perrä: Sest nemmä peäwa söhnusz sahma*³³. Baltiansaksan murteellinen kirjavuus on mitä ilmeisimmin vaikuttanut viron modaalisen ilmaisuvarannon kehitykseen. (Ross 1999: 12; Eesti piiblitõlke ajalooline konkordants.)

Virossa juuri- ja modaalimerkityksisen *pidama*-verbin paradigma eroaa siinä, että imperfektimuodossa modaalinen *pidama* edustaa eteläistä *-i*-imperfektiä (*pidi*), kun taas myöhempää perua oleva pohjoinen *-s(i)*- on konkreettisen hallussapitoa ynnä muuta merkitsevän *pidama*-verbin menneen ajan tunnus (*pidas*). (Erelt 2001: 7–8.) Saukkonen (1965: 128–130) pitää viron *pitää*-verbin monipersoonaisuutta omaperäisenä ja näkee sen taustalla *kelpaan/synnyin tekemään*-tyyppisen produktiivisen rakenteen, joka kieltämättä erinomaisesti kuvaisikin ei-modaalisen *pitää*-verbin merkityksen abstraktistumista. Sen sijaan kaakoishämäläinen kongruenssialue on Saukkosen (ja Laitisen 1990: 44–54) mukaan naapurikielten vaikutuksen aikaansaama. Naapurikieliin Saukkonen lukee myös viron.

Nykyvirossa *pidama* näyttää saaneen samantyyppisiä erityistehtäviä kuin suomessakin. Huomio kiinnittyy imperfektiin kiinnittyneisiin postmodaaliisiin funktioihin, so. aikomuksen (*Ma pidin tänä linna minema, aga mõtlesin ümber* 'Minun piti tänään mennä kaupunkiin, mutta tulin toisiin ajatuksiin'), viime hetkellä välttämisen (*Ta pidi üllatusest pikali kukkuma* 'Hän hämmästyi niin, että oli kaatua') ja epäsuoran esityksen (*Juta pidi haige olema* 'Juta kuuluu olevan kipeä') merkityksiin (Erelt 2001: 8–9), joiden ilmaantuminen kieleen ei-implikaatiiviseksi tulkittavan nesessiivisen konstruktion tietä on tuttua myös suomen murteissa (Ikola 1965: 275–298; Laitinen 1992: 220–222).

Kun pohditaan nesessiivirakenteen kieliopillistumisen astetta, indikaattorina voidaan pitää sen ytimessä olevan nesessiiviverbin apuverbimäisyyttä. Lähestymistapaan liittyy teoreettinen ongelma. Konstruktio teoria ei oleta, että kaikissa kielissä olisi samat kategoriat, esimerkiksi auksiliaari. Koska tässä tutkimuksessa vertaillaan kontaktissa olevien kielten systeemejä, katson, että apuverbimäisyys ideana ja erityisesti sitä koskeva kirjallisuus saattavat kuitenkin antaa työkaluja tarkasteltavien kielenpiirteiden käsittelyyn.

Tutkijat ovat yllättävän erimielisiä siitä, mikä auksiliaari on ja onko käsite ollenkaan tarpeellinen kaikissa kielissä. Ei ole esimerkiksi yksiselitteistä, kumpi ketjun verbeistä hallitsee toista ja pitäisikö hallintaa tarkastella muodon vai merkityksen kannalta. (Heine 1993: 104–106.) Kategorialle esitetyistä tiukimmista kriteereistä selviytyisi ehkä vain englannin *do* tai *be*, ehkä *must*, mutta auksiliaarille tyypillisiä piirteitä edustavat vaihtelevassa määrin useiden kielten useat verbit.

Auksiliaarit muistuttavat eri kielissä verbejä, koska ne ovat verbeistä kehittyneitä. Täyden verbin auksiliaaristumisesta kielivät esimerkiksi verbiin kohdistuvat morfosyntaktiset rajoitukset ja paradigmaman kaventuminen. Auksiliaaristumisen tiellä olevasta verbistä ei enää voi muodostaa imperatiiveja, siihen ei voi kohdistaa pääverbistä erillistä kieltoa, sitä ei voi passivoida tai nominaalistaa, ja siihen ei voi enää liittää nominaali- tai lausemääritettä, vaan toimintaa kuvaava infinitiivi ottaa niiden paikan (Heine 1993: 58–66). Heine (mts. 69–76) pitää auksiliaaria universaalina kategoriana. Tämä onnistuu siten, että määritelmä pidetään hyvin väljänä: auksiliaareja ovat sellaiset kielenaineokset, joilla on yksi tai useampi käyttötarkoitus jossakin kohdassa sitä kieliopillistumispolkua, joka johtaa täydestä verbistä tempusta, aspektia tai modaalisuutta ilmaisevaan TAM-markkeriin. Määritelmä ei

³³ Vuorisaarnan autuaaksijulistamisesta, Matt. 5:5–6

ole puhtaasti synkroninen eikä diakroninen. Niinpä sen piiriin mahtuvat esimerkiksi kieliopillistumiskehityksensä eri vaiheessa olevat englannin ja saksan auksiliaarit, kuten myös suomen yksipersonainen *pitää*.

Apuverbi syntyy siten, että kieliopillistuminen kääntää syntaktiset hallintasuhteet vastakkaisiksi. Toinen ketjun verbeistä – se, joka on apuverbistymässä – on aluksi verbifraasin ydin kieliopillisessa mutta ei leksikaalisessa mielessä, kun taas toinen verbeistä kantaa suurimman osan leksikaalisesta merkityksestä. Uudelleenanalyysin pohjana on dilemma, joka perustuu siihen, että vain täysi verbi voi hallita toista verbiä. Kieliopillistumisen edetessä auksiliaaristuva verbi menettää yhä enemmän täyden verbin ominaisuuksia, ja sen ei enää voida sanoa hallitsevan jonon toista verbiä. Siitä on tullut tempus-, aspekti- tai modaalinen merkitys. (Lehmann 2002: 33–34.) Rakenteesta [subjekti – verbi – komplementti] on prosessin tuloksena tullut rakenne [subjekti – kieliopillinen merkitys – pääverbi] (Heine 1993: 54–55).

Suomen grammatikoista Paavo Siro (1964: 89–91) edustaa sitä kantaa, että modaalaisia lauseita muodostavat vain monipersonaisina esiintyvät mahdollisuuden verbit. Koska hänen luokittelunsa perustuvat (kieliopin esipuheessakin mainitun periaatteen mukaan) puhtaasti muotoon, modaaliverbien ryhmä on semanttisesti laaja ’alkamisesta’ ’koettamisen’ kautta ’suunnittelemiseen’, eikä läheskään kaikkiin ryhmän verbeihin kohdistu minkäänlaisia paradigmaattisia rajoituksia saati desemantisaatiota. Myöhemmässä artikkelissaan (1984: 135–138) ’varsinaisina’ modaaliverbeinä Siro pitääkin vain sellaisia ketjun verbejä, jotka eivät voi saada nominiojektia. Erilaiseen kieliopillistumisen vaiheeseen Siro viittaa sanomalla, että siinä missä ’saksa puheena olevien rakenteiden suhteen on syntaksin tasolla, niin suomi on vielä tyylin tasolla’ (mas. 141–142).

Vaikka Siro arvioi tavallaan suomen modaaliverbien apuverbimäisyyttä, lähestymiskulma on erilainen kuin sittemmin auksiliaaristumista käsitelleillä kieliopillistumisteoreetikoilla: Siro pyrkii synkronisella tasolla rajaamaan ilmiön, jolla luonnostaan on diakroninen ulottuvuus. Lopulta hän päätyykin käyttämään logiikan termejä. Siron (1984: 143) mielestä suomen modaaliverbi, jolla hän siis tarkoittaa vain persoonataivutteisista mahdollisuuden verbejä, ei ole apuverbi (koska se taipuu), eikä se ole liioin transitiivi- tai intransitiivi-verbi, vaan operaattori.

Lehmannin (2002: 143–147) kieliopillistumiskriteerit eivät yksiselitteisesti paljasta, kuinka kieliopillistunut yksipersonainen nesessiivirakenne on. Vaikka nesessiivinen *pitää* ei enää ilmaise leksikaalista sisältöä vaan lauseen kieliopillisia suhteita, vaikka sen morfologia on yksipuolistunut ja vaikka nesessiiviverbit muodostavat selvästi ympäristöstään erottuvan suppean ryhmän, kuva kieliopillisesta auksiliaarista ei ole täysin symmetrinen. Verbin morfologinen vaikutusala lauseen sisällä ei nimittäin ole supistunut siten kuin auksiliaarilta on lupa odottaa. Auksiliaaristuminen merkitsee verbin valenssin kaventumista: se hallitsee harvempia konstituenteja kuin aikaisemmin (Lamiroy & Drobnjaković 2009). Koska suomen yksipersonainen *pitää* genetiivistää subjektinsa (ja rajoittaa myös infinitiivin objektin sijaa), ts. ulottaa vaikutuksensa verbifraasin ulkopuolelle, Kehayov ja Torn-Leesik (2009: 385–387)³⁴ pitävät viron monipersonaista rakennetta sitä kieliopillistuneempänä.

Jos tukeudutaan siihen Lehmannin ajatukseen, että vaikutusalan kaventuminen kertoo pitkälle edenneestä kieliopillistumisesta ja että monipersonaiset modaaliverbit tässä suhteessa muistuttaisivat enemmän apuverbiä, pitäisikö suomen nesessiiviverbien kieliopillistua laajalla rintamalla siirtyä persoonataivutukseen? Virossa ja kaakkoishämäläisissä

³⁴ Äärimmäinen esimerkki kieliopillisen aineksen vaikutusalan kaventumisesta on viron jussiivi, joka on syntynyt siten, että 3. persoonan imperatiivin tunnus on alkanut ilmaista priorisoitua, toivottua asiaintilaa persoonassa kuin persoonassa: *Ma / sa / ta / me / te / nad kirjutagu kiri* (Erelt 2002a).

murteissa kongruenssi toteutuu, mutta suomen yleiskielen nesessiivirakenne näyttää lukiutuneen asemiinsa. Ehkä persoonamuotojen palauttaminen olisi liian suuri askel vakiintuneelle kansalliskielelle, jolla on pitkä kirjallinen perinne, jonka paikallista kirjavuutta media hillitsee ja jonka kielikontaktit ovat nyt perin erilaisia kuin 500 vuotta sitten. Agri-colan nesessiivirakenteiden joukosta löytää suhteellisen paljon nominatiivisubjektillisia (luku 3.1.3). Voisi ehkä ajatella, että juuri hänen aikanaan oli se kriittinen kausi, jolloin kanava uudennoksille oli auki. Yleiskieltä laajemmin toteutuva nominatiivisubjektillisuus on tavallista myös murteissa, mutta rakenteen tyypillisin muotopiirre, yksipersonaisuus, on pitänyt pintansa.

Toisaalta ei ole myöskään nähtävissä, että yksipersonaiseen skeemaan olisi liittymässä uusia verbejä esimerkiksi mahdollisuuden verbien luokasta. Nesessiiviverbin tilalle yksipersonaisen rakenteen ytimeen voi toki sijoittaa *on pakko/määrä/tarpeen/sopivaa/parasta/turhaa* -tyyppisen aineksen, jonka leksikaalinen aukko voidaan täyttää lukemattomin eri tavoin. Nesessiivirakennetta käyttäen voidaan jopa sanoa: *minun on mahdollista*.

Kieliopillistunein tarjolla olevista itämerensuomalaisista *pitää*-konstruktiosta (mikäli ei oteta laskuihin vermlantilaismurteiden *minä pitää tehdä* -rakennetta) saattaakin olla suomen nominatiivisubjektillinen mutta kongruenssia laukaisematon nesessiivirakenne, joka hiipii kieleen sieltä, missä vastustus on pienintä, ts. persoonallisuuden hierarkiassa matalalle sijoittuvien subjektien, kuulopuheen ja eksistentiaalisten ilmausten kontekstista. Jos nominatiivisubjekti tätä tietä joskus päätyisi esimerkiksi sellaisiin tapauksiin, joissa subjektina on persoonapronomini, nesessiivirakenteen auksiliaaristumisen voitaisiin sanoa edenneen pitkälle.

Ehkä – tämän selityksen puoleen tunnen vetoa – kongruoiva ja yksipersonainen nesessiivirakenne eivät koskaan ole olleetkaan saman kieliopillistumispolun kulkijoita. Viron nesessiivirakenne on Saukkosen (1965: 128–130) mukaan tuskin koskaan ollut yksipersonainen. Kaikki nesessiivirakenteen nykyvariantit eivät ole lähteneet kehittymään yhdestä konstruktiosta. Saukkosen ja Ikolan syntaktisten siirtymien selitysmalliin ei toki sellaista yksinkertaistusta sisällykään.

2.3 Kontaktissa

Kielet eivät omaksu toisiltaan pelkästään lainasanoja. Myös kontaktissa olevien kielten rakenteet ovat muutoksille alttiina. Kontaktin motivoimat muutokset ovat usein vaikeasti jäljitettävissä, mutta ne voivat merkittävästikin muovata saman maantieteellisen alueen kieliä samaan suuntaan. Juuri kontakti on muutoksen liikkeellepaneva voima, ja kun vieras malli on tarjolla, muutokset voivat koskettaa kielen rakennetta syvältä. Croftin (2000: 3) mukaan kielen ilmaukset ja puhujien kielioppi eivät muutukaan sisäisesti vaan aina jonkinlaisen kopioinnin eli replikaation seurauksena.

Turkissa ei ole sivulauseita. Niitä vastaavat verbien infiniittisiin muotoihin perustuvat rakenteet, jotka monessa suhteessa vastaavat suomen lauseenvastikkeita. Istanbulin turkki on tähän asti kestänyt esimerkiksi englannin aiheuttamat muutospaineet siirtymättä laajalla rintamalla analyytisempiin rakenteisiin. Siksi Matrasin (2009: 239) Makedonian turkista raportoima relatiivinen sivulause on esimerkki merkittävästä kontaktin indusoimasta muutoksesta. Relatiivipronominin tehtävässä tässä rakenteessa on turkin interrogatiivi *ne* 'mikä, mitä'. Samanlaisen kehitystien kysyvästä pronominiesta relatiiviseksi on kokenut makedonian *što*. Interrogatiivien kieliopillistuminen relatiiviseksi on tuttu kehityskulku monista kielistä, ja se olisi toki voinut toteutua omaperäisenä turkissakin. Silti muutos, jolla on ulottuvuutensa kielen typologiseen rakenteeseen ja sanajärjestykseen asti – turkissa määrite edeltää pääsanaa – olisi tuskin ilman naapurikielen vaikutusta ollut aivan pian näköpiirissä.

Jos kielen muutosta verrattaisiin kemialliseen reaktioon, vieraalle vaikutukselle tulisi katalysaattorin tehtävä. Reaktio olisi ehkä voinut toteutua ilman katalysaattoriakin, mutta lopputulos olisi voinut olla toisenlainen tai saanto heikompi.

Saman alueen kielet, kuten suomi ja ruotsi, ovat usein kääntäjän kannalta suhteellisen ongelmattomia. Niiden välillä voi vallita *Sprachbund*, kielellinen ja kulttuurinen yhteys, jonka ansiosta suunnilleen samoja asioita ilmaistaan suunnilleen samoin keinoin (Heine & Kuteva 2005: 180–181). Kyse on maantieteellisesti rajatulla alueella esiintyvistä kielistä, jotka kuuluvat ainakin kahteen eri kielikuntaan tai saman kielikunnan alaryhmään ja joilla on sellaisia yhteisiä piirteitä, joita ei ole näihin kielikuntiin kuuluvissa mutta tämän maantieteellisen alueen ulkopuolella puhuttavissa kielissä (Aikhenvald 2006: 11). Määritelmässä on siis kaksi puolta: *Sprachbund* yhdistää kieliä toisiinsa, mutta myös loitontaa niitä geneettisistä sukulaisistaan.

Kontaktikieliopillistumisen tuloksena syntyy monissa suhteissa ideaalisia käännöspa-reja, kuten suomi ja ruotsi (Häkkinen 1997). Kääntämisen kannalta ihanteellinen on sellainen lingvistinen alue, jonka kielet ovat pitkäaikaisten kontaktien tuloksena kehittyneet siinä määrin samankaltaisiksi, että kääntäjän tehtäväksi jää syöttää sopivia vakiintuneita käännösvastineita siirtyäkseen alueen yhdestä kielestä toiseen. Lingvistisestä alueesta ei voida vielä puhua, jos konstruktioita on lainautunut yksi tai kaksi. Useille eri alueille kuuluvat rakenteelliset muutokset, jotka toistuvasti tai ketjureaktion tapaan koskevat useita alueen kieliä, määrittävät lingvistisen alueen. (Matras 2009: 272–273.) Eniten havainnointu *Sprachbund* on Balkanin alueella, jossa albania, kreikka, romania, bulgaria, makedonia ja serbo-kroatia näyttävät muodostaneen uusperheen, johon löyhemmin ovat liittyneet myös turkki, ladino ja romanikieli. Alueen kielillä on monia yhteisiä rakenneominaisuuksia. Vaikka Balkanin kielialuetta on runsaasti tutkittu, vaikutussuhteiden suunta ja motiivit ovat melko vaikeasti selvitettävissä. (Winford 2003: 74.) Balkanin alueen kielten yhteisiä piirteitä ovat esimerkiksi määräinen jälkiartikkeli, objektinkahdennus, sijajärjestelmän kuihtuminen ja vähittäinen siirtyminen analyttiseen lauserakenteeseen, päämäärän ja paikan ilmaisimien sulautuminen samantilaisiksi muodoiksi, relatiivilauseen taipumaton merkitsin, ’haluamisen’ verbistä kehittynyt kieliopillinen futuuri, konditionaalinen käyttö menneen ajan futuurina, ’omistamisen’ verbiä hyödyntävä perfekti, kieliopillistuneet evidentialit sekä adjektiivien analyttiset vertailuasteet. (Lindstedt 2009: 81–85.) Vastaava noin 30 kielen *Sprachbund* on oletettu myös Itämeren ympäristöön (*Circum-Baltic languages*; Dahl & Koptjevskaja-Tamm 2001).

Fennistiikassa on kuvailtu kielikontaktien vaikutusta kieliopin kehitykseen kauan, ennen kuin termi *contact-induced change* tuli laajasti käyttöön. Kun Ikola (1950) yksityiskohtaisesti tutki Biblian *pitää*-verbiä väitöskirjassaan, hän kiinnitti huomiota epäsuomalaisuksiin, mutta ei sulkenut pois omaperäisen, mutta samansuuntaisen kehityksen mahdollisuutta. Kieliopillistumisteoreetikkojen tapaan hän korosti tempus-/modaalimerkityksen kerrostuneisuutta: *pitää* ei valikoitunut futuurin merkitsimeksi sellaisissa tapauksissa, joissa proposition toteutuminen on täysin subjektipersoonan tahdon alaista, vaikka *pitää* ja *skall* muuten toimittivatkin paljolti samoja tehtäviä. Tämä osoittaa kieliopillistumisen läh-tökohdan vieraan kielen vaikutuksesta huolimatta vaikuttaneen myös sen lopputulokseen. Itse asiassa suuri osa vanhan kirjasuomen tutkimuksesta on kielikontaktin tutkimusta.

Naapurikielten samansuuntaisista muutoksista on viime kädessä mahdotonta sanoa, ovatko ne syntyneet kielikontaktien seurauksena vai ovatko ne pelkästään samansuuntaista rinnakkaiskehitystä (Häkkinen 1997). Kaiken lisäksi kummankaan vaihtoehdon ei tarvitse sulkea toista pois: kontakti edistää usein sellaista muutosta, joka olisi aikanaan saattanut toteutua myös omia aikojaan eri kielille yhteisten ja inhimilliselle ajattelulle tyypillisten mallien mukaan.

Itämeren ympäristössä puhutut uralilaiset ja indoeurooppalaiset kielet ovat vuosituhantisen yhteiselon aikana lähentyneet toisiaan merkittävästi ja samalla loitontuneet kauempana idässä puhutuista sukulaisistaan. Kirjasuomen synty ja raamatunkäännösten kautta välittynyt germaanisten kielten vaikutus on vain yksi, joskin poikkeuksellinen ja erityisen intensiivinen luku tässä tarinassa. Ruotsilla ja suomella on naapurikielinä myös pitkä ruohonjuuritason kontakti, joka on jättänyt jälkensä molempiin kieliin (ks. esim. Lindström 2003). Tämän seurauksena suomi on se ei-indoeurooppalainen kieli, joka kaikista parhaiten vastaa länsieurooppalaisten kielten tylogista profiilia. Yhteisiä piirteitä on relatiivipronominien käytössä, alkupään järjestyslukusanojen suppletiivisuudessa sekä modaalisten ilmausten merkitysten kerrostuneisuudessa. (Dahl 2008a: 554–555.)

Seuraavien lukujen työnjako on seuraava: 2.3.1 esittelee, mitä kontaktikieliopillistumisella tarkoitetaan. Agricolan roolia ja hänen edellytyksiään toimia kielikontaktin agenttina pohditaan erikseen alaluvussa 2.3.2. Luku 2.3.3 keskittyy kielikontakteista nimenomaan kääntämiseen ja selvittää, mitä erityispiirteitä siihen liittyy. Vanhan kirjasuomen *skola-pitää*-vastinparia tarkastellaan nykykielen kannalta luvussa 2.3.4. Luku 2.3.5 esittelee yleisellä tasolla ne kaksi keskeistä funktiota, joita verbit eivät jaa. Sen alaluvussa 2.3.5.1 pohditaan, miksi TAM-dimension merkityksiä tarkasteltaessa puhe niin usein kääntyy futuuriin. Teoriaosuuden viimeisen luvun 2.3.5.2 aiheena on irrealis.

2.3.1 Kontaktikieliopillistuminen

Kontaktikieliopillistumista tapahtuu siten, että puhuja havaitsee lähdekielellä kategorian, merkityksen tai rakenteen, joka kohdekielestä puuttuu, ja tulee sitten lähdekielen vaikutuksesta kopioineeksi kohdekieleen uuden kategorian vieraan mallin pohjalta, mutta kohdekielen omia aineksia käyttäen. Kopioimisesta käytetään myös nimitystä replikaatio. (Heine & Kuteva 2005: 81; 2010: 87.) Uudennoksien ja laajennuksien tulee menestyäkseen olla linjassa inhimillisen kognition kanssa. Siksi lähtökielellä koeteltu ja hyväksi havaittu polysemia on usein se piirre, joka kopioidaan kohdekieleen. Päättely on analogista: kun mallinantajakielellä M tiettyä kielenainesta käytetään sekä funktiossa a että funktiossa b ja kohdekielellä R vain funktiossa a, kielikontakti voi vaikuttaa siten, että sitä R:n ainesta, jota käytetään funktiossa a, aletaan käyttää myös funktiossa b. (Heine & Kuteva 2005: 100–103; Wiemer & Wälchli 2012: 28.)

Toimijoina kontaktin indusoimissa muutoksissa ovat kaksi- tai monikieliset puhujat. Replikaatio vähentää sitä kognitiivista painolastia, joka syntyy, kun joutuu käsittelemään kahta tai useampaa kieltä samanaikaisesti. (Heine & Kuteva 2005: 264.) Kaksikielisenä eläminen on kognitiivinen haaste (Anttila 1989: 70), joka jatkuvasti rikkoo yhden muodon ja yhden merkityksen ekonomiaa vastaan. Yksinkertaistaminen ja summittaisten vastaavuuksien hakeminen niissä rajoissa, kuin se on mahdollista, on järkevää ja säästää puhujan energiaa.

Kaksikielisistä puhuminen tuo mieleen henkilön, jolla on sekä lähtö- että kohdekielen hyvä kompetenssi. Kontaktivaikutus syntyy vähemmälläkin: riittää, että puhuja osaa molempia kieliä sen verran, että kieltenvälinen tunnistaminen, kognitiivisen linkin luominen kielenainesten välille onnistuu. Kun lähtö- ja kohdekielen ainekset on funktionensa puolesta tunnistettu samoiksi, linkki on syntynyt ja vastinparit ovat puhujan vapaasti valittavissa. (Croft 2000: 145–146.)

Kontaktin aiheuttaman kielenmuutoksen tuotos näyttää usein omia aikojaan kieliopillistuneelta, koska merkityksenkehitys noudattelee eri kielille yhteisiä kieliopillistumispolkuja. Uusi kategoria, merkitys tai rakenne olisi usein voinut saman konseptin pohjalta syntyä kielessä myös kielikontaktista riippumatta. Kontaktin indusoima muutos on yleisiltä

periaatteiltaan samanlainen kuin kielenmuutos kontaktista riippumatta olisi: yksisuuntainen ja asteittainen (Heine & Kuteva 2010: 99–100). Toisaalta kontaktin vaikutuksesta kielipillisiä kategorioita on kielistä myös kadonnut, ja muutokset saattavat joskus olla myös hyppäyksellisiä (Matras 2009: 240).

Muutoksen mekanismi voi olla mallin kopioituminen (*replica grammaticalization*) tai polysemian kopiointi (Heine & Kuteva 2005: 92, 100–103). Luvussa 2.3 esitelty Makeдонian turkin relatiivilause (ks. Matras 2009: 239) on esimerkki mallin kopioitumisesta: puhujat ovat tunnistaneet mallinantajakielessä toteutuneen kielipillistumisilmiön ja kopioineet sen omaan kieleensä sen omia aineksia käyttäen. Muutos voi myös lähteä tilanteesta, jossa mallinantajakielen aineksella on useita, esim. abstraktiosasoltaan erilaisia merkityksiä. Kaksikieliset puhujat alkavat sitten mallin mukaan käyttää lähtökielen polyseemisen aineksen käännösvastinettakin uusissa funktioissa. Ilmausten semantiikan lainautuminen on todennäköisintä silloin, kun kontaktissa olevat kielet ovat typologisesti kaukana toisistaan (Jarvis & Pavlenko 2008: 76–77). Muutosta vastustavat konservatiiviset voimat (vrt. Fried 2013: 424–428) eivät ehkä samassa määrin aktivoidu, kun kontaktivaikutus on geneettisen etäisyyden vuoksi vaikeampi tunnistaa.

Matrasin (2009: 240–243) mukaan kielenmuutoksen taustalla on aina ennen kaikkea kaksikielisen halu viestiä mahdollisimman tehokkaasti. Kohdatessaan kommunikatiivisen haasteen puhuja skannaa läpi koko kielellisen repertuaarinsa estämättä tai kytkemättä yhtäkään sen osaa pois päältä. Hän hakee ilmausta, joka on toisaalta kielelliseen kontekstiin osuva, toisaalta kyseisessä tehtävässä ilmaisuvoimainen. Aina kaikkein yleisin vaihtoehto ei täytä molempia vaatimuksia. Joskus ilmaisutehtävässä voi parhaiten menestyä ilmaus, joka tuo esiin tilanteen hienovaraisemmat merkitykset tai sen osanottajien väliset kytkennät. Tällöin puhuja sovittaa yhteen kielenainesten keskeisimmät piirteet ja jättää osan piirteistä huomiotta sovittaessaan kahden kielen ilmauksia yhteen. Mallin nimi on *pivot-matching*. Sen avulla voidaan Matrasin mukaan selittää sellaista kopioitumista, joka kielipillistumisteorian näkökulmasta olisi odotuksenvastaista.

Oleennaista kontaktikielipillistumisen kannalta on kielenpuhujien kyky tunnistaa samuus kielten rakenteessa ja analogisesti yhdistää lähde- ja kohdetekstin rakenneominaisuuksia. (Kolehmainen & Nordlund 2011: 27–28.) Samuus voi olla rakenteellista isomorfismia tai käännösvastaavuutta. Tuloksena on tilanne, jossa puhujat kontaktitilanteessa säännöllisesti korvaavat lähtökielen tietyn aineksen kohdekielen tietyllä aineksella (Heine & Kuteva 2005: 220). Tuntuu houkuttavalta ajatella, että tunnistamisessa on kysymys siitä samasta yleistämisestä, josta puhuttiin tämän kirjan luvussa 2.2.2. Tarkoitan konstruktioiden sukulaisuuden argumenttitasolla tapahtuvaa tunnistamista, joka kaksikielisen puhujan tapauksessa ylittää kielten väliset rajat. Esimerkiksi Croft (2000: 148) puhuu kielten välisestä interferenssistä ja kielen sisäisestä intraferenssistä saman ilmiön eri puolina. Jälkimmäisellä hän tarkoittaa konstruktioiden linkittymistä semantiikkansa perusteella. *Tarvita*-verbin liittyminen yksipersonaiseen skeemaan (ks. Forsman Svensson 2003) voisi puolestaan olla esimerkkinä nesessiivirakenteeseen kohdistuneesta suomen kielen sisäisestä intraferenssistä.

Voidaan ajatella, että kaksikielisillä sen sijaan, että he ylläpitäisivät kommunikaatiiossaan kahta erillistä systeemiä, on käytössään tavallista laajempi kielellisten rakenteiden repertuaari, tavallista suurempi konstruktioiden varasto, josta ammentaa. Oikeiden ilmausten valinta oikeisiin kielenkäyttötilanteisiin syntyy osana heidän kielellistä sosiaalistumistaan. (Matras 2010: 66–67.) Tarjolla oleva lingvistinen materiaali ratkaisee, mitä polkua kohdekielessä käytetään tietyn kielipillisen kategorian luomiseen (mts. 225). Esimerkiksi kielipillistä futuuria ilmaisuvälikoimaansa tavoittelevat kaksikieliset hyödyntävät todennäköisesti sellaisia kielen aineksia, joilla on ilmaistu esimerkiksi liikettä, tahtomista tai pakkoa.

Lähtö- ja kohdekielen rakenteen lisäksi kontaktikielipillistumisen taustatekijöitä ovat kulttuuriset ja sosiolingvistiset tekijät, kommunikatiiviset intentiot ja tarpeet sekä puhujien luovuus. Lähtökielessä saattaa olla kategoria, joka on huomattavan kätevä siinä kontekstissa, jossa kaksikielinen operoi. Sitä on ehkä edullista käyttää sosiaalisista tai kommunikatiivisista syistä. Muutosta puolestaan rajoittavat kielellisen muutoksen yleinen hitaus sekä universaalit kielipillistumisperiaatteet. (Heine & Kuteva 2005: 35.) Matrasin (2010: 67) mukaan lainaaminen tai kontakti-ilmiöt ovat ennen kaikkea seurausta kaksikielisten funktionaalisista valinnoista, joiden tarkoituksena on tuloksellinen kommunikatiivinen vuorovaikutus. Tähän verrattuna sosiolingvistiset seikat tai tarve lisätä ”puuttuvia” rakenteita kohdekielen ovat lopulta toissijaisia. Tämän näkemyksen puolesta puhuu sekin, että kontaktivaikutus usein voi toteutua kieliparissa molempiin suuntiin (Heine & Kuteva 2010: 100–101).

Rudi Kellerin (1994: 67–78) esittämässä vertauksessa kielenmuutosta ohjailee ”näkyvätön käsi”. Samoin kuin yliopiston kampukselle kivettyjen kulkureittien oheen ilmestyy risteileviä oikopolkuja rakennuksesta toiseen, kielenkäyttäjän kommunikatiiviset tarpeet, so. mutkattomin tapa saada asiansa sanotuksi, ovat kielenmuutoksen taustalla. Kävelijät eivät yhdessä päättä, että konventio rikotaan ja pihan toiselle puolelle aletaan kulkea nurmikon poikki. Käytännön syyt, esimerkiksi ajan säästäminen ja maaston muoto, ohjailevat ensimmäisten kulkijoiden valintoja. Aluksi nurmikon tallaaminen voi tuntua vähän sopimattomalta, mutta mitä useampi polkua on käyttänyt, sitä vähemmän kansalaisrohkeutta siihen tarvitaan. Oikopolku voi tulla kivettyä reittiä suosittumaksi. Primaarina päämääränä on päästä kohteeseen. Muut valinnat palvelevat tätä päämäärää. Kielen muutoskin on suunnitellun toiminnan ei-suunniteltua tulosta (ks. myös Croft 2000: 59–62).

Vaikka kontaktin motivoima uudennos voi vaikuttaa kielen rakenteeseen radikaalisti, se ei välttämättä yleistyyäänkään ole kovin suuren luokan uutinen, koska se perustuu kielen omiin aineksiin, jotka olisivat saattaneet kehittyä samaan suuntaan ilman kontaktivaikutustakin, ja koska muutos pyrkii kieleen sitä tietä, jossa vastustus on vähäisintä ja jossa uudennos näyttää alkuvaiheessa kuuluvan kielessä olemassa olevan konstruktion saltilman vaihtelun piiriin. Kontaktikielipillistuminen näyttää tässä suhteessa tapahtuvan kohdekielen ehdoilla. (De Smit 2006: 151.)

Kontaktivaikutus etenee asteittain siten, että orastava kategoria aluksi esiintyy vain siinä kontekstissa, jossa se on syntynyt ja jossa aineksen aiempi merkitys on samanaikaisesti länä. Se ei morfosyntaktisesti erotu lähteistään, ja sen käyttäminen on pragmaattis-pohjaista ja vapaaehtoista. (Heine & Kuteva 2005: 71.) Usein tällaiset vähämerkitysiset käyttömallit (*use pattern*) elävät aikansa ja jäävät huomaamatta. Toisinaan taas kontaktilanteessa kieleen ilmaantunutta mallia aletaan käyttää useammin, ja se leviää uusiin konteksteihin. Se saattaa assosioitua uuteen kielipilliseen funktioon ja kehittyä merkittäväksi ja säännönmukaiseksi käyttömalliksi. (Mts. 45.) Muutoksen juurtuminen kohdekielen järjestelmän osaksi vie aikansa, ja usein se takertuu jossain kehityksensä vaiheessa vastustukseen, esimerkiksi tietoiseen kielenohjailuun. Kontaktivaikutus on hienovaraista, ja uudennoksen lanseeraajan on säilytettävä tasapaino oman innovatiivisuutensa, ymmärretyksi tulelisen ja kieliyhteisön muutosvistarinnan välillä.

On mahdollista, että puhujat joskus kopioivat itse kielipillistumisprosessin yhdestä kielestä toiseen siten, että uusi kielenaines näyttää kohdekielissä saavan myös historian, ts. lähdekielen kokonainen kielipillistumispolku rakennetaan kohdekielen aineksista, jolloin kopioinnin kohteena ei ole kielen aines vaan lähdekielen diakroniaan kuuluva kehityskulku. (Heine & Kuteva 2005: 81, 92; Kolehmainen & Nordlund 2011: 21.) Tätä ns. replica-kielipillistumista on selitysmallina kritisoitu siitä, että käytännössä puhujat ovat tuskin niin hyvin perillä kielipillistumiseen johtavista kehityslinjoista, että pystyisivät niitä edes tiedostamattaan kopiomaan.

Mikael Agricola on yksittäisten rakenteiden suomenkielisiä vastineita valitessaan pysynyt laajan kielitaitonsa perusteella luultavasti poikkeuksellisen hyvin näkemään, minkälaiset seikat lähde- ja kohdekielen systeemeissä olivat käänösratkaisuja ohjailemassa. Replica-kieliopillistuminen tarkoittaisi tässä tapauksessa sitä, että kirjoittaja olisi ikään kuin jälkeinpäin konstruoinut *pitää*-verbille sellaista ruotsinmukaista käyttöä, joka näyttäisi loogisesti täydentävän *pitää*-konstruktioiden kieliopillistumispolkuja suomen murteissa tai kehittäneen tyhjästä kokonaisia kehityskulkuja, joista ei ole spontaania näyttöä. Kysymys jää avoimeksi, koska kukaan ei merkinnyt suomen murteita muistiin 1500-luvulla, mutta esimerkiksi *pitää*-futuurin osalta on mahdollista tarkastella, onko rakenteella kirjasuomessa myös sellaista käyttöä, joka muissa kielissä tyypillisesti edeltää futuurikäyttöä. Huomiota olisi tällöin kiinnitettävä rakenteen käyttöön intention ilmaisemisen tehtävässä.

Kontaktivaikutus ei aina johda kohdekielen kieliopin suurempaan symmetriaan. Tuloksena voi olla päällekkäisyyttä, rinnakkaisuutta, aukon täyttymistä, kategorioiden laajentumista ja niiden korvautumista toisilla, joskus jopa olemassa olevan mallin käytön kapeutumista. Rakentaessaan kohdekielen aineksista lähdekielen mallin mukaista futuuritempusta kaksikielinen toki saattaa kokea täyttävänsä kohdekielen järjestelmässä olevan puutteen. Silti kaikkia ”aukkoja” ei pyritäkään täyttämään. (Heine & Kuteva 2005: 124–130.) Kukaan ei esimerkiksi liene koskaan yrittänyt konstruoida suomeen kieliopillista sukua. Kaksikieliset ovat pystyneet tyynesti ohittamaan tämän eron suomen ja ruotsin tai saksan välillä. Toiset kategoriat taas kopioituvat kielestä toiseen erityisen herkästi. Sellaisia ovat mainitun futuurin lisäksi kysymyssanoista kehittyneet relatiivipronomit sekä artikkelit. (Mts. 265.) Sellainen kielenaines, jolla on selkeästi ympäristöstä erottuva fyysinen hahmo (erityisesti sana), näyttää helposti kopioituvan kielestä toiseen.

Kontaktiin perustuvasta kielenmuutoksesta puhuttaessa valittavana on kaksi näkökulmaa: kohdekieli *lainaa* jotain lähdekieleltä, tai lähdekieli *vaikuttaa* jollakin tavalla kohdekieleen. Van Coetsem (2000: 49) käyttää termiä agenttiivisuus: edellinen tapaus on kohdekielen, jälkimmäinen lähdekielen agenttiivisuutta. Käytännössä agenttiivinen on kielistä se, jonka puhuja hallitsee paremmin. Jos kohdekieli on puhujan vahvempi kieli, siirtyminen on lainaamista (*borrowing*); jos taas lähdekieli hallitsee puhujan ajattelua, hän mielellään tarjoaa sen ratkaisuja kohdekieleen (*imposition*). Sprachbund-alueilla on usein vaikeaa määrittää, kumpi kielistä on muutoksen agentti silloin, kun kielen A puhuja säilyttää kielen B vaikka lainaa kielestä B, tai silloin, kun kielen B puhuja käyttää kieltä A ja tarjoaa siihen kielen B mukaista kommunikatiivista ratkaisua, jonka kielen A puhujat sitten mahdollisesti hyväksyvät (Winford 2003: 13–14).

Kun lähdekieli on agenttina, muutos kohdistuu tyypillisesti sanaston lisäksi kohdekielen vaikeasti muuttuviin eli stabiileihin aineksiin, ts. sen kielioppiin (vrt. Winford 2003: 61–63). Mikäli puhuja on symmetrisesti kaksikielinen, eli hän osaa molempia kieliä yhtä hyvin, van Coetsemin mukaan kielikompetenssin vaikutus neutraloituu ja stabiilisuustekijä menettää merkityksensä (vrt. kääntäminen, luku 2.3.3). Puhuja alkaa tehdä valintoja, joita suuremmassa määrin säätelevät kielenulkoiset tekijät ja kielitietoisuus. Samalla osa kielen muutosta jarruttavista esteistä poistuu. (Van Coetsem 2000: 86–87.)

Puhe lähtö- tai kohdekielen agenttiivisuudesta on tietysti voimakas metafora: todellisuudessa ratkaisuja tekee kaksikielinen puhuja, jonka näkökulma ratkaisee, onko muutokselle tilaus vai tarjous. Mikäli kohdekielisen puhujan ainoana tavoitteena on tuloksellinen kommunikaatio, hän todennäköisesti lainaa lähdekielestä tarpeellista leksikaalista materiaalia, mutta tuskin lähtee aktiivisesti hakemaan omaan kieleensä sellaista kieliopillista kategoriaa, jota siinä ei ennestään ole ja jota ilman on hyvin tultu toimeen. Kieliopillisen aineksen kopioitumiseen tarvitaan toisenlaista näkökulmaa: kaksikielinen markkinoi kieleen uutta rakennetta, pyrkii luomaan kohdekielen puhujissa uuden kommunikatiivisen tarpeen.

Lähtökielisen puhujan motiivina voi olla esimerkiksi kulttuurinen ylemmydentunne, kun taas kohdekieltä äidinkielenään puhuva saattaa vieraita aineksia viljellessään pyrkiä korostamaan omaa erityisyyttään tavallisiin puhujiin nähden.

Kielenpuhujilla on muitakin motiiveja kuin saada viestinsä tehokkaasti perille. Puhujien turhamaisuus ja prestiisin tavoittelu (van Coetsem 2000: 57–62), itsensä brändääminen, saattavat vaikuttaa siihen, että valtakielistä kopioidaan paitsi sanoja myös kieliopillisia kategorioita. On tunnettua, että sellaisiakin sanoja lainataan, joille kielessä jo on täysin kelvollinen vastine. Kieliopillisen kategorian imitoiminen puhujan oman erityislaadun osoittamiseksi on psykologisesti yhtä perusteltua, jos puhujan taidot tähän riittävät.

Kaakkoishämäläisten omaksuma nesessiiviverbin kongruenssi (*täylyn tehlä saman kuorman kahteh kertah*) on ruotsin kontaktivaikutusta (Laitinen 1992: 57). Kyseessä näyttäisi olevan esimerkki analogisesta tasoittumisesta, jossa kahden eri kielen järjestelmät ensin tunnustetaan samoiksi. Tunnistamisesta tehdään systeemiä koskevat johtopäätökset, mistä puolestaan seuraa, että kaksikielisten puhujien toisesta kielestä osin häviää sille tyyppillinen, ympäristöstään erottuva ilmaustyyppi. Lopputuloksen näkökulmasta ajattelu näyttäisi edenneen kategorian tunnistamisesta sen kopioimiseen: koska ruotsin pakkoa ilmaisevat verbit eivät poikkea muista ruotsin (persoonassa kongruimattomista) verbeistä, alkaa puhuja käsitellä suomenkin nesessiivejä tavallisina (persoonassa kongruoivina) verbeinä.

Päätely kuulostaa monimutkaiselta tavallisen kielenkäyttäjän tekemäksi. Tavallaan nesessiivirakenteelle olisi pitänyt luoda uusi historia, mikä viittaa Heinen ja Kutevan (2005: 92) tarkoittamaan kokonaisen kieliopillistumispolun kopioitumiseen lähdekielestä kohdekieleen. Kielenpuhujia kykenee tuskin analysoimaan puheensa taustalla vaikuttavien kahden kielen kieliopillisia rakenteita tai persoonakongruenssin kaltaisia typologisia erityispiirteitä, puhumattakaan siitä, että puhujat tunnustaisivat, millaisen diakronisen kehityksen tulosta ne ovat (Johanson 2008). Todennäköisempää onkin, että kontaktitilanteessa yleistys on tapahtunut pinnassa: nesessiivirakenne on ruotsin mallin mukaisesti assosioitunut murteenpuhujan kielessä jo olemassa olevaan kongruoivaan mahdollisuuden rakenneskeemaan (*saan/voin tehlä*), ts. omaksunut siltä kongruenssin. Malli on viime kädessä puhujan omassa kielessä, mutta kielikontakti on edistänyt siihen siirtymistä.

Tämän tutkimuksen kannalta mielenkiintoinen on Matrasin (2010: 81) näkemys, jonka mukaan kontaktivaikutus kohdistuu helpoimmin sellaisiin kielenaineuksiin, jotka tavalla tai toisella alentavat puhujan statusta vakuuttavana auktoriteettina. Toisin sanoen muutoksen kohteena ovat ilmaukset, jotka eri tavoin viestivät puhujan epävarmuutta. Tällaisia tehtäviä on episteemisillä modaali-ilmauksilla, pakon ilmauksilla, ehtolauseilla, tarkoitusta tai perustelua ilmaisevilla lauseilla, superlatiivilla sekä indefiniittisillä muodoilla. *Pitää* yhdistetään verrattain usein moniin juuri tässä luettelossa mainittuihin tehtäviin.

2.3.2 Agricolan edellytykset toimia kielikontaktin avainhenkilönä

Kulttuurisia vaikutteita ovat aina levittäneet kaksikieliset henkilöt. Heidän välityksellään on käyty kauppaa, tehty yhteistyötä, solmittu sopimuksia, levitetty oppeja ja aatteita. Kielen muutoksen kannalta kaksikielinen tai äidinkielensä lisäksi toista kieltä jossain määrin taitava on tärkeässä asemassa: hänen kauttaan suodattuvat vieraan kielen vaikutukset. Hän myös viime kädessä välittää niitä kielenulkoisia arvostuksia, jotka vaikuttavat lopputulokseen. Kontaktikieliopillistumisessa aktoreina ovat aina kaksikieliset henkilöt, joilla on kykyä nähdä samuus kohde- ja lähdekielen rakenteissa ja analogisesti yhdistää lähdekielen rakenneominaisuuksia kohdekieleen (Kolehmainen & Nordlund 2011: 27). Kielenmuutos on mahdollista nähdä inhimillisenä ongelmanratkaisuna.

Agricolan äidinkielestä on käyty kiivastakin väittelyä. Nykytietämyksen valossa voidaan melko varmasti sanoa, että hän osasi sekä suomea että ruotsia äidinkielenen tavoin ja oli luultavasti oppinut molempia jo lapsena (ks. Ojansuu 1918: 134; Ikola 1988: 63–64; Häkkinen 2015: 32). Agricola vaihtoi ilmeisen vaivattomasti kielestä toiseen ja hallitsi molempien kielten vivahteet, mutta ruotsi sujui häneltä nähtävästi luontevammin. Todisteena Agricolan ruotsinkielisyydestä viitataan usein siihen, että hän kirjoitti omistamaansa Lutherin postillaan 45 ruotsinkielistä ja vain yhden (mahdollisesti) suomenkielisen reuna huomautuksen. Leipätekstin kielellä, latinaksi, tehtyjä huomautuksia oli 1309. (Heininen 2007: 54; Häkkinen 2015: 36.) Kun Agricola teki käytännöstä poikkeuksen, hän tapasi tehdä sen ruotsiksi.

Kielenoppijan ohuesta kielitaidosta kertoo usein esimerkiksi se, että kielen vaihtelu ei kuulu hänen kompetenssiinsa. Tämä ei näytä koskevan Agricolaa. Hän oli kotoisin kaakkoishämäläiseltä murrealueelta, ja käännöksissään hän ilmoitti käyttäneensä pääosin Turun murretta. Teksteissä on silti havaittu myös itämurteisia piirteitä, jotka saattavat olla peräisin Viipurin kouluvuosilta, matkoilta, työtovereilta tai jopa Turun kaupungin puhekielen tuon aikaisesta monimuotoisuudesta (Häkkinen 1994: 439–442).

Agricolan ensimmäinen kirjakieli oli latina, jonka hän hioi sujuvaksi Viipurin kouluvuosinaan ja jota hän myöhemmin mieluiten luki ja kirjoitti. Kreikan opintonsa hän aloitti jo ennen Wittenbergiin lähtöään, joskaan ei ole varmaa tietoa siitä, kuinka hyvin Agricola lopulta osasi kreikkaa. Hän kuunteli yliopiston teologisen tiedekunnan luentoja, vaikka valmistuikin filosofisesta tiedekunnasta. Opetuskieli oli latina, ja tärkeänä opetusmetodina käytettiin väittelyharjoituksia, mikä lienee vaatinut erityisen hyvää kielitaitoa. Agricolan pääasiallinen opettaja oli Philipp Melanchton, jonka virka oli kreikan kielen professori. (Heininen 2007: 70.) Itkonen-Kailan (1997: 64–70) mukaan Uuden testamentin kielellisten piirteiden perusteella on pääteltävissä, että Agricola on osannut kreikkaa varsin hyvin. Wittenbergin stipendiaatin saksan kielen opinnoista ei kerrota paljon: ehkä taito kehittyi opinnoissa, käännöstoissa ja opiskelijaelämässä luonnostaan, ilman erityisiä ponnisteluja.

Kääntäessään Rukouskirjaan schwenckfeldiläisen liikkeen tekstejä teoksesta *Bekantnus der sündens* Agricola näyttää jo alkuvaiheessa luopuneen sen latinalaisen käännöksen käytöstä. Toisaalta Agricola todennäköisesti tiedosti saksankielisen alkutekstin ensisijaisuuden, toisaalta koki kahdesta lähteestä kääntämisen työlääksi. (Holma 2007: 191–193.) Huomio on sikäli mielenkiintoinen, että on lupa olettaa Agricolan kirjallinen latina saksaa vahvemmaksi.

Aiemmin Agricolan suomea pidettiin usein epäitsenäisenä ruotsin jäljittelynä, ja vierasperäisyyksiä karsastettiin vuoden 1642 Bibliasta alkaen (vrt. Ikola 1949: 204–205). Nykyisin nähdään, että monet sellaiset rakenteet, joita oikeutetustikin pidettiin ruotsin mallin mukaisina, olisivat voineet kehittyä kielessä myös itsenäisesti. Kieliopillistumisteoria on kirkastanut kuvaa omaperäisen ja vieraan suhteesta vanhassa kirjasuomessa. Erityinen avaus tässä suhteessa on Merlijn de Smitin väitöskirja, jossa hän hylkää sen ajatuksen, että kielenmuutokset olisivat jaettavissa kielikontaktin aiheuttamiin ja omia aikojaan tapahtuneisiin. Voidaan ainoastaan sanoa, että joissakin tapauksissa toisen kielen malli vaikuttaa voimakkaammin käynnissä oleviin analogisiin muutosprosesseihin. Muutos tapahtuu viestintätilanteessa idiolektien tasolla, ja se voi johtaa kohdekielen rakenteen uudelleenanalyysiin. (De Smit 2006: 192–193.)

Agricolassa tiivistyy monia sellaisia ominaisuuksia, jotka tekivät hänestä potentiaaliin kontaktien motivoiman kielenmuutoksen alullepanijan. Asian lingvistinen puoli on hänen laaja kielitaitonsa. Kielenulkoisia ominaisuuksia taas edustaa hänen asemansa kosmopoliittina ja reformaattorina. Molemmat ominaisuudet vaikuttivat siihen, millaista kirjoitusta suomesta tuli.

Kääntäjän turvautuminen rutiiniratkaisuihin on yhteydessä hänen kokemukseensa. Eiammattimainen kääntäjä tekee työtä nopeasti ja automatisoituneesti, koska hän on tietämättömän mahdollisista ongelmakohtista. Keskitason kääntäjä alkaa epäillä ratkaisujaan ja takertuu helposti tarkistamaan yksityiskohtia. Ammattimaisen kääntäjän itseluottamus mahdollistaa osittaisen rutiineihin palaamisen. (R. Jääskeläinen 1999: 48–49.) Agricolan ilman nykyisiä teknisiä apuvälineitä työstämä mittava tekstimäärä on edellyttänyt kätevien rutiinien määrittämistä. Rutiinit ovat edustaneet helpointa tietä kommunikatiiviseen päämäärään. Yksi niistä näyttää olleen *skola-pitää*-vastaavuus.

Agricolan tekstien tutkijan on siedettävä muutamia tutkimuskohdettaan koskevia epävarmuustekijöitä, joista merkittävin on työhön osallistuneiden anonyymiyys. Tekstejä työstämässä saattoi olla useita henkilöitä. Ainakin Uuden testamentin osalta tästä on viitteitä esimerkiksi niissä sananmuodoissa, joita Agricola käytti anoessaan kuninkaalta taloudellista tukea jo alkuun saatetulle projektille. Paulus Juusten vihjaa 1570-luvulla kirjoittamansa Piispainkronikan Agricolaa koskevassa osuudessa, että hänen oma osuutensa Psaltarin suomentajana on jäänyt vaille huomiota (Heininen 1988: 59–60). Lisäksi on tiedossa, että käännösten laatiminen ryhmätyönä oli vakiintunut käytäntö Wittenbergin reformaattoreiden piireissä. Itse Luther keräsi säännöllisesti lähimmät työtoverinsa yhteen käymään jae jakeelta läpi Raamatun saksannosta. (Heininen 2007: 75; Häkkinen 2015: 40) Myös tyyllillinen epätasaisuus muussa Agricolan tuotannossa on saanut tutkijat tulemaan samantyyppisiin johtopäätöksiin (esim. Kiuru 2009a: 39–41).

Kun kontaktilingvistin mielenkiinnon kohteena on Agricola, tilanne on monella tapaa poikkeuksellinen. Ensinnäkin kontakti on varma ja hyvin dokumentoitu. Toiseksi lähtökieli on sosiaalisessa prestiisiasemassa, mutta välittäjähenkilöillä on ääneen lausuttu missio saattaa kohdekieli samalle tasolle. Edelleen päivittäin monikielisessä ympäristössä toiminut työryhmä on ollut myös poikkeuksellisen hyvin tietoinen siitä, että työpöydällä kohtaavat rakenteeltaan kovin erilaiset kielet. Vaikutuksen kartoitusta kuitenkin vaikeuttaa se, että tuon ajan puhukielten todellisista käytännöistä ei ole havaintoon perustuvaa tietoa. Sekä kielen kuvaukset että kirjallinen tuottaminen olivat akateemista toimintaa. Tallennettu kansankieli on paljon myöhäisemmältä ajalta, vaikkakin siinä tapahtuneita kehityskulkuja voidaan yrittää valistuneesti rekonstruoida esim. mahdollisia kieliopillistumispolkuja olettamalla.

2.3.3 Kääntäminen kielikontaktina

Kieltenväliset kytkökset eli ne tietoiset ja tiedostamattomat yhteydet, jotka syntyvät monikielisen puhujan mielessä eri kielenainesten ja merkitysten välille, ovat kysymyksiä, jotka yhdistävät kielitieteen eri tutkimusintressejä, nimittäin kontaktikieliopillistumisen lisäksi käännöstiedettä ja kielenomaksumisen tutkimusta (Riionheimo ym. 1991). Kääntämistä voisi luonnehtia vertailuun perustuvaksi ongelmanratkaisuksi, jossa sekä käännösongelman tunnistaminen että sen ratkaiseminen edellyttävät vertailua (Kujamäki 2013: 356–357). Käännöstiede kysyy muun muassa, missä määrin kääntäjät kokevat vastaavuudet käännösongelmiksi ja millainen on kääntäjän rutiiniratkaisujen repertuaari (mas. 362).

Vaikka kielikontakteja on puhutun kielen osalta tutkittu vilkkaasti, kääntämisen aikaansaamia muutoksia kielessä ei ole yhtä perusteellisesti kartoitettu, sanovat Kranich, Becher ja Höder (2011: xix-xx). Heidän esittämässään LCTT:n (*language contact through translation*) periaatteissa huomio kiinnittyy kolmeen erityispiirteeseen, jotka liittyvät nimenomaan kääntämistilanteeseen:

- Vaikka kielikontaktissa kohdekielen rakenteellinen muutos periaatteessa helpoimmin kohdistuu syntaksiin, kääntämistilanne voi tehdä säännöstä poikkeuksen. Se on nimitäin esimerkki kontaktitilanteesta, jossa Coetsemin (2000: 49) termein tapahtuu neutralisaatiota: kumpikaan kielistä ei dominoi, koska kaksikielinen henkilö hallitsee molempien systeemit lähes yhtä hyvin. Tällaisessa tilanteessa lopputulos on mitä vaikeimmin ennustettavissa. Muutokset voivat tapahtua tai olla tapahtumatta, ja ne voivat koskettaa mitä kielen tasoa tahansa (vrt. de Smit 2006: 22–23). Tämä johtuu siitä, että taustatekijät ovat korostetun ei-kielellisiä.
- Kaksikielisen henkilön kielikompetenssista (so. kääntäjän ammattitaidosta) seuraa, että rakenteelliset muutokset nojaavat lähde- ja kohdekielen vastaavuussuhteiden käsitteellistymiseen. Käsitteellistyminen perustuu semanttiseen päällekkäisyyteen, jonka kääntäjä tunnistaa, ei esim. kielten tyypologiseen läheisyyteen.
- Kääntämisen taustalla kielenmuutokseen vaikuttavia ei-kielellisiä tekijöitä ovat aina kontaktin kesto ja intensiivisyys, sosiaalis-poliittinen hegemonia, prestiisit ja asenteet. Käännöstilanteessa näiden lisäksi on huomioon otettava kohdekielen ja kyseisen genren normien vakiintuneisuus. On toisin sanoen kysyttävä, missä määrin kohdekieli on standardisoitu. Muutokset koskettavat kohdekieltä syvimmin silloin, kun sen normit ja käytännöt ovat ennestään vakiintumattomat. Tilanne on sama silloin, kun kohdekieleen ollaan luomassa uutta kirjoittamisen genreä. (Kranich, Becher & Höder 2011: 21–24.)

Agricola oli työllään kehittämässä ennestään standardisoimatonta kirjakieltä. Samalla syntyi suomalaisen uskonnollisen kirjakielen genre. Lähtökohta oli sen luonteinen, että voi olettaa kääntämiskontaktin aiheuttaneiden muutosten ravistelleen perusteellisesti suomen kielen rakennetta. Toisaalta reformaation asenneilmasto ei välttämättä tukenut lähtökielten hegemoniaa. Tekstit haluttiin tehdä kohdeyleisölle ymmärrettäviksi sen omalla kielellä. Kääntämisen tavoitteena oli vahvistaa kohdekieltä pikemminkin kuin sysätä se syrjään. Tästä syystä kääntämisen haasteet vanhan kirjasuomen tapauksessa johtuivat mieluummin lähtö- ja kohdekielten erilaisista rakenteista kuin kielenulkoisista tekijöistä.

Kielikontaktitilanteena kääntäminen on erikoistapaus, koska kirjoittaja ja lukija eivät siinä kohta. Kirjoitettu käännösteksti on myös vähemmän spontaania kuin puhuttu kommunikaatio, ja kaavamaiset käännösratkaisut voivat tulla hallitseviksi. Tässäkin suhteessa Agricolan tekstit eivät tavoitteiltaan olleet tyypillisiä kirjallisia tuotoksia. Oli nimittäin tarkoitus, että niitä luetaan ääneen. Kohdekielen puhujista vain harvojen oletettiin pystyvän niitä itsenäisesti tutkiskelemaan, ja sanan vaikuttavuus punnittiin kuulovaikutelman perusteella, mikä on selvästi vaikuttanut käännöstyylisiin. Esimerkiksi toisto voi saarnastuolista esitettyinä olla tehokeino, kun se kirjasta luettuna näyttää lähinnä puuduttavalta.

Sellaiset kielenaineokset pyrkivät tulemaan käännettyiksi, jotka ovat lähtökielelläkin näkyviin merkittäviä. Jos lähtökielellä ei ole ainekselle selvää vastinetta, se todennäköisesti jää vähälle huomiolle myös käännöskielellä. Kohdetekstistä karsiutuu asioita. (Tirkkonen-Condit 2002.) On mahdollista, että käännösteksteissä kohdekielelle tyypilliset, uniikit rakenteet aliedustuvat, kun taas sellaiset kielenpiirteet, joilla on suora käännösvastine sekä lähde- että kohdekielellä, tulevat tunnontarkasti käännettyiksi (Eskola 2004). Agricolan käännösrutiinit ovat siinä määrin sanasanaiset, että kielellistä materiaalia teksteissä näyttää suomen kielen tarpeisiin olevan pikemminkin runsaasti. Usein nykykielen kannalta tarpeeton aines on juuri tutkimani *skola*-verbin rutiininomaisena vastineena toteutuva *pitää*-verbi.

Jokainen kääntäjä seuraa työssään tiettyjä maksiimeja: käännöksen täytyy menestyksekkäästi välittää lähtötekstin ajatus, heijastella sen tyyliä sekä tuottaa luonnolliselta kuulostava ja luettava käännösteksti, mielellään sellainen, joka vaikuttaa kohdekieliseen

kuulijakuntaan samalla tavalla kuin alkuteksti omaansa. Joskus kompromisseja joudutaan tekemään muodollisen vastaavuuden, joskus funktionaalisten ja kommunikatiivisten vaatimusten kustannuksella. Edellisessä tapauksessa käännöstieteessä (esim. House 1997; Nida 1989) puhutaan avoimista (*overt*), jälkimmäisessä peitetyistä (*covert*) käännöksistä. Avoimen käännöksen status käännöstekstinä on avoimesti nähtävissä, kun taas peitetty käännös pyrkii mahdollisimman paljossa muistuttamaan alkukielistä tekstiä. Avoimissa käännöksissä lähdekielen vaikutus kohdekielen struktuuriin on todennäköisempää, koska muotoa vaaliakseen kääntäjä jatkuvasti joutuu jättämään kohdekielen kommunikatiivisia vaatimuksia huomiotta. (Kranich ym. 2011: 25.) Lopputuloksena lähtökielen rakenne paistaa käännöksestä läpi. Kirkolliset tekstit luonnollisesti välittivät seemiläisen kulttuurin esikuvallisuutta, mutta toisaalta ymmärrettävyys näyttää Agricolaalla olleen autenttisuutta korkeampi maksiimi. Tämän osoittavat esimerkiksi hänen uudissanansa, joilla toisesta kulttuurista periytyviä tekstejä sopeutettiin suomalaiseen elämänpäiriin (ks. Lehikoinen-Kiuru 1989: 141).

Agricolan työ asettuu osaksi eurooppalaisten raamatunkäännösten perinnettä ja luo pohjan suomalaisten käännösten käytännöille. Kieltenvälinen vertailu on välttämätöntä raamatunsuomennostosten vertailussa, ja kukin käännös on nähtävä suhteessa muihin eurooppalaisiin käännöksiin. (Kela 2013: 396–397.) Agricola on luonut pohjan niille käännösratkaisuille, jotka koskettavat nesessiivistä *pitää*-verbiä, ja sen myöhempää käyttöä raamatunsuomennostoksissa on tarkasteltava suhteessa Agricolan aloittamaan perinteeseen, kannanottona siihen. Ajan henki, ts. reformaation aatteet, saattoivat pehmentää sitä vieraan kielten painetta, joka kohdistui syntymässä olevaan uuteen kirjakielen.

Raamatun kääntäminen ruotsiksi ja suomeksi alkoi hieman erilaisissa olosuhteissa. Ruotsissa omaa kirjallista traditiota oli enemmän, ja ensimmäinen raamatunkäännös kuuluu olleen jo 1300-luvulla kuningas Maunu Eerikinpojan hallussa (*Den svenska bibeln* 1994). Katolinen perinne näkyi latinan kielen arvostuksena, joka löi leimansa käännöskieleen. Käännösmaksiimit veivät kohti tekstejä, jotka avoimesti kantoivat käännöstekstin statusta. (vrt. Kranich, Becher & Höder 2011: 31–32.) Pyrkimys sanasanaiseen vastaavuuteen latinalaisen esikuvan kanssa johti erikoisten uusien kategorioiden nousuun, esimerkiksi siihen, että täysin oppitekoinen pakkoa ilmaisevan latinan gerundiivin (*Carthago est delenda*) vastine nousi aktiivin partisiipin pohjalta myöhempään muinaisruotsiin. Sen elinkaari tosin jäi lyhyeksi. Luonnollisesti latinan malli vaikutti myös olemassa olevien – niin kansanmurteisiin pohjautuvien kuin vierasvoittoistenkin – kieliopillisten kategorioiden kuvaukseen (Törnudd-Jalovaara 1991: 34–36).

Suomen kirjakieli syntyi ratkaisevasti erilaiseen aatteelliseen ilmapiiriin. Se oli reformaation tulosta. Reformaattorit pitivät tärkeänä aidon uskonnollisen kokemuksen välittämistä rahvaalle. Ei enää riittänyt, että pieni koulutettujen joukko pääsi jumalansanasta osalliseksi. Agricolan vuosikymmeniä kestänyt sitkeä puurtaminen kertoo siitä, kuinka motivoitunut hän oli tehtävän suorittamaan. Lutherin lisäksi hän oli saanut vaikutteita Erasmus Rotterdamilaisen humanismista. Tätä taustaa vasten voisi sanoa, että Agricolan tavoitteena on täytynyt olla dynaaminen käännös, joka mahdollisimman vähän muistuttaisi lukijoita statuksestaan käännöksenä ja saisi heissä aikaan samanlaisen reaktion kuin alkuteksti lukijoissaan – tai samanlaisen reaktion kuin Wittenbergin oppineen toveripiiriin mielessä.

Tavoitteen saavuttamista vaikeutti kirjakielen tradition puuttuminen, kuten myös tekstin luonne, joka ei rohkaissut kääntäjää ottamaan vapauksia ja irtautumaan muodon vaatimuksista. Jos jokin käännösteksteille kaavailuista universaaleista hyvin sopii Agricolan kieleen, se on pyrkimys täsmällisyyteen (*explicitation*): pyrkimys kirjoittaa lähtötekstin lingvistiset yksityiskohdat näkyviin mieluummin kuin jättää ne tekstissä implisiittisiksi (Baker 1996). Tarkkuus ulottui jopa morfologian tasolle: Agricolan käännösteksteissä on frekventtejäkin taivutusmuotoja, joille ei ole lainkaan esikuvaa suomen murteissa. Sellainen on esimerkiksi persoonissa kongruoiva passiivi, esim. *me wiedheisimme* 'meidät

vietäisiin’, jolla on esikuvansa latinassa mutta joka suomalaisen tekstin osana perustuu vain kirjoittajansa teoriointiin. (Itkonen-Kaila 1997: 36–37.)

2.3.4 Naapurukset *skola* ja *pitää*

Ruotsin kielen läheisyys on kaakkoishämäläisissä murteissa edistänyt *pitää*-verbin sisältävän nesessiivirakenteen muuttumista kongruoivaksi (Laitinen 1992: 44–54). Lounaismurteissa puolestaan yksipersonaisuus on vakaata, mutta nesessiiviverbi muistuttaa semanttisesti enemmän läntisiä kuin itäisiä naapureitaan. Lounainen ja hämäläinen *pitää* sekä ruotsin *skola* muodostavat merkityksensä ja käyttöfunktionsensa puolesta alueellisen perheyhteyden, johon myös saksan *sollen* kuuluu (mts. 222). Ruotsin vaikutus on ilmeinen, mutta se näyttää vieneen eri kontaktitilanteissa osin eri suuntiin.

Laitisen todistama kontaktivaikutus koskee murreaineistoa. Kirjakieli on syntyaikoinaan ollut voimakkaassa ruotsin kielen vaikutuspiirissä. *Pitää*- ja *skola*-verbien käännös-vastaavuus on kirjasuomen silmään pistävimpiä piirteitä, mutta sen valossa, mitä murreaineisto paljastaa, olisi liiallinen yksinkertaistus pitää sitä vain tietyn kääntämistilanteen aikaansaamana kontaktivaikutuksena. Yhteys on vanhempaa perua.

Itämeren alueen nesessiiviverbeistä ainakin viron *pidama* (Erelt 2001) ja inarinsaamen *kolgađ* (Laitinen 1988) toteuttavat osin samoja funktioita kuin *pitää* ja *skola*. *Pidama* taipuu persoonissa. Saamen välttämättömyyden verbeistä yksikään ei ole säännönmukaisessa yksipersonaisessa käytössä. Naapurikielten vaikutus on pyyhkäissyt yli modaalisten verbien koko kirjon ja jättänyt siihen semanttisen leimansa. (Koskinen 1998: 240.)

Niin kuin samalähtöiset ainekset saattavat sukukielissä joskus kieliopillistua eri suuntiin, voivat erilähtöiset ainekset geneettisesti erialkuisissa kielissä kehittyä samaan suuntaan. Kontaktikieliopillistuminen voi etäännyttää kieliä geneettisistä sukulaisistaan liittämällä ne tiiviimpään naapuriyhteyteen. Seuraavat luvut tulevat osoittamaan, että kuten murteiden, myös vanhan kirjasuomen *pitää* suorittaa huomattavan usein samoja tehtäviä kuin ruotsin *skola* ja saksan *sollen* tai *werden*³⁵. Kaikilla on omanlaisensa kehitystie: *pitää* on kehittänyt ’tarttumista’ merkitsevää intransitiiviverbistä, *skola* on samaa juurta *skuld*-sanan kanssa, ja se on tarkoittanut ’velassa olemista’. Kantagermaanin **skal-* on saksan *sollen*-verbin ja eräiden muidenkin länsieurooppalaisten modaalisten apuverbien lähtökohta (Hellquist 1957).³⁶ *Werden* taas edustaa aspektuaalisesta lähteestä kehittynyttä futuuria: verbin peruserkityshän on ’johonkin tilaan tuleminen’.

Englannin *shall*, hollannin *zullen* ja ruotsin *skola* ovat kaikki tulleet TAM-käyttöön pakon tai velvoituksen merkityksen kautta. Kielten erilliskehityksen aikana ne ovat kuitenkin omaksuneet kielissään melko erilaisen roolin. (Hilpert 2008: 8–9.) Tämä johtuu siitä, että kieliopillistuminen tapahtuu tiettyjen kollokaatiomallien kontekstissa, ja ne leksikaaliset elementit, joiden kanssa yhdessä ne konstruktioissa esiintyvät, vaikuttavat kieliopillistumisen suuntaan ja lopputulemaan. Esimerkiksi englannin ja hollannin ’mennä’-pohjaiset futuurit *be going to* ja *gaan* ovat kehittyneet eri suuntiin siitä syystä, että varhaisessa kieliopillistumisen vaiheessa edellinen tapasi esiintyä puheaktiverbien, jälkimmäinen liikeverbien läheisyydessä. (Mts. 122.)

Tässä luvussa tarkastelen ruotsin *skola*-verbin syntaksia ja semantiikkaa sellaisena kuin se esitetään Ruotsin Akatemian kielioipissa (Telemann, Hellberg & Andersson 1999)

³⁵ Vanhan kirjasuomen näkökulmasta *pitää* ja *werden* ovat tavallisempi vastinpari kuin *pitää* ja *sollen*, ks. luku 3.3.2.1.3.

³⁶ Svensk Etymologisk Ordbok av Elof Hellquist vuodelta 1957 kirjoittaa *skola*-verbiä koskevassa artikkelissa: ”Former på s- i st. f. sk- finnas utom i sv., isl. o. ty. även i lty., holl., fris., skotsk-eng.; möjl. redan urgerm. utveckling”.

ja sanakirjassa *Ordbok över svenska språket utgiven av Svenska Akademien* (OSS) sekä sitä koskevissa erillistutkimuksissa. Pyrin asettamaan *skola*-verbin käyttöprofiiliin vastakkain *pitää*-verbin nykykielisten funktioiden kanssa (näitä käsiteltiin luvussa 2.2.5.3). Puheeksi tulee myös suomen konditionaali. Tämä johtuu siitä, että se toimii samalla merkityskentällä kuin ruotsin konjunktiiivi, jonka apuverbi-ilmaukset laajasti korvasivat uusruotsin (*nysvenska*; Bergman 1968) kaudella 1500-luvulla. Konditionaalimuotoinen *pitää* tuottaa omanlaisiaan nesessiivisiä konstruktioita, jotka nykysuomessa ilmaisevat esimerkiksi episteemistä varmuutta. Vanhassa kirjasuomessa *pitäisi* ja *skulle* ovat samanlainen vastinpari kuin *pitää* ja *skola* (luku 3.3).

Skola-verbillä on nykyruotsissa kolme – tai neljä – keskeistä modaalimerkitystä. Episteemisen varmuuden ilmaisimena *skall* on erikoistunut toisen käden tietoon (samoin kuin *lär*). Toiseksi sillä on deonttisen pakon merkitys. Tässä tehtävässä se muistuttaa verbejä *måste*, *behöva* ja *slippa*³⁷. Kolmanneksi *skola* on intentionaalisen modaalisuuden keskeisin ilmaisin. (Teleman, Hellberg & Andersson 1999: 282–284.) Edellisten tehtäviensä lisäksi *skola* osallistuu tempuksen alasajoon³⁸, muissakin kielissä tavattavaan ilmiöön, jossa preteritimuotoinen verbifraasi on menettänyt aikaviittauksensa ja alkanut ilmaista proposition irrealisena tai ainoana (usein epätodennäköisenä) mahdollisuutena: *I så fall skulle han inte sitta/ha suttit här*. Samassa funktiossa toimii konjunktiiivi, joka kuitenkin nykyruotsissa toteutuu vain *vara*-verbin yhteydessä (*vore*). (Mts. 268–271.)

Ruotsinruotsissa *skulle* esiintyy *om*-sivulauseissa vain harvoin³⁹, ja silloin sillä on spesifi merkitys ’mikäli proposition ilmaisema toiminta sattuisi reaalistumaan’: *Om det skulle börja regna, kom då in genast*.⁴⁰ Konstruktioilla on voimakas futuurikytkentä. Hypoteettinen mahdollisuus nousee esiin myös narratiiveissa: *Det är inte särskilt sannolikt att någon skulle bete sig så nuförtiden*. *Om*-lauseen *skulle* voi toisinaan olla merkitykseltään deonttinen: *Om jag inte skulle gå upp så tidigt i morgon, kunde jag stanna kvar längre här* (Teleman, Hellberg & Andersson 1999: 271). Bybeen (1995) mukaan preteritimuotoiset modaaliverbit voivat irrealiksen lisäksi kehittää preesensmerkityksen (esim. *He might do it today*), mikä perustunee siihen, että vaikka infinitiivin ilmaisema toiminta olisikin kariutunut, modaalimerkitys saattaa edelleen olla validi. Irrealiksen merkityksestä on kehittynyt myös *skulle* + infinitiivi -konstruktion kohteliaisuuskäyttö, kuten lauseessa *Jag skulle vilja föreslå att du tar en taxi*. (Teleman, Hellberg & Andersson 1999: 314–316.)

Episteemiseksi tai evidentialaiseksi määritellyssä merkityksessään *skola* muistuttaa *pitää*-verbiä siinä, että se esittää proposition totena sitä taustaa vasten, mitä asiasta tiedetään tai mitä aikaisemmin on sanottu tai sovittu: *Det skall finnas över 200 muslimer i vår lilla stad, sägs det*, *Det ska ligga ett fotoalbum i den här lådan*, *Det ryktades att bolaget skulle vara bankrutt*, *Då skulle du kunna komma och hämta tvätten på torsdag*. (Teleman, Hellberg & Andersson 1999: 312–314.) Kyse on evidentialisesta strategiasta, joka voi saada tulkinnan episteemisenä totuusarviona.⁴¹ Tässä tullaan yhteen *skola*- ja *pitää*-verbien eroon: nykykielen näkökulmasta näyttää siltä, että *pitää*-verbin tapauksessa konstruktion deonttinen tulkinta estetään konditionaalia käyttämällä, kun taas *skola* on voinut jatkaa episteemisissä tai evidentialisissa tehtävissä indikatiivimuotoisena. *Tässä laatikossa pitää olla valokuva-albumi* saa kontekstistaan irrotettuna todennäköisesti deonttisen tulkinnan.

³⁷ *Slippa* + infinitiivi ilmaisee vapautta pakosta, deonttisen pakon ulkoista kieltoa, esim. *Du slipper följa med, om du inte vill* ’Sinun ei tarvitse tulla mukaan, jos et halua’ (OSS). Svenska Akademiens Ordlista (SAOL) 2015 antaa sille merkityksen ’inte behöva göra ngt’.

³⁸ ”Tempusförskjutning”, suomennos on omani ja varsin vapaa.

³⁹ Suomenruotsalaiset käyttävät *skulle*-verbiä myös ehtolauseen protasiksessa, mikä lienee suomen vaikutusta.

⁴⁰ Täsmälleen saman funktion raportoi BW konjunktiivimuotoiselle *sollen*-verbille: *solltest du ihn sehen, dann sag ihm...*

⁴¹ Vrt. saksan *er soll ein sehr guter Lehrer sein* (BW: *sollen*).

Pitää toimii episteemisen tai evidentialisen kuulopuheen ilmaisimena indikatiivin preesensmuotoisena vain sellaisissa suomen murteissa, joita puhutaan ruotsinkielisten alueiden lähellä (Laitinen 1992: 208).

Tulevaisuuteen kohdistuvien intentioiden ja futuurin ilmaisimena *skola* on implikatiivinen. Käyttäkseen *skola*-verbiä puhujan täytyy olla uskossa siihen, että lauseen ilmaiseva toiminta todella toteutuu: *?Hon ska åka till Berlin i höst, men det blir nog inte av.* (Telemann, Hellberg & Andersson 1999: 319–320.) *Vilja* tai *tänka* ei ota kantaa siihen, mikä on asiointilan toteutuvuusennuste, ja näitä verbejä käytetään mieluummin silloin, kun tavoitetulkinta on ei-implikatiivinen.

Dahl (1985: 107–108) huomauttaa, että *skola*-verbin käyttö puhtaasti ennustavassa (futuuri-merkityksessä) on kaikkein rajoittuneinta juuri preesensissä. Menneen ajan *skulle* sen sijaan soveltuu tehtävään mitä parhaimmin: vrt. *Det kommer/blir/*skall bli varmt i eftermiddag*, mutta *Pelle sa, ett det *kom att bli/*blir/skulle bli varmt på eftermiddagen*. *Skola*-verbiin näyttää oletusarvoisesti liittyvän (varsinkin intentionaalisia) modaalimerkityksiä, mutta ne neutraloituvat menneen ajan kontekstissa. *Skola*-verbin puhdas futuuri-merkitys tulee preesensia selvemmin esiin imperfektissä ja päälauseita selvemmin sivulauseissa. Afzeliukseen (1906) viitaten Christensen (1997: 43–44) luettelee neljä tapausta, joissa *skulle* tuottaa menneen ajan tulevaisuusviittauksen. Hänen antamissaan sivulause-esimerkeissä *Axel sade, att hans bror skulle komma hit snart* ja *Skräddaren lovade, att herrn skulle få kläderna i morgon* apuverbin tehtävä näyttää olevan ennen kaikkea määrittellä reaali maailman tapahtumien ja puheaktien välisiä aikasuhteita. Vastaavissa yhteyksissä suomi käyttäisi konditionaalia.

Skola esiintyy puhtaana futuurin apuverbinä erityisesti narratiivisissa (*Han hoppas att det skall regna hela dagen*) ja kysyvissä sivulauseissa (*Frågan är från vilket håll det skall börja blåsa*). Finaalisissa sivulauseissa (*Han flyttade på blomvasen för att vi skulle se varandra bättre*) *skola* on pakollinen. Edelleen tulevaan aikaan viittaava *skola* on tarpeen lauseissa, joissa viitataan mennyttä ajankohtaa myöhempään aikaan. Tällöin kyseessä on menneen ajan futuuri (*Detta projekt skulle emellertid sluta helt annorlunda än vad vi då kunde ana*). (Teleman, Hellberg & Andersson 1999: 312–313.) Narratiivisissa sivulauseissa, tiettyjen matriisilauseen verbien jäljessä *skola* on joko pakollinen tai ainakin idiomaattisin vaihtoehto (Christensen 1997: 42–43). Konstruktion pitkälle edennyt kielipiillistuminen tempustehtäviin näyttää korreloivan valinnaisuuden vähenemisen kanssa. Esimerkit osoittavat, että yhteys intentionaalisuuden funktioon näyttää samalla hämärtyneen.

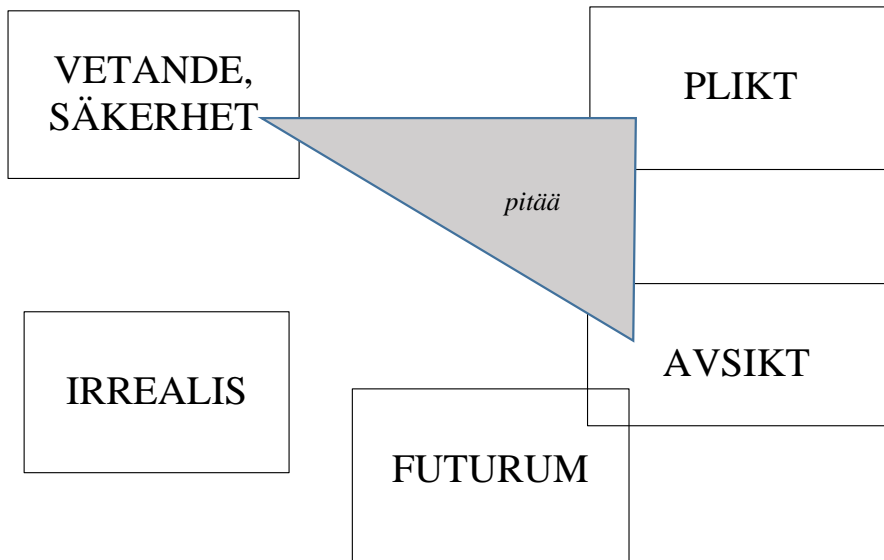
Implikatiivisuuden suhteen sekä *pitää* että *skola* ovat päättämättömällä kannalla. *Skola*-verbillä on samanlaista implikatiiviseen tulkintaan perustuvaa affektiivista käyttöä kuin itäsuomalaisella *pitää*-verbillä: *Att det ska vara så svårt att leva bekymmersfritt, Varför ska hon klä sig så gräsligt!* (Teleman, Hellberg & Andersson 1999: 318.) Kuten implikatiivisissa pakon ilmauksissa, ajallinen etäisyys infinitiivin ja apuverbin ilmaiseman toiminnan väliltä puuttuu (vrt. luku 2.2.5.3). Toisaalta *skola* voi osoittaa voimakasta ei-implikatiivisuutta ilmaisemalla menneen ajan aikomuksia sellaisissa preteritilauseissa kuin *Då han kom skulle jag just laga middag* (*futurum preteriti*, Jörgensen & Nilsson 1986: 77–78), joka ei ruotsinkielisen informantini⁴² mukaan ota kantaa siihen, laittoiko puhuja todellisuudessa päivällistä vai ei: *skola* kielentää vain aikomuksen. Implikatiivisen merkityksen aikaansaamiseksi tulisi nesessiiviverbiksi valita *måste* (jolloin *just* ei enää sovi lauseeseen).

⁴² Informantti on Ruskolta.

Näyttää siltä, että ruotsin *skola*-verbillä ei ole rauenneen välttämättömyyden pro-pinkvatiivista merkitystä. Houtskärläisen informanttini mukaan luvun 2.1.1 ensimmäisessä alaviitteessä mainittu sanomalehtiotsikko *Uudenkaupungin ihme - perinteisen auto-
tehtaan piti jo kuolla, mutta viisaat ratkaisut siivittivät menestykseen* ei voisi tulla käänne-
tyksi *skola*-verbin avulla. Puhekielessä luontevaa olisi käyttää fraasia *det var nära (ögat)
att...*, lehtikielessä ehkä päädyttäisiin ilmaukseen *den dödsömda bilfabriken lyftes...* Mi-
käli *skola*-verbiä kuitenkin käytettäisiin, sillä viitattaisiin yleisesti vallinneisiin käsityksiin
tehtaan toivottomasta tilasta, mikä tarkoittanee sitä, että *skola* tuottaisi lauseeseen eviden-
tiaalisen merkityksen.

Kuvioon 8 olen hahmotellut nykyruotsin *skola*-verbin keskeisimmät funktiot sellaisina,
kuin akatemiakielioppi ne esittää. Harmaa kolmio kurottaa niille merkityskentille, jotka
ovat *skola*- ja *pitää*-verbeille yhteisiä.

Kuvio 8. Nykyruotsin *skola*-verbin keskeiset TAM-funktiot ja niiden vastaavuus *pitää*-verbin
kanssa

Skola-pitää-käännösvastaavuus toteutuu nykykielessä selvimmin pakkoa, menneen
ajan intentioita sekä evidentialista tai epistemistä varmuutta ilmaistaessa. Merkittävim-
mät erot liittyvät irrealiksen ja futuurin ilmaisemiseen. Niihin *pitää* ei osallistu.

Vaikka vastaavuus toteutuu, se ei tarkoita, että se toteutuisi samoin ehdoin, samassa
kielellisessä ympäristössä tai samanlaisen kehityskulun tuloksena. Jo verbien esimodaali-
nen lähtökohta on erilainen. Sivulauseasema vaikuttaa ratkaisevasti joidenkin *skola*-kon-
struktioiden merkitykseen. Evidentialis-episteeminen käyttö koskee molempia verbejä,
mutta se on voinut kehittyä eri tiettä.

Skola-verbin pitkälle edennyttä kieliopillistumista kuvastaa se, että kaikki sen keskeiset funktiot irrealista lukuun ottamatta toteutuvat periaatteessa sekä preesensissä että imperfektissä.⁴³ Pakko, aikomus, tulevaisuusviittaus, jopa tiedon alkuperän merkitsevä evidentialisuus voidaan merkitä preesensmuotoisella apuverbillä *ska(II)*.

Menneen ajan toteutumattomat aikomukset ovat *skola*- ja *pitää*-verbien vahvaa yhteis- aluetta. *Pitää*-verbin intentionaalinen käyttö on kuitenkin persoona- ja tempusrajoittunutta: preesensmuotoinen *pitää* taipuu intention ilmaisimeksi vain määräehdoin. Ensimmäisen persoonan ulkopuolella merkitys voi toteutua vain toisen käden tiedon kontekstissa (*Lauran piti mennä poikansa kanssa neuvolaan*). Koska suunnilleen kaikki maailman kielten futuurit ovat kehittyneet intention väliportaan kautta (Bybee, Perkins & Pagliuca 1994: 279–280; Heine 1995: 124; Hilpert 2008: 67–69), katkotonta tietä preesensmuotoisesta *pitää*-verbistä futuuriin ei ole.

Vaikka *pitää*-verbiin liittyy aina toisen käden tiedon sivumerkitys, sen episteemisen tulkinnan ehtona on konditionaalimerkintä. Myös imperfekti saattaa ajaa asian: *Kyllä sen albumin (kuulemani, päättelämäni perusteella) piti olla täällä laatikossa*. Tällöin merkitys on kuitenkin lähempänä evidentialista.

Tulevan ajan ilmaisemiseen käytetään suomessa pääasiassa preesenssiä. Futuurifunktio toteutuu *pitää (tekemän)* -nesessiivirakenteen kohdalla vain äärimmäisen rajoittuneissa, rituaalisissa konteksteissa (*maaksi sinun pitää jälleen tulla*), ja niihin se on juurtunut vanhan kirjasuomen vaikutuksesta. *Pitää*-futuurilla on voimakas semanttinen lataus: se toisaalta kiinnittää infinitiivillä ilmaistun toiminnan tulevaisuuteen, toisaalta esittää asian muualta kuultuna, referoituna ja lisäksi varmana.

Skulle ilmaisee paitsi menneen ajan aikomuksia, myös irrealista erityisesti ehtolauseissa, joissa se kielentää välttämättömien ehtojen täyttymisestä seuraavan pakon tai mahdollisuuden. Irrealiksen ilmaisuun on suomessa oma morfologinen moduksensa, joka on vanhempaa perua kuin ruotsin apuverbi-ilmaukset, vaikkakin sen semanttinen motivaatio, menneen ajan toteutumattomien aikomusten tarkasteleminen nykyhetken näkökulmasta, on samankaltainen. Konditionaali, visioitujen tilanteiden, intention ja prediktion modus, täyttää suuren osan siitä ilmaisutarpeesta, jota nykyruotsissa kattavat *skola*-verbin muodot.

2.3.5 Katsaus *skola*- ja *pitää*-verbien keskeisimpiin eroihin

Sanakirja- ja kielioppilähteiden avulla määriteltiin luvussa 2.3.4 ne ilmaisutehtävät, joissa *skola* ja *pitää* eivät nykykielessä vastaa toisiaan. Kun keskitytään suuriin linjoihin, eroja naapurusten väliltä löytyy kaksi. Ensinnäkin *ska(II)* on saavuttanut kieliopillistumistiellään vaiheen, jossa sillä on jopa pakollistunutta futuurikäyttöä. Kontaktivaikutuksesta huolimatta *pitää* ei ole juurtunut suomessa samaan tehtävään. Toiseksi *skola*-verbi on tempuksen alasajon yhteydessä saanut irrealiksen merkityksen, jota suomessa tavallisesti vastaa paljas konditionaalimodus.

Mainitut erot eivät koske tutkimiani tekstejä: Agricolan *pitää* on myös futuurin ja irrealiksen ilmaisin. Siksi seuraavat luvut sisältävät taustatietoa futuurin (2.3.5.1) ja irrealiksen (2.3.5.2) käsittelyyn.

⁴³ Eivät toki rajoituksitta tai kaikissa konteksteissa yhtä luontevasti, mikä käy tämän luvun esimerkeistä ilmi.

2.3.5.1 Kuka keksi futuurin?

Modaalisuudesta puhuttaessa futuuri nousee luonnostaan esiin. Tämä johtuu siitä, että keskeiset modaalimerkitykset, nimittäin intentiot, suunnitelmat, pakko, ennustaminen ja oletaminen kohdistuvat aina tulevaisuuteen suhteessa siihen hetkeen, josta käsin niitä tarkastellaan. Siksi tulevaisuuteen viittaava lausuma on modaaliselta statukseltaan erilainen kuin nykyhetkestä kertova. (Dahl 1985: 101.) Deonttinen ja intentionaalinen *skola* sisältävät sen sisäänrakennetun merkityksen, että sikäli kuin lauseen ilmaisema asiointi toteutuu, tämä tapahtuu puhe- tai viittaushetken jälkeen. Joskus aikasuhteen ilmaiseminen nousee tärkeämmäksi kuin modaalimerkitys, ja silloin *skola* on tulkittavissa temporaaliseksi apuverbiksi. *Skola* on tempus- ja modaalimerkityksen rajalla: futuurisuuden rinnalla on aina aikomuksen, vaatimuksen, velvollisuuden, välttämättömyyden, kohtalonomaisen pakon, toiveen tai varmuuden sivumerkitys (OSS; Teleman, Hellberg & Andersson 1999: 289–90).

Useisiin kieliin perustuvat tutkimukset osoittavat, että tie futuuriin kulkee aikomuksen kautta. Siltakontekstina on 1. persoonan ’minun pitää’, ’minä tahdon’ tai ’minä menen (johonkin)’ -ilmaus, joka sopivassa kontekstissa aletaan tulkita aikomukseksi suorittaa mainittu toiminta. Kun näiden fraasien aikomuskäyttö yleistyy kielessä, näyttämö on valmiina morfosyntaktisten, erityisesti persoonaa koskevien rajoitusten väljentymiselle ja futuuritulkinnaalle (Heine 1995:124; Bybee 2010: 198–199.)

Aikomusmerkitys on osa prototyypistä futuuria, vaikkakin olisi väärin väittää, että aikomuksen elementin aina kuuluisi sisältyä futuuriin (Dahl 1985: 105–107). Futuuriviittausta voi olla intentio- tai prediktiopohjainen. Intentio on näistä perustavanlaatuisempi ja yleisen futuurimerkinnän lähtökohta. Yhtenä kieliopillistuneen futuurin tärkeimpänä kriteerinä kielissä on prediktiivispuhaisen futuurimerkinnän pakollistuneisuus. (Dahl 2008b: 310.) Sekä *skola* että vanhan kirjasuomen *pitää* kyllä ennustavat, mutta aikomuksen ilmaisoina verbit vastaavat nykykielissä toisiaan vain osittain.

Aikomus lienee ollut *skola*-verbinkin tapauksessa viimeinen välivaihe ennen temporaalista käyttöä. *Nu ska jag städa huset* edustaa siirtymäkontekstia, joka sisältää sekä intention että futuurin merkityksen. Vastaavaan lauseeseen voisi nykysuomessa sijoittaa *pitää*-verbin, jolloin aikomusmerkitys voisi velvoituksen ohella nousta esiin tilanteittaisena implikaationa. Tulkinta on mahdollinen myös 3. persoonassa: *Lauran pitää mennä lapsensa kanssa neuvolaan* tarkoittaa pakkoa, mutta käyttöyhteydessään se voidaan tulkita myös subjektin referentin aikomukseksi. Lisäksi puhuja voi tätä ilmausta käyttäessään tarkoittaa saaneensa tiedon Lauralta itseltään. Mahdollisesti juuri ilmauksen asema toisen käden tietona avaa mahdollisuuden preesensmuotoisen ilmauksen aikomustulkintaan. Tästä kertoo sekin, että 2.-persoonainen *Sinun pitää nyt siivota* on pakko tulkita kapeammin deonttiseksi velvoitukseksi, jolla ei ole mitään tekemistä subjektin aikomusten kanssa: kuulija on tilanteessa läsnä, ja hänen aikomuksiaan ei voi esittää toisen käden tietona. Vaikka *pitää* on menneen ajan toteutumattomien aikomusten keskeinen ilmaisin, preesensmuotoisena sen aikomusfunktio on rajoittunut.

Suomenkieliset ruotsin opiskelijat ovat pitkään olleet sen informaation varassa, että *skall*-apuverbi on pakollinen futuurin merkitsin. Se on johtanut tilanteeseen, jossa rakennetta käytetään hyvin epäidiomaattisesti. *Skall*-verbin monet modaalifunktiot ovat saaneet huomiota vasta suhteellisen myöhään. Elisabeth Törnudd-Jalovaara on artikkeleissaan pyrkinyt osoittamaan tämän vääринymmärrykseksi.⁴⁴ Suomen ja ruotsin futuurilla ei Törnudd-Jalovaaran mukaan ole suurta eroa. *Skall* ei ruotsissakaan ole ensisijaisesti futuurin ilmaisin

⁴⁴ Työ on myös tuottanut tulosta, ja näyttää siltä, että ruotsin oppikirjat on päivitetty paremmin kuvaamaan *ska*-apuverbin monifunktioisuutta. Kun kysyin pistokokeena 16-vuotiaalta pojaltani, mitä *ska* tarkoittaa, hän vastasi epäröimättä: ”Aikoo.”

vaan modaalinen merkitsin. Ruotsissa tulevaa aikaa ilmaistaan ensisijaisesti preesensillä niin kuin suomessakin. (Törnudd-Jalovaara 1985a: 183–184.)

Törnudd-Jalovaaran (1984) mukaan *skall* on puhtaasti temporaalinen vain poikkeustapauksissa. Verbin merkitykseen sisältyy hänen mukaansa aina modaalinen elementti: mikäli verbin toiminta on aloitteellisuutta vaativaa, on modaalimerkitys deonttinen (joko imperatiivinen tai intentionaalinen). Mikäli toiminta ei vaadi subjektipersoonalta aloitteellisuutta, modaalimerkitys on episteeminen (epävarma, vakuuttava tai ennalta määrätty)⁴⁵ (Törnudd-Jalovaara 1985b: 527). Törnudd-Jalovaara (1984) luettelee kaikkiaan parikymmentä *skall*-verbin modaalista käyttöä tai funktiota osoittaakseen, että verbin merkitys ei juuri koskaan ole puhdas futuuri: *skall*-apuverbiä käytetään esimerkiksi neuvoa kysyttäessä tai suunniteltaessa (*Vad skall man då göra för att skydda sig?*), suorissa kehotuksissa (*Man ska inte låta barn leka med knivar*), lupauksissa (*Till tack och belöning ska jag ge dig ett gott råd*), huudahduksissa (*Vänta din förbannade kanalje, det här ska du få betalat för!*), ilmaistaessa aikomusta (*Nu, beslöt han, nu skall jag vara förnuftig och koncentrera mina tankar på det åttonde kapitlet*), toivomusta (*Gud skal förlåta oss, men det är värre än det värsta man hört*) tai vakuuttuneisuutta (*Det skall bli intressant att ta del av den*). Futuurimerkitys voi kytkeytyä ennalta määräämiseen (*Vilka tider skola randas för folken när man driver ut deras profeter?*) tai ennustukseen (*Det skall bli intressant att ta del av den*).⁴⁶

Futuuriin preesens ilmestyi ruotsin kielioppeihin vasta Collnérilla 1812, vaikka siitä on runsaasti näyttöä vanhemmissa teksteissä⁴⁷, ja vielä myöhemmin *skall*-konstruktioilla alettiin nähdä sellaisia nykykielen mukaisia kuulopuheen modaalimerkityksiä kuin lauseessa *mannen skall vara rik* tai affektiivista käyttöä, kuten huudahduksessa *Ack att han är/skall vara så envis!* (Törnudd-Jalovaara 1991: 14–23). Oppijoita hämmäntänyt *skall*-verbin kuvaus kielioppeissa lienee aluksi johtunut latinan kieliopin prestiisistä: ruotsista haluttiin löytää samat kielioppikategoriat kuin rakenteeltaan ideaalisena pidetystä latinasta. Sittenkin vanhojen kielioppien sisältöä ei pitkään aikaan kyseenalaistettu, ja oppikirjat rakennettiin saman tiedon varaan. Ruotsin kieliopin kirjoittajat eivät kuitenkaan olleet tässä yksin: sama näköharha vaivaa Törnudd-Jalovaaran (mts. 38–44) mukaan myös saksan kuvausta.

Vaikka *skola*-verbin voimakasta modaalista kytkentää ei kukaan kielläkään, verbi on aina itseoikeutetusti esillä silloin, kun puhutaan ruotsin futuuri-ilmauksista. Törnudd-Jalovaarasta poiketen Christensen (1997: 170) huomauttaa, että ruotsin *ska*-verbin ilmaisuvaruustaan kyllä kuuluu myös muista merkityselementeistä poikkeava puhdas futuuri, kuten esimerkiksi prediktiivisessä lauseessa *Det ska bli skönt med semester*. *Ska* on hänen mukaansa jopa keskeisin tulevaisuuteen viittaamisen keino ruotsissa. *Ska* ja *komma att* eroavat futuurin ilmaisimina toisistaan siinä suhteessa, että *ska*-futuuriin aina liittyy kontrollin piirre (ks. myös Dahl 1985), eikä se siksi voisi esimerkiksi meteorologin puheessa viitata tulevaan aikaan, kun taas ennustaminen on *komma att* -futuuriin ydinaluutta (Christensen 1997: 216). Hilpert (2008: 67–69) toteaa laajojen yhteisesiintymiä koskevien laskelmien perusteella, että sekä *ska* että *komma att* ovat pitkälle kieliopillistuneita futuurin merkitsimiä. Lisäksi *ska* on deonttisen, episteemisen ja agenttilähtöisen välttämättömyyden

⁴⁵ Törnudd-Jalovaaran modaalisuuden määrittely poikkeaa omastani (luku 2.1.1.1) käytännössä jopa episteemisyden osalta, mistä tulee myöhemmin tässä luvussa puhe.

⁴⁶ Saksan sanakirja antaa huomattavan samanlaisia merkityksiä *sollen*-verbille, joka ilmaisee esim. toivomusta (*er soll leben!*), päämäärää (*das Projekt soll eingestelll werden*) ja haastetta (*das soll ihm eine Lehre sein*). Sitä käytetään myös retorisisa kysymyksissä (*was soll aus ihm nur werden?*) (GW: s. v. *sollen*).

⁴⁷ ”Det enda framtidsuttryck, om vilket vi med säkerhet kunna säga, ett det går tillbaka till urgermansk tid, är presensformen.” (Nat. Beckman 1917.)

ilmaisain ja aina jossakin määrin intentionaalinen, kun taas *komma att* -konstruktion semanttinen spektri on kapea ja sen tulevaisuuteen sijoittama toiminta on luonteeltaan spontaania.

Agricolan ja uskonnollisen kielen *pitää tekemän* -futuuria on pidetty kontaktivaikutuksen takia ruotsista lainattuna. Näkemys on osittain yksinkertaistettu, koska ruotsissa ei mitään ilmeisimmin ole kovin pakollistunutta futuurikategoriaa ja koska myös omaperäiseen *pitää*-verbiin liittyy sellaisia piirteitä, jotka mahdollistavat futuuriksi kehittymisen. *Pitää tekemän* ei ole puhtaasti nesessiivisen pakon ilmaus, vaan sen lounainen ja hämäläinen ei-implikatiivisuus on ollut pohjana monenlaiselle jatkokehitykselle, joista yksi on tulevaisuusviittaus (Laitinen 1992: 213–262). Myöhemmyyden ilmaisemisen valmius sisältyi jo omakieliseen rakenteeseen.⁴⁸ Murteiden futuurimerkitykset näyttävät toteutuvan nimenomaan konstruktiossa, jossa ei-implikatiivisen *pitää*-verbin komplementtina on 3. infinitiivi.⁴⁹

Laitisen (1992: 234–235) mukaan maagisen ja uskonnollisen kielen futuuriseksi ymmärrettävä *pitää*-verbi on lupausten ja uhkausten kaltainen akti, puhujan edustaman auktoriteetin tahdonilmaus, johon liittyy performatiivisia piirteitä (performatiivinen futuuri). Törnudd-Jalovaara (1984: 42) puhuu *skall*-apuverbin predestinatiivisesta funktiosta, jossa tapahtumat eivät ole ihmisen vallassa ja jossa ne saattaa alulle kohtalonomainen voima. Hän luokittelee nämä Raamatun kielessä hyvin yleiset tapaukset futuuris-modaaliksiksi, ja niiden modaalisuus olisi hänen mukaansa episteemistä laatua (1985a: 176–177; 1985b: 523; samoin Habicht 2001 viron vastaavasta *saama*-konstruktiosta). Futuurimerkitys olisi näissä hyvin frekventeissä tapauksissa rinnakkainen, jopa toissijainen.

Jos *pitää tekemän* -futuuri olisi episteemisen varmuuden ilmaisain, sen pitäisi olla toisilla episteemisillä aineksilla korvattavissa. Varmuuden nesessiiviverbi on suomessa *täytyy*. *Pitää* osallistuu kyseisen merkityksen tuottamiseen vain konditionaalimuotoisena (Kangasniemi 1992: 176–180). Jos Luukkaan evankeliumin 23. luvun 43. jae olisi muotoa *Tänä päivänä sinun täytyy/pitäisi olla minun kanssani paratiisissa* tai pappi sanoisi vainajaa siunatessaan *Sinun täytyy/pitäisi jälleen tulla maaksi*, lauseiden edustamaa modaalisuutta tuskin määriteltäisiin episteemiseksi. *Täytyy* nostaisi molemmissa tapauksissa esiin dynaamisen tulkinnan: 'sinun on aika'. *Pitäisi* taas johdattaisi tulkintaa toisella tavalla harhaan, nimittäin tekisi propositioiden toteutumisen epävarmaksi. Ryöväri ei tietäisi, mistä itsensä vielä illalla löytäisi, ja hautajaisvieraat huolestuisivat vainajan maallisten jäännösten kohtalosta. Jotain jäisi puuttumaan lauseiden tulkinnasta siinäkin tapauksessa, että episteeminen varmuus ilmaistaisiin lauseadverbiaalilla: *olet varmasti kanssani paratiisissa* tai *epäilemättä tulet jälleen maaksi*. *Pitää* viittaa aiemmin sanottuun, kaikkivaltiaan määräykseen, jonka puhuja on auktorisoitu välittämään (Laitinen 1992: 236–237). Tämän asteista varmuutta ei tuo esiin edes modaalinauksen puuttuminen kokonaan, joka tuntuu olevan uusimman uskonnollisen kielen tendenssinä.⁵⁰

⁴⁸ Toisaalta kaikkiin kieliin, joissa on 'yhtä' tarkoittava lukusana, ei kehity epämääräistä artikkeliakaan. Tällaisiin muutoksiin tarvitaan usein kielikontaktin antama sysäys. Kontakti toteutuessaan voi aiheuttaa radikaalinkin muutoksen, kuten relatiivisen sivulauseen ilmaantuminen Makedonian turkkiin (luku 2.3.1) osoittaa.

⁴⁹ Tosin läntisellä alueella myös 1. infinitiivin lativiin liittyvä *pitää tehdä* tulkitaan ei-implikatiivisesti, eikä kumpikaan rakenne ole vallitseva (Laitinen 1992: 219).

⁵⁰ Uudessa kirkkoraamatussa vanha *pitää tekemän* -konstruktio on melko säännönmukaisesti ilmaistu yksinkertaisilla, modaalisesti merkitysmättömillä rakenteilla. Mikäli tulevaisuusviittausta on katsottu tarpeelliseksi korostaa, se on usein tehty *on -VA* -rakenteella. On ehkä syytä pohtia, onko samalla merkityksestä kadonnut jotain siihen olennaisesti kuuluvaa. *Pitää tekemän* -konstruktiollahan oli kuitenkin pelkkää päälleliimattua futuuria sofistikoituneempi merkitys vanhoissa kirkollisissa teksteissä. Uusi käytäntö on esimerkiksi hautaan siunaamisen yhteydessä lausua ”Maaksi sinun pitää jälleen tulla”. Se on omituinen yhdistelmä vanhaa ja uutta. Uudistajien korvaan on karautanut rakenteeseen kuuluva 3. infinitiivi. Huomaamatta on jäänyt se seikka, että futuurimerkitys syntyi juuri nesessiiviverbin ja 3. infinitiivin konstruktiosta, eikä *pitää*-verbi itsessään ollut tähän tehtävään kieliopillistunut. Sanoma tietysti hyötyy fraasin monimerkityksisyydestä, niin kuin kirkollisten *pitää*-ilmausten osalta aina on ollut asian laita.

Osa germanisteista näyttää ylipäättään melko vastahakoisilta myöntämään puhtaasti kieliopillisen futuurin. Ruotsissa, saksassa ja jopa englannissa tulevan ajan ensisijainen ilmaisin on 1900-luvun grammatikkojen mukaan preesens, ja futuuriin apuverbeihin näyttäisi aina liittyvän sivumerkityksiä. Esimerkiksi Jespersenin (1924: 50) mukaan *I will* pitää sisällään tahdon, *I am to* kohtalonomaisuuden, *I may* epävarmuuden ja *I shall* velan, velvollisuuden merkityksen, joskin heikentyneenä. Näistä *shall* tulee Jespersenin mukaan lähimmäs puhdasta futuurin auksiliaaria: rajoittuminen ensimmäiseen persoonaan on täyden futuuritulkinnan esteenä. Toisaalta Jespersen (mts. 260–261) huomauttaa, että *will* on alkanut esiintyä myös 1. persoonassa, lauseissa, joissa ei ole kysymys subjektipersoonan tahdosta (esim. *I will die*), ja nykykielen näkökulmasta *will* lieneekin englannin puhtain futuurin apuverbi ja sellaisena merkittävästi konventionaalistuneempi kuin ruotsalaiset tai saksalaiset vastineensa. Nykyenglannissa futuurin merkitseminen on yleensä pakollista.

W. B. Lockwood (1968: 111–113) kiinnittää huomiota siihen, että Martin Lutherin raamatunsaksannoksissa nouseva *werden*-futuuri näyttää vallanneen runsaasti alaa tulevaisuuteen viittaavalta preesensiltä. Esimerkiksi Luukkaan evankeliumin 1. luvun loppupuolella olevat ennustukset on Tatianin *Evangelienharmonie*-teoksessa (noin vuodelta 830) säännöllisesti ilmaistu preesensillä, kun taas Luther käyttää *werden*-apuverbiä tiheään. Tämä on saattanut olla latinan morfologisen futuurin vaikutusta. Lockwood huomauttaa, että nykypäiviin asti viittaaminen tulevaan aikaan preesensillä on saksan eteläisissä murteissa yleistä, ja *werden*-verbin käyttöön liittyy aina modaalinen sivumerkitys. Koska *werden* on Agricolan käännöstekeissä tyypillisin *pitää*-verbin vastine – ainakin mitä tulee futuuriin konstruktioihin – on syytä kirjoittaa siitä muutama sana:

Werden-futuuri kuuluu aspektuaalisten futuurien ryhmään. Sen lähtökohtana on verbin inkoatiivinen tilan alkamisen tai siihen joutumisen merkitys, joka suunnilleen tarkoittaa toiminnan olevan pian alkamassa. *Werden*-futuuri on sikäli poikkeuksellinen, että tyypillisesti aspektuaaliset futuurit ovat pitkälle kieliopillistuneita, morfologisesti merkittyjä tai jopa nollana toteutuvia, mutta vaikka *werden*-futuuri on vakiintunut muiden tehtäviensä ohella tempusfunktion, se on säilyttänyt perifrastisuutensa. (Bybee, Pagliuca & Perkins 1991: 20–22, 45–46.)

Tutkijat ovat melko erimielisiä sekä *werden*-verbin funktioista että sen kehityksestä. *Werden* on samaa juurta kuin latinan *vertere* 'kääntä'. Sen modaalistumisen on ajateltu tapahtuneen kahta mahdollista tietä, joko eroosion tuloksena *werden* + partisiippi -konstruktioista (*ich werde schreibend*) tai analogiamallin mukaan, jolloin malleiksi on tarjottu useita eri verbejä. Analogiaa pidetään nykyisin uskottavampana selitysmallina. (Hilpert 2008: 132–139.) Joka tapauksessa partisiipillinen ja infinitiivillinen rakenne näyttävät vanhassa yläsaksassa esiintyneen rinnakkain ja olleen täysin vapaassa vaihtelussa (Lockwood 1968: 111–113). Abstraktistumisen katsotaan tapahtuneen siten, että siltakontekstina on toiminut 1. persoona. Inkoatiivisesta ja intentionaalisesta merkityksestä on edetty futuuriin, ja siitä mahdollisesti episteemisiin tai agenttiorientoituneisiin modaalimerkityksiin. (Heine 1995: 126.)

Konstruktio *werden* + infinitiivi voi saada infinitiivin luonteesta riippuen joko futuurisen tai habituaalisuuteen pohjaavan episteemisen merkityksen. Futuurimerkityksen lisäksi *werden* ilmaisee tilanmuutoksen alkua ja toimii kopulana. Saksan *werden* voidaan aina korvata preesensmuodolla (Janssen 1989: 80), eikä sitä siten ole pidettävä pakollistuneena futuurin tunnuksena. Vater (1975: 131) asettuu jopa sille kannalle, että *werden* aina on jossain määrin modaalinen. Myös Bartsch (1980: 78–83) määrittää *werden* + infinitiivi -rakenteen merkitykseksi 'potentiell' ja toteaa, että puhtaan tulevaisuusviittauksen ilman epävarmuuden sivujuonta tuottaa saksassa preesens: vrt. *Er wird vierzig sein* ja *Nächste Woche ist er vierzig*. Futuurisen tulkinnan mahdollisuus kasvaa, jos ketjun infinitiivi on aspektiltaan rajattu: lause *Peter wird weggehen* on ”futuuriempi” kuin lause *Peter wird weggegangen*

sein – ainakin kontekstistaan irrotettuina. Infinitiivin semantiikka viime kädessä määrää, kallistuuko tulkinta modaalisen vai temporaalisen puolelle. (Janssen 1989: 77.)

Komplementtiverbien tutkimus osoittaa, että *werden* muistuttaa historiallisessa katsannossa huomattavassa määrin ruotsin *komma att* -futuuria ja on tyypillisimmillään konstruktioidissa, joissa sen rinnalla on intransitiivinen, ei-agentiivinen ja imperfektiivinen pääverbi, eli tapahtuman semanttisena kehyksenä on transitiivisen tapahtuman suoranainen vastakohta. Kuitenkin uusimmassa aineistossa *werden*-verbin parikki on aiempaa harvemmin staattinen verbi. Tämä on tendenssi, joka ei päde *komma att* -futuuriin. (Hilpert 2008: 154–155.) Pääverbien frekvenssit osoittavat myös, että *werden* on ensisijaisesti temporaalinen apuverbi, ja episteemiset tulkinnat ovat harvinaisempia (mts. 182).

Erilaiset voimakkaat ja ohjelmallisetkin näkemykset kielipiillisen futuurin olemassaolosta germaanisissa kielissä tai toisaalta suomalaisten kielimiesten halu leimata vanhan kirjasuomen *pitää*-futuuri suomen systeemissä kutsumattomaksi vieraaksi osoittavat, että futuuri herättää tunteita. Usein kielenmuutos nähdään kielen rappingona ja mahdollisuutena harjoittaa kulttuurista pessimismia (Keller 1994: 6–7). Kontaktikielipiillistumisesta tehdyt huomiot kuitenkin osoittavat, että puhtaasti omaa tai puhtaasti vierasta on vähän. TAM-dimension merkitykset tapaavat aina olla kerrostuneita.

2.3.5.2 Irti koetusta ajasta

Irrealiksen ilmaiseminen on futuurin ohella toinen niistä merkityskentistä, joilla *pitää*- ja *skola*-verbien käännösvastavuus ei nykykielissä toteudu. Suomen morfologinen konditionaali esiintyy usein siinä asemassa, jossa ruotsissa on *skulle*-apuverbi-ilmaus. Silti aihe koskettaa tätä tutkimusta, koska Agricolan tekstissä *pitää* on usein se verbi, joka konditionaalia lauseessa kannattelee. Sivulauseasemassa oleva *pitäisi*, usein myös *piti* modifioi infinitiivin ilmaiseman toiminnan finaaliseksi (*Nin mös Joseph Galileast Nazaretin Caupungist ylesmeni Judeaan...ette henen piteis mös itzens aruauttaman*) tai muulla tavoin puhujan mielessä visioiduksi (*Cuca ombi teille osottanut ette teiden pideis weltemen sen tuleuaisen Wihan?*). Edellinen edustaa puhujan käsitteellistämää priorisoitua todellisuutta: se toteutuu, mikäli mitään odottamatonta ei ilmaannu esteeksi. Jälkimmäinen sisältää tilanteita ja kehityskulkuja, jotka ovat mahdollisuuksien rajoissa sen kokemuksen perusteella, joka puhujalla on todellisuuden rakenteesta (vrt. Langacker 2008: 306–307).

Toivetta tai kuviteltua asiaintilaa ilmaisevan optatiivin vastine germaanisissa kielissä on jo kantakielissä morfologisesti eriytynyt konjunktiiivi. Indikatiivimuodot saivat temporaalisen, konjunktiivimuodot modaalisen merkityksen. Kun konjunktiiivin preesens ilmaisi toivetta, kehotusta tai määräystä, konjunktiiivin preteritillä on voitu esittää lauseen sisältämä propositio epätotena, epävarmana tai tuskin mahdollisena. Konjunktiiivi ja indikatiivi alkoivat ruotsissa langeta yhteen samoihin aikoihin kuin verbien persoonataivutus katosi, ja 1600-luvulle tultaessa konjunktiiivin preteriti oli hävinnyt kokonaan. Pisimpään muoto on sinnitellyt optatiivisissa huudahduksissa (*Ack att jag vore frisk!*), harvemmin elliptisissä ehtolauseissa (*Tänk, om jag finge resa!*) ja epäsuorassa esityksessä (*Han frågade, om han finge lov*). Konjunktiiivin preteriti esiintyi huomattavasti useammin sivu- kuin päälauseissa. Konjunktiiivin merkitystehtävää tulivat sittemmin täyttämään ennen kaikkea modaaliset apuverbit. (Wessén 1965: 123–134.) Morfologisen konjunktiiivin korvautuminen apuverbi-ilmauksilla on omin silmin havaittavissa Agricolan Uuden testamentin oletettujen ruotsinkielisten alkutekstien välillä (luku 3.1.1).

Skulle toimii suurelta osin samalla ehdollisen tai visioidun merkityskentällä kuin suomen konditionaali: *Skulle hon ha rånat en bank? Nej det är inte möjligt! ’Olisiko hän ryöstänyt...?’. Ruotsin ja englannin oppijat ovat tottuneet näkemään imperfektin sellaisten*

irreaalisten ehtolauseiden protasiksessa, joiden apodosiksessa esiintyy *skulle* tai *would* (*Om jag vann en miljon kronor så skulle jag först och främst se till så att mina barn får ett ordentligt sparkonto; That is what I'd do if I won a million dollars*). Vähemmälle huomiolle jää koulukieliopissa se, että ruotsin imperfekti ilmaisee irrealista myös päälauseissa: *I så fall satt han inte/skulle hon inte sitta här*. Ruotsin *tempusförskjutning*, tempuksen alasajo (luku 2.3.4), koski kaikkia verbejä (*I så fall satt han inte/skulle hon inte sitta här*), ja itse asiassa juuri *skola*-verbin osalta käyttö irrealiksen merkityksessä on kaikkein rajoittuneinta (Teleman, Hellberg & Andersson 1999: 268–272.)

Ruotsin ehtolauseen apodosiksen *skulle* määrittää asiointilan ehdolliseksi. Ehto itse on kielennetty imperfektillä merkityssä protasiksessa (*om*-lauseessa). Ilmaus siis väittää, että mikäli jossain ajateltavissa olevassa maailmassa protasiksen sisältämä propositio kävisi toteen, siitä seuraisi, että myös *skulle*-lauseen ilmaisema asiointila toteutuisi. *Skulle* edustaa tässä asemassa jotakin vaikeasti määritettävää TAM-merkitystä (luku 2.1.1), ehkä riittävien ehtojen täyttymistä seuraavaa välttämättömyyttä. Samalla se tulevaisuusviittaukseensa nojaten määrittää tapahtumasarjan aikasuhteet. Nykykielessä se on kuitenkin ennen kaikkea kieliopillistunut ja pakollistunut tähän lauseasemaan. Siitä on tullut ehtokonstruktion skemaattinen jäsen.

Tarkastelemassani vanhassa ruotsinkielisessä aineistossa on siis kahdenlaisia *skulle*-konstruktioita: niitä, joissa *skulle* on kokenut tempuksen alasajon ja alkanut ilmaista visioitua asiointilaa (*om Hwszbonden wiste på hwadh stund tiuffuen komma skulle, förwiso wakadhe han*), ja niitä, joissa imperfektimerkintä todella ilmaisee velvoituksen koskeneen mennyttä aikaa (*Thet begaff sigh j then tijdhen, at aff Keysar Augusto vthgick itt bodh, at all werlden skulle beskattas*). Edellinen, irrealiksen *skulle* ei koskaan saa (muuta) modaalista tulkintaa.⁵¹ Menneen ajan *skulle* voi olla joko deonttinen/intentionaalinen tai prediktiivinen. (Christensen 1997: 178.)

Suomen konditionaalilla on kaksi perusmerkitystä: intentio (*Söisin ennen lähtöä*) ja prediktio (*Sitten sinulla ei olisi aikaa matkustella*). Intentionaalisuuteen kuuluva aikominen, tahtominen ja haluaminen luovat muutoksille alttiin tilan, jossa on mahdollista eksplikoita tavoitteita ja tilanteen toteutumisen ehtoja. Tuloksena voi olla finaalinen tai prediktiivinen ilmaus. Merkitykset suhteutuvat toisiinsa siten, että intentionaalisissa ilmauksissa puhuja ilmaisee halunsa toimia tietyllä tavalla, kun taas prediktiivisissä ilmauksissa ulkoinen ehto nousee puhujan tahtoa tärkeämmäksi. (Kauppinen 1998: 164–165.) Ehto voi jäädä myös lausumatta ja vaikuttaa silti taustalla: *Minä kyllä kyllästyisin tähän harmauteen*. Intentionimerkitys on prediktiota varhaisempi ja perustavanlaatuisempi (Bybee, Perkins & Pagliuca 1994: 279–280).

Ehtolause sisältää tyypillisesti prediktiivisen asetelman: protasis rakentaa tilan, apodosis esittää siihen kytkeytyneen ennustuksen. Germaanisten kielten käännösvastineistaan suomen konditionaali eroaa siinä, että sitä käytetään *jos–niin*-ehtorakenteen molemmissa osissa. Näyttää siltä, että se on semanttisesti kyllin vahva apodosikseen mutta riittävän ”kevyt” protasikseen. (Kauppinen 1998: 163–164.) Konditionaali hoitaa siten pitkälti samoja merkitystehtäviä kuin ruotsin irrealiksen imperfekti. Toisaalta imperfektin käyttö irrealiksen tehtävässä ei ole suomen murteissakaan täysin vierasta: *Jos ammuin niin sain; Kyllä sie äijä istuisit tässä, jos em mie tullu avuksi*. (Mts. 205–206.)

Nykykielessä konditionaalilla on intention ja prediktion lisäksi monia muitakin funktioita. Sitä käytetään esimerkiksi referoinnissa, kohteliaissa pyynnöissä ja leikin suunnittelussa. Kolmannen persoonan intentionaalisuus toteutuu referointifunktion välityksellä, mikä tarkoittaa, että konditionaalia käyttäessään puhuja kertoo jonkun toisen intentioista.

⁵¹ Christensenin lausuma on kannanotto debattiin *skola*-verbin asemasta tempuksen merkityksimenä, eikä se niinkään pyri määrittämään, mikä on modaalista. Oman ymmärrykseni mukaan irrealis on modaalisuuden keskeinen osa (”jotain, minkä ei tarvitse olla totta”, ks. luku 2.1.1).

(Kauppinen 1998: 156–167.) Suomen konditionaali ilmaisee lisäksi tapahtumien aikasuhteita: menneen ajan kontekstissa sillä voidaan viitata tulevaan menneessä: (*Silloin olisi ollut järkytys tietää, että John Lennon tulisi murhatuksi* (ISK: § 1549).

Preteriti on monissa kielissä mukana tuottamassa irrealiksen merkityksiä. Toinen tyyppillinen osallinen on imperfektiivinen aspekti. (Fleischman 1995: 519–520.) Tämä lienee myös kuvatun ruotsalaisen kehityksen taustalla. Bybeen (1995: 503–504) mukaan englannin modaaliverbeillä voi preteritissä olla kolmenlaista käyttöä: ne voivat edustaa mennyttä aikaa, nykyaikaa tai hypoteettista asiaintilaa. Englannin vanha kirjakieli osoittaa, että *should* ja *would* ovat alkuaan viitanneet menneeseen aikaan, vaikka nykykielessä tempuskäyttö on saanut melkein kokonaan väistyä irrealiksen tieltä. Muutos on tapahtunut modaalisessa kontekstissa. Turkissa, joka morfologisessa läpinäkyvyydessään ei jätä mitään arvailujen varaan, irrealiksen ehtolauseet rakentuvat tavallisesti siten, että protasikseen tulee subjunktiivi, apodosikseen verbimuoto, joka koostuu yleispreesensistä (AOR) ja preteritistä (PAST) (Lewis 1967: 268) ja joka toisessa kontekstissa tarkoittaisi ’jollakulla oli tapana tehdä jokin’:

Git-se-n   üz-ül-ür-dü-m
go-SUBJ-2SG   sadden-PASS/REFL-AOR-PAST-1SG
‘If you left I would get sad.’

Suomen konditionaali on kieliopillistumisessaan niin pitkällä, että sen alkuperäiset rakennneosat eivät enää hahmotu. Silti senkin on oletettu syntyneen imperfektiivisen aspektin ja preteritin liitosta. Taustalla on frekventatiivijohtimeen liittyvä ”vireillä olemisen” implikaatio yhdistyneenä ajalliseen etäyttämiseen preteritin avulla. Ilmeisesti merkitys on tullut kieleen sellaisten verbien kautta, jotka ovat tarkoittaneet kerralla alusta loppuun vietävää, perfektiivistä tekoa. Frekventatiivijohdin – sellainen, joka nyt elää vain *helistä*-tyyppisissä johdoksissa – on tuonut niiden merkitykseen päättymättömyyden tai keskeneräisyyden aspektin (vrt. *aloitella*, *ostella*, *opetella*). Konditionaalien perusmerkitys näyttäisi siis olevan tulevaisuuden aikomusten tarkasteleminen menneen ajan näkökulmasta. Näin konditionaali kielentää tulevaisuuteen visioidun, mutta tosielämässä tapahtumatta jääneen tai jäävän tapahtumakulun. (Lehtinen 1983: 496–500.)

Suomen konditionaalien synty näyttäisi näin liittyvän laajempaan tendenssiin, josta on merkkejä muissakin kielissä. Imperfektiivisellä aspektilla merkityistä verbimuodoista on maailman kielissä kehittynyt ainakin hypoteettisia konditionaaleja, liikeverbipohjaisia futuureja, kohteliaisuusmuotoja, leikin taustoitusmoduksia lasten puheeseen, hoivakielen ilmauksia, unien ja muiden tiedostamattomien tilojen kuvauksia sekä erilaisia epäsuoran esityksen muotoja (Fleischman 1995: 542). Looginen yhteys imperfektiivisen aspektin ja irrealiksen välille syntyy siitä, että sekä imperfektiiviset että hypoteettiset ilmaukset kuvaavat tapahtuman päättymättömänä. Selityksenä kysymyksen tulee myös fokus: imperfektiivisellä aspektilla kuvattu toiminta tai asiaintila ymmärretään mieluusti tilanteen taustoitamiseksi. Taustoittava lausuma väittää vähemmän eikä samalla tavalla sitoudu proposition totuuteen. Siksi se on luonnollinen valinta irrealiksen ilmaisemiseen. (Mas. 539–540.)

Konditionaalista on ollut tarpeen tässä yhteydessä puhua siksi, että se V + *-isi-*, joka Agricolan teksteissä toteuttaa finaalisuuden ja irrealiksen funktioita, on usein *pitäisi*.

3 Pohjatutkimus: Agricolan *pitää* evankeliumeissa

3.1 Aineiston käsittely

Tämän tutkimuksen aineistona on koko Agricolan tuotanto. Kaikki nesessiivisen *pitää*-verbin esiintymät lauseyhteydessään on kerätty manuaalisesti, lukemalla kootut teokset. Luvut on lisäksi tarkistettu Agricolan teosten morfosyntaktisesta tietokannasta (AMT). Agricolan tuotannossa on 4088 yksipersonaista ja 3 persoonassa kongruoivaa, infinitiiviin liittyvää *pitää*-verbin esiintymää. Käytännössä *pitää* esiintyy vielä useampien verbirakenteiden osana, koska on aivan tavallista, että se liittyy useampaan kuin yhteen infinitiiviin. Esiintymät lauseyhteyksissään on viety Excel-tietokantaan ja analysoitu morfologisesti käyttäen muuttujina *pitää*-verbin muotoa, lausetyyppejä ja infinitiivin pääluokkaa sekä subjektin ja mahdollisen objektin sijanmerkintää. Lisäksi on kirjattu kiinnostavia satunnaishuomioita, kuten esimerkiksi nykykielen eksistentiaalilauseen piirteitä. Kysymyslauseet on erotettu väitelauseista.

Pitää-aineksen edustama lauseiden TAM-aseointi (ks. luku 2.2.4) määritetään pohjatutkimuksessa evankeliumiaineiston osalta. Evankeliumiaineisto sisältää Luukkaan evankeliumin kaikki *pitää*-esiintymät (*pitää/ei pidä/piti/ei pitänyt/pitäisi/ei pitäisi*). Koska *pitää*-verbin eri muotoja on Luukkaan evankeliumissa epäsymmetrisesti, imperfekti- ja konditionaalitapaukset (*piti/ei pitänyt/pitäisi/ei pitäisi*) myös muista evankeliumeista on otettu mukaan evankeliumiaineistoon. Tämä on mahdollista, koska evankeliumit ovat tyylillisesti yhtenäinen osa Agricolan tuotantoa (vrt. Itkonen-Kaila 1997: 71–73).

Käytännössä koko Agricolan tuotanto koostuu käännösteksteistä. Siksi evankeliumiaineiston kaikkien tapausten käännösvastineet on haettu GVB:stä, NT:stä, Lutherin saksannosten tieteellisestä editiosta sekä Vulgatasta. Ne on liitetty osaksi Excel-tietokantaa, josta ohjelman suodatustoiminnon avulla voi nostaa esiin erilaisia muuttujien kombinaatioita yhteydessä ilmausten TAM-aseointiin. Lisäksi laadullisen tarkastelun tukena käytetään uudempiä raamatunsuomennoksia, -ruotsinnoksia ja saksannoksia sekä Erasmus Rotterdami-laisen latinankielistä laitosta, joihin kirjani tekstissä silloin tällöin viitataan.

Pohjatutkimuksen tarkoituksena on löytää se, mikä Agricolan kielessä on tutkimuskohteeni kannalta normaalia ja tavallista ja mitkä lähtökielten piirteet ovat olleet tätä normaalia motivoimassa. Näitä tietoja on tarkoitus käyttää hyväksi tutkimuksen seuraavissa vaiheissa.

Osan 3.1 rakenne on seuraava: Aluksi käsittelen aineiston erityisluonnetta ja siihen liittyviä haasteita (luku 3.1.1). Luvussa 3.1.2 kertaan sen, mitä tiedetään Agricolan suomen-nosten alkuteksteistä. Laadullisen tutkimuksen taustatiedoksi laatimiani, *pitää*-verbin toteutumista kuvaavia huomioita konstruktoiden rakenneosien morfosyntaktisesta reaalistumisesta on koottu lukuun 3.1.3.

3.1.1 Agricolan suomi aineistona

Kun lupaa tutkia Agricolan *pitää*-verbiä, edessä on kaksi haastetta. Ensimmäinen niistä on tutkimuskohteen laajuus ja epäyhtenäisyys. Agricolahan on osittain abstraktio: hänen nimissään on todennäköisesti julkaistu usean suomentajan tuottamaa materiaalia, ja on mahdotonta selvittää, missä määrin lopullisten käännösratkaisujen takana on yksi henkilö (Häkkinen 2015: 60; Kiuru 2009a: 39–41). Lisäksi tekstit on käännetty pitkän ajan kuluessa useista eri lähteistä, eri olosuhteissa ja kenties jopa vaihtuvia periaatteita noudattaen.

Toinen tutkijan haasteista liittyy siihen lingvistiseen tilanteeseen, jossa suomen kirja-kieli syntyi. Jos Agricolan kieltä tutkii keskittyen vertailemaan sitä nykykieleen, päätyy helposti erottelemaan omaa ja vierasta ja tulee yksinkertaistaneeksi tilannetta liiaksi. Jonkun kielenpiirteen luokittelu ruotsin kielen vaikutukseksi ei tällä vuosikymmenellä enää riitä tutkimustulokseksi, koska kontakteista ja kielen muutoksesta yleensä tiedetään aiempaa enemmän. Sellainen kehitys, jonka ainekset käännösten kohdekielestä puuttuvat, ei olisi toteutunut kontaktin tuloksenakaan. Lisäksi läheinen kulttuurinen yhteys kaksikielisten ihmisten välityksellä on luultavasti lisännyt suomen ja ruotsin keskinäistä käännettävyyttä jo ennen Agricolan aikaa ja vaikuttanut jokapäiväisen kanssakäymisen tasolla siihen, millaisiksi alueen kielet ovat pitkän ajan kuluessa kehittyneet. Siksi puhun tässä tutkimuksessa ensin Agricolan kielenpiirteistä sellaisina kuin ne toteutuivat, liittämättä niitä lähtötekstiensä yhteyteen. Lähden siitä, että Agricolalla oli lupa kirjoittaa, niin kuin kirjoitti, ja että vanha kirjasuomi on itsenäinen kielimuoto, jolla on omat erityispiirteensä, ei vajaaksi jäänyt yritys kirjoittaa nykysuomea. Vasta sitten tarkastelen tekemiäni huomioita kääntämisen kielikontaktin näkökulmasta.

Pyrin tässä tutkimuksessa vastaamaan edellä kuvaamiini haasteisiin siten, että teen kaksi reipasta mutta ei aivan perusteetonta yleistystä. Aineiston paljoutta pyrin hallitsemaan rakentamalla ensi vaiheessa pohjatutkimuksen avulla kokonaiskuvan siitä, millaisiin konstruktioihin nesessiiviverbi *pitää* osallistuu Agricolan teksteissä ja miksi se on ehkä asemiinsa päätynyt. Täydessä aineistossa (luvusta 4 eteenpäin) keskitytään toisaalta siihen, mikä poikkeaa yleisestä kuvasta, toisaalta siihen, mistä mahdollisesti on uutta sanottavaa. Kielikontaktin kiteytän viime kädessä kahden etymologisesti toisistaan riippumattoman, mutta toisiaan muistuttavan modaalisen verbin, nimittäin suomen *pitää*- ja ruotsin *skola*-verbien keskinäiseen vastaavuuteen. Tarkoitus on päästä käsiksi ilmaustyyppien merkitykseen ja keskinäiseen sukulaisuuteen samoin kuin siihen kontaktivaikutukseen, joka ne on motivoinut. Yksityiskohtainen laskennallinen tieto esimerkiksi eri muotopiirteiden yleisyydestä ei kuulu tähän tutkimukseen. Sitä koskevaa tutkimusta on vanhan kirjasuomen nesessiivirakenteiden osalta jo huomattavassa määrin olemassa (esim. de Smit 2006 ja 2015). Agricolan teosten morfosyntaktinen tietokanta (AMT) on lisäksi tehnyt silkasta numerotiedosta suhteellisen helposti saavutettavaa.

Raamatunkäännösten metaforia käsittelevässä tutkimuksessaan Kela (2013: 399–401) käyttää symmetriarikkeen käsitettä. Sillä tarkoitetaan tilannetta, jossa kaksi eriaikaista suomenosta poikkeaa huomattavasti toisistaan tai jossa kahdessa saman aikakauden erikielissä käännöksessä on päädytty huomattavan erilaiseen käännösratkaisuun. Havainto symmetriarikkeestä johtaa prosessiin, jossa kohtaa verrataan alkutekstiin, muihin käännöksiin ja kääntäjän huomautuksiin. Näiden perusteella päätellään, miten aika, kulttuurit ja ideologiat ovat vaikuttaneet käännösratkaisuun. Symmetriarikkeen ajatusta etäältä mukailien pyrin hallitsemaan Agricolan mittavaa ja heterogeenista tuotantoa määrittämällä ensin tyypillisen ja kiinnittämällä sitten huomiota epätavalliseen. Tutkin evankeliumiaineiston osuma osumalta, ja sitten otan koko tuotannosta tarkasteluun sellaiset käännösratkaisut, jotka joko eivät ole nykykielen valossa odotuksenmukaisia tai jotka eivät tunnu kuuluvan kääntäjän tavallisimpaan keinovalikoimaan. Rutiinien määrittelyssä nojaan paitsi omiin havaintoihini *pitää*-verbin ympärille rakentuneista konstruktioista, myös esimerkiksi Ikolan (1949) tutkimustuloksiin.

Suhtaudun epäilevästi siihen ajatukseen, että muodon muuttuminen vanhan kirjasuomen monin tavoin heterogeenisessä kontekstissa kovinkaan säännönmukaisesti viestisi merkityksen muutoksesta. Lingvistinen variaatio on tässä kielimuodossa usein enemmän tilastollista kuin kategorista. Vaikka yleisiä tendenssejä pystytään osoittamaan, morfosyntaktista variaatiota esiintyy myös täysin identtisissä konteksteissa. (Inaba & Blokland 2001;

De Smit 2010: 113–115; 2016: 196.) Vaikutelmani on, että kuten ortografiassa, Agricolan nimissä kulkevissa teksteissä on horjuvuutta ja sattumanvaraisuutta kaikilla kielen tasoilla.

3.1.2 *Se Wsi Testamenti ja sen lähtötekstit*

Agricolan Uusi testamentti ilmestyi 1548. Kääntäjä työskenteli sen parissa pitkään, aina Wittenbergin vuosistaan lähtien, jopa aikaisemmin. Painolupaa Agricola haki ensimmäisen kerran jo 1543, mutta erinäisistä syistä hanke toteutui vasta myöhemmin. Kuninkaan kirkollisministerille kirjoittamassaan anomuksessa Agricola kuvaa pitkälistä editointityötä vertaamalla sitä antiikin taruun: hän kertoo työskennelleensä käännöksen parissa kuin Sisyfos, joka manalassa joutui uudelleen ja uudelleen vierittämään saman kiven mäen laelle. (V. Tarkiainen & K. Tarkiainen 1985: 306–308.) Erityistä kärsivällisyyttä työ on vaatinutkin: Lutherin saksannos kehittyi koko ajan ja siitä otettiin uudistettuja painoksia. Pari vuotta aiemmin oli ensi kertaa ilmestynyt myös ruotsinkielinen kokoraamattu, Gustav Vasas Bibel (GVB), joka on epäilemättä pakottanut Agricolan jälleen kerran tarkastelemaan käännösratkaisujaan.

Uuden testamentin suomennos on Agricolan tärkein työ. Pidän evankeliumitekstiä hyvänä lähtökohtana tutkimukselleni siksi, että Agricola aloitti käännöstyön nuorena opiskelijana ja palasi siihen aina uudelleen hankittuaan jo huomattavan kokemuksen kääntäjänä ja teologina. Työtavat ja työtoverit vaihtuivat, mutta Uusi testamentti pysyi työn alla. Se on huolellinen ja käännösratkaisuiltaan suhteellisen yhtenäinen teksti.

Agricola ilmoittaa Uuden testamentin esipuheessa käyttäneensä useita lähdetekstejä rinnakkain. Tarkkojen lähteiden selvittäminen on jäänyt tutkimuksen tehtäväksi. Kreikan-kielisen alkutekstin lisäksi kääntäjän käytössä on ollut Lutherin saksannos, Erasmus Rotterdamilaisen latinankielinen käännös sekä ensimmäinen ruotsinkielinen Uusi testamentti vuodelta 1526 (Häkkinen 1994: 83). Itkonen-Kaila (1997: 97–105) huomauttaa, että Uuden testamentin alkua kääntäessään Agricola ei luultavasti vielä voinut hyödyntää työssään ruotsalaista kokoraamattua. Ikola (1949) tekee useimmat *pitää-skall*-vastaavuutta koskevat vertailunsa GVB:n ja suomennosten välillä, mikä on luonnollista, koska hänen tutkimuksensa keskiössä on Biblia 1642. Heinisen (2007: 271) mukaan NT oli eräiden reunahuomautusten perusteella varmasti Agricolan käytössä, mutta on huomattava, että myös GVB on ilmestynyt vuosia ennen Agricolan käännöstä. Tiivistetysti voidaan katsoa Agricolan hakeneen tukea Uuden testamentin käännöstyöhön kahdesta latinankielisestä (Erasmus ja *Vulgata*), kahdesta saksankielisestä (Septembertestament 1522 ja myöhempi kokoraamattu) ja kahdesta ruotsinkielisestä (1526 ja 1541) käännöksestä (Lehikoinen & Kiuru 1989: 13–15). Hjeltin (1909) mukaan saksankieliset alkutekstit ovat vuoden 1539 kokoraamatun sekä vuoden 1554 Uuden testamentin painos. Itkonen-Kailan (mts. 81–82) mukaan Agricolan pöydällä on todennäköisimmin käännöstyön loppuvaiheessa ollut vuoden 1541 laitos tai jokin sen jälkeinen editio. Eri lähtötekstien hyödyntäminen on osoitus vaivoja säästämättömästä työtavasta, jota alkutekstiin pohjautuvana mutta vaikutteille avoimena voidaan myös pitää modernina.

UT:n esipuheessa Agricola mainitsee ensimmäisenä ”Grekain” kielen. Heinisen (2007: 236) mukaan Agricola oli todistetusti opiskellut ainakin kreikan alkeet, mutta on epävarmaa, ylsikö kielitaito yksittäisiä sanoja pidemmälle. Itkonen-Kaila (1997: 64–70) esittää todisteita kreikankielisen tekstin vaikutuksesta, ja hän pitää sitä käännöstyön lähtökohtana, vaikka muunkieliset käännökset ovat ilmeisesti jatkuvasti olleet vertailukohtina. Latinankielisistä lähtöteksteistä Itkonen-Kaila (mts. 57) pitää Erasmusta ensisijaisena. Latinan merkitystä alleviivaa se, että se oli Agricolan ensimmäinen vieras kieli. Hän käytti sitä opinnoissaan jo Viipurin-vuosinaan.

Toiset lähtöteksteihin liittyvistä kysymyksistä ovat tutkimusaiheeni kannalta olennaisempia kuin toiset. Ennen kaikkea on huomattava, että vuoden 1526 ja vuoden 1541 Uuden testamentin ruotsinnokset poikkeavat huomattavasti toisistaan, ja GVB:n ruotsintajat näyttävät soveltaneen uusia periaatteita juuri tutkimiini kielenaineksiin. Sen sijaan kysymys Agricolan käytössä olleesta Lutherbibelistä ei ole yhtä kiinnostava tämän tutkimuksen kannalta, koska Lutherin modaaliverbien käyttö näyttää olevan paljolti jopa aivan uusimpien saksannosten mukaista.

The New Testament ilmestyi 1526. Käännöksen ensisijainen tehtävä oli valistaa papistoa. Se perustui enimmäkseen Lutheriin ja Erasmukseen. Koko Raamatun käännöstä jouduttiin Ruotsissakin odottamaan vuosia, ja sinä aikana Uusi testamentti koki merkittäviä muutoksia. Voidaan sanoa, että Kustaa Vaasan Raamattu 1541 ilmestyi kokonaan uudistuneen Uuden testamentin kera. Sen kääntäjät tukeutuivat tietoisesti Lutherin saksannokseen, joka heidän mukaansa oli latinankieliseen verrattuna ”paitsi kirikkaampi ja ymmärrettävämpi, myös lähempänä hepreankielistä alkutekstiä”. Muutokset koskivat ortografiaa, mutta eniten ruotsalaista proosatyylää kehittivät uudistukset, jotka kohdistuivat latinasta perittyihin lauseenvastikkeisiin, partisiippikonstruktioihin ja sanajärjestykseen. Tekstistä siivottiin tanskalaisuuksia, täsmennettiin murrepohjaa. (Lindqvist 1941.) Ruotsalaisen kokoraamatun alkutekstinä on vuoden 1539 saksalainen Raamattu (Heininen 1999: 16).

Lindqvist (1941: xxviii–xxix) nostaa erikseen esiin yhden tyypillisen lauseopillisen eron vuoden 1526 Uuden testamentin ja Kustaa Vaasan Raamatun välillä. Se koskee imperatiivia ja preesensin konjunktiiivia, jotka varhemmassa käännöksessä usein ilmaistiin upotetuina rakentein tai sivulauseella, esim. *J skolen elska edhra owener* (NT), mutta *Elsker idhra owener* (GVB). *Thet skall skee ath*-tyyppinen rakenne on sukua Erasmuksen *futurum est ut*-rakenteelle. Sen useimmat esiintymät saivat väistyä Kustaa Vaasan Raamatusta sellaisten kompaktimpien rakenteiden tieltä, joissa virkkeen sisältämä propositio nostettiin sivulauseesta päälauseeseen. Esimerkkilause on raamatunkohdasta Luuk. 1:20.

1526: *Och sy **thet skall skee ath** tw bliffuer måållööz /och skall intit kunna tala / in till then daghen thå thetta skeer*

1541: *Och sij, tu skalt warda måållös, och skalt intet kunna tala, in til then daghen tå thetta skeer*

Toinen tutkimuskohteeni kannalta merkittävä ero NT:n ja GVB:n välillä liittyy *varda*-apuverbin futuuris-nessiiviseen käyttöön. NT:ssä on kahdenlaisia *varda*-konstruktioita, joiden välillä näyttää olevan aspektiero. Partisiipin perfektiin liittyneenä *varda* tarkoittaa tekemistä, joka on tulevaisuuden tietyllä hetkellä saatettu päätökseen (*Therföre huad j sagt haffwen j mörkret / thet wardher hördt j liwset* Luuk. 12:3), kun taas *varda* + preesenspartisiippi ilmaisee tilannetta, jossa kuvattu, ajallisesti rajaamaton tila saavutetaan (*hwilkin som will lydha hans wilia effter / han wardher förnimmandes*⁵² om thenne lärdom är aff gudhi, Joh. 7:17). Rakenteet ovat samaa juurta kuin saksan *werden*-futuuri, ja ne ovat olleet yleisiä 1500-luvun bibliaruotsissa, mistä ne ovat levinneet myös muuhun vanhemman uusruotsin kirjakielen. (Wessén 1965: 126–127.) *Varda*-futuuri on yksi niistä rakenteista, joita ruotsalaisen kokoraamatun kääntäjät karsivat melko johdonmukaisesti. Tilalle tuli *skola*-apuverbi-ilmaus. *Varda*-futuuri kuitenkin tietoisesti säilytettiin paikoin, ja silloin se edusti vanhahtavaa, pompöösia tyyliä (Bergman 1991: 93). Aiheesta tulee täydentävästi puhe luvussa 3.3.2.1.2.

⁵² NT:ssä ja GVB:ssä ei oikeastaan käytetä *ä:n* ja *ö:n* pilkkuja, vaan *a:n* ja *o:n* yläpuolella on tavallisesti pikkuinen *e*.

Lutherin saksannos on ollut sekä Agricolan lähteenä että ruotsinnosten taustavaikuttajana. Luther suomensi Uuden testamentin ensimmäistä kertaa 1522. Laitosta alettiin kutsua nimellä *Septembertestament*, koska jo saman vuoden joulukuussa ilmestyi uusi laitos. Koko saksankielinen Raamattu ilmestyi vuonna 1534. Oman tutkimukseni kannalta kysymys Agricolan käyttämästä saksankielisestä editiosta ei ole kriittinen: Lutherbibelin Uusi testamentti ei kokenut samanlaista perustavanlaatuaista uudistusta kuin ruotsalainen vastineensa. Ortografia kehittyi, mutta tarkastelemani apuverbirakenteet näyttävät pysyvän laitoksesta toiseen pääosin samanlaisina.

Samoin kuin kreikan ja latinan vaikutusta Agricolan lauserakenteisiin on usein vaikeaa erottaa toisistaan, myös ruotsi ja saksa johtavat kääntäjän valintoja samaan suuntaan (Itkonen-Kaila 1997: 10–20). Tätä tarkoittanee Heininenkin (1999: 274–275) puhuessaan saksan ja ruotsin yhteydessä luterilaisista käännöksistä.

Agricolan Uuden testamentin jakeiden voi vain harvoin päätellä tulleen käännetyiksi yhdestä ja samasta lähteestä. Eri lähtötekstien piirteet tulevat vaihtelevasti esiin ja muodostavat mosaiikkimaisen kokonaisuuden. (Itkonen-Kaila 1997: 14.) Klassisten kielten vaikutus näkyy erityisesti verbien nominaalimuotojen käytössä, jossa suomi usein tarjoaa mahdollisuuden sekä synteettiseen että analyttiseen ilmaisumalliin. Analyttisen rakenteen, esim. sivulauseen, käyttöä edisti silloin ruotsin ja saksan vaikutus, kun taas kreikka ja latina suosivat synteettisiä muotoja, kuten lauseenvastikkeita. Muita kreikan ja latinan kielten piirteitä Agricolalla ovat esimerkiksi passiivin I. infinitiivin käyttö (*etten minä machdolinen ole **cutzutta** sinun lapses*), oppitekoinen monipersoonainen passiivi (*me **wiedheisimme** ’meidät vietäisiin’*), objektin poisjätto (*caiki Radhi etzi todhistusta JESVSTA watan...ia ei leuneet*), demonstratiivipronominien monikkomuodot (*Coska hen oli **näme** puhunut heille*) sekä joukko erilaisia sanajärjestyspiirteitä, kuten lauseen alkaminen predikaatilla tai kieltosanalla. (Mts. 23–46.) Passiivisen infinitiivin tapauksia on aineistossani runsaasti, mutta mikään Itkonen-Kailan esiin nostamista piirteistä ei suoranaisesti liity nesessiivirakenteen kreikan- ja latinankielisiin vastineisiin.

Klassiset kielet ovat vaikuttaneet voimakkaammin evankeliumeihin kuin kirjeisiin, jotka edustavatkin kokonaan erilaista tyyliä (Itkonen-Kaila 1997: 71–73). Kirjeiden kreikka ja latina on tiivistä ja vaikeatajuista, ja on ymmärrettävää, että niitä työstettäessä turvauduttiin mieluummin selittävään käännöstyyliin, josta tulikin luterilaiselle traditiolle tyypillinen (Heininen 2000).

Agricola oli monikielinen henkilö, eikä aina ole mahdollista sanoa, heijastuuko vaikkapa latinalainen rakenne hänen tekstissään siksi, että hänen sormensa olisi juuri hänen kyseistä kohtaa kääntäessään ollut Erasmusuksen kirjan rivin alla, onko vaikutus tullut vaikkapa Lutherin tekstin välityksellä vai ovatko kontaktissa olevat, hänen hyvin hallitsemansa ja päivittäin käyttämänsä kielet muodostaneet jonkinlaisen synteetin tai välittäjäkielen hänen mielessään. Itkonen-Kailan (1997: 12–14) käyttämä, Schmeidlerilta (1970: 366) omakuttu luonnehdinta ”mosaiikkimainen” viitanee ensin mainittuun vaihtoehtoon, sanasanaisen uskollisuuteen vaihtuville lähdeteksteille.

Vakuuttavimpia todisteita kreikan tai latinan (kuten luonnollisesti myös ruotsin tai saksan) suorasta vaikutuksesta Agricolan käännöksiin ovat mielestäni sanavalinnat. Esimerkiksi fraasi *kircaudhesta nin kircautehen* on ilman muuta käännös latinan ilmauksesta *a claritate in claritatem* tai aivan vastaavasta kreikankielisestä ilmauksesta, kun taas saksalainen vastine kuuluu *von einer klarheit zu der andern* ja ruotsalainen *jfrå then ena klarhetenne til then andra*. (Itkonen-Kaila 1997: 46–50.) Tällaiset käännösratkaisut ovat selitettävissä vain siten, että yksi lähdeteksteistä on kullakin hetkellä ollut suomentajan sananaisena mallina.

Tutkijat ovat nähneet paljon vaivaa selvittääkseen, mistä lähteestä jokin nimenomainen Agricolan ilmaus tai sana on peräisin. Se on tuottanut tutkimuskohteesta merkittävää filologistista tietoa, joka on edellytyksenä esimerkiksi käsillä olevalle tutkimukselle. Toisaalta kaikki yksittäiset käännösratkaisut eivät välttämättä tule selitetyiksi varmojakaan vastinkohtia vertailemalla. Kääntämisessä on kuitenkin myös luova puolensa. Ehkä on lupa ajatella, että ainakin sellaiset abstraktit ilmaisutarpeet, joihin tempus ja modaaliset ainekset vastaavat, olivat Agricolan kielikompetenssissa olemassa niiden tapauskohtaisista erikielisisistä ilmiöistä riippumatta. Kontaktieliopiollisuuden edellytyksenä on samuuden tunnistaminen lähtö- ja kohdekielen välillä. Vasta sen jälkeen kopioitumista voi tapahtua. (Ks. luku 2.3.1.) Monikielisellä henkilöllä lienee mielessään ”kognitiivisia karttoja”, joihin työstetään ja joissa säilytetään käännösvastaavuuksia. Niiden avulla tapahtuu erikielisten konstruktoiden samuuden tunnistaminen sekä erilaisuuden osittainen ohittaminen kommunikatiiviseen tavoitteeseen pääsemiseen tähtäävänä ongelmanratkaisuna.

3.1.3 Laskennallisia havaintoja evankeliumiaineistosta

Luvussa 3.1 määritellyssä evankeliumiaineistossa on 249 yksipersonaista, nesessiiviseksi tulkitsemaani *pitää* + infinitiivi -verbifraasia⁵³. Infinitiivin muoto on yhtä *ristinnaulittaa*-tapausta⁵⁴ lukuun ottamatta 3. infinitiivin instruktiivi. Passiivisia infinitiivejä on 65, suoria kysymyksiä 10.

Rakenteen subjektin muoto on melko selvästi yhteydessä sen sanaluokkaan ja samalla välillisesti sen referentin statukseen persoonana: kun subjektina on persoonapronomini, subjekti on genetiivimuotoinen 96 %:ssa tapauksista.⁵⁵ Yhdeksälle nominatiivisubjektiselle tapaukselle on vaikeaa löytää yhteistä nimittäjää. Genetiivi toteutuu subjektin sijana selvästi harvemmin (korkeintaan 30 %:ssa tapauksista) silloin, kun subjektina on jokin muu kuin persoonapronomini. Mukaan on laskettu myös 11 sellaista tapausta, joissa possessiivisuffiksin takia eroa nominatiivin ja genetiivin välillä on mahdotonta tehdä (*ia teiden Palcana pite oleman swren*). Joissakin tapauksissa possessiivisuffiksilla merkityn konstituentin lukukin jää piiloon: *Mutta ioca Totudhen tekepi / se tulepi Walkiudhen tyge / ette henen Tööns piteis näkymen*. Jälkitavujen pitkien vokaalien puutteellinen merkitseminen johtaa myös epävarmoihin partitiivitulkitointeihin (*Se cwlu ninquin syndi pideis tectemen / Senpäle ette Jumala wanhurskas olis*). Sellaisia varmasti genetiivisiksi tulkittavia subjekteja, jotka eivät ole persoonapronomineja, löytyy aineiston *pitää*-rakenteista 25. Näistä 17 on substantiiveja, demonstratiivipronomineja tai relatiivipronomineja, jotka viittaavat persoonalliseksi käsitettävään olentoon, ts. ihmiseen, ihmisryhmään, Jumalaan tai enkeliin. Jäljelle jääneistä tapauksista yksi muistuttaa muotonsa puolesta nykysuomalaista omistusrakennetta (*sinulla pite oleman wallan kymenen Caupungin ylitze*), ja kolme muutakin esittelee ennen mainitsemattoman kohteen, esim. *HERRA tahdocos / nin me sanoma ette Tulen pite*

⁵³ Esipuheiden ja reunahuomautusten *pitää*-tapaukset on jätetty tämän tarkastelun ulkopuolelle, vaikka ne kuuluvat kokonaisaineistoon, jota käsitellään luvussa 4.

⁵⁴ Luuk. 24:7

⁵⁵ *Pitää*-nesessiivirakenteen subjektina olevien persoonapronominien toteutuminen nominatiivimuotoisina koko Agricolan tuotannossa oman tietokantani mukaan: *Abckiria* ja Rukouskirja 9 %, kaikki evankeliumit 5 %, Apostolien teot 7 %, UT:n kirjeet ja Ilmestyskirja 1 %, Käsikirja, Messu ja Piina 6 %, Psalmi 0 %, Veisut ja Ne Profeetat 4 %

*Taiuahast alastuleman ia cadhottaman heidet ninquin Eliaski teki?*⁵⁶ Toisaalta subjekti näyttää hakeutuvan genetiiviin myös sellaisissa tapauksissa, joissa puhe on aiemmin lausuttujen ennustusten täyttymisestä. Tosin tällaisiksi tulkittavia on evankeliumiaineistossa vain neljä, esim. *Että sen teutetemen pideis / quin Prophetadhen cautta sanottu oli*.

Murteissa nesessiivirakenteen subjektin referentin status aloitteellisena persoonana vaikuttaa genetiivimerkintää edistävästi (Laitinen 1992: 263–269). Näyttää siltä, että vanhassa kirjasuomessa lauseen transitiivisuus ja agenttiivisuus saattavat kuitenkin rakenteen subjektin sijanvalinnan kannalta olla toissijaisia tekijöitä. Subjektin sanaluokka menee niiden edelle. Koska tekijät lankeavat käytännössä usein yhteen, on mahdollista, että vaikutus on kulkenut myös toiseen suuntaan: voimakas pyrkimys merkitä subjektina olevat persoonapronominit genetiivillä on saattanut vahvistaa agenttiivisten ja persoonallisten subjektien genetiivimerkintää yleensä. (De Smit 2010: 120.)

Subjekti- ja objekti-käsitteissä pitäytyminen saattaa antaa tutkimuskohteesta kapean kuvan. Transitiivi- ja intransitiivilauseen NP-konstituenttien syntaktinen käyttäytyminen edustaa nimittäin nykysuomessakin subjektille ja objektille ominaisten piirteiden jatkumoa. Epätyypillistä subjektia, jopa ei-subjektia, edustaa eksistentiaalilauseen subjekti (vrt. Hakkanen 1971; Helasvuo 1996: 349; Huumo & Helasvuo 2015: 22). De Smit (2015) on nähnyt kirjasuomen *pitää*-nesessiivirakenteen subjektin sijanmerkinnässä myös objektimaisia piirteitä. Agricolan aikaan systeemi oli vasta hahmottumassa, eikä subjektin käsite ollut ainkaan yksiselitteisempi.

Nyky-suomessa on merkkejä joustavasta intransitiivisuudesta (Creissels 2008: *fluid intransitivity*). Sillä tarkoitetaan ilmiötä, jossa intransitiivilauseen subjekti voi eräiden konstruktioiden osana tulla merkityksi kuin transitiivilauseen subjekti, mutta toisaalla taas kuten objekti. Objektimaisuus korostuu suomen eksistentiaalilauseissa, joissa kieltö, jaollisuus tai indefiniittisyys näkyy subjektin sijassa. De Smit (2016) osoittaa, että joustava intransitiivisuus on kirjasuomessa ollut nykysuomea marginaalisempaa, mikä tarkoittaa, että vanhoissa teksteissä intransitiiviverbin subjekti saa huomattavan usein transitiiviverbin subjektin kohtelun. Agricolalla on paljon tematiikaltaan eksistentiaalista muistuttavia lauseita, joissa monikollinen subjekti on nominatiivimuotoinen: *Teidän tykönän on aina waiwaiset*.⁵⁷ Lähimmäs joustavaa intransitiivisuutta tullaan kiellon tapauksessa. On myös havaittavissa, että objektinkaltainen merkitseminen on jonkin verran yleisempää omistusrakenteissa. Tämä saattaa olla seurausta käännösten lähtökielten ”have”-tyyppisten rakenteiden mallista, mutta toisaalta myös omistusrakenteen rooleista, joissa omistajaa ilmaiseva adverbiaali on tavallisesti inhimillinen ja omistettavaa ilmaiseva subjekti ajatuksellisesti omistamistoiminnan kohteena. (Vrt. Croft 2007: 54–55.)

Eksistentiaalilauseet hahmottuvat ylipäätään Agricolan teksteissä heikosti, eikä ole mahdollista esittää sellaisia kriteereitä, joiden avulla niiden määrä voitaisiin sanoa tarkasti. Konstruktio on idullaan: Agricolalta löytyy esimerkkejä sellaisista lauseista, joissa lauseenloppuinen partitiivisubjektisuus toteutuu ja jotka ohimennen esittelevät aiemmin mainitsemattoman entiteetin jatkamatta sen käsittelyä esimerkiksi seuraavassa lauseessa, mikä on eksistentiaalilauseiden käytölle tyypillistä (vrt. Helasvuo 1996: 352). Evankeliumiaineistossa on 23 lausetta, joissa nesessiivirakenteen infinitiivinä on *olla*. Selvästi habitivisia

⁵⁶ Ensimmäistä kertaa esitellyt entiteetit eivät aina Agricolan tekstissä ole indefiniittisiä siinä mielessä, kuin nykysuomen eksistentiaalilauseiden perusteella voisi kuvitella. Vaikka ne kyseisessä jakeessa esitellään uusina, ne ovat osa koko tekstin tutuksi tekemää todellisuutta, ja niistä tulee osa diskursssia, kun taas eksistentiaalilauseen subjekti jää nykysuomessa tyypillisesti yhdelle maininnalle (Helasvuo 1996: 352; de Smit 2016: 170–171).

⁵⁷ Tämä on yleinen viron kielen kanta, vrt. *Majas on alles veel mõned korterid* ’Talossa on jäljellä vielä muutamia asuntoja’. Myös virossa monikon partitiivisubjekti on kuitenkin mahdollinen tässä asemassa. Esim. mainittu Matteuksen evankeliumin (26:11) lause kuuluu *Vaeseid on teie juures ju alati*.

(*sinulla pite oleman wallan kymenen Caupungin ylitze*) niistä on kolme. 10 lauseessa on adverbiaalijäsenen (ks. seuraavan kappaleen esimerkit), mutta vain kerran subjekti on predikaatin jälkeisessä asemassa. Lauseista kahdeksan on tulkittava nominaalilauseiksi (*Senteden heiden pite oleman teiden Domarin*), ja kaksi edustaa tilalauseetta (*Quitengi Tyron ia Sidonin pite hokiambi oleman Domiolla / quin teille*), jossa on piirteitä sekä habitiivi- että nominaalilauseesta (Huumo & Helasvuo 2015: 30–34).

Ehdokkaat eksistentiaalilauseiksi löytyvät habitiivisten tai adverbiaalijäsenen sisältävien intransitiivilauseiden joukosta. Jos luovutaan siitä oletuksesta, että Agricolan teksteissä pitäisi olla nykysuomen tavoin eksistentiaalilauseita ympäristöstään erottuvina konstruktiona, lauseiden *Ja merckit pite oleman Auringos ia Cuus ia Tehdhis* (Luuk. 21:25) sekä *Tenepene pite sinun oleman minun cansani Paradisis* (Luuk. 23:43) välillä on oikeastaan aika pieni ero. Nykykielen näkökulmasta se liittyy subjektien määräisyyteen, mutta Agricolan teksteissä määräisyyskin voi määräytyä toisin (vrt. de Smit 2016: 170–171). Lähin tutkittavasta tekstistä itsestään nouseva selitys jälkimmäisen esimerkin genetiivisubjektisuudelle on se, että kyseessä on persoonapronomini.

Infinitiivin passiivisuus ei näytä Agricolalla vaikuttaneen subjektin sijanvalinnan peruseränteisiin – miksi vaikuttaisikaan, kun kerran tärkein subjektin sijanvalinnan kriteeri on subjektin sanaluokka – paitsi että ylipäätään passiivinen infinitiivi toteutuu harvoin persoonapronominien yhteydessä. Seitsemästä tapauksesta kaksi saa nominatiivisubjektin. Näistä toinen on *Ja sine Pilti pite cutzutaman sen Ylimeisen Propheta*, jossa puhuteltavan nimityksen sijoittuminen subjektin ja nesessiiviverbin väliin on saattanut vaikuttaa lauseen hahmotukseen. Kun subjekti on jokin muu kuin persoonapronomini, sen muoto on nominatiivi: vain kaksi *Ihmisen Poikaa* on genetiivissä. Kun infinitiivi on passiivinen, imperfekti- tai konditionaalimuotoinen *pitää* saa evankeliumiaineistossa persoonapronominin subjektikseen vain kahdesti (*että heiden pideis cunnioijtettaman Inhimisilde*).

Objektin sija saattaa kertoa nesessiivisen konstruktion kieliopillistumisen asteesta (luku 2.2.5.4). Agricola on objektin sijanmerkinnässä huomattavan johdonmukainen: myönteisen normaalilauseen kokonaisobjektin sija on yksiköllisillä substantiiveilla *n*-sija.⁵⁸ Vaikka käytäntö on oppositiossa nyky-yleiskielen kanssa, se on myös läntisissä murteissa käypää kieltä (Laitinen 1992: 74). Tästä näkökulmasta sitä voidaan pitää 3. infinitiivin ohella nesessiivirakennetta koskevana kirjasuomen murrepiirteenä. Joskus possessiivisuffiksi estää näkemästä nominatiivin ja akkusatiivin eroa (*Mine leheten minun Engelin sinun Caswos eten / ionga pite walmistaman sinun Ties sinun edhelles*), mutta koska yksiköllisiä nominatiiviobjekteja ei yksinkertaisesti ole, niitä ei ole syytä olettaa monitulkintaisissa tapauksissa. Akkusatiivimerkintä on käytäntönä myös sellaisissa lauseissa, joihin tästä syystä tulee kaksi *n*-pääteistä nominijäsentä (*Ja ette heiden pideis andaman wffrin*). Näyttää jopa siltä, että jos Agricola halusi selvyyden vuoksi korostaa subjektin ja objektin eroa, hän saattoi korottaa nimenomaan subjektin statusta jättämällä sen nominatiiviin: *Mutta me lwlīma henen oleuan sen / ioca Israelin piti lunastaman* (vrt. *jonka piti lunastaman Israel*).

Koska *pitää* on kieliopillistunut niiden konstruktioiden osana, joihin se on kieliopillistumiskehityksensä eri vaiheiden aikana osallistunut, on syytä tarkastella erikseen kaikkia niitä verbin tempus- ja modusmuotoja, jotka edustuvat aineistossa. Niitä ovat *pitää*, *ei pidä*, *piti*, *ei pitänyt*, *pitäisi* ja *ei pitäisi*. Esiintymät jakautuvat aineistossa taulukon 1 osoittamalla tavalla.

⁵⁸ Tästä on Luukkaan evankeliumin aineistossa yksi ainokainen varma poikkeus: (*Ja mine sādhen teille Waldakunnan*) *ette teiden pite sömen ia ioman minun Peuteni päle / minun Waldakunnasani / ia istuman Istuimella / ia domitzeman Caxitoistakymende Israelin sucukunda* [A-II-233-[Lk-22:30]]. Tämä liittyyneeseen, että objektina on numeraali. Myös partitiiviobjekti olisi tässä asemassa luonteva.

Taulukko 1: Nesessiivisen *pitää*-verbin toteutuminen evankeliumiaineistossa

<i>pitää/ei pidä</i>	119 (109/10)
<i>piti/ei pitänyt</i>	87 (76/11)
<i>pitäisi/ei pitäisi</i>	43 (35/8)

Taulukko 2 osoittaa, että *pitää*-verbin preesensmuodot näyttävät olevan tavallisempia päälauseissa, kun taas imperfekti- ja konditionaalimuodot kuuluvat tyypillisesti sivulauseisiin, joissa ne kattavat puolet aineistosta.

Taulukko 2: Evankeliumiaineiston *pitää*: pää- ja sivulausejakauma

	PL	SL
<i>pitää/ei pidä</i>	84	35
<i>piti/ei pitänyt</i>	11	76
<i>pitäisi/ei pitäisi</i>	7	36

Esittämäni evankeliumiaineistoa koskevat laskelmat antavat vain niukasti tietoa *pitää*-konstruktioiden toteutumisesta, koska niistä puuttuu semanttinen ulottuvuus. Silti ne tavalla tai toisella ilmentävät suurinta osaa siitä morfosyntaktisesta vaihtelusta, joka on koko Agricolan tuotannon *pitää*-konstruktiolle ominainen (poikkeuksista ks. luku 4.5). Siksi katson evankeliumiaineiston riittävän edustavaksi keskeisten ilmaustyyppien määrittämiseen ja käänösvaikutuksen tutkimiseen.

3.2 Tekstille tyypillisiä muodon ja merkityksen yhdistelmiä

Tämän luvun tarkoituksena on selvittää, millaisia merkityksiä *pitää*-verbin sisältävillä rakenteilla Agricolan Luukkaan evankeliumissa ilmaistaan. Aineistoni *pitää*-konstruktioiden jakaminen selvärajaisiin luokkiin merkityksen perusteella ei ole mielekäästä, koska yksikään ilmauksista ei ole täysin yksiselitteinen.⁵⁹ Toki jokin modaali- tai tempuspiirre nousee usein tulkinnassa muiden yläpuolelle – yksi lauseista on selvästi direktiivi, toinen melko varmasti määriteltävissä futuuriksi – mutta myös muita TAM-dimension merkitysaineiksia, kuten evidentialista sävyä, on tavallisesti aina läsnä. Voisi puhua merkitysten kimpusta, jossa jokin piirre saattaa korostua muiden kustannuksella. Merkityksen tulkinnassa olen toisinaan käyttänyt apuna Uuden kirkkoraamatun kantaa⁶⁰. Useimmiten tarvittavat vihjeet kuitenkin sisältyvät kontekstiin. Tekstin kertovissa osioissa lukija on yleensä selvillä siitä, mikä on kuvatun tapahtuman suhde todellisuuteen, esimerkiksi onko se jo reaalistunut vai onko se olemassa vain puhujan aikomuksena. Lauseympäristö sisältää myös suoranaisia lukuohjeita: esimerkiksi fraasi *kirjoitettu on* viittaa ennustusten toteutumiseen joko nyt tai

⁵⁹ Se olisi myös omaksumani teorianäkemyksen vastaista. Monimerkityksisyys on kieliopillistumistaivalta tekevien kielenainesten ominaisuus, jota tutkijan ei ole syytä laputtamisinnossaan latistaa. Synkronisessa katsannossa modaalimerkitysten päällekkäisyys reaalistuu esimerkiksi sumeina joukkoina (vrt. Coates 1983).

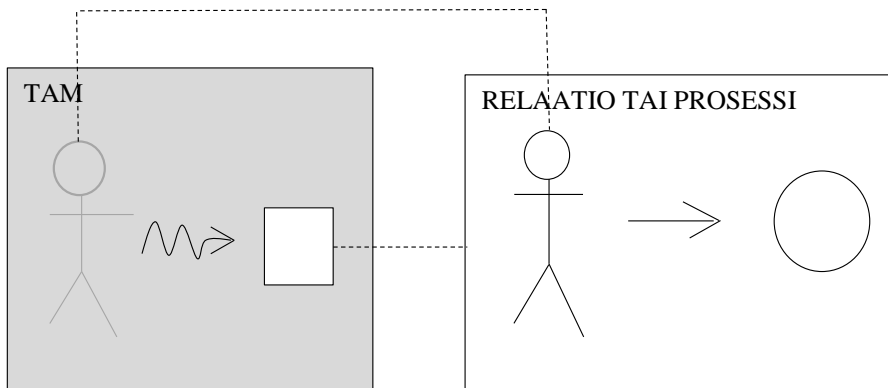
⁶⁰ Uudella kirkkoraamatulla tarkoitin säännönmukaisesti vuoden 1992 suomennosta.

ajassa aikaisemmin, kun taas *minä sanon teille* usein tarkoittaa sitä, että puhujalla on asemansa edellyttämä valtuutus esittää jussiivinen määräys, tulevaisuuden ennustus tai niiden kombinaatio.

Sen sijaan, että pyrkisin lokeroimaan aineistoni lause lauseelta (pitkälti omiin tulkitoihini perustuviin) semanttisiin luokkiin tai varsinkaan esittämään niitä koskevia laskelmia, keskityn seuraavissa luvuissa kuvailemaan niitä modaalisia merkityspiirteitä, joita *pitää*-aineistosta nousee esiin.

Nesessiivisen lauseen semantiikka on kaksitasoinen (ks. kuvio 4 luvussa 2.2.4). Siihen sisältyy modaalinen ja propositionaalinen aines. Modaalinen taso on se tausta, jota vasten tapahtumakokonaisuus saa tapauskohtaisen merkityksensä. Yhdessä tempuksen kanssa se rakentaa tilan ja ankkuroi lauseen puhujan käsitteellistämään todellisuuteen. Kuvio 9 selvittää, mitä kuvion 4 osaa tarkoitan puhuessani tutkimieni ilmausten TAM-asemoinnista. Mustilla hahmoilla on reaalin vastineensa lauseen ilmiössä.

Kuvio 9. Ilmausten nesessiiviainesta edustava osa tapahtumaskeemassa (harmaana)

Kaksitasoisuus on haaste konstruktiokieliopin mukaiselle esitystavalle, joka käsittelee konstruktioita yksikköinä ja jossa kaikki niitä koskeva informaatio kootaan yhdelle esityksen tasolle. Lauseen CxG-teorian mukainen semanttinen kehys liitetään tavallisesti sen finiittiverbiin. Tilanteessa, jossa lauseessa on kaksi verbiä, nimittäin vähintään osan semanttista ilmaisuvoimaansa menettänyt mutta finiittimuotoinen modaalinen apuverbi (*pitää*) ja täysi leksikaalinen verbi, joka on infinitiivimuotoinen, on otettava kantaa siihen, kumpi on ilmauksen semanttinen ydin. Käsitteeni mukaan yksiselitteistä vastausta ei ole. Mitä pidemmälle kieliopillistuminen etenee, sitä enemmän lauseen semanttinen sisältö jää infinitiivin varaan. Direktiiviä ilmaiseva *pitää* on helpompi nähdä konstruktion semanttisena ytimenä kuin futuurinen *pitää*, joka funktionensa puolesta vertautuu esimerkiksi kieliopilliseen imperfektin päätteeseen. Sen tuskin missään oloissa katsottaisiin edustavan lausekonstruktion semanttista kehystä. Esiintymäkonstruktioidensa kannalta lauseen TAM-asemointi heijastelee kieliopillistumisjatkumoa, jonka edetessä rakenteessa esiintyvän infinitiivin semanttinen rooli kasvaa.

Aineistoa koskevilla laskelmissa kävi ilmi, että *pitäisi* esiintyy keskimääräistä todennäköisemmin sivulauseessa. Tämä viittaa siihen, että agricolalaiset *pitää*-konstruktiot hahmottuvat myös lauseopillisesta asemastaan käsin. Tämä on yksi osoitus siitä, että ne saavat viime kädessä merkityksensä siitä konstruktiosta, joiden osia ovat.

Erityisesti nostan seuraavissa luvuissa esiin sellaisia tapauksia, joissa kaksi vaihtoehtoista tulkintaa tuntuu yhtä aikaa olevan läsnä ja jotka ovat saattaneet käytännössä toimia väliportaina siirryttäessä merkityksestä toiseen.

Viittaukset aineslähteisiin on paikannettu käyttäen Kotimaisten kielten keskuksen Vanhan kirjasuomen korpuksen omaa merkintätapaa, jota koskeva selvitys on tämän teoksen liitteenä 1. Turun yliopiston omistamaa Mikael Agricolan teosten morfosyntaktista tietokantaa (AMT) on soveltuvin osin käytetty vertailuihin ja laskelmien tarkistamiseen, kuten koko työssä.

3.2.1 Preesensmuotoinen *pitää*

Evankeliumiaineiston *pitää* ja *ei pidä* TAM-asemoivat lauseensa seitsemällä eri tavalla⁶¹:

Praktista välttämättömyyttä edustavissa lauseissa olosuhteet ja asiointila edellyttävät subjektin referentiltä propositiossa ilmaistua toimintaa tapahtuman riittävien ehtojen tai määrärajan täytyttyä (1) tai tiettyyn tulokseen pääsemiseksi (2).

(1) *Mine ostin Maancartanon / ia pite menemen site catzoman* [A-II-212-[Lk-14:18]]⁶²

(2) *Mutta nori wijna pite pandaman wsijn Leilijn / nin he molemat ouat tal-
lella.* [A-II-179-[Lk-5:38]]

Kun patientti halutaan nostaa ilmauksessa etualalle, kuten esimerkissä 2, kirjasuomi passiivistaa nesessiivirakenteen infinitiiviin. 3. infinitiivillä on molemmat pääluokat, ja kääntäminen esimerkiksi latinan mallin mukaisista passiivisista rakenteista on ollut ongelmantonta. Koska 1. infinitiivillä ei nykykielessä ole passiivia, ilmaus on järjestettävä toisin: *Eikä kukaan laske uutta viiniä vanhoihin leileihin* (Uusi kirkkoraamattu). Käytännössä tämä tutkimieni konstruktioiden osalta tarkoittaa sitä, että asemassa, jossa voi olla agentti, voi passiivisen infinitiivin tapauksessa olla myös patientti.

Välttämättömyys perustuu toimijan sisäisiin syihin, hänen omiin ominaisuuksiinsa tai toiminnan tarkoituksenmukaisuuteen. Kynnyksenä seuraavana esittelemani TAM-aseointiin toimivat lauseet, joissa on samanaikaisesti läsnä sekä praktinen tarkoituksenmukaisuus tavoitteeseen pääsemiseksi että auktoriteetilta saatava toimintaohje:

(3) *Mestari / mite minun pite tekemen ette mine ijancaikisen Elemen perisin?*
[A-II-198-[Lk-10:25]]

⁶¹ Vaikka eri TAM-aseointia edustavien lauseiden määrät eivät mielestäni ole oleellista tietoa ja vaikka yksittäisen lauseen kuuluminen tähän tai tuohon luokkaan on ennen kaikkea oma ratkaisuni, ilmoitan luvut täydellisyysden vuoksi tässä, jotta lukija saisi kuvan siitä, millaista otosta tapauksista esiin ottamani poikkeukselliset tai epätyypilliset esimerkit edustavat: *pitää/ei pidä* -tapauksista siis PRAKT 16, DIR 6, JUSS 6, LAKI 10, FUT 75, FIN 3, VOL3.

⁶² Esimerkki 1 sisältää Agricolalle tyypillisen ratkaisun, jossa konstituutti jää toistamatta, vaikka se muotonsa puolesta vaatisi toistoa. Virke on mahdollisesti hahmotettavissa myös siten, että sen jälkimmäinen osa on subjektiton, vaikka nykykielen näkökulmasta 3. infinitiivi ei kuulu geneerisesti käytettyyn nesessiivirakenteeseen. Muutaman samanlaisen, kiistatta subjektittomaksi tulkittavan rakenteen löytää kuitenkin Ruuskikirjan kalenteriosasta (luku 4.2.1).

Direktiiveihin liittyvään asemointiin kuuluvat puhuva auktoriteetti ja sellainen vaikutuspyrkimysten kohde, joka on kuulija ja jolla on riittävästi omaa tahtoa, jotta manipulaa-tiota kannattaa häneen kohdistaa. Direktiivi esittää asiointilan puhujan tahdon mukaiseksi. Ilmaus ei sisällä tietoa siitä, mitä itsessään motivoivaa subjektin referentti voi saavuttaa seuraamalla toimintaohjetta. Jotta proposition kuvaama asiointila kävisi toteen, kuulijan täytyy alistua puhujan tahtoon. Direktiivit kohdistuvat puhuteltavaan (ISK: § 1645), ja ne ovat imperatiivimuoduksen paralleleja:

(4) *Ja sinun Emendes Elizabet synnyttepi sinulle poiijan / ionga nimen sinun pite cutzuman Johannes* / [A-II-162-[Lk-1:13]]

Pidän direktiivejä praktisen modaalisuuden erikoistapauksena, tilanteen motivoimana tulkintana, jossa tiettyjen olosuhteiden vallitessa proposition ilmaistun toiminnan tarkoituksenmukaisuus johtuu puhujan auktoriteettiasemasta kuulijaan nähden ja hänen tähän kohdistamastaan vaikutuspyrkimyksestä. Käytännön tilanne, erityisesti sen osanottajavai-likko, viime kädessä määrittää, millainen direktiivi välttämättömyyden ilmauksesta voi tulla (vrt. Mauri & Sansö 2011: 3516–3518). Toisaalta käsittelemissäni teksteissä *pitää*-verbillä ilmaistu välttämättömyys on huomattavan usein jo lähtökohtaisesti toisen käden tietoa ja esimerkiksi imperatiivissa esitetyn ”alkuperäisen” määräyksen referointia.

Edellisen esimerkin direktiivi on toimintaohje, joka tulee suoraan Jumalalta Elisabethin puolisolle Sakariaalle. Muutamaa jaetta myöhemmin, jakeessa mainitun lapsen jo synnytyä, Elisabeth välittää saman ohjeen eteenpäin sanomalla

(5) *Eiswingan / waan hen pite cutzuttaman Johannes*. [A-II-165-[Lk-1:60]]

Direktiivistä on tullut yhteisön asia, ja priorisoitua toimintaa ilmaiseva infinitiivi on passiivissa. Samalla on siirrytty seuraavalle näyttämölle.

ISK (§ 1666) tarkoittaa jussiivilla verbinmuotoa *ottakoon, ottakoot*. Tässä käytän sanaa semanttisessa tarkoituksessa. **Jussiiviasemointia** edustaa direktiivi, jonka auktoriteetti kohdistaa puhetilanteesta puuttuvaan kolmanteen persoonaan tai kokonaiseen asiointilaan:

(6) *Mutta mine sanon teille / Ettei yxiken nijste Miehiste quin cutzuttin / pide maistaman minun Ectolistan*. [A-II-212-[Lk-14:24]]

Esimerkin 6 puhuja määrittelee rajatun ihmisryhmän, mutta korostaa samalla, että määräys koskee ryhmän jäsenistä jokaista erikseen. Yhteys futuuriin on läheinen, ja puhdas futuuritulkinta olisi kuulijan kannalta pelkästään näkökulman vaihdos. Samalla kun puhuja mää-rää, hän ennustaa: ”tulette näkemään tämän, sanokaa minun sanoneen”.

Jussiiviesimerkissä 7 *että*-sivulause määrittää päälauseessa mainittua puheaktiverbiä. Kyse ei ole neutraalista ’sanomisesta’ vaan ’käskemisestä’, ja *pitää* asemoi kuvatun tilan todellisuuteen nähden pakotettuna tai väistämättömänä. Määräys kohdistuu genetiivillä merkityn subjektin referenttiin (*tuli*) vain muodollisesti. Todellisuudessa määräys kohdis-tuu siihen kokonaiseen visioon, jota sivulause edustaa.

(7) *HERRA tahdocos / nin me sanoma ette Tulen pite Taiuahast alastuleman ia cadhottaman heidet ninquin Eliaski teki?* [A-II-196-[Lk-9:54]]

Lakiasemointi välittää yhteisön normeja ja määräyksiä, usein sukupolvesta toiseen:

(8) *Caiki miehenpoli / ioca ensin auapi Eitins cohhdun / pite cutzuttaman HERRALLE pyhexi.* [A-II-167-[Lk-2:23]]

Ilmauksessa korostuu *pitää*-verbin luonne toisen käden tiedon välittäjänä. Se on referoitu direktiivi tai jussiivi. Laki, joka on kerran ilmoitettu Moosekselle, uudelleen sanallistettu Jeesuksen suulla Uudessa testamentissa, kirjattu pyhiin pergamentteihin, koottu kirjaksi, käännetty suomeksi ja präntätty Tukholmassa, saarnataan lopuksi mökin mummulle suomalaisen kirkon saarnastuolista. Määräyksen antaja on etäinen ja abstrakti, sen ilmoittama velvoite vaikuttaa kuulijan elämään vain välillisesti. Viesti välittää toisen, esikuvallisen kulttuurin erityispiirteitä.

Futuuriasemojana *pitää*-verbi esittää asiointilan tulevaisuudessa subjektin tahdosta riippumatta toteutuvana. Se on omaperäinen, performatiivinen ennustus, johon Agricolan kielessä aina liittyy deonttinen perusvire: kyse on Jumalan määräysten ja profetioiden toteutumisesta:

(9) *Sille ne ouat Costo peiuet / ette caiki teutettemen pite quin kirjoitetudh ouat.* [A-II-230-[Lk-21:22]]

Pitää-futuuri on luonteenomainen Agricolan teksteille, ja sitä on syystä pidetty epäsuomalaisena. Epäsuomalaisuus tarkoittaa kieliopillistumisen näkökulmasta sitä, että jos rakenteen kehitystä tarkastellaan puhtaasti yksikielisestä näkökulmasta, kieliopillistumispolussa on katkos. Koska kieliopillistumisen tapahtumapaikkana on konstruktio, *pitää*-futuurin on täytynyt syntyä siten, että ensimmäisessä vaiheessa konstruktion sisäisiin sääntöihin on kohdistunut vieraan kielen mallin mukainen muutospaine. Analogian laukaissut kontaktivaikutus on fennistiikassa vahvasti tiedostettu, mutta sen mekanismista on kirjoitettu vain vähän.

Universaalien kieliopillistumispolkujen kannalta *skola*-futuuri kopioidun *pitää*-futuurin aikomuseräisyyteen (ks. Heine 1995: 124; ks. myös Dahl 1985: 105–107 ja Hilpert 2008: 131) liittyy ongelma. *Pitää*-verbin aikomusfunktio toteutuu nykykielessä täydellisenä vain menneessä ajassa. Preesensissä siihen liittyy rajoituksia. On mahdollista kuvitella 1. persoonan lausuma, jossa nesessiivinen *pitää*-lause voi kurottua kohti intention tai futuurin merkitystä (*Meidän pitää tarttua toimeen*), mutta toinen asia on, onko intention merkitystä havaittavissa Agricolan kielessä, voiko intentio toteutua 3. infinitiivin sisältävässä konstruktiossa ja onko intention merkitys ylipäätään laajennettavissa ensimmäisen persoonan lisäksi muihin persooniin.

On mahdollista, että mainitsemani katkos kieliopillistumispolussa liittyy *pitää*-futuurin kohdalla juuri aikomukseen. Agricolan *pitää*-futuuriilla merkityksille ilmauksille on nimittäin tyypillistä se, että niissä harvoin edes on intentionaalista subjektia: tyypillisiä referenttejä ovat luonnon objektit (*meri, vuori*), kollektiiviset ihmisryhmät (*te, jotka nyt itkette*), yhteisöt (*Kapernaum*) tai abstraktinen tai metaforana käytetty substantiivi (*veri, loppu, itku ja hammasten kiristys*). Jos joku jotakin aikookin, *pitää* mieluummin torjuu 3.-persoonaisen subjektipersoonan aikomuksen kuin antaa sille kielellisen ilmauksen:

(10) *Sille ioca Hengens tedhelle pite tachtu / henen pite sen cadottaman.* [A-II-193-[Lk-9:24]]

Futuurisina pitämistäni Luukkaan evankeliumin jakeista vain kahden *Ihmisen Poikaa* koskevan voi mahdollisesti muiden merkitystensä ohella katsoa kantavan intention merkitystä. Molemmat ovat Jeesuksen lausumia, ts. hän puhuu itsestään kolmannessa persoonassa. Esimerkissä 12 sekä objekti- että subjektijäsen ovat *n*-päätteisessä sijassa, mikä on melko

tavallista Agricolan teksteissä. Oikea jäsenitys selviää rinnakkaisteksteihin vertaamalla: molempien lauseiden subjekti on *Ihmisen Poika*.

(11) *Mutta cukaikenens minua häpie ia minun sanoiani / Site mös Inhimisen Poian pite häpiemen* [A-II-193-[Lk-9:26]]

(12) *Jocainen quin minun tunnusta Inhimisten edes / Sen mös Inhimisen Poian pite tunnustaman Jumalan Engeliten edes* [A-II-204-[Lk-12:8]]

Uuden kirkkoraamatun kanta edellisiin tapauksiin viittaa kuin viittaakin futuuriin: *on häpeävä, on tunnustava*.

Vieraan kielen malli ei tarkoita, ettei Agricolan *pitää*-futuuriin olisi oma sisäinenkin logiikkansa. Kontaktikieliopillistuminen on hienovaraista, ja *pitää*-nesessiivin monikerroksinen semantiikka on ollut potentiaalinen lähtökohta uusille abstrakteille merkityksille. Futuuri suhteutuu tässä kappaleessa esitettyihin muihin TAM-asemointeihin siten, että se voidaan nähdä jussiivin referointina: puhuja vetoaa aiemmin esitettyihin jumalallisiin määräyksiin tai profetallisiin ennustuksiin ja esittää ne tulevaisuudessa toteutuviksi. Deonttinen pakko häipyä taka-alalle lopun aikojen kontekstissa, joka on luultavasti ollut keskiaikaisen ihmisen maailmankuvassa mitä reaalisiin fakta. Modaliteetit heijastelevat nykyisestä poikkeavaa maailmankuvaa, jossa yksilön intentiot ovat epäolennaisia jumalallisen tahdon rinnalla.

Kielenmuutoksen mekanismeihin kuuluvissa pragmaattisissa implikatuureissa (ks. luku 2.1.1.2) voi olla kysymys myös puhujan omaksumasta tietoisesta strategiasta. Hän saattaa ”kutsua” esiin piilomerkityksiä, jotka sitten vahvistuvat ja tulevat osaksi kielellisen aineksen perusmerkitystä. (Traugott 2003: 634–636.) Ensimmäisillä raamatunsuomentajilla ei liene ainakaan ollut mitään sitä vastaan, että deonttinen välttämättömyys (Jumalan määräykset) saivat futuurisen lisämerkityksen tai että vanhatestamentilliset ennustukset saavat määräyksen sisällön. Monitulkintaisuus on palvellut tekstin tarkoitusta fatalistisen maailmankuvan välittäjänä.

Intention osittainen puuttuminen *pitää*-futuuriin paletista ei kuitenkaan tule kokonaan selitettyksi tältä pohjalta, vaan konstruktio tulee asettaa rinnakkain vastaavien imperfekti-muotoisten tapausten kanssa. Näin tehdäänkin kappaleessa 3.2.2.

Seuraavissa lauseissa *pitää*-verbillä asemoitu TAM-merkitys on **fiinaalinen**:

(13) *Ja hen edheskeupi henen edhellens Elian Hengen ia Auwun cansa / ette henen kiendemem pite Iseden sydhemet Lasteins tyge / ia ne tottelemattomat hurskasten toimen tyge / ia walmistaman Herralle teudhelisen Canssan.* [A-II-162-[Lk-1:17]]

(14) *Senteden sis ette teiden pite tietemen / ette Inhimisen Poialla on walda maan päle syndi andexianda* [A-II-178-[Lk-5:24]]

(15) *Waan mine rucolin sinun edestens / ettei sinun Wskos puuttuman pide.* [A-II-233-[Lk-22:32]]

Fiinaalinen TAM-asemointi toteutuu *että*-lauseissa. *Pitää*-verbillä ei ole vastaavaa käyttöä nykysuomessa. Nykykielen kannalta kyse on merkityssisällöistä, joita ilmaistaan kielessä monella eri tavalla. Kyseessä on laajasti ymmärretty tarkoituksen merkitys, jolla identifioidaan mahdollisista tulevista tapahtumakuluista se, jota pidetään tavoiteltavana. Saman merkityksen voisi nykykielen mukaisesti välittää fiinaalisella lauseenvastikkeella eli 1. infinitiivin pidempää muotoa käyttämällä (esimerkki 13: vrt. *kääntääkseen isien sydämet*). Muita mahdollisuuksia olisivat *jotta*-lause (esimerkki 14: vrt. *jotta te tietäisitte*), tai

konditionaalilla (esimerkki 15: vrt. *ettei uskosi olisi puutteellinen* tms.) tai usein jopa pelkäästään 3. infinitiivin illatiivia käyttämällä (esimerkki 13: vrt. *hän tulee valmistamaan Herralle täydellisen kansan*).

Aiemmin sanottuun viittaaminen on merkityspiirteenä mukana sekä futuurisessa että lakiasemoinnissa, joissa molemmissa välitetään toisen käden direktiivejä ja jussiivejä. Se on läheistä sukua myös finaalisille ilmauksille, joissa yksi mahdollinen kehityskulku esitetään toiminnan tavoitteena. Niinpä esimerkissä 15 *rukoilla* voidaan tulkita joko tiettyyn tavoitteeseen tähtäävän toiveen kielellistymäksi tai kommunikaatio-/puheaktiverbiksi, jolloin puhujan tulkittaisiin referoivan rukouksensa sisällön.

Luvussa 2.1.1.1 esittelin lyhyesti Portnerin (2009) modaalisuuden ja sen lajien määrittelym. Priorisoiva modaalisuus käsitti deonttisen manipulaation lisäksi ilmauksia, jotka asettavat yhden asiointilan muita toivottavammaksi toimijan tahdon tai tarkoituksenmukaisuuden näkökulmasta. Tahdon ilmaukset kuuluvat tässä katsannossa deonttisten kanssa samaan kategoriaan. Esimerkki (16) edustaa tarkastelussani harvalukuista mutta selvästi erotuvaa **volitionaalista** asemointia, joka toteutuu päälauseen *tahtoa*-verbiä määrittävässä *että*-lauseessa. Esimerkkilauseen nykykielinen vastine tuskin sisältäisi *pitää*-verbiä, ja lause kuuluukin vanhalle kirjasuomelle tyypillisiin toisteisiin ilmauksiin, joista kirjoitetaan enemmän luvussa 3.2.4.

(16) *Ja ninquin te tahdotta ette Inhimisten pite teiden tekemen / nin tehkette te mös heille samalmoto.* [A-II-181-[Lk-6:31]]

Luvussa 2.2.5.1 vertasin *pitää*-verbiä Karttusen (1971) ja Flintin (1980) tutkimuksissaan käsittelemiin mahdollisuuden ja riittävyden verbeihin. Agricolankaan *pitää* ei ole modaalisella asteikolla kiinnittynyt pelkäästään välttämättömyyden ääripäähän. Se voi yhtä lailla ilmaista lupaa. Deonttisen velvoituksen lähde on evankeliumitekstissä melkein aina Jumala, joko suoraan tai epäsuorasti, ja Jumalan läsnäolo lyö leiman kaikkiin modaali-ilmauksiin siten, että myös pitäminen on tässä kontekstissa usein luvan saamista.⁶³ Tarkastellaan seuraavaa jaetta:

(17) *(Ja mine sädhen teille Waldakunnan) ette teiden pite sömen ia ioman minun Peuteni päle / minun Waldakunnasani / ia istuman Istuimella* [A-II-233-[Lk-22:30]]

Kyseessä on jussiivinen, kokonaista asiointilaa koskeva määräys – ja samalla ennustus: tulee vielä sellainen tilanne, sellainen valtakunta, jossa kaikki kuvatut asiat toteutuvat. Jos asiaa katsotaan toisesta suunnasta ja pohditaan, mitä määräys tarkoittaa kuulijoiden kannalta, se on heille lupaus, mahdollisuus. Uudessa kirkkoraamatussa juuri tämä näkökulma on kielennetty: *Te saatte minun valtakunnassani syödä ja juoda minun pöydässäni, ja te istutte valtaistuimilla.* Mahdollisuustulkinta voi toteutua myös käytännössä TAM-asemointina:

⁶³ Joskus mietin, olisiko Agricola voinut käyttää jotain muuta modaalista tai nesessiivistä verbiä *pitää*-verbin tilalla ja olisiko millään muulla yksittäisellä kielenaineuksella ollut edellytykset täyttää edes likimain sitä merkitystehtävää, jonka *pitää* vanhassa kirjasuomessa sai. Jos joku pitäisi valita, ehdokkaani olisi *saada*, nesessiivisen välttämättömyyden asteikon toisen ääripään, luvan, verbi, jonka käyttö *pitää*-verbin asemesta olisi useissa tapauksissa ollut lähinnä näkökulman vaihdos: ”*Tänä iltana sinun pitää oleman/sinä saat olla minun kanssani paratiisissa.*” Kirjaviron eräissä teksteissä *saama* onkin huolehtinut suurelta osin niistä futuurin ilmaisutehtävistä, joita suomessa on kantanut *pitää*. Tämä luultavasti liittyy siihen, että viron kieleen vaikutti vahvemmin saksa ja *werden*, kun taas suomi oli ruotsin *skola*-verbin vahvassa sädetyksessä.

(18) *Kelle sis minun pite temen Sughun Inhimiset wertauttaman?* [A-II-185-
[Lk-7:31]]

Esimerkissä 18 käytössä olevat mahdollisuudet asettavat ne rajat, joiden puitteissa infinitiivin ilmaisema toiminta on suoritettava, ja kysymyksellä kartoitetaan juuri näitä rajoja.

Se, että modaalinen verbi voi ilmaista sekä mahdollisuutta että välttämättömyyttä, ei ole poikkeuksellista. Esimerkiksi *saada* on tällainen verbi (Kangasniemi 1992: 321–323). Lausumalla *Saat siivota jälkesi* auktoriteettiasemassa oleva puhuja herättelee kuulijan mielessä valmiina olevan mallin välttämättömyydestä, joka perustuu riittävien ehtojen täyttymiseen: ’nyt sinulla on lupa, ala siis toimia’. Vanhoissa teksteissä merkityksen laajentuma näyttää käyneen karkeasti ottaen vastakkaiseen suuntaan: kun nykysuomessa *saada*-verbin avulla pakko puetaan luvan asuun, Agricola esittää luvan (asiaintilaa koskevana) välttämättömyytenä (esimerkki 17). Agricolan käsitteellistykseen taustana saattaa olla halu korostaa ylitsepääsemätöntä tasoeroa tilanteen osanottajien voimissa. Subjektin referentti ei ole siinä asemassa, että hän saisi luvan johonkin. Häntä viedään tilanteesta toiseen.

Hahmottamistani TAM-asemoinneista praktinen (PRAKT), jussiivinen (JUSS), direktiivi- (DIR) ja laki- (LAKI), rajoitetummin myös volitionaalinen TAM-asemointi (VOL) muistuttavat toisiaan siinä suhteessa, että ne ovat eri osanottajavalikoin säilyttäneet välttämättömyyden merkityksen. Niiden subjekti on kaksoisroolissa, toisaalta velvoituksen kohteena, toisaalta infinitiivin ilmaiseman toiminnan ajateltuna suorittajana. Myös mahdollisuustulkinta on luonteva, mikä ei ole modaalisuuden kentällä tavatonta: se, mikä on välttämätöntä, on presupponoidusti myös mahdollista, ja mahdollistuminen tarkoittaa usein pakon astumista voimaan. Välttämättömyysmerkitys on jäänyt tai jäämässä taka-alalle finaalisissa ja futuurisissa ilmauksissa. Kun kaikki modaalisen merkityksensä säilyttäneet TAM-asemoinnit kootaan nesessiivisen (NES) yläkäsitteen alle ja erotetaan siitä finaaliset (FIN) ja futuuriset (FUT) ilmaukset, voidaan sanoa, että käytännössä kaikki preesensmuotoisen aineiston lauseet on ankkuroitu puhujan käsitteellistämään todellisuuteen näiden kolmen päätyypin kautta.

3.2.2 Imperfektimuotoinen *pitää*

Nykysuomen nesessiivinen *pitää* taipuu eri tempuksissa siinä missä mikä tahansa muukin verbi. Tämä johtuu siitä, että nesessiivirakenteen morfosyntaktisissa vaatimuksissa verbin aikamuotoa ei rajoiteta. Yksipersonaiseen *pitää*-verbiin liitetty imperfektin tunnus ei kuitenkaan aina suoranaisesti liity ajan ilmaisemiseen, vaan se toimii usein epäsuoran esityksen tai irreaalisen asiaintilan merkityskentillä. On aiheellista kysyä, milloin on kyse toisesta konstruktiosta, milloin saman konstruktion eri reaalistumista eli konstruktista.

Niin kauan, kun tempuksen merkitsin ilmaisee aikaa, siirtyminen esimerkiksi preesensistä imperfektiin ei tuota uutta konstruktiota, vaan ilmaus on skemaattinen nesessiivikonstruktio, jonka ilmaisemia aikasuhteita esimerkiksi imperfektin kieliopillinen konstruktio modifioi. Toisin sanoen konstruktio sallii tempusvaihtelua (piirrematriisin merkintä *ms* ...). Jokin nesessiivisen konstruktion valtuuttamista reaalistumista voi kuitenkin, aluksi kaksitulkintaisissa konteksteissa, alkaa käyttää imperfektin tunnusta sekundaarissa tehtävässä. Esimerkiksi ruotsin *tempusförskjutning*, preteritin tunnuksen siirtyminen modaalisiin tehtäviin, irreaalisen merkiksi, on tuottanut pakkoa ilmaisevasta konstruktiosta erillisen konstruktion.

Agricolalainen *piti/ei pitänyt* TAM-asemoi lauseen suhteen todellisuuteen nesessiiviseksi (PRAKT, LAKI, JUSS, DIR), finaaliseksi (FIN), intentionaaliseksi (INT) tai futuuriseksi (FUT). Referoiva (REF) merkitys nousee ensisijaiseksi hyvin harvoin.⁶⁴ Imperfektimuotoisten *pitää*-konstruktioiden käyttö näyttää olevan hyvin nykysuomen mukaista.

Alaluvussa 3.2.2.1 esittelen ne TAM-asemoinnit, jotka *piti/ei pitänyt* Agricolan kielessä toteuttaa. Osa niistä on myös preesensissä toteutuvia ja siksi edellä määriteltyjä, mutta imperfektimuotoisella rakenteella on myös omat erityispiirteensä. Luvussa 3.2.2.2 pohditaan, mitä seuraa siitä, että nesessiivisen konstruktion implikaatiivisuus tai ei-implikaatiivisuus on usein pääteltävissä vain tekstiyhteydestä.

3.2.2.1 *Piti/ei pitänyt* TAM-asemoijana

Luvussa 3.2.1 esittelemäni nesessiiviset TAM-asemoinnit **praktinen** (19), **finaalinen** (20) ja **laki** (21) toteutuvat yhtä lailla imperfektissä, koska konstruktio ei rajoita niiden aikamuotoa:

(19) *JA taas rupesi hen opettaman meren tykene ia cokounsi palio Canssa henen tygense / nin että henen piti astuman hachteen / ia istuman meren päle.* [A-II-119-[Mk-4:1]]

(20) *Nin wietin mös henen cansans caxi muta Pahointeckije / ette heijen piti surmattaman.* [A-II-238-[Lk-23:32]]

(21) *Nin tuli Makian leiuen peiue / cuna se Päsieislammas piti wffrattaman.* [A-II-232-[Lk-22:7]]

Esimerkissä 19 *pitää*-verbiä käytetään implikaatiivisesti (ks. luku 2.2.5.1). Sen edustama välttämättömyys astuu voimaan käytännön olosuhteiden vuoksi ja raukeaa heti, kun proposition ilmaisema, aspektuaalisesti rajattu toiminta on suoritettu. Myös 21 olisi muotonsa puolesta mahdollista tulkita implikaatiiviseksi. Kielenulkoinen tieto (lammasta ei kuvatussa tilanteessa vielä ollut uhrattu) kuitenkin pakottaa lukemaan sen aikomuksena. Kielenulkoiseen tietoon on välttämätöntä vedota kaksitulkintaisen verbin mahdollisen implikaatiivisuuden selvittämiseksi, koska lause on erotettu tekstiyhteydestään ja puhujan ajatteluun ei ole muuta pääsyä. Ei-implikaatiivisuus on finaalisena TAM-asemoijana käytettyjen konstruktioiden luonteenomainen piirre. Siksi esimerkin 20 sivulauseessa ilmaistu toiminta ei puhujan käsitteellistyksessä lähtökohtaisestikaan voi kuulua reaaliseseen vaan visioitunut maailmaan.

Imperfektimuotoinen *pitää* on Agricolalla tavallisesti ei-implikaatiivisessa käytössä. *Piti/ei pitänyt* välittää subjektipersonan toteutumattomia (tai ei ainakaan varmasti toteutuneita) aikomuksia. Menneen ajan aikomusten ilmaiseminen on murteissa imperfektimuotoisen *pitää*-verbin keskeinen funktio (Laitinen 1992: 242–248). **Intentionaalinen** TAM-asemointi (esimerkki 22) erottuu imperfektiaineistossa juuri ja juuri. Se on sukua finaaliselle – molemmissa infinitiivin ilmaiseman toiminnan toteutuminen jää avoimeksi – mutta siinä, missä finaalin *pitää* (esimerkki 20) nostaa etualalle asiointilan toivotun päätetipiteen, intentionaalisen pakon tapauksessa fokus on modaalisen aikomisen tilan alkamisessa, sisäistetyssä pakossa.

⁶⁴ Evankeliumiaineiston 87 *piti/ei pitänyt* -tapausta jakautuu oman harkintani mukaan seuraavasti: PRAKT 10, FIN 26, LAKI 7, REF 7, FUT 17, JUSS 1, DIR 16, INT 3. En voi kylliksi korostaa merkitysten päällekkäisyyttä.

(22) *Ja he wartioitzit hende / ia wloslehetit wägyweiseit / iotca piti heidens Hurskaxi teettelmen* [A-II-227-[Lk-20:20]]

Sivulauseen tyyppillä on tekemistä konstruktion semantiikan kanssa: finaaliset ilmaukset kuuluvat adverbiaalin asemassa oleviin *että*-lauseisiin, kun taas intentionaalisuus näyttää toteutuvan päälauseen NP-jäsenen attribuuttina olevassa relatiivilauseessa.

Toteutumattoman intention merkitys on johtanut negatiiviseen implikatuuriin lauseessa 23. Oikeaan tulkintaan tarvitaan sitä tietoa, joka on annettu edeltävässä päälauseessa.

(23) *Se ombi Jumalan annettu / iolla minun piti sinua autaman* [A-II-064-[Mt-15:5]]

Menneen ajan **futuuri** perustuu menneen ajan toistaiseksi toteutumattomiin aikomuksiin ja on intentioasemoinnille läheinen:

(24) *Sille ette Jesus piti coleman Canssan tedhen* [A-II-280-[Jh-11:52]]

Menneen ajan futuuriksi määrittelemäni Johanneksen evankeliumin jae sijoittuu kertomuksen sellaiseen kohtaan, jossa subjektin referentti on vielä elossa. Velvoitus on ollut voimassa määrittelemättömän ajan. Infinitiivin ilmaiseman toiminnan toteutuminen sijoittuu epävarmaan tulevaisuuteen. Kyseessä on menneen ajan näkökulmasta lausuttu ennustus. Tämä on konstruktion lounaismurteiden mukaista käyttöä (Laitinen 1992: liite 2, kartta 15).

Jouluevankeliumin alussa on **jussiivinen** määräys: auktoriteetin langettama velvoitus koskee koko valtakuntaa. Toisaalta samaan aikaan kyse on epäsuorasta esityksestä, aiemmin sanotun referoinnista. On Agricolan kielelle tyyppillistä, että deonttista kontekstia korostetaan sekä leksikaalisesti (substantiivilla *käskey*) että sivulauseella, jonka nesessiivirakenne tavallaan kirjoittaa määräyksen sisällön auki (ks. myös luku 3.2.4).

(25) *Se tapactui sijs nijnä Peiutine / Ette Yxi Käsky wloskeui Keisarild Augustuselda / ette caiki Mailma piti Werolisexi laskettaman.* [A-II-166-[Lk-2:1]]

Lause 25 on samalla kouluesimerkki siitä, miten tarkasteltavissa teksteissä lauseen olennaisin informaatio hakeutuu *että*-sivulauseisiin. *Pitää*-verbillä on tässä prosessissa keskeinen rooli.

Kun puhuja sisällyttää lausumaansa merkin tiedon alkuperästä, voidaan puhua Aikhenvaldin (2004: 105–151) tarkoittamasta evidentialisesta strategiasta (luku 2.1.2). Vanhan kirjasuomen *pitää* omilla konstruktioissaan on vahva tarjokas tähän tehtävään, varsinkin kun verbillä on kansanmurteissa selvästi välttämättömyyden ilmaisemisesta erottuva referointifunktio (Ikola 1960: 273–298). *Pitää*-verbin moniäänisyys (Laitinen 1992: mm. 262) toteutuu erityisesti sen imperfektikäytössä. Siihen on syynä. Referoinnin tapauksessa kirjaimellinen imperfektimerkintä edustaa tiedoksi saamisen hetkeä (ks. kuvio 7 luvussa 2.2.5.3).

Luvussa 3.2.1 todettiin, että referointi on usein preesensmuotoisten *pitää*-konstruktioiden sivumerkityksenä. Direktiivit voivat olla *pitää*-verbin perusteella tunnistettavissa toisen käden tiedoksi, jossa varsinainen määräyksen esittäjä ei ole puhetilanteessa läsnä. Laki ja futuuriasemoiduille ilmauksille on luonteenomaista esittää asia muualta kuultuna tai muualla päätettynä. En silti preesensissä erottanut referointia omaksi asemoinnin lajikseen, koska tulkintani mukaan velvoituksen ilmaisufunktio kuitenkin kaikissa *pitää/ei pidä* -ilmauksissa voitti kuulopuheen välittämisen funktion. *Piti/ei pitänyt* -ympäristössä kuulopuhe ja toisen käden tieto nousevat esiin jonkin verran itsenäisempinä. Myös Ikola

(1960: 273–298) raportoi referointifunktiossa vain (myönteisen tai kielteisen) *piti-* tai *pitäisi-*verbin sisältäviä ilmauksia. Koska moniäänisyys on esimerkin 25 tapaan modaalimerkityksen rinnalla läsnä suuressa osassa lauseita, on tarpeen määritellä täsmällisemmin, milloin näkemysni mukaan referointi on puhujan ensisijaisena tarkoituksena.

Seuraavissa lauseissa *pitää* edustaa toisen käden tietoa avaamalla päälauseissa mainittujen *käskyn* ja *vastauksen* sisällön, mutta samaan aikaan se edustaa myös jotain TAM-dimension merkitystä:

(26) *Ja Jumala käski heite wnesa / ettei heiden pitenyt Herodesen tyge palaiaman* [A-II-025-[Mt-2:12]]

(27) *Ja henelle oli vastaus annettu Pyhelde Hengelde / ettei henen pitenyt colemata näkemen / ennen quin hen näkis HERRan Christusen.* [A-II-168-[Lk-2:26]]

Esimerkissä 26 on kyseessä direktiivin epäsuora esitys. Päälauseessa esiintyy puheaktiverbi *käskeä*, jonka deonttista merkitystä täydentää *että*-lauseen *pitää*-nesessiivirakenne. Nykysuomessa vaihtoehtoisia ilmaisutapoja olisivat erilaiset infinitiivirakenteet (*kielsi palaa-masta*) tai konditionaalimodus (*etteivät he palaisi*). Vuoden 1642 Biblian syntaktisen tiivistämisen osana modaaliverbejä karsittiin, ja edellisen kaltaiset *että*-sivulauseiden *pitää*-rakenteet saivat väistyä esimerkiksi konditionaalintietä (Kiuru 2009b: 69). Murteissa esiintyy laajalti samanlaista redundanssia kuin vanhassa kirjakeielessä: *pitää* toteutuu sivulauseissa silloinkin, kun konditionaali riittäisi merkityssisällön välittämiseen: *hauki tahto takasi ja miehet tahto että sen piti pysyä paatisa*. Ilmaus lähenee suoraa lainausta sikäli, että modaaliamaine olisi voinut esiintyä alkuperäisessä lausumassakin (Laitinen 1992: 242–243). Esimerkissä 27 taas päälauseen ilmaisema puheakti sisältyy substantiiviin *vastaus*. TAM-asemointia edustaa tässä tapauksessa ennustuksen kaltainen menneen ajan futuuri.

Murteissa päälauseen kielenaines voi puheaktin lisäksi kuvata toimintaa (*Tuuppas oven auki, että piti tulla vilposempaa ilmaa*), puhujan ennakkotietoa (*heet tiäsis simmosis kaikist ennusta, kummonen talv pit tulemma; Mää arvasi ett sum piti tääl istuma*) tai havaintoa (*se meni kattoon keitä siällä piti oikeen oleman kollaamassa*). Referointi tai direktiivinen/jussiivinen puheakti on siis ymmärrettävä hyvin väljästi. (Laitinen 1992: 242–243.) Samanlaisia, finaalisesti asemoituja esimerkkejä tavataan myös Agricolan teksteistä:

(28) *Silloin hen auasi heiden ymmerdhyxens / ette heiden piti ymmertemen kirjoituxet* [A-II-242-[Lk-24:45]]

Näyttää siltä, että ”puheaktia” voi edustaa hyvin heterogeeninen joukko verbejä. Kyse on viime kädessä siitä, miten puhuja täyttää konstruktoiden leksikaalisia aukkoja. Samantyyppinen ilmiö on nähtävissä Biblian 1642 ANTAA-kehyksisissä konstruktioissa (”NP antaa NP:lle jotain”), joissa tyypillisimpien verbien (esim. *antaa*) lisäksi voi olla valmistamis- (*rakentaa*), hankkimis- (*koota*) tai jakamisverbi (*jakaa*) (P. Leino ym. 2001: 221–240).

Vaikka vanha kirjasuomi ja murteet ovat sivulauseiden toisteisten *piti/ei pitänyt*-rakenteiden suhteen samalla kannalla, ei ole varmaa, että ilmaustyyppi olisi tullut vanhaan kirjasuomeen juuri murteiden tietä. Tähän aiheeseen palataan käännösten alkutekstien vaikutuksen yhteydessä luvussa 3.3.2.1.

Jos evankeliumien *piti/ei pitänyt* -lauseita tarkastelee riittävän pitkään, kaikki alkaa näyttää referoinnilta. Varsinaista puhdasta referointikäyttöä on silti Agricolan teksteissä vain vähän. Koska murteissa on sellaisia esimerkkejä kuin Ikolan (1960: 273–298) *Ei sen*

ämmäm pitänyv valehteleva tai *Mistä sem piti oleman*, joissa referoiva *pitää* on päälauseasemassa ja joista puheaktiverbi tai puheaktiin viittaava substantiivi kokonaan puuttuu ja joista kaiken lisäksi deonttinen merkitys on kulunut pois, sivulauseessa puheaktiverbin tukena esiintyvä *pitää* (esimerkit 26–27) tai Laitisen esittämä murteellinen referenttityyppi edustanee näihin nähden vähemmän kieliopillistunutta kantaa. *Pitää* toki viestii ilmauksen moniäänisyyttä, ja se on läsnä merkitsemässä puheen lainatuksi, mutta samalla sen valitseminen useimmissa tapauksissa osoittaa, että siteerattu lausuma on direktiivi.

Referoinniksi määritettävä aseointi saisi mieluusti toteutua päälauseessa, koska evidentialit usein käyvät läpi desubordinaation (kuten viron *modus obliquus*, ks. luku 2.1.2) ja koska Ikolan (1960: 273–298) esimerkeissä kansanmurteiden *pitää* on referenttikäytössä juuri päälauseissa. Jako pää- ja sivulauseisiin on kuitenkin Agricolalla lähes täysin ruotsin ja saksan mukaista (luku 3.3: alaviite). Siksi luotan lauseen TAM-asemointia määrittäessäni mieluummin semantiikkaan sekä leksikaalisiin valintoihin: referenttifunktio pyrkii voimakkaimmin esiin sellaisissa ilmauksissa, joissa toisen puhujan siteeraaminen menee välttämättömyysmerkityksen ohi mutta joista päälauseen puheaktiin viittaava lekseemi puuttuu, ts. *pitää* konstruktiossaan kantaa koko evidentialisuuden painolastin.

Menneen ajan aikamuoto irrottaa lauseen siinä määrin tässä-ja-nyt-realiteeteista, että se voi saada uuden, puhetilannepohjaisen tulkinnan. Tarkastelen siksi uudelleen jouluevankeliumin alkulauseita, joka oli esimerkkinä 25: *Se tapactui sijs nijnä Peuine / Ette Yxi Käsky wloskeui Keisarild Augustuselda / ette caiki Mailma piti Werolisexi laskettaman*. Suomen *pitää* on siinä suhteessa täysi verbi, että se taipuu tempuksissa. *Piti/ei pitänyt* viittaa silloin menneisyydessä voimassa olleeseen pakkoon. Toisaalta on mahdollista tulkita ilmaus siten, että menneisyyttä onkin tiedoksisaannin hetki: 'keisari sano*i*, että maailma pitää laskettaman verolliseksi' saakin muodon 'maailma piti laskettaman verolliseksi'. Kun sitten tullaan sellaiseen tilanteeseen, jossa pakon merkitys on hävinnyt ja *piti* välittää pelkästään moniäänisyyttä, kuten Ikolan murre-esimerkeissä, voidaan todeta reanalyysin tahtuneen.

Ikola (1960: 293–295) toteaa, että murteissa produktiivinen *pitää*-verbin referenttifunktio on vanhassa kirjasuomessa harvinainen. Seulaani onkin jäänyt melko harvoja sellaisia esimerkkejä, joissa *pitää*-verbin ensisijainen tehtävä olisi kuulopuheen merkitsemisen:

(29) *Nin tuli Rijta heiden wälilens / Cuca heiste Swrin piti oleman*. [A-II-233-[Lk-22:24]]

(30) *Mutta sempäle ette henen piti ilmestymen Israelis / senteden mine tulin castaman wedhellä*. [A-II-247-[Jh-1:31]]

Esimerkeissä 29 ja 30 katson *piti*-nessiivin rakentaman tilan edustavan ennen kaikkea aiempaa tietoa, puhetta tai kirjoitusta. Siksi ne tulevat lähelle aitoa referenttifunktiota. Kiistellensä keskinäisestä arvojärjestyksestään (29) Jeesuksen oppilaat oletettavasti eivät esitä subjektiivisia kantojaan vaan perustavat argumenttinsa saamaansa opetukseen, jonka *piti* kielentää. Toinen mahdollisuus on tulkita päälauseen *riita* siksi puheaktia edustavaksi sanaksi, jonka sivulause kirjoittaa auki. Tämä tulkinta ei kuitenkaan ole yhtä selvä kuin *että*-lauseiden tapauksessa (esimerkit 26 ja 27). Puheena olevan henkilön ilmestyminen Israelissa (30) on profetioihin kirjattu ennustus. Näihin kirjoituksiin puhuja viittaa tuomalla lauseeseensa *pitää*-verbin.

Referentti hahmottuu *piti/ei pitänyt* -ilmausten yhdeksi funktioksi Agricolan teksteissä, mutta se nousee tulkinnassa etualalle vain harvoin. Toisaalta toisen käden tiedon konnotaatio on hyvin tavanomainen *pitää*-verbin suorittamisissa muissa TAM-asemoinneissa. Siinä

lienee kysymys jonkun esimodaalisen merkityspiirteen muistumasta tai jäänteestä modaaliverbin semantiikassa.

3.2.2.2 Moniäänisyydestä kolmen tulkinnan mahdollisuuteen

Aina ei ole mahdollista kontekstista irrotetun *piti*-lauseen perusteella päätellä, esittäkö puhuja sen propositionaalisen sisällön toteutuneena vai puhuuko tulevaisuuden intentioista asettaen tarkasteluhetkensä menneisyyteen (ks. luku 2.2.5.3). Ilmauksen tulkitsemiseksi tarvitaan kielenulloista tietoa. Esimerkki 31 on Jeesuksen vuorosana, jonka asiayhteyden perusteella voi päätellä edustavan implikaatiivista pakkoa (koska se on lausuttu puhujan jo noustua kuolleista): 'kaikki piti täyttää ja täytettiin'.

(31) *Sille ette caiki piti teutetemen / mite kirioitettu on Mosesen Lais / ia Prophetis / ia Psalmis minusta.* [A-II-242-[Lk-24:44]]

Samaa aihepiiriä käsittelee esimerkki 32, jonka konteksti kuitenkin osoittaa, että kyse on vielä tapahtumattomista tulevaisuuden asioista. Puhuja asettuu mielessään infinitiivin ilmaisemaa toimintaa edeltävään hetkeen, josta käsin hän tarkastelee näköpiirissä olevia myöhempiä tapahtumia.

(32) *IA se tapactui / Coska aica teutetty oli / ette henen piti tälde otettaman / kiensi hen cochta Caswons menemen Jerusalemin polen.* [A-II-195-[Lk-9:51]]

Mikään esimerkkien 31 ja 32 muotopiirre ei paljasta, kumpaa tulkintaa niihin tulisi soveltaa.

Tilanne on tätä aineistoa käsiteltäessä usein toistuva: modaali-ilmauksen lopullinen merkitys on pääteltävä siitä, missä kohdassa tekstiä se esiintyy. Mielenkiintoiseksi tilanteen tekee se, että tarkasteltavien *piti/ei pitänyt*-konstruktioiden joukossa on myös yksiselitteisesti implikaatiivisia, sellaisia kuin jo aikaisemmin toisessa yhteydessä puheena ollut Markuksen evankeliumin jae:

(33) *JA taas rupesi hen opettaman meren tykene ia cokounsi palio Canssa henen tygense / nin että henen piti astuman hachteen / ia istuman meren päle.* [A-II-119-[Mk-4:1]]

Aikomus- tai futuuritulkinna ei tulisi esimerkin 33 tapauksessa kysymykseen: velvoitus on rauennut infinitiivillä ilmaistun toiminnan toteuduttua, mikä on implikaatiiviselle nesessiivilmaukselle tyypillistä (luku 2.2.5.3). Lauseessa on oltava jokin perustavanlaatuinen ero kaksitulkitaisiin tapauksiin verrattuna. Nähdäkseni tämä ero liittyy ilmauksen edustamaan modaalisuuden lajiin ja samalla mahdollisuuden tulkita ilmaus toisen käden tiedoksi. Tämä mahdollisuus puuttuu dynaamisen tai praktisen välttämättömyyden ilmauksilta, jotka kielentävät subjektin referentin omiin ominaisuuksiin tai vallitseviin olosuhteisiin liittyvän pakon. Esimerkissä 33 sen aiheuttaa rannalle syntynyt ruuhka. Infinitiivillä ilmaistu toiminta on tämän tilanteen välitöntä seurausta ja ensikäden tietoa siitä.

Kaksitulkitaisissa tapauksissa (kuten 31 ja 32) lauseen modaaliaines edustaa kahta kielen tasoa. Toinen merkitsee tiedon alkuperän (evidentiaalisuuden), toinen rakentaa

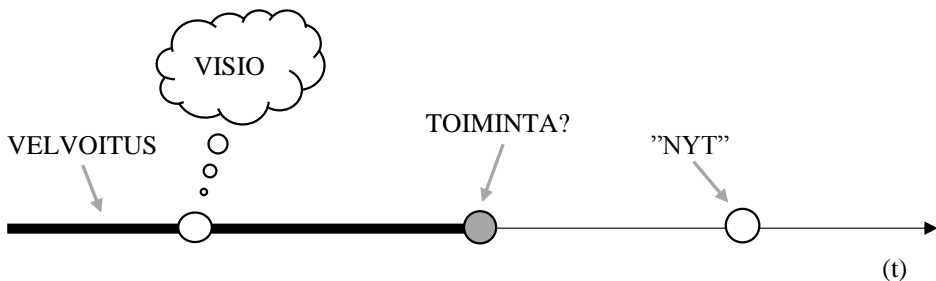
TAM-tilan. Ne ovat toisiinsa nähden melko itsenäisiä. Seuraavassa Luukkaan evankeliumin kysymyksessä paitsi todetaan kehityskulku määrätyn, myös viitataan sen aiempaan toteutumisenustukseen eli profetiaan:

(34) *Eikö Christusen neite pitenyt kerssimen / ia henen Cunnians sisellekieumen? [A-II-241-[Lk-24:26]]*

Uusi kirkkoraamattu ottaa tässä tapauksessa kannan, jossa sekä velvoitus että referointi saavat oman, erillisen ilmauksensa: *Juuri niinhän Messiaan piti kärsiä ja sitten mennä kirkkauteensa*. Velvoitusta edustaa nesessiivirakenne, referointikontekstia lauseadverbiaali *-hAn*.

Pohjalais-itämurteinen *piti tehdä* -konstruktio on tyypillisesti implikatiivinen. Kun rakenteessa on lounaismurteinen 3. infinitiivi, ilmauksella on aina futuurikytkentä. (Laitinen 1992: 213–222.) Agricolan *kaikki piti täytettämän* -fraasin (esimerkki 31) vahva positiivinen implikatuuri on tuskin itämurteiden perua, ja lounaiseen esikuvaansa verrattuna se tuntuu ristiriitaiselta. Sen ymmärtämiseksi on asetettava kolme hetkeä: velvoituksen tai sen toteutumisenustuksen asettamishetki, tapahtumahetki ja puhehetki. Koska futuurisuus kuuluu konstruktion kiinteästi, ilmauksesta tulee ymmärrettävä siten, että puhuja eläytyy mielessään siihen tilanteeseen, jolloin velvoitus oli jo asetettu, mutta tapahtumat olivat vielä edessä. Kielen tasolla hän siis tavallaan pukee sanoiksi senhetkistä mielentilaansa, siihen liittyviä velvoitteita ja aikomuksia sekä käsitystään tulevaisuudesta. Kuvio 10 ilmentää tätä tulkintaa, ja se on piirretty luvussa 2.2.5.3 esitellyn ei-implikatiivista pakkoa kuvaavan hahmotelman (kuvio 6) pohjalta.

Kuvio 10. Ei-implikatiivinen konstruktio *kaikki piti täytettämän*

Puhehetkellä (”nyt”) pääsy puheena olevaan narratiivin hetkeen voi tapahtua vain visioimalla senhetkinen asiointi. Asiointiin kuuluu velvoitus, joka on ollut voimassa ennen visiointia ja jatkuu sen jälkeen, aspektiltaan rajatun toiminnan toteutumiseen asti. Toiminnan toteutuminen näyttää visiointihetken näkökulmasta jäävän avoimeksi, mutta toisaalta on selvää, että jos toiminta peruuntuisi, myös velvoitus raukeaisi eikä missään tapauksessa kestäisi puhehetken asti. Käyttäessään ei-implikatiivista *kaikki piti täytettämän* -ilmausta puhuja referoi alkuperäistä velvoitusta sellaisena, kuin joku menneisyydessä ymmärsi sen. Siksi mahdollisuus käsittää velvoitus toisen käden tietona eli aiemmin lausutun deonttisen määräyksen muistumana on konstruktin ei-implikatiivisen tulkinnan välttämätön edellytys. Kyse on myös modaalisuuden lajeista: deonttisen määräyksen kyseessä ollessa pätee

Karttusta (1971) mukaillen ”*intending to do is one thing and doing another*”, kun taas dynaamisesta tai praktisesta välttämättömydestä ja niiden asemoimasta toiminnasta voidaan sanoa ”*it is the same event*”.

Esimerkki 35 on aikamuotoa lukuun ottamatta esimerkin 31 kanssa symmetrinen. Molemmissa velvoitus on asetettu ennen tapahtumahetkeä. Tempusmerkintänsä *pitää/piti* saa suhteestaan puhehetkeen. Vastaavan raportoi Laitinen (1988: 61–62, 74–75) inarinsaamen *kolgađ*-verbistä.

(35) *Sille mine sanon teille / Ette viele nyt se quin kirjoitettu ombi / pite minus teutettemen / [A-II-234-[Lk-22:37]]*

Luukkaan evankeliumin minimipari (esimerkit 31 ja 35) osoittaa, miten sama muoto ja sama propositionaalinen merkitys toteutuvat imperfektissä ja preesensissä. Esimerkki 31 välittää deonttisen velvollisuuden, josta on tullut fatalistinen, futuuri-asemointia edustava tulevaisuuden ennustus, sellaisenaan jo toteutunut ja tässä referoitava. Kun nesessiiviverbi siirretään preesensiin, kuten esimerkissä 35, tuloksena on Ikolan (1950) tarkoittama *pitää*-futuuri. Oikeastaan esimerkkipariin kiteytyy evankeliumien narratiivi. Ne kuvastavat sakraalibiografian ylikuonnollisen päähenkilön kutsumustietoisuutta (Harjula 2011: 113–115). Puhuja, Jeesus, kokee, että vaihtoehtoja ei ole ja että hänen on välttämätöntä toimia kuten toimii. Kyseessä on sisäistynyt pakko, puhehetkeä aiemmin asetetut, lauseessa referoidut odotukset, joiden kuvaamiseen vanhan kirjasuomen *pitää* taipui hyvin.

Pitää on vanhassa kirjasuomessa ollut paitsi määrällisesti yleinen, myös niiden kulttuuristen konventioiden keskeinen ilmaisin, joiden varaan yhteistä maailmankuvaa rakennettiin sadoiksi vuosiksi eteenpäin. Siihen kuului luottamus Raamatun kirjojen aitouteen sekä usko kaikesta päättävään Jumalaan, jonka tahto toteutuu luonnossa ja ihmisen elämässä. Näiden välittämiseen tarvittiin joustava tempuksen ja modaalisen välttämättömyyden ilmaisin, jolla oli myös evidentialista painoarvoa.

Esimerkin 35 preesenskonstruktiosta (luku 3.2.1, futuurinen TAM-asemointi) on aika jättänyt. Se on vanhan kirjasuomen erikoisuus, jolla on nykyisin vain arkaaista käyttöä. *Pitää tekemän* -futuuri on mielestäni voinut motivoitua kahdella eri tavalla. Tähänastisessa tutkimuksessa se on selitetty ennen kaikkea deonttisen välttämättömyyden (Ikola 1949: 174–189; Törnudd-Jalovaara 1985a; Laitinen 1992: 234–235), ts. Jumalan määräysten positiivisen toteutuvuusennusteen pohjalta. Toisaalta kyse voi useissa tapauksissa yhtä lailla olla kahden tekstin välisistä viittaussuhteista, aiemmissa kirjoituksissa ilmaistujen profetioiden toteutumisesta, pyrkimyksestä luoda Raamatun sisäistä koheesiota Vanhan ja Uuden testamentin välille, ehkä Lutherilta peritystä halusta kristillistää Vanha testamentti. Tässä selityksessä *pitää*-verbille tyypillinen moniäänisyys on edellistä vahvemmassa asemassa. *Pitää*-verbin välityksellä eri tekstit käyvät dialogia keskenään. Edellinen selitys liittyy sen modaalisena, jälkimmäinen sen evidentialisena ulottuvuuteen.

Futuuria muistuttava konstruktio on saattanut syntyä vanhaan kirjasuomeen mekaanisen käännöstyylin tuloksena, mikä tarkoittaa, että edellä mainitut valinnat oli ennen Agricolaa jo tehnyt joku toinen. On nimittäin mahdollista, että hän kääntäessään esimerkkien 31 ja 32 kaltaisia lauseita joko lisäsi *pitää*-verbiin imperfektin tunnuksen, jos se näkyi lähtötekstissä, ja yksinkertaisesti jätti sen pois, jos ei saanut siihen impulssia lähtötekstistä. Tämä saattaa tarkoittaa sitä, että hän kopioi lähtökielen kielioipillistumispolun suomeen, ts. oletti *pitää tekemän* -konstruktiolle sellaista historiaa, jota sillä ei todellisuudessa ollut. Tähän kysymykseen palaan luvussa 4.3.1.

Kun samoja tapahtumia tarkastellaan ulkoisesta tarkasteluhetkestä käsin siten, että ne ovat edessä, niihin ollaan parhaillaan astumassa, ne on juuri saatu päätökseen tai ne ovat taakse jäänyttä menneisyyttä, puhutaan perspektiivisidonnaisesta aspektuaalisuudesta

(*perspectival aspectuality*). Sen ilmentymiä ovat prospektiivinen (*John is going to cry*), välitön prospektiivinen (*John is about to cry*), äskeittäinen perfektiiivinen (*John has just cried*) ja perfektiiivinen aspekti (*John has cried*). Kaksi edellistä rinnastuvat futuuri-, kaksi jälkimmäistä menneen ajan tempukseen. Erona aspektuaalisen ja temporaalisen näkökulman välillä on tapahtuman relevanssi puhehetken kannalta. (Dik 1997: 221, 238–239.) Näyttää siltä, että lauseeseen sisältyvä *pitää* tarjoaa mahdollisuuden siirrellä sitä tarkasteluhetkeä, johon nähden tapahtuman alkamista, kestoa tai loppumista peilataan. Tässä mielessä se osallistuu lauseen ilmaisevan aspektin tuottamiseen.

3.2.3 Konditionaalimuotoinen *pitää*

Pitäisi/Ei pitäisi -lauseita on evankeliumiaineistossa 43. Niistä 8 on kielteisiä, ja 4 on päälauseissa. Konditionaali edustaa toteutumattomuutta, todenvastaista (ISK: § 1513–1515). Toteutumattomuus voi olla kahdenlaista: tapahtuma reaalistuu vain puhujan visiona (nonfaktuaalinen) tai se ei reaalistu ollenkaan (kontrafaktuaalinen). Tulkinta on sidoksissa lausuman aikasuhteisiin. Tulevaisuuteen viittaavana konditionaalin preesens tulkitaan tavallisesti nonfaktuaalisena, kun taas menneeseen aikaan tai tällä hetkellä jatkuvaan tekemiseen kohdistuva konditionaali päätellään pragmaattisin perustein kontrafaktuaaliseksi (Lehtinen 1983: 500). Aikasuhdeseäntö koskee sekä intentionaalista että prediktiiivistä konditionaalia (Kauppinen 1998: 163–167). *Mä niin söisin pullaa* on nonfaktuaalinen (puhujan visioima) intentionaalinen lausuma. Perfektimuotoisena se voidaan tulkita kontrafaktuaaliseksi: *Mä olisin niin syönyt pullaa*⁶⁵. Vastaava prediktiiivinen lausepari voisi olla esimerkiksi ehtolause *Olisin nyt Prahassa* (jos matka olisi toteutunut) – *Olisin nyt ollut Prahassa*. Molemmat kuvaavat kontrafaktuaalista tilannetta. Tulevaisuuskytköksestä annettava vinkki tekee prediktiiivisestäkin tulkinnasta nonfaktuaalisen: *Syksyllä olisin Prahassa*.

Nyky-suomessa *pitäisi/ei pitäisi* esiintyy ei-implikatiivisissa ilmauksissa, jotka ilmaisevat välttämättömyyttä tai toivottavuutta (*Nuoren pitäisi harjoitella rahankäyttöä*) ja episteemistä varmuutta (*Sen ei pitäisi vaikuttaa asiaan*). Agricolan teksteistä episteemiset ilmaukset puuttuvat lähes kokonaan. Sen sijaan *pitäisi/ei pitäisi* ilmaantuu lauseisiin asemassa, joissa nykyisin ei käytettäisi nesessiiviverbiä, ja tavallisesti se silloin ilmaisee samoja asioita kuin nykykielen morfologinen konditionaali.

Pitää konstruktioissaan ilmaisee Agricolan teksteissä niitä TAM-dimension merkityksiä, joita tähän mennessä olen kuvailut.⁶⁶ Niistä perustavanlaatuisimmat liittyvät eri lähteistä juontavaan välttämättömyyteen (praktiseen, deontiseen/priorisoivaan). Konditionaalin tunnus nesessiivisesti käytettyyn *pitää*-verbiin liitettynä tekee siitä voimakkaasti ei-implikatiivisen. Tämä tarkoittaa, että välttämättömyyden, velvoituksen tai aikomuksen ei puhujan käsityksen mukaan tarvitse käydä toteen, ja lausuma esitetään joko todenvastaisena, vain puhujan mielessä visioituna tai epävarmaan tulevaisuuteen sijoittuvana. Toisin sanoen, nesessiivistä TAM-merkitystä kantaviin (PRAKT, DIR, LAKI, JUSS) ilmauksiin liitetty konditionaalin tunnus toteuttaa konditionaalin perustehtävää tekemällä välttämättömyydestä tai lauseen sisältämästä propositiosta non- tai kontrafaktuaalisen.

⁶⁵ Kohteliaisuusikäytössä kontrafaktuaaliselta näyttävä lausuma voi toki saada intentionaalisen sisällön: *Olisin katsellut koulupeppuja*. Tämä selittyy ehkä siten, että puhuja palaa mielessään siihen hetkeen, kun on lähtenyt asialle, ja tavallaan perustelee, millainen sillä hetkellä ajankohtainen aikomus sai hänet astumaan liikkeeseen. Toisaalta on oletettu, että tämän kaltaisiin keskustelun avauksen konditionaalifraaseihin sisältyisi ääneen lausumaton ehto: ”jos sallitte t. sallitaan” (Yli-Vakkuri 1986: 201).

⁶⁶ Kaavaimeni jakauma tuo esiin finaalisien TAM-asemoinnin keskeisyyden *pitäisi/ei pitäisi* -lauseissa, joita evankeliumiaineistossa on kaikkiaan 43: FIN 19, PRAKT 4, JUSS 3, DIR 1, LAKI 4, FUT 3, INT 1, HYP 6, EPIST 2.

Seuraava Agricolan Luukkaan evankeliumin jae noudattelee konditionaalinen tempus-sääntöä: tuhlaajapojan veljellä olisi isänsä käsityksen mukaan tällä hetkellä kaikki edellytykset olla iloinen (**praktinen** välttämättömyys), mutta konditionaali yksiselitteisesti kieltää tämän vaihtoehdon todellisuusvastaavuuden. Konteksti tukee sitä tulkintaa, että poika ei iloitse. Tulkinta on prediktiivisesti kontrafaktuaalinen.

(36) *Nin pideis sinun riemuitzeman ia iloitzeman / Sille ette teme sinun Welies oli coollut / ia iellenswircosi.* [A-II-215-[Lk-15:32]]

Evankeliumiaineistossa on vain kaksi sellaista jaetta, joissa *pitäisi/ei pitäisi* on päälauseena olevan väitelauseen osana. Toinen nähtiin esimerkkinä 36. Myös se toinen, esimerkki 37, on kontrafaktuaalinen, ja se TAM-asemoituu lähinnä **jussiiviksi**. Kontekstissa Jeesus opettaa ulkokuultaisuutta korostaville fariseuksille kovin sanoin, mitä tärkeää he ovat jättäneet tekemättä.

(37) *Neite pideis techtemen / ia ei nijte iättemen.* [A-II-088-[Mt-23:23]]

Kun vielä kirjataan seuraava sivulause-esimerkki, kaikki evankeliumiaineiston kontrafaktuaaliset tapaukset on raportoitu. Esimerkissä 38 puhe on varoista, joiden piti **lain** tai perinnäissäästösten mukaan päätyä puhujan vanhemmille mutta jotka onkin annettu tempelilahjaksi⁶⁷:

(38) *JUMALALLE se on annettu / mitke sinun pideis minunlda (!) tarpexes saaman.* [A-II-129-[Mk-7:11]]

Lehtisen (1987: 499–500) määrittämä aikasuhteiden säännönmukaisuus toteutuu pääosin myös nonfaktuaalisissa ilmauksissa: tulevaan viittaava konditionaalinen preesens tulkitaan tyypillisesti nonfaktuaaliseksi. Kyse on käytännöllisestä implikaatturista: proposition toteutumista ei käy kieltäminen, ts. konditionaali ei voi saada kontrafaktuaalista tulkintaa, koska tulevaisuus on vielä tarkasteluhetkellä avoin.

Kontekstistaan irrotettuna Jeesuksen retorinen kysymys esimerkissä 39 tulkittaisiin nykykielen näkökulmasta tulevaisuuteen viittavana nonfaktuaaliseksi.

(39) *Eikö mös pideis teme Abrahamin Tyter Sabbathina pästettemen teste siteeste* [A-II-209-[Lk-13:16]]

Kysymyksen kohteena on deonttinen velvoitus tyyppiä 'ei saa, ei ole sallittua' (tämä on myös Uuden kirkkoraamatun kanta). Todellisuudessa jae viittaa jo tapahtuneeseen tosiasiaan: Jeesus on jo parantanut nuoren naisen, ja hän vastaa fariseusten tapahtuma-ajankohtaa koskevaan kritiikkiin. Uudessa suomennoksessa käytetäänkin konditionaalinen perfektiä (*eikö olisi saanut*). Agricolalta perfektimuotoiset nesessiivirakenteet puuttuvat lähes täysin, ja evankeliumiaineistossa niitä ei ole lainkaan. Nonfaktuaalinen, visioitu konditionaalimerkitys kuitenkin joustaa siten, että kysymyksen ymmärrettävyys säilyy. Samalla kun puhuja visioi kiellon, jonka hän asettaa kyseenalaiseksi, hän myös vapauttaa itsensä koetusta ajasta ja asemoi itsensä virtuaaliseen todellisuuteen, jossa kiello pätee. *Pitää*-verbiin liitetyn konditionaalinen tunnuksen tehtävänä on asettaa nonfaktuaalinen tila, jossa esitetyn määräyksen

⁶⁷ Imperfekti- ja konditionaalimuotoisen nesessiiviverbin merkityssukulaisuutta ilmentää se, että täysin vastaavaa tilannetta kuvaavassa Matteuksen evankeliumin lauseessa tässä asemassa on *piti*. Lause on tämän kirjan esimerkkinä 23.

ei tarvitse suoraan vaikuttaa lauseen propositionaalisen sisällön toteutumiseen. Se jää suosituksen luonteiseksi. Agentti voi toteuttaa määräyksen (tässä passiivisen infinitiivin tapauksessa patientti voi tulla sen kohteeksi) tai jättää toteuttamatta. Lauseen status kysymyksenä ei vaikuta nesessiivinaiksen tulkintaan. Tilanne olisi tulkittava samoin, vaikka kyseessä olisi esimerkiksi tilanteessa fariseusten suusta kuultu väitelause (*tytär ei pitäisi päästettämän*). *Pitää*-verbin edustama TAM-asemointi on **laki**.

Tähänastisissa esimerkeissä konditionaalikonstruktion tuoma toteutumattomuuden tai todenvastaisuuden semantiikka kohdistuu *pitää*-konstruktiolla ilmaistuun nesessiivimerkitykseen. Konditionaalinen *-isi-* on kannanotto ilmauksen implikatiivisuuteen. Tämän voi todeta silläkkin perusteella, että konditionaalinen tunnus ei voisi merkityksen olennaisesti muuttumatta edes nykykielessä liittää suoraan infinitiivimuotoisen verbin vartaloon (*sinun pitäisi riemuita* ei ole sama kuin *sinä riemuitsit*; vrt. esim. 36). Siksi pidän mainittujen esimerkkien *pitäisi -mAn* -ilmauksia esimerkkeinä siitä, miten konditionaali- ja nesessiivinen konstruktio pelaavat tilanteessa yhteen. Nesessiiviverbin asemoiman TAM-merkityksen päälle on heittänyt todenvastaisuuden tai visioinnin huppu. Konditionaalinen vaikutusala esimerkeissä 36–39 on nesessiiviverbi.⁶⁸ Tällaiseksi tulkinta näyttää asettuvan silloin, kun kyseessä on perusmerkityksinen, ei-episteemistä välttämättömyyttä ilmaiseva nesessiivirakenne. Konditionaali irrottaa ajasta myös suoraan kuulijoille kohdistetun **direktiivin** tekemällä priorisoidusta asiailasta (”te kavahdatte fariseusten hapatusta”) suosituksen. Yhteisvelvoituksen merkitykseen silti pysyy:

(40) *Quinga sis se tule ettei te ymmärdä (etten mine leiuest teille site sanonut / ette teiden pideis cauattaman sijte Phariseusten ia Sahduceusten hapatuxest?)* [A-II-067-[Mt-16:11]]

Valtaosa Agricolan evankeliumien *pitäisi/ei pitäisi* -tapauksista on nonfaktuaalisia, ts. ne ilmaisevat puhujan visioimaa tulevaisuuden asiailata, joka on eri tavoin välttämätön, muita toivotumpi tai todennäköisempi. Niissä TAM-konstruktioissa, joissa välttämättömyyden merkitys on hämärtynt, *pitää*-nesessiivirakenne ja konditionaalinen tunnus yhdessä muodostavat uuden konstruktion, johon sisältyy piirteitä konditionaalinen virtuaalisuudesta sekä nesessiivirakenteen välttämättömyydestä, mutta joka lisäksi saa oman, näistä eriytyneen merkityksensä. Nykykielessä ilmeisin esimerkki tästä kehityksestä on *pitäisi* episteemisen totuusarvion ilmaisimena. Agricolan evankeliumiaineistossa episteemisiä ilmauksia ei juuri ole, mutta *pitää* + *-isi-* muodostavat uuden konstruktion esimerkiksi tarkoittamasta ilmaisevassa **finaalisessa** merkityksessä tai menneen ajan **futuurina**. Näille on tyypillistä, että nykykielen näkökulmasta nesessiiviverbi on tarpeeton, koska nonfaktuaalisuus koskee proposition tarkoittamaa eli infinitiivillä ilmaistua toimintaa. Konditionaalinen tunnus voitaisiin liittää suoraan finiitivin vartaloon. Agricolan kielelle välttämättömyyden tai pakon merkityksestä eriytyneet finaaliset ja futuuriset *pitäisi/ei pitäisi* -konstruktiot ovat kuitenkin tyypillisiä.

Konditionaali merkitsee tekeillä tai tavoitteena olevan toiminnan menneen ajan näkökulmasta (Lehtinen 1983: 496–500). Raamatun kontekstissa erilaisten ennustusten täyttyminen on joko toiminnan päämäärä, suunta tai saavutus sen mukaan, minkä ajallisen hetken näkökulmasta tapahtumaa tarkastellaan. Siksi on luontevaa, että *täyttää* (kuten esimerkissä 41) on infinitiivilekseminä peräti viidenneksessä *pitäisi/ei pitäisi* -lauseista. On huomattava, että esimerkin *että*-lause, johon *pitäisi* kuuluu, on alisteinen nimenomaan sen jäljessä

⁶⁸ Tilanne on samantyyppinen kuin nesessiivin ja tempuksen liitto luvun 3.2.2 esimerkeissä 19–21, joissa nesessiiviverbiin liitetty tempustunnus yksinkertaisesti siirtää välttämättömyyden menneeseen aikaan välttämättömyysmerkityksen mihinkään häviämättä.

tulevalle päälauseelle: ennustus kuului, että kuoleva Jeesus sanoisi juuri nämä sanat, ja finaalin *pitäisi*-konstruktio ilmaisee päälauseessa ilmaistun toiminnan päämäärän samoin kuin esimerkin 42 päälauseen jäljessä tuleva aktiivinen *pitäisi*-konstruktio. Toimijan aikomus tai sitoutuneisuus, edessä olevaan tehtävään suuntautuminen, ilmaistaan lähes suoran lainauksen tapaan.

(41) *Sijtte quin Jesus tiesi ette caiki io olit teutetyt / ia ette Ramatu pideis teutetemen / sanoi hen / Mine ianon* [A-II-303-[Jh-19:28]]

(42) *Nin mös Joseph Galileast Nazaretin Caupungist ylesmeni Judeaan Daidin Caupungin ioca cutzutun Bethlehem / Sille ette hen oli Daidin Honest ia perehest / ette henen piteis mös itzens aruauttaman* [A-II-166-[Lk-2:4]]

Joskus Agricolan finaalin *pitäisi/ei pitäisi* välittää negatiivisen ennusteen. Esimerkissä 43 puhuja tahtoo sanoa, että vaikka kunnioituksen saavuttaminen on tekopyhien päämäärä, se ei välttämättä toteudu.

(43) *Cosca sis sine annat Almusan / ele toruella soijta edhelles / ninquin ne wlccullatut tekeuet Synagogisans / ia cathuin harois / että heiden pideis cun-
nioijettaman Inhimisilde* [A-II-035-[Mt-6:2]]

Intentionaalinen TAM-asemointi (esimerkki 44) eroaa finaalisesta siinä suhteessa, että se nostaa käsitteistyksessä etualalle hetken, jossa toimija sisäistää pakon. Intentio on prediktion ohella konditionaalinen toinen peruskonteksti (Kauppinen 1998: 156–167), ja siitä johtaa kehityslinja kohti **futuuria** (Heine 1995: 124), joka on esimerkin 45 *pitäisi*-konstruktion tulkinta.

(44) *Mutta he tulit mielettomexi / ia puhuit keskenens / mite heiden piteis JESU-
SUsest tekemen.* [A-II-180-[Lk-6:11]]

(45) *(Ninquin hen on muinen puhunut henen pyhein Prophetains suun cautta) Ette hen meite wapachtaman pideis meiden wiholisild / ia caikein kädhest /
iotca meite wihauat.* [A-II-165-[Lk-1:71]]

On totta, että futuurisena pitämäni jälkimmäisen esimerkin *pitäisi* sisältää kerrostuneita modaalaisia ja puhetilanteeseen viittaavia merkityksiä. Pidän aikaviittausta tässä tapauksessa ensisijaisena, mutta yhtä lailla lauseesta välittyy intentio ja jopa toisteisesti (sekä puheakti- että *pitää*-verbillä) ilmaistu toisen käden tieto.

Usein finaalin tai intentionaalinen *pitäisi/ei pitäisi* ilmaisee hyvin samantyyppisiä merkityksiä kuin *piti/ei pitänyt*. Esimerkkien 46 ja 47 sivulauseiden verbikonstruktioiden välillä on vain hienoinen näkökulmaero, jos sitäkään:

(46) *Nin mös Joseph Galileast Nazaretin Caupungist ylesmeni Judeaan...ette henen piteis mös itzens aruauttaman* [A-II-166-[Lk-2:4]]

(47) *Ja Judas Ischarioth yxi nijste cadhestoistakymenest poismeni ylimesten Pappein tyge / ette henen piti heille henen pettemen.* [A-II-150-[Mk-14:10]]

Esimerkin 47 toinen lukutapa on ennustuksen toteutuminen: subjektipersoona toimi ennalta määrätysti, vailla omaa valinnanvapautta. Uusi kirkkoraamattu ei tätä tulkintaa tue, vaan Juudas esitetään vastuullisena toimijana: *Juudas Iskariot, yksi kahdestatoista opetuslaps-
sesta, meni ylipappien luo kavaltaakseen Jeesuksen heille.*

Kun *piti/ei pitänyt* on murre-erojen vuoksi implikatiivisuudeltaan kaksitulkintainen, *pitäisi/ei pitäisi* jättää proposition toteutumisen avoimeksi, ts. sulkee pois implikatiivisen tulkinnan mahdollisuuden. Tätä käytetään hyödyksi seuraavan merkityksen välittämisessä:

(48) *Sille parambi on sinulle / ette yxi sinun iesenes hucutetan / quin coco sinun rumijs pideis heitettemen heluetin tuleen.* [A-II-032-[Mt-5:30]]

Koko ruumiin heittäminen helvettiin halutaan esittää pelkästään ajateltavissa olevana mahdollisuutena, kauhistuttavana visiona, jonka rinnalla yhden jäsenen tuhoaminen tulee siedettäväksi. Konditionaalimerkintä poistaa sen mahdollisuuden, että visio tulkittaisiin reaalisena tapahtumana – varsinkin, kun se rinnastuu indikatiiviseen finiittiverbiin *hucutetan*. Jakeen lauseiden sisäinen hierarkia, komparatiivi-ilmaus (*parempi on...kuin että*) koheesion välineenä, toki johtaa tulkintaa samaan suuntaan. *Pitää*-verbi asemoi lauseen **hypoteettiseksi** suhteessa todellisuuteen. Se rakentaa visualisoidun, epätodennäköisen tilan. Hypoteettinen tulkinta näyttää mahdollistuvan edellisen esimerkin tapaisissa vertailutilanteissa, mutta myös *jos*- tai *vaikka*-sivulauseessa:

(49) *Mutta hen wiele wekeuemest sanoi Eipe semmengen ios minun pideis coleman sinun cansas / em mine sinua kielleisi.* [A-II-152-[Mk-14:31]]

Agricolan hypoteettinen *pitäisi* tarkoittaa joskus ’voimista’. Ilmauksen logiikka perustuu siihen, että tulevaisuuden ennustus esitetään epätodennäköisenä mahdollisuutena.

(50) *Cuca ombi teille osottanut ette teiden pideis weltemen sen tuleuaisen Wihan?* [A-II-170-[Lk-3:7]]

Uusi kirkkoraamattu käyttääkin tässä yhteydessä mahdollisuuden modaali-ilmausta: *Kuka teille on sanonut, että te voitte välttää tulevan vihan?* Vanhan kirjasuomen *pitää* sijoittuu modaaliseen asteikolle itsessäänkin vain väljästi, mutta tässä tapauksessa merkityksen muodostumisessa osuutensa on myös lauseasemalla ja konditionaalimerkinnällä. Mikäli Agricola olisi päätenyt liittämään konditionaalisen tunnuksen suoraan *välttää*-verbin vartaloon, merkitys olisi ollut olennaisilta osiltaan sama (toisin kuin välttämättömyyksesimerkeissä 36–40). Ilmauksen oikein tulkitsemiseksi on vedottava paitsi infinitiivin futuurisuuteen, myös *pitää*-verbin toisen käden tiedon konnotaatioon. Viittaus aiemmin lausuttuun ilmaistaan Agricolalle tyypilliseen tapaan toisteisesti. Itse asiassa ollaan aivan episteemisen merkityksen porteilla, ja esimerkki antaa viitteitä siitä, että episteemisen *pitäisi*-konstruktion lähtökohtana on evidentialinen strategia, mikä ei yllätä.

Pitäisi/ei pitäisi on nykysuomessa kieliopillistunut episteemisen varmuuden ilmaisemiseen. Agricolalta episteemisiä tapauksia saa hakea. Seuraavassa lauseessa kuitenkin ainakin ensimmäinen *pitäisi* – ehkä molemmat – modifioi puhujan käsitystä proposition totuusarvosta ja edustaa siis **episteemistä** merkitystä. Tätä tukee myös vuoden 1992 käännös: *Tottahan sitten Jumala hankkii oikeuden valituilleen, jotka päivin ja öin huutavat häntä avuksi. Hänkö viivyttäisi apuaan?*

(51) *Eikö sis Jumalan pideis henen wloswalituitans warieleman / iotca öte ia peiue hwttauat henen tygens / pideiskö henen site kerssimen?* [A-II-221-[Lk-18:7]]

3.2.4 Toisteinen *pitää*

Agricolan *pitää*-verbin koko kuvaan liittyy yksi erikoisuus, joka koskettaa pikemminkin muotoa kuin merkitystä. Tarkoiton välttämättömän informaation välittämistä *että*-sivulauseissa, mitä voidaan pitää myös hyvin laajasti ymmärrettynä referointina tai tekstienvälisenä dialogina. Tyypillisessä tilanteessa päälause sisältää substantiivin, joka sivulauseessa ”kirjoitetaan auki”. *Että*-lauseen näin määrittämä nominilauseke voi viitata puheaktiin, mutta välttämätöntä se ei ole, kuten esimerkit 52 ja 53 osoittavat.

(52) *ia arpa langesi henelle / ette henen piti haijud syyttämän* [A-II-162-[Lk-1:9]]

(53) *(Ja mine sädhen teille Waldakunnan) ette teiden pite sömen ia ioman minun Peuteni päle / minun Waldakunnasani / ia istuman Istuimella* [A-II-233-[Lk-22:30]]

Agricolalle tyypilliset *sillä että* (54) ja *sen päälle että* (55) -rakenteet toteuttavat oikeastaan samaa kaavaa: informaatio, jonka nykykielen perusteella olettaisi useassa tapauksessa tulevan ilmi päälauseessa, päättyy lopulta *se*-pronominin määrittäneen olevaan *että*-sivulauseeseen:

(54) *Sille ette iocainen / quin paha tekepi / se wihapi Walkiutta / eike tule Walkiuten / Senpäle / ettei henen Tööns pideisi laitettaman.* [A-II-252-[Jh-3:20]]

(55) *Senpäle ette teste Sucukunnast kysyttemen pite caickein Prophetain weri / ioca wloswodhatettu on mailman alghust* [A-II-203-[Lk-11:50]]

Tapaukset liittyvät laajempaan tendenssiin. Agricola käänsi lähtötekstien sivulauseet uskollisesti sivulauseiksi, vaikka sitten päälauseen tehtävä olisi ollut pelkästään puhujan itsensä osoittaminen tiedon lähteeksi (esimerkki 56). Vastaavissa yhteyksissä Uusi kirkko-raamattu asettuu usein kaksoispisteen ja suoran sitaatin kannalle.

(56) *(Mine sanon teille) Ette Sodomalle sinä peiuene pite hokiambi oleman / quin sille Caupungille.* [A-II-197-[Lk-10:12]]

Subordinaatio tai lauseen naamioiminen toisen käden tiedoksi ei ollut Agricolalta itsenäinen ratkaisu. Ilmiö juontaa juurensa ilmeisesti latinankieliseen lähtötekstiin – ilmaus on useissa tapauksissa Erasmuselle tyypillisen *futurum est ut* -fraasin mallin mukainen⁶⁹ – mutta se kuvaa hyvin referoidun tekstin asemaa Raamatussa. Aineksen merkitseminen toisen käden tiedoksi ei vanhoissa uskonnollisissa teksteissä vähentänyt sanottavan painoarvoa, vaan pikemminkin lisäsi sitä. Uusi käännös näyttää useissa tapauksissa luopuneen kei-notekoisestä auktoriteettiin vetoamisesta.

Forsman Svensson (Virtuaalinen vanha kirjasuomi, VVKS) kutsuu toisteista *pitää*-verbin käyttöä ”konjunktiiviksi” (lainausmerkein), koska tapaukset vastaavat saksan ja ruotsin konjunktiivimodusta. ”Konjunktiivilla” on vanhassa kirjasuomessa kaksi ilmiä. Alistaisuutta nimittäin merkitsivät paitsi apuverbit (*HERra käski Salomonin ano häneldäns mitä hänen piti tahtoman*), myös konditionaalimodus (*Ja jos jocu tiedäis cusa hän [= Jeesus]*

⁶⁹ Vuoden 1938 Raamatun jouluevankeliumin alku, jonka usea suomalaisten sukupolvi osaa ulkoa, ”Ja tapahui niinä päivinä, että keisari Augustukselta kävi käsky...” on siis tämän rakenteen kaikkua.

olis, nijn hänen piti sen ilmoittaman).⁷⁰ Kun kirjasuomen konditionaali muutoin on paljolti nykysuomen mukainen non- ja kontrafaktuaalisuuden ilmaisin, esimerkin mukainen käyttö sivulauseissa poikkeaa yleisestä linjasta. Forsman Svensson on epäilemättä oikeassa siinä, että kyseessä on germaanisen konjunktiivin mekaaninen siirto suomeen. Yleensä kopioituminen kuitenkin tapahtuu jollakin verukkeella: kohdekielen vastaavan ilmauksen osittain mutta ei kokonaan samanlainen käyttö valtuuttaa aineksen vieraan mallin mukaisen käytön. Ainakin *pitää*-verbin osalta ”konjunktiivin” veruke on voinut olla suomen murteissa yleinen referointikäyttö (Ikola 1960: 273–298) sekä ylipäätään se toisen käden tiedon sivumerkitys, joka näyttää leimaavan *pitää*-verbin kaikkea käyttöä (dynaamista tai praktista pakkoa lukuun ottamatta).

Aineistoni osoittaa, että *pitää* on tutkittavissa teksteissä usein läsnä sielläkin, missä sitä ilman tultaisiin toimeen ja missä Agricola itsekin toisaalla tuotannossaan sen käytöstä luopuu.⁷¹ Tästä johtuu sen runsaslukuisuus, ja tästä on runsaasti esimerkkejä edellisissäkin luvuissa. Suomessa tulevaisuuteen viitataan pääsääntöisesti preesensillä, mutta varmuuden varmistamiseksi vanhassa kirkollisessa kielessä ennustukset ilmaistaan *pitää tekemän* -konstruktion avulla. Lisäksi *pitäisi/ei pitäisi* -sivulauseiden käyttö ei vastaa nykysuomea. Nesessiiviverbi olisi oikeastaan todella tarpeen vain praktisessa, direktiivi-, jussiivi- ja lakimerkityksessä, ts. silloin kun kyseessä on käytännön pakko tai deonttinen (priorisoiva) välttämättömyys. Käytännössä myös finaaliset, intentionaaliset ja futuuriset lauseet voivat usein sisältää *pitää*-verbin, johon konditionaalin *-isi-* sitten kiinnittyy. Tuloksena on toisteisia ilmauksia, joissa aikomusta tai tarkoitusta ilmaisevat sekä *pitää* että konditionaali, usein myös jokin päälauseeseen sisältyvä leksikaalinen aines. Redundantti⁷² *pitää* tai Forsman Svenssonin tarkoittama ”konjunktiivin” on ehkä puhetilanteeseen viittaavan referointifunktion varjolla voinut soluttautua lauseeseen sen referentiaalista merkitystä rikkomatta. Selvää on, että sitä on suojannut myös sivulauseasema.

3.2.5 *Pitää*-konstruktioiden keskeiset funktiot evankeliumiaineistossa

Uusi konstruktio voi syntyä siten, että muoto säilyy, mutta merkitys muuttuu. Luvuissa 3.2.1–3.2.3 Agricolan *pitää*-konstruktiota tarkasteltiin lähtien liikkeelle muodosta. Samalla yksipersoonaisella rakenteella – joka tosin kirjasuomen morfosyntaktisen horjuvuuden takia on määriteltävä nykyistä vastinettaan väljemmin – havaittiin erilaisia osanottajavalikoimia, joiden vaihtuminen ei suinkaan aina ole johtanut ilmauksen muodon muuttumiseen. Luvussa 3.2.4 todettiin, että vanhan kirjasuomen *pitää* (tai konditionaali) esiintyy usein sivulauseissa tuomatta niihin varsinaista modaalista merkityslisää. Tällaisena se vastaa germaanisten kielten konjunktiivia (ks. VVKS).

Tähän lukuun pyrin kokoamaan sen, mikä edellisissä luvuissa on käynyt ilmi Agricolan *pitää tekemän* -konstruktion semantiikasta. Kaksi piirrettä nousee yli muiden. Ensinnäkin konstruktion peruserkitys on olosuhteista tai auktoriteetin suorittamasta manipulaatiosta johtuva välttämättömyys (vaikka futuurimerkitys paikoin korostuu suuren frekvenssinsä vuoksi), joka toteutuu erilaisin osanottajavalikoin. Agricolalaisen *pitää tekemän* -konstruktion merkityksessä on useimmiten tulevaisuuteen viittaamisen piirre. Tämä tarkoittaa sitä,

⁷⁰ Forsman Svenssonin esimerkit ovat 1600-luvulta.

⁷¹ Seuraava finaalin ilmaus, johon *pitää* ei kuulu, on Rukouskirjan raamatullisista rukouksista: *Senpälle / ette sine HERRA Jumala / Taijwan ia Maan Ise / toca caiki olet caikisa / nyt / ia aijna / ia ijancaikisesta kijtetyxi ia cunnioijetuxi tulisit*.

⁷² Toisteisuus ei toki ole vierasta murteidenkaan nesessiivi-ilmauksille, kuten Laitinen (1992: 242–243) osoittaa, ks. luku 3.2.2.1.

että asetettu velvoite edeltää ajallisesti infinitiivillä kuvattavaa toimintaa. Kyseessä on yksi niistä piirteistä, jotka liittävät Agricolan kielen Turun seudulla puhuttuun kielimuotoon. Sitä kääntäjä Uuden testamentin esipuheessa ilmoitti enimmäkseen käyttäneensä.

Konstruktion monimerkityksisyyden tekee mahdolliseksi sen länsimurteenen ei-implikatiivisuus, joka perustuu siihen, että *piti tekemän* -konstruktion sisältyvän imperfektin tunnuksen vaikutusalaan sisältyy ainoastaan lauseen nesessiiviaines.⁷³ Toinen tulkintamahdollisuuksia lisäävä tekijä on verbille tyypillinen moniäänisyys. *Pitää* viestii aina kahteen suuntaan: indeksisen merkityksensä lisäksi sillä on puhetilanteeseen viittaava referentiaallinen merkitys, joka indikoi sitä, että puhuja välittää aiemmasta puhetilanteesta periytyvää tietoa. Aiempi puhetilanne on ymmärrettävä laajasti tekstien väliseksi vuoropuheluksi. Puhuja voi *pitää*-konstruktion avulla välittää yhtä lailla yhteisön normeja kuin oman päänsä sisäistä puhetta.

Agricolan teksteissä nesessiivisen *pitää*-konstruktion ei-implikatiivisuus näkyy imperfektissä. Referointimerkitys perustuu ilmauksen ei-implikatiivisuuteen sillä perusteella, että imperfektin tunnus lienee ensi vaiheessa viitannut tiedoksi saamisen hetkeen. Se on ainoa hetki, joka voidaan varmasti sijoittaa infinitiivin tapahtumia aikaisemmaksi. Ensin on referoitu käskyjä ja normeja, ja myöhemmin *pitää tekemän* on voinut tulla myös merkiksi sinänsä deontista manipulaatiota sisältämättömien väitelauseiden alkuperästä.

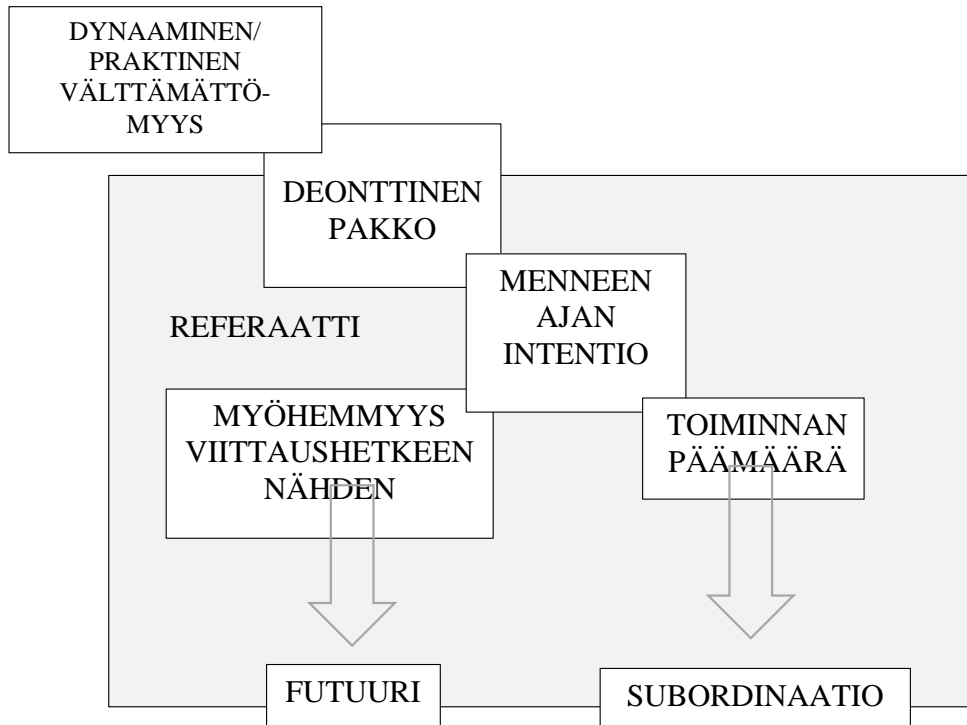
Referointi on aina läsnä *piti tekemän* -ilmauksissa, ainakin yhtenä tulkintamahdollisuutena. Se on saattanut toimia väliportaana, kun kieliopillistuvien modaali-ilmausten käyttöalue on laajentunut esimerkiksi persoonan tai tempuksen suhteen. Tästä kertoo se, että monitulkintaisten ilmausten mahdollisuus tulla tulkituiksi toisen käden tiedoksi näyttää olevan edellytyksenä niiden ei-implikatiiviselle lukutavalle (luku 3.2.2.2). Kielessä on ennakkotapaus: intentionaalinen konditionaalikin näyttää levinneen ensimmäisestä persoonasta muihin persooniin referointifunktion kautta (Kauppinen 1998: 156–167). Suoranaista murteiden mallin mukaista referaattikäyttöä (Ikola 1960: 273–298) *pitää tekemän* -konstruktiolla on Agricolan teksteissä vain vähän. Viittaus aiemmin sanottuun tai aiemmasta pääteltyyn on pikemminkin sivumerkitys, jonka kautta suodattamalla konstruktiio on voinut omaksua uusia tehtäviä TAM-dimensiolla.

Nyky-suomessa *pitäisi/ei pitäisi* on episteemisen varmuuden keskeinen ilmaisin *täytyy*-nesessiivin ohella: *Raportin pitäisi nyt olla valmis* ilmentää puhujan melko suurta varmuutta lausumansa todenperäisyydestä. Yleisesti ajatellaan episteemisten ilmausten syntyneen dynaamisista abstraktistumiskehityksen kautta. *Täytyy*-nesessiivin tapauksessa näin lienee käynytkin. *Pitää*-verbin kehityksessä on pari kiinnostavaa seikkaa: se tulkitaan episteemiseksi vain konditionaalimuotoisena, mutta Agricolan teksteissä *pitäisi/ei pitäisi* on harvoin jos koskaan episteeminen. Se ilmaisee tyypillisesti finaalista, ei-implikatiivista deontista tai intentionaalista sisältöä sekä menneen ajan futuuria. On tietysti mahdollista, että tekstien lajityyppi ja lähtötekstien tarjoama malli eivät suosineet episteemisen varmuuden ilmaisemista verbifraasein – *totisesti*-tyyppinen lauseadverbiaali on yleinen episteemisen arvion merkki Raamatun kielessä. Toisaalta *pitää tekemän* -futuuri kuulostaa siltä, kuin puhuja olisi erittäin varma ennustuksen toteutumisesta. Episteemisen *pitäisi/ei pitäisi* -merkityksen syntymiseen on tarvittu *pitää*-verbin luontaista moniäänisyyttä, sen referointi- tai evidentialista merkitystä. Episteeminen *pitäisi/ei pitäisi* ei (infinitiivinsäkään puolesta) liene *pitää tekemän* -futuurin jatkaja, mutta Agricolan nesessiivi-ilmauksissa saattaa olla kätkeytyä vinkkejä siitä, miten se on kieleen kehittynyt, ja niitä on koko aineistoon kohdistuvassa tutkimuksen osassa edelleen tarkkailtava.

⁷³ Eri modaalimerkitykset näyttävät useinkin eroavan toisistaan siinä suhteessa, kuinka laaja on niihin sisältyvien kieliopillisten markkereiden vaikutusala. Selkein esimerkki on kielto. *Ei pidä* voi tarkoittaa kahta asiaa: 'ei saa' (sisäinen kielto) ja 'ei tarvitse' (ulkoinen kielto). (ISK: § 1612–1613.)

Kuviossa 11 hahmottelen Agricolan *pitää*-konstruktioiden keskeiset TAM-aseoinnit. Laatikoiden osittainen päällekkäisyys kuvastaa niitä käyttöyhteyksiä, jotka ovat saattaneet toimia kynnyksenä funktiosta toiseen. Aineistossani päällekkäisyys ilmenee luokittelun vaikeutena. Kieliopillistumispolkujen tyhjentäväksi selvitykseksi kuviostani ei kuitenkaan ole.

Kuvio 11. Agricolan *pitää*-konstruktioiden keskeiset funktiot evankeliumiaineiston perusteella

Kulmistaan yhteen tarttuneet, TAM-aseointeja kuvaavat laatikot ilmentävät merkityksenkehitystä, jaettuja tulkintamahdollisuuksia. On osoitettavissa sellaisia kriittisiä konteksteja, joissa molempien tällä tavalla ketjuuntuneiden aseointien tarjoama lukutapa on mahdollinen. Praktinen välttämättömyys voi olla deonttista, kun se ymmärretään auktoriteetin asettamaksi. Menneen ajan velvoitus voidaan tulkita päälauseen subjektin referentin intentioksi tai finiittiverbin ilmaiseman toiminnan päämääräksi. Kun reanalyysiin liittyy muotopiirteiden pakollistumista, syntyy uutta kielioppia (futuuri, subordinaatio). Menneen ajan intentio on keskeinen linkki TAM-aseoinnista toiseen. Siihen (ts. muotoihin *piti/ei pitänyt/pitäisi/ei pitäisi*) perustuu konstruktioiden jatkokehitys.

Referaatti, toiseen tekstiin viittaaminen tai moniäänisyys on kaikissa *pitää*-verbin funktioissa läsnä, ja se saattaa toimia välittäjänä tai pelikenttänä, kun siirrytään modaali-merkityksestä toiseen, varsinkin silloin, kun käännösongelmia on ratkottu kopioimalla lähdekielen polysemiaa kohdekieleen. Siksi olen kuviossa esittänyt sen muiden merkitysten taustalla, aina läsnä olevana mutta tuskin koskaan täysin modaalimerkityksistä eriytyneenä. Ihan aina toisen käden tiedon sivumerkitystä ei ole Agricolan *pitää*-ilmauksista

aistittavissa. Se puuttuu ainakin suorista direktiiveistä sekä lauseista, joissa *piti* on tulkittava yksiselitteisen implikaatiiviseksi, kenties myös kaikkein kieliopillistuneimmista yhteyksistä, joissa *pitää* merkitsee pelkästään kieliopillisia suhteita. Tällaisia saattavat olla toisteiset, pakollistuneet alisteisuuden tai futuurin ilmaukset.

Tähän mennessä agricolalaisia *pitää*-konstruktioita on pyritty tarkastelemaan kieli-muodon omista lähtökohdista, hakematta ilmiöille selitystä käännosten lähtökielistä. Seuraavassa vaiheessa monifunktionen *pitää* nähdään ratkaisuna monimutkaiseen käännosongelmaan.

3.3 *Skola*-käännosongelma Agricolan ratkaisemana

Diaformilla tarkoitetaan muotoja, jotka kaksikieliset puhujat kääntämistilanteessa tunnistavat toisiaan vastaaviksi (Sebuktekin 1970: 52). Diaformit voivat olla pieniä ja suuria, ja niiden käyttö perustuu kieltenväliseen tunnistettavuuteen ja aineiden siirrettävyyteen kielestä toiseen (vrt. Selinker 1992: 28–40; termiä on hyödyntänyt myös de Smit 2006). Diaformiin liittyy sekä muoto että merkitys. Diaformi muodostuu, kun kaksikielinen puhuja tekee joukon havaintoja merkitysvastineista ja tottuu sitten omassa kielessään käsittelemään niitä tietyllä tavalla. Pienin diaformi on diamorfeemi, so. pienimpien merkitystä kantavien kielenainesten hahmotettu vastaavuus. Suomalais-ruotsalainen diamorfeemi voisi siis olla esimerkiksi *tyttö/flicka* tai inessiivin päätte *-ssa/prepositio i*.

Diaformin luonteeseen kuuluu likimääräisyys, epätarkkuus. Sen orjallisesta noudattamisesta seuraa massiivisia kielivirheitä. Diaformi on prototyypinen käännosvastaavuus, vastaavuuksien eksemplaari (vrt. 2.2.1).

Skola-pitää on vanhojen kirjoitusten tunnettu käännosvastaavuus, ensimmäisenä mieleen tuleva, kääntäjien kenties rutiininomaisesti soveltama ratkaisu. Esimerkiksi sen futuurinen käyttö on puhtaasti kirjallinen käännoislaina. (Ikola 1949: 199; de Smit 2006: 26–27; Laitinen 1992: 234–235.) Tässä luvussa selvitetään, kuinka mekaaninen käännostratkaisu *skola-* ja *pitää-*verbien vastaavuus evankeliumiaineistossa oli.

*Pitää-*verbin ja sen ruotsalaisvastineen suhteita tarkastelleet tutkijat, kuten Ikola ja Törnudd-Jalovaara, puhuvat töissäään *pitää-skall*-vastaavuudesta. Nykykielen näkökulmasta valinta on perusteltu. Olen kuitenkin itse päätenyt puhumaan tässä tutkimuksessa *skola-*verbistä. Siihen on kaksi syytä: ensinnäkin omana aikanaan arkaaista tyyliä edustavassa GVB:ssä *skola* ei ollut nykyruotsin tavoin morfologisesti kaventunut yhteen muotoon, vaan se taipui vielä persoonissa. Sen persoonaparadigma ja ortografia GVB:ssä käy ilmi seuraavasta:

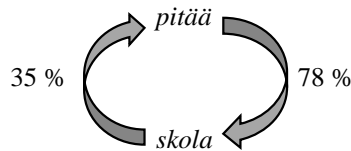
<i>iagh skal elska</i>	<i>wij skole elska</i>
<i>tu skalt elska</i>	<i>j skolen elska</i>
<i>han/hon/det skal elska</i>	<i>the skole elska.</i>

Toiseksi *skola-*verbin preteriti *skulle* edustaa GVB:n kielessä sekä menneen ajan tempusta että suhteellisen eriytyneitä modaalimerkityksiä. *Skulle* on usein *pitää-*verbin, erityisesti sen konditionaalimuodon käännosvastineena, ja ilmaistessaan epätodennäköistä mahdollisuutta se toimittaa samantyyppisiä tehtäviä. *Skulle* kuuluu tutkimani merkityskentän keskeisiin kielenaineksiin ja osallistuu sille tyypilliseen kieliopillistumiskehitykseen niissä konstruktioissa, joissa se esiintyy. Kun käytän lekseemistä infinitiivimuotoa *skola*, myös *skulle* saadaan saman yläkäsitteen alle.

Vertailun pohjaksi on otettava samankokoinen GVB:n ja Agricolan Uuden testamentin tekstikatkelma, joka saa tässä tapauksessa olla Luukkaan evankeliumi. Käännösvastaavuuden laajuuden selvittämiseksi Luukkaan evankeliumin kaikki *pitää*- ja *skola*-osumat laskettiin. Agricola käyttää nesessiivistä *pitää*-verbiä Luukkaan evankeliumissa 142 kertaa. Se liittyy yhteensä 165 infinitiiviin. GVB:n Luukkaan evankeliumissa on laskujeni mukaan 322 *skola*-verbin esiintymää, joista 262 edustaa indikatiivin preesensmuotoja *skal*, *skole* tai *skolen* ja 60 konjunktiiivin preteritimuotoa *skulle*. *Skola* + infinitiivi -kombinaatioita on 367, ja näistä 75:ssä *skola*-verbin muotona on *skulle*. Yhteensä tietokannassa on siis 531 suomen- tai ruotsinkielistä verbifraasia, joista melkoinen osa siis vastaa samaa kohtaa alkukielisessä tekstissä. Lukukohtaiset *skola*- ja *pitää*-verbien vastaavuutta koskevat laskelmat esitän liitteenä 2.

Kun useisiin infinitiiveihin liittyvät tapaukset lasketaan kukin omaksi tapaukseksi, *pitää* ja *skola* ovat käännösvastaineita Luukkaan evankeliumissa 128 kertaa. Vastaavuus toteutuu seuraavasti:

Kuvio 12. Agricolan ja GVB:n Luukkaan evankeliumin *skola*–*pitää*-vastaavuus numeroina

Tarkastelu on pinnallinen: kuviossa on laskettu *pitää*-verbin esiintymiä liittämättä niitä merkityksiinsä eli niihin TAM-aseointeihin, joita ne lauseissaan edustavat. Sen luvuista voi kuitenkin päätellä, että Agricola käytti harkintaa valitessaan *skola*-verbin käännösvastaineita. Hän ei päätenyt aina mekaanisesti samaan ratkaisuun. Vaikka *pitää*-verbin vastineena GVB:ssä on silmäänpistävä usein jokin *skola*-verbin muoto, Agricola ei suinkaan rutiininomaisesti kääntänyt kaikkia *skola*-esiintymiä *pitää*-verbillä.

Kontaktikieliopillistumisen kannalta kuvion 35 % on oikeastaan kiinnostavampi kuin toiseen suuntaan toteutuva, selvästi kattavampi vastaavuus. Se kertoo kontaktitilanteen valinnoista, kääntäjän pelikentästä, jossa muuttujina ovat yhtä lailla kahden kielen konstruktioiden yhtäläisyydet ja erot kuin kielenulkoiset tekijät, joita ovat esimerkiksi lähdetekstien moneus ja omaksutut käännöstyön maksimit. Fennistiikassa on kiinnitetty paljon huomiota siihen, että Agricolan *pitää*-verbin taustalla on useimmiten *skola*, minkä oma, pieneen aineiston osaan perustuva laskelmanikin osoittaa. Itse käännösprosessi on kuitenkin edennyt toiseen suuntaan: kääntäjä on valinnut suomenkielisiä vastineita *skola*-verbille eikä ruotsinkielisiä vastineita *pitää*-verbille. *Pitää* ei näytä niin epäitsenäiseltä ja vieraan kielen pakottamalta valinnalta, kun asiaa tarkastellaan kuvioni 35 prosentin näkökulmasta.

Ei ole poissuljettua, että nesessiivinen *pitää*-konstruktio toteutuu pää- ja sivulauseissa eri tavalla. Tätä oletusta tukevat esimerkiksi nykyruotsin *skulle*-verbin erilaiset esiintymisehdot pää- ja sivulauseissa (luku 2.3.4). Suomen konditionaalia eivät koske samanlaiset rajoitukset. Luukkaan evankeliumin sivulauseissa⁷⁴ on 156 sellaista verbifraasia, jonka

⁷⁴ Jako pää- ja sivulauseisiin on Luukkaan evankeliumin aineistossani Agricolalla ja GVB:ssä lähes täysin samanlainen. Poikkeuksia tästä säännöstä on kolme (Lk 1:31, kaksi tapausta jakeessa Lk 20:28). Näissä tapauksissa olen laskelmassani asettanut Agricolan kannalle.

ruotsinnoksessa on *skola* tai suomennoksessa *pitää*. Vastaava luku päälauseiden osalta on 248⁷⁵. *Skola* ja *pitää* vastaavat toisiaan pää- ja sivulauseissa seuraavasti:

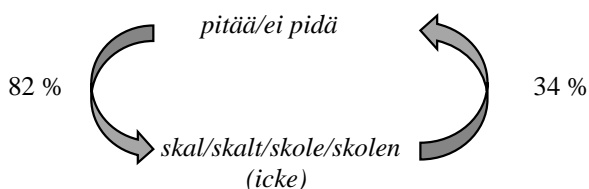
Taulukko 3: *Skola–pitää*-vastaavuus Luukkaan evankeliumin pää- ja sivulauseissa

	PL (248)	SL (156)
<i>skola</i> – <i>pitää</i>	33 % (81)	30 % (47)
<i>skola</i> – ei- <i>pitää</i>	61 % (151)	56 % (88)
<i>pitää</i> – ei- <i>skola</i>	6 % (16)	13 % (21)

Skola–pitää-vastaavuus toteutuu noin kolmanneksessa verbifraaseista, olivat ne sitten pää- tai sivulauseissa. *Skola*-verbillä näyttää päälauseissa olevan vähän enemmän sellaista käyttöä, jota ei ole suomessa ilmaistu *pitää*-verbillä.

Hiukan pidemmälle merkitysten ja käyttöfunktioiden suuntaan päästään, kun *skola*- ja *pitää*-verbin eri muotoja asetetaan vertailussa vastakkain. Kaksi yhteyttä näyttää melko selvältä: huomattavan usein preesensmuotoisen, yksipersonaisen *pitää*-verbin vastineena ruotsinkielisessä tekstissä on jokin indikatiivin persoonamuodoista *skal/skalt/skole/skolen*, kun taas imperfekti- tai konditionaalimuotoista *pitää*-verbiä vastaa tyypillisesti konjunktiivin preteriti *skulle*. Kuviot 13 ja 14 ilmentävät sitä, että itse käänösprosessissa (ruotsista suomeen päin) vastaavuus kyllä toteutui, mutta ei läheskään yhtä kattavana kuin toiseen suuntaan. Agricolalla on täytynyt olla muitakin *skola*-strategioita kuin *pitää*. (Tarkasteltavat tekstijaksot on valittu siten, että suomenkielisten käänösvarainteiden lukumäärä on laskelmissa suunnilleen sama.)

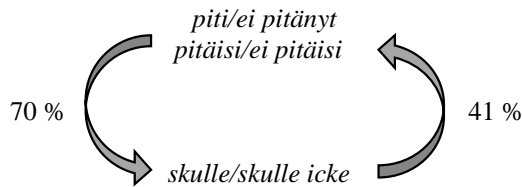
Kuvio 13. Agricolan ja GVB:n indikatiivin preesensmuotoisten *pitää*- ja *skola*-esiintymien keskinäinen vastaavuus Luukkaan evankeliumissa⁷⁶

⁷⁵ Luvut saadaan laskemalla yhteen tapaukset Agricolalla ja tapaukset GVB:ssä ja vähentämällä summasta yhteiset tapaukset, ja käytännössä se vastaa tietokantani Excel-rivien määrää.

⁷⁶ Absoluuttisina lukuina: Luukkaan evankeliumissa indikatiivin preesensmuotoisia *pitää*-esiintymiä on 119, *skal/skalt/skole/skolen*-esiintymiä 291 (molemmat infinitiivien mukaan laskettuina), näistä yhteisiä on 98.

Kuvio 14. Agricolan *piti/ei pitänyt/pitäisi/ei pitäisi* -esiintymien käännösvastaavuus GVB:n *skulle*-esiintymien kanssa Matteuksen, Markuksen, Luukkaan ja Johanneksen evankeliumeissa⁷⁷

Esitetyt laskelmat osoittavat, että *skola*-verbien runsaiden esiintymien kääntäminen suomeksi on ollut sujuva, mutta ei mekaaninen prosessi. Oikeastaan tämä on jo taustatietojen perusteella odotuksenmukaista: kun kääntäjällä on pöydällään useita erikielisiä lähtötekstejä, hänen tarkoituksenaan on tuskin seurata yhtäkään niistä orjallisesti. Diaformisen suhteen syntyminen ruotsalaisen ja suomalaisen modaaliverbin välille lisäsi työn ekonomiaa ja ehkä myös helpotti yhteistyötä käännöstyöryhmän sisällä⁷⁸, mutta sitä ei noudatettu hinnalla millä hyvänsä. Lisäksi kuvioista 13 ja 14 käy selväksi, että *skola-pitää*-vastaavuudesta näkyy vain osa, jos tarkastelu rajoitetaan *ska(ll)*-apuverbiin, koska *piti* ja *pitäisi* osallistuivat menneen ajan intention ja irrealiksen merkitysten välittämiseen samoin kuin ruotsinkieliset käännösvastineensa. Nämä seikat ovat jääneet tähänastisessa tutkimuksessa *pitää-ska(ll)*-vastaavuutta vähemmälle huomiolle.

Agricola käänsi useasta lähteestä. Hänen tekstiensä on todettu mosaikin tavoin koostuvan eri alkutekstien mallia noudattavista katkelmista (Itkonen-Kaila 1997: 14). Valitsemani näkökulma, vertaaminen ruotsiin, ei ole ainut mahdollinen – esimerkiksi saksan *sollen* muistuttaa *pitää*-verbiä monessa suhteessa – mutta sille on perustelunsa. Ruotsi oli ehkä Agricolan äidinkieli. Aiempi tutkimus osoittaa, että vanhan kirjasuomen *pitää* oli useasta syystä ruotsin *skola*-apuverbin luontainen vastine. *Pitää*-verbiin tarttui käännösprosessissa "epäsuomalaisuuksia". Lisäksi kielenulkoiset seikat tukivat ruotsinnoksen vahvaa asemaa käännösesikuvana: Ruotsissa reformaatio kulki muutaman askeleen Suomea edellä. Valtiovalta oli Ruotsissa, ja hankkeesta päätti viime kädessä kuningas.

Skola-pitää-yhteistyössä on kyse kahden monifunktion verbin lingvistisestä vuorovaikutuksesta, joka erityisen vilkkaasti haki muotoaan suomen kirjakielen syntyvaiheessa. Yksikään suomen muista keskeisistä nesessiiviverbeistä ei olisi samalla tavalla voinut täyttää paikkaa diaformissa. Toisaalta ennen Agricolaa oli naapuruus. Ruotsin *skola*, saksan *sollen*, viron *pidama*, saamen *kolgađ* ja suomen *pitää* – luettelo ei pyri olemaan täydellinen – jakavat sekä tutkimusten (esim. Törnudd-Jalovaara 1984 ja 1985a; Laitinen 1988 ja 1992; Hilpert 2008) että arkihavainnon mukaan sellaisia TAM-funktioita, jotka erottavat ne geneettisten sukulaistensa vastaavista verbeistä. Sprachbund sekä yhdistää että erottaa.

Luukkaan evankeliumin eri lukujen välillä on huomattavia eroja *pitää*-verbin yleisyydessä. Lukumäärät vaihtelevat XV:n luvun 5:stä XXI:n luvun 43:een. Aihe ja tyyli vaikuttavat valintoihin. XV luvussa Jeesus puhuu vertauksin ja kertoo yksinkertaisin lauserakentein mm. tuhlaajapojasta. Teksti on suurelta osaltaan kronologista tapahtumien kuvausta. XXI luku on puolestaan väkevä tulevien aikojen ennustus, fatalistisen *pitää*-futuurin ydinaluetta. Näyttää siltä, että yksi *pitää*-verbin paikoittaisen korkean frekvenssin syistä

⁷⁷ Absoluuttiset luvut ovat seuraavat: kaikissa neljässä evankeliumissa on 130 *piti/ei pitänyt/pitäisi/ei pitäisi* -esiintymää ja 220 *skulle*-esiintymää (infinitiivien mukaan laskettuina). Näistä 91:ssä vastaavuus toteutui.

⁷⁸ ”*Skola* käännetään sanalla *pitää*” olisi ollut kätevä ohje vaikka Katedraalikoulun käännösharjoituksia tekeville opiskelijoille.

on imu: yhtä *pitää tekemän* -futuuria seuraa kernaasti toinen ja kolmas. Toisto on tyyllinen ratkaisu, jolla luodaan koherenssia jakeiden välille ja korostetaan sanoman vakuuttavuutta. Saarnastuolista luettuna nesessiivein ilmaistut futuurit lienevät samanlaisina toistuessaan aiheuttaneet kuulijakunnassa toivottuja vavistuksia.

Luvussa 3.3.1 tarkastelen niitä syitä, jotka ovat johtaneet *skola-pitää*-yhteyden synty-miseen. Vastaavuutta rajoittavia tekijöitä käsittelen luvussa 3.3.2.

3.3.1 *Skola-pitää*-vastaavuus evankeliumiaineistossa

Tutkimuksen tässä osassa käsitellään niitä evankeliumiaineiston (määritetty luvussa 3.1) 203:a *pitää*-esiintymää, joita GVB:ssä vastaa *skola* + infinitiivi -rakenteen jokin toteutuma.

Skola-pitää-vastaavuus toteutuu voimakkaana välttämättömyyden ja pakon, ajallisen myöhemmyyden ja visioidun merkityskentillä, verhotummin referoinnin ilmaisutehtävissä.

Pitää ja *skola* ilmaisevat **praktista tai deontista (priorisoivaa) välttämättömyyttä**. Tilanteen näyttämöä kuvaava TAM-asemointi voi olla PRAKT, DIR, JUSS, VOL tai LAKI. *Pitää*-verbin muoto voi olla *pitää/ei pidä/piti/ei pitänyt/pitäisi/ei pitäisi*, ja sitä vastaavat ruotsissa *skola*-verbin eri muodot myönteisinä ja kielteisinä. Konstruktio voi toteutua preesensissä tai imperfektissä, indikatiivissa tai konditionaalissa. Siihen kuuluva 3. infinitiivin instruktiivi voi olla aktiivinen tai passiivinen. Nesessiivirakenteen subjekti on genetiivissä tai nominatiivissa. Kun subjektina on persoonapronomini, se tavallisesti reaalistuu genetiivimuotoisena. Yksiköllinen kokonaisobjekti on *n*-päätteinen. Nykykielen eksistentiaalilauseita vastaavissa ympäristöissä esiintyy partitiivisubjektia, mutta ei missään tapauksessa säännönmukaisesti. Lakiasemointi toteutuu lähes aina päälauseessa, praktinen tasaisesti pää- ja sivulauseissa, direktiivit, jussiivit ja volitiot enimmäkseen sivulauseissa.

Sekä *pitää* että *skola* esiintyvät tässä tyyppissä perusmerkityksessään eli pakon tai velvoituksen ilmaisimina. Velvoitus voi kohdistua yhteen tai useisiin henkilöihin, ja sen asettajana voi olla manipuloiva persoona, yhteisö tai yliluonnollinen voima. *Skulle* edustaa *skola*-verbin preteritiä ja ilmaisee menneenä aikana langetettua velvoitusta. Esimerkin 57 tapauksessa joko velvoitus tai infinitiivin tarkoittama toiminta on ymmärrettävä habituaaliseksi (ks. luku 2.2.5.3).

(57) GVB: *Ty han skulle om Högtijdhena giffua them en löös.
Sille henen piti ioca Juhlana pästemen heille yhden wallalens.* [A-II-237-[Lk-23:17]]

Kielto on seuraavassa esimerkissä viety *että*-sivulauseeseen, ja sekä ruotsin- että suomenkielisessä virkkeessä on luvussa 3.2.4 kuvattua toisteisuutta:

(58) GVB: *Och han hotadhe them, och förbödth, at the skulle thet någhrom säya
Ja hen haastoi heite ia kielsi ettei he kellengen pitenyt site sanoman* [A-II-193-[Lk-9:21]]

Samantyyppinen on seuraava konditionaaliesimerkki, jossa fariseukset visioivat, mitä heidän olisi viisainta, ts. lopputuloksen kannalta välttämätöntä, tehdä Jeesukselle.

(59) GVB: *Men the wordo vrsinnighe, och taladhes widh emellan sigh, hwadh the skulle göra åt Jesum.*
Mutta he tulit mielettomexi / ia puhuit keskenens / mite heiden piteis JESU sest tekemen. [A-II-180-[Lk-6:11]]

Välttämättömyyden ilmaisutehtävässä *skola-pitää*-diaformia vastaa Lutherin saksanoksessa useimmiten *sollen*. Preesensissä tämä on lähes yksinomainen edustus. Imperfektissä vastaavissa kohdissa esiintyy modaalisena aineksena myös konjunktiivia.

Pitää ja *skola* ilmaisevat **ajallista myöhemmyyttä** tarkasteltuna joko menneen ajan tai nykyisyyden näkökulmasta. TAM-asemointi on tällöin FUT tai INT. *Pitää/ei pidä* on ruotsiksi *skola/skal/skole/skolen (icke)*, kun taas *piti/ei pitänyt/pitäisi/ei pitäisi* saa tavallisesti vastineekseen myönteisen tai kielteisen *skulle*-verbimuodon. Preesensmuotoisena futuuri-nen *pitää/skola* esiintyy päälauseessa, imperfektimuotoisena lähes yksinomaan *että*-sivulauseissa, ja ilmaukset ovat usein toisteisia (ks. luku 3.2.4). Kun subjektina on persoonapronomini, se melko säännönmukaisesti merkitään genetiivillä, muissa tapauksissa nominatiivisubjekti on yleinen.

Pitää ja *skola* ilmaisevat **visioitua tai todenvastaista**. Tyyppi toteutuu TAM-asemointina FIN. GVB:n irrealista edustaa *skulle (icke)*, harvemmin jokin *skola*-verbin indikatiivimuodoista. Saman merkitystehtävän täyttää Agricola osittain *piti/ei pitänyt*, osittain *pitäisi/ei pitäisi*. Konstruktion genetiivi- ja nominatiivisubjektisuus näyttää riippuvan sanaluokasta samalla tavalla kuin muissakin ilmaistyypeissä: persoonapronominin saavat genetiivimerkinnän. Finaalinen merkitys toteutuu päälauseessa ilmaistun toiminnan tarkoitusta ilmaisevissa *että*-sivulauseissa.

Sellainen lingvistinen aines, joka on ilmipantuna lähtökielessä, todennäköisesti saa fyysisen vastineen myös käännöstekstissä (Tirkkonen-Condit 2002). Sanasanainen käännöspyrkimys luonnollisesti vielä korostaa tätä tendenssiä. Tutkimissani teksteissä *pitää*-verbin päätyminen tämän tyyppin konstruktioihin on osittain tämän ilmiön seurausta. Kääntäjä on kokenut tarvetta antaa sanallinen vastine ruotsin konjunktiivin preteritille *skulle*, joka tämän tyyppin tapauksissa on irtautunut tempusmerkityksestään ja siirtynyt irrealiksen ilmaisemisen funktioon. Koska *skulle* hahmottuu myös *skola*-verbin preteritimuodoksi, käännösratkaisua on ollut luontevinta hakea *skola-pitää*-diaformin kautta. *Pitää*-verbin vartaloon liitettiin tilanteen mukaan joko imperfektin tai konditionaalin tunnus. Valintaan näiden kahden väliltä Agricola ei voinut saada impulssia lähtötekstistä, ja voidaan kysyä, ratkaisiko sattuma. Osassa tapauksista, varsinkin sellaisissa, joissa infinitiivinä on passiivinen *täyttää* – tämä on yleisin finaalisiksi TAM-asemoitu verbi – on usein mahdotonta sanoa, mitä merkityseroa *sen päälle että täytettämän piti* ja *sen päälle että täytettämän pitäisi* edustavat. Konstruktioiden välillä on aspektuaalinen ero tilanteissa, joissa *piti* on tulkittavissa implikaatiiviseksi, mutta tämäkin tulkinta on tehtävä kielenulkoisen tiedon varassa. (ks. luku 3.2.2.2). *Piti*, samoin kuin *pitäisi*, jättää finaalisen lauseen sisältämän proposition toteutumisen tavallisesti avoimeksi, ja vain myöhempään aikaan kohdistuva intentio on varma:

(60) GVB: *Och tå föräldranar bår in Barnet Jesum, at the skulle göra för honom, såsom sidhwenia war j Laghen...*
Ja quin ne Wanhemat Piltin Jesusen Templin siselletoid / ette heiden piti tekemen henen edestens Lain tauan ielken / nin se otti mös henen sylijns [A-II-168-[Lk-2:28]]

Harvalukuisena poikkeuksena ovat tapaukset, joissa tapahtumien aikasuhteet selvästi osoittavat infinitiivillä ilmaistun toiminnan jo toteutuneen. Tekstuaalisen tiedon lisäksi mikään muu ei sitä paljastakaan. Infinitiivin paikalla on seuraavassa passiivinen *täyttää*:

(61) GVB: ...*På thet Jesu taal skulle fulkompnas, som han sagdt hadhe
Nin sanoit Juttat henelle / Ei meiden tule ketäken tappa / Senpäle / ette Jesu-
sen Puhe piti teutettemen* [A-II-299-[Jh-18:32]]

Finaaliset *piti*-esiintymät ovat kaksitulkitaisia ilmauksia, joissa menneen ajan deonttiset velvoitukset on mahdollista toisaalta tulkita toiminnan aiotun päämäärän näkökulmasta. Konditionaali esittää tapahtuman koetusta ajasta irrallaan, virtuaalisena. Esimerkissä 62 *ei pitäisi* ja *ei pitänyt* eivät ole keskenään vaihdettavissa, ja GVB:n vastaavassa jakeessa onkin indikatiivinen *skola*.

(62) GVB: ...*På thet at ändoch the see, skola the likwel icke see
Nin hen sanoit / Teille on annettu tuta JUMALAN Waldakunnan salaus / Mutta
muille wertauxen cautta / Ettei heiden site näkemen pideis waicka he näkisit
/ Ja ei ymmerdhe / waicka he cwleuat.* [A-II-188-[Lk-8:10]]

Muutamissa muissakin evankeliumilauseissa Agricola päätyy käyttämään *pitäisi/ei pitäisi* -muotoa, vaikka ruotsalaisessa vastineessa on *skola*-verbin indikatiivin preesensmuoto.

(63) GVB: ...*han kommer til Liwset, at hans gerningar skola warda vppen-
bara
Mutta ioca Totudhen tekepi / se tulepi Walkiudhen tyge / ette henen Tööns
piteis näkymen* [A-II-252-[Jh-3:21]]

Esimerkit 62 ja 63 osoittavat, että vaikka diaformin sanasanainen, jopa morfeemi morfeemilta tapahtunut käänös on useimmiten täyttänyt ymmärrettävyyden vaatimukset, on olemassa sellaisia ympäristöjä, joissa *pitää* ei täysin vastaa *skola*-verbin TAM-sisältöä. Mikäli Agricola olisi kääntänyt lauseet käyttäen indikatiivimuotoista *pitää*-verbiä, ne olisivat sivulauseasemastaan huolimatta vertautuneet jussiiivisiin määräyksiin tai futuuriin. Konditionaalinen *-isi-* nesessiiviverbiin liittyneenä nostaa tarkastelussa etualalle toiminnan päämäärän ja näyttää joissakin konteksteissa olevan tämän tulkinnan välttämätön edellytys. Vastaavia tapauksia on evankeliumiaineistossa kymmenkunta, ja NT on niissä samalla kannalla kuin GVB.

Referoinnin merkitys on aina vahvempana tai heikompana läsnä Agricolan *pitää tekemän* -konstruktioissa. Kuulopuhe on ainakin nykyruotsissa myös *skola*-apuverbin perusermerkityksiä (Teleman, Hellberg & Andersson 1999: 282–284). Silti vain harvoissa aineistoni tapauksissa sitä voi pitää ilmauksen ensisijaisena asemointina. Verbin moniäänisyys on kuitenkin voinut tarjota suojaa konstruktioiden kehittyessä TAM-merkityksestä toiseen ja niiden toteutumisehtojen muuttuessa. Ajatus nesessiivisestä ilmauksesta potentiaalisesti referoituna on ehkä mahdollistanut sen käytön sellaisissa yhteyksissä, jotka ensi alkuun olisivat rikkoneet konstruktion toteutumissääntöjä. Tällainen tilanne on voinut olla esimerkiksi intention funktion leviäminen 1. persoonasta muihin persooniin (vrt. Kauppinen 1998: 156–167).

Lähelle referointipainotusta tulevat lauseet, jotka ilmaisevat, että jotain ’oli määrä’ tahtua. Silti toimivaa, tahtovaa persoonaa koskevan pakon merkitys on voimakkaasti läsnä, eikä ole kysymys pelkästään viittauksesta aikaisempaan tekstiin:

(64) GVB: *Skulle icke Christus sådant ljdha, och sedhan ingå vthi sijn herligheet?*
Eikö Christusen neite pitenyt kerssimen / ia henen Cunnians sisellekieumen?
 [A-II-241-[Lk-24:26]]

Esimerkki 64 ei ehkä ole tyylipuhdas näyte referointifunktiosta, mutta se osoittaa, kuinka mahdollisuus tulkita jokin ilmaus toisen käden tiedoksi voi linkittää yhteen erilaisia modaalimerkityksiä. Lauseen kaksi infinitiiviä saavat eriroolisen subjektin: *kärsiä*-verbille *Kristus* on patientti, mutta *sisällekäydä*-verbille agentti. Siksi *ei pitänyt kärsimän* on lähempänä (kyseenalaistettua) välttämättömyysmerkitystä kuin *ei pitänyt sisällekäymän*, jonka TAM-merkitys on lähellä futuuria. Referoinnin suojaavan katon alla molemmat voivat esiintyä rinnan samassa lauseessa, koska se edustaa eri dimensiota: tekstin suhdetta muihin teksteihin. Referoinniksi tulkitseminen ei ole ristiriidassa kummankaan modaalimerkityksen kanssa.

Oikeastaan vain yhdestä omassa evankeliumitietokannassani REF-tyyppiin luokitamastani lauseesta (joita kaiken kaikkiaan on vain muutama, ks. luku 3.2.2.1) voi sanoa, että välttämättömyyden merkitys on siinä saanut kokonaan väistyä toiseen tekstiin viittamisen tieltä. Suomeksi esimerkin 65 epäsuora kysymyslause näyttää viittaavan keskustelukumppaneiden omaksumaan yhteiseen tietoon, jonka käytäntöön soveltamista kiista koskee:

(65) GVB: *Så wardt ock een trätta emellan them, hwilken thera skulle synas wara ypperst.*
Nin tuli Rijta heiden wälilens / Cuca heiste Swrin piti oleman. [A-II-233-[Lk-22:24]]

Lausetta kääntäessään Agricola on ottanut hiukan etäisyyttä ruotsinkieliseen alkutekstiin ja korvannut kolmen verbin ketjun kaksiverbisellä. Lutherin saksannos kuuluu seuraavasti: *ES erhub sich auch ein Zanck vnter jnen / Welcher vnter jnen solte fur den Grösten gehalten werden*⁷⁹. Sekä ruotsissa että saksassa verbirakenne on mutkikkaampi, ja passiivista tai refleksiivistä verbiainesta määrittävä modaaliverbi saa praktisen tai deontisen tulkinnan. Agricola on yksinkertaistaessaan verbiketjua samalla tullut ottaneeksi käyttöön *pitää*-verbin pitkälle kieliopillistuneen mutta vanhassa kirjasuomessa muutoin marginaaliseksi jääneen ja varsinaisesti vain murteissa reaalistuneen referointifunktion (vrt. Ikola 1960: 273–298), joka on ehkä tahattomasti⁸⁰ välittänyt spesifin, kaksitasoisen merkityksen.

Koska referointi tai tekstienvälisyys nousee Agricolalla *pitää tekemän* -konstruktion ensisijaiseksi funktioksi harvoin, sen sijaan että rinnastaisin sen tässä luvussa esittämiini *pitää*- ja *skola*-verbille yhteiseen kolmeen perustehtävään, joita edellä olen kuvannut, olen taipuvainen ajattelemaan sitä aina taustalla vaikuttavana konnotaationa, joka tarvittaessa aktivoidaan. *Pitää* ja *skola* näyttävät suuressa määrin jakavan tämänkin ominaisuuden.

⁷⁹ Saksan esimerkit ovat vuoden 1545 laitoksesta, jos ei toisin mainita.

⁸⁰ Sanasanainen käännös olisi ehkä tuottanut ilmauksen *kuka heistä suurin/suurimmaksi/suurimpana piti pidettämän*. On ymmärrettävää, että sitä haluttiin välttää.

3.3.2 *Skola*–*pitää*-vastaamattomuus evankeliumiaineistossa

Tämän luvun tarkoituksena on suunnata huomio niihin *pitää*-konstruktioiden käyttötapauksiin, joissa *skola* ja *pitää* eivät vastaa toisiaan. Verbit muistuttavat toisiaan monessa suhteessa, mutta vastaavuus ei ole täydellinen. Lisäksi muiden lähdetekstien vaikutus on otettava huomioon: se on voinut olla joko paikallista (jokin tietty jae tai kohta on käännetty muusta tekstistä kuin GVB:stä) tai koko systeemiin kohdistuvaa. Jälkimmäisillä tarkoitan esimerkiksi valintoja synteettisten ja analyttisten käännösratkaisujen välillä. Molemmille on esikuvansa alkuteksteissä.

Skola–*pitää*-vastaamattomuutta on kahdenlaista: kohdassa, jossa GVB:ssä on *skola*, Agricolalla on jotain muuta (luku 3.3.2.1), tai kohdassa, jossa Agricolalla on *pitää*, toteutuu GVB:n tekstissä jokin muu käännösratkaisu (luku 3.3.2.2).

3.3.2.1 GVB:n *skola*-verbiä ei vastaa Agricolan *pitää*

Evankeliumiaineistoa koskevassa Excel-tietokannassani on 318 sellaista riviä, jotka edustavat infinitiiviin liittyvää, *pitää*-verbiä ruotsinkielisessä tekstissä vastaamatonta *skola*-verbiä. Näistä 128 edustaa muotoa *skulle*.

Fennistiikassa on kiinnitetty paljon huomiota vanhojen tekstien *skola*–*pitää*-diaformiin, ja se on ensi sivuilta lähtien tämänkin tutkimuksen lähestymiskulmana. Verbién samankaltaisuus koskee sekä murteita että vanhaa kirjasuomea, ja se heijastelee Itämeren alueiden kielten Sprachbundia laajemminkin. Koska *pitää tekemän* -konstruktion käyttö väheni vuoden 1642 Bibliassa ja koska sen semanttiset esiintymisrajoitukset todistetusti kiristivät (Ikola 1949: 204–205), havainnoijalle jää helposti sellainen mielikuva, että varsinkin Agricolan *pitää*-futuuri rönsyili hallitsemattomana, koska käännösten sanasanaisuuden tavoite rajoitti kääntäjien valinnanmahdollisuuksia. Todellisuudessa Agricola käytti presensia futuurin merkkinä aikalaisiaan useammin, vaikkakin eri teosten välillä on tässä suhteessa suuria eroja: *pitää*-futuuri toteutui selvimmän semanttisesti motivoituna juuri Uudessa testamentissa. (Mts. 131–135.)

Kun GVB:n ja Agricolan Uuden testamentin jakeet asetetaan rinnakkain, jo melko pinnallinen tarkastelu osoittaa, että ruotsinkielisessä tekstissä esiintyvä *skola* eri muodoissaan ei suinkaan toiminut impulssina, jonka seurauksena suomennokseen mekaanisesti ja täysin ilman harkintaa olisi ilmestynyt *pitää*. Itse asiassa Agricola päätyi useimmiten toisiin käännösratkaisuihin. Esitän seuraavassa kaksi mahdollista *skola*–*pitää*-vastaamattomuuden syytä ja tarkastelen niiden paikkansapitävyyttä. Erot saattoivat johtua diaformiin kuuluvien verbién semanttisista eroista (luku 3.3.2.1.1), tai niissä saattoi heijastua muiden lähtötekstien vaikutus (luku 3.3.2.1.2–4). *Skola*–*pitää*-vastaamattomuutta tarkastellaan siitä näkökulmasta, olisiko sen motiivina voinut olla muun lähtötekstin kuin GVB:n tapa ilmaista tarvittava merkitys. Erikseen nousevat esiin Uuden testamentin vanhemman ruotsinnoksen (Thet Nyia Testamentet 1526), Lutherin saksannoksen ja latinankielisten lähtötekstien mahdollinen vaikutus.

3.3.2.1.1 Konstruktioiden semanttinen yhteensopimattomuus tai morfosyntaktinen haasteellisuus

Luvussa 2.3.4 olen nykykielen kielioppien ja sanakirjojen avulla selvittänyt, mikä yhdistää *pitää*- ja *skola*-verbejä ja mikä niitä erottaa. Verbién vahvinta yhteisaluetta on (menneen ja

nykyajan) deonttisen pakon sekä menneen ajan toteutumattomien intentioiden ilmaiseminen. *Pitää*-verbille ei-niin-luontaista on nykyhetken intentioiden ja futuurin ilmaiseminen. Diaformiin siis liittyy sellaista likimääräisyyttä, joka estää täyden käännösvastaavuuden. Kielen omaehtoinen muutos ei selitä eroja, koska kyse on sellaisista käyttöfunktioista, jotka tunnetusti astuvat kuvaan kieliopillistumiskehityksen myöhäisemmässä vaiheessa.

Pitää-verbiä ei todennäköisesti merkittävässä määrin käytetty futuurimerkityksessä 1500-luvunkaan murrepuheessa.⁸¹ Tässä luvussa kysyn, oliko määrällisesti laajalle levinnyt *skola-pitää*-vastaamattomuus semanttisesti motivoitu. Käytännössä tämä tarkoittaisi sitä, että kääntäjä olisi joutunut luopumaan diaformista välttääkseen tulemasta väärin ymmärretyksi.

Vastaamattomuutta on viittä tyyppiä:

1. **Skola-verbiä vastaa nolla.** Tavallisin diaformin rikkova tilanne on sellainen, jossa *skola*-verbin preesensin indikatiivimuotoa *skal/skalt/skole/skolen* ei Agricolan käänöksessä vastaa materiaalisesti mikään. Kyseessä on suomennoksessa yleensä tulevaisuuteen viittaminen preesensillä seuraavaan tapaan:

(66) *Men then som hädher then helgha Anda, thet skal icke förlåtas.*

Agricola: *Mutta ioca pyhe Henge pilcapi / ei se henelle andexianneta.* [A-II-204-[Lk-12:10]]

Tyyppi on hyvin yleinen: se kattaa 2/3 niistä lauseista, joista tässä on puhe. Toisin sanoen Agricola viittasi tulevaisuuteen usein preesensillä silloinkin, kun ruotsinkielisessä käänöksessä oli *skola*-futuuri. Toisinaan tähän näyttäisi olevan perusteltu syy. *Pitää* on *skola*-verbiä vahvemmin kytkeytynyt deonttiseen velvollisuuteen, ja on ajateltavissa, että joissakin tapauksissa (kuten esimerkissä 67) sen esiin pyrkivä velvoitustulkinta syrjäyttäisi futuurin tavalla, joka ei tee viestille oikeutta. (Puhe on Johannes Kastajasta, joka puhehetkellä ei ole vielä syntynytäkään.)

(67) *Wijn och starcka drycker skal han icke dricka.*

Agricola: *Wina ia wäkeute iooma ei hen ioo* [A-II-162-[Lk-1:15]]

Viinaa ei hänen pidä juoman ei tule käännösratkaisuna kysymykseen, koska sitä ei tulkittaisi aikomuksesta nousseena futuurisena ennustuksena vaan auktoriteetin asettamana kieltona. Käännösprosessissa rakenne olisi näin siirtynyt kokonaan toiseen TAM-merkitykseen.

On huomattava kieliopillistumisprosessin aiheuttama monimerkityksisyys: deonttiseen määräykseen voidaan kyllä konventionaalistuneena sivumerkityksenä liittää ennuste proposition toteutumisesta tulevaisuudessa, varsinkin jos määräyksen tai kiellon asettaja on sellaisessa asemassa, että häntä tavallisesti kuunnellaan. Tilanne on voimadynamiikalle altis. Tähän Agricolan performatiivissävyinen *pitää*-futuuri perustuukin. Se näyttää toteutuvan ongelmitta, kun määräys kohdistuu kokonaiseen asiointilaan. Siksi esimerkiksi ihmisten yhteisöön tai luonnonilmiöön viittaava subjekti samoin kuin passiivinen infinitiivi on sen osana niin yleinen. Kun subjektin referentti sen sijaan on tietoinen ja tahtova yksilö, jonka ylle ainakin periaatteessa voitaisiin langettaa jokin velvoitus, kuten esimerkissä 67, tilanne monimutkaistuu ja futuuritulkinnalle tulee ainakin teoriassa lisäehtiä.

Deonttisia määräyksiä on mielekästä asettaa toimijalle, jolla on omaa tahtoa ja joka ei todennäköisesti omasta aloitteestaan suorittaisi propositiossa ilmaistua tehtävää, ts. joka on

⁸¹ Sen sijaan *pitää tekemän* -futuuri oli kirjakielellä käytössä myös sellaisissa yhteyksissä, joissa ruotsi ei ole voinut sitä välittömästi aiheuttaa. Esimerkiksi Sorolainen käytti sitä myös kääntäessään latinasta. (Ikola 1949: 192–194.)

riittävässä määrin vastahakoinen. Tulevaisuuteen viittaaminen yksinkertaisella preesensillä voidaan nähdä semanttisesti perustelluksi silloin, kun asetelma on potentiaalisesti deonttinen. Esimerkin 68 *skola*-futuurin käännöksestä on modaaliaines karistettu kokonaan pois. Sen lisäksi infinitiiviksi on valittu paremmin kalastusvertaukseen sopiva verbilekseemi, mikä edelleen vähentää subjektin agenttiivisuutta ja korostaa futuuritulkitantaa. Sanasanainen käännös *sinun pitää ottaman ihmisiä* olisi ollut siitä etäällä. Saman logiikan mukaan esimerkissä 69 yksiselitteinen ennustus toteutuu modaalisesti merkitsemätöntä preesensiiä käyttämällä.

(68) *Tå sadhe Jesus til Simon, war icke förfärat, Här effter skalt tu tagha menniskior.*

Agricola: *Ja sanoi JESUS Simonille / Ele pelke / testedes sine saad Inhimisi.* [A-II-177-[Lk-5:10]]

(69) *Förr är hanen haffuer galit, skalt tu tree resor neka migh.*

Agricola: *Ennenquin Cuckoi laulapi / colmasti sine minun kiellet.* [A-II-235-[Lk-22:61]]

Olenainen tekijä on myös velvoituksen langettajan auktoriteettiasema subjektin referenttiin nähden: Raamatun kontekstissa Jumalaa koskevat velvoitukset ovat absurdeja, koska ei ole ajateltavissa riittävän korkeaa auktoriteettia tai rajoittavia olosuhteita häntä ohjailemaan. Siksi Jumalan tulevia tekemisiä ei modifioida rakenteella, jonka perusmerkitys on nesessiivinen.

(70) *Och HERREN Gudh skal giffua honom hans fadhers Daidz säte*

Agricola: *Ja HERra JUMALA andapi henelle Daidin henen Isens istumen* [A-II-163-[Lk-1:32]]

Kun subjektin referentti on Jumala, Agricola suosii futuurin merkkinä verbiä *tahtoa*: *Nin tuli äni Taiuast / ia sanoi / Mine olen sen kircastanut / ia tadon wiele nyt kircasta* (Joh.12:28). Ero tarkentui edelleen vuoden 1642 Raamatussa (Ikola 1949, 205).

Skola voi ilmaista tulevaisuuskäytöstä luontevasti silloinkin, kun subjektipersoonaa on tapahtuman hyötyjä, mutta nesessiivisten konnotaatioidensa vuoksi *pitää* soveltuu tehtävään väkinäisemmin:

(71) *Men then ther minst är jbland idher alla, han skal wara störst.*

Agricola: *Sille ioca wähin on teiden keskenen / hen tulepi swrimaxi.* [A-II-195-[Lk-9:48]]

Edellä esitetystä ei pidä tehdä liian pitkälle meneviä johtopäätöksiä. Futuurinen *skola* jää Agricolan suomennoksissa usein vaille materiaalista vastinetta ja diaformi ei toteudu, ja joskus ratkaisulle näyttää olevan semanttinen perustelunsa, konstruktion rajoitus. *Pitää*-futuureista ei juuri löydy tapauksia, joissa subjekti olisi agenttiivinen toimija ja joissa se helposti voitaisiin tulkita deonttisen velvoituksen kohteeksi. Evankeliumiaineisto ei tarjoa *Jumala*-referenttisiä esimerkkejä *pitää*-futuurista. Sen sijaan subjektin mieltäminen tilanteen hyötyjäksi tai edunsaajaksi ei säännönmukaisesti näytä tulevan futuuritulkitinnan esteeksi:

(72) *Jdagh skalt tu wara medh migh j Paradijs.*

Agricola: *Tenepene pite sinun oleman minun cansani Paradisis.* [A-II-238-[Lk-23:43]]

Sekä *skola* että *pitää* lasketaan välttämättömyyspohjaisiksi TAM-merkitsimiksi. Molemmat, mutta varsinkin *pitää*, ovat säilyttäneet nesessiiviset konnotaationsa. *Skola-pitää*-diaformin toteutumattomuus näyttää usein johtuneen siitä, että *pitää*-verbin lauseeseen tuomaa pakon sivumerkitystä oli hillittävä.

Toiseen suuntaan ehdot eivät päde. Merkitsemätön preesens on usein *skola*-futuurin vastineena silloinkin, kun subjektin referentti on passiivinen kokija tai infinitiivillä ilmaistaan hänen kannaltaan epätoivottavaa tapahtumainkulkua, jota olisi peräti loogista vahvistaa ripauksella nesessiivisyyttä. Esimerkki 73 käy esimerkiksi molemmista tilanteista: *sinun sielus pitää sinulta poiskutsuttaman* olisi ollut mitä tavallisin futuuriasemoitu *pitää*-esiintymä.

(73) *Tu däre, j thenna natt skal man kalla tina siäl jfrå tigh*
Agricola: *Sine tompeli / Tene ööne sinun Sielus sinulda poiskutzutan* [A-II-205-[Lk-12:20]]

Mikäli lähtöteksteistä (luvut 3.3.2.1.2–4) ei löydy futuuriselle *skola-pitää*-vastaamatomuudelle parempaa selitystä, on pakko tulla siihen päätelmään, että Agricola ei nähnyt suomen kielen järjestelmässä tarvetta pakollistuneelle futuurille eikä pyrkinyt täydentämään tempusjärjestelmää ruotsin mallin mukaiseksi. Hän oli tietoinen preesensin ilmaisuvoimasta futuurifunktiossa. Se, mitä kutsumme *pitää*-futuuriksi, oli pitkälti maagisissa ilmaisutehtävissä jo tuolloin. Se käsitteellisti tosiasiallisen paradoksin puhumalla ennustetusta tapahtumakulusta varmana. Käännettyjen tekstien luonne samaan aikaan lakina ja ennustuksena nosti ilmauksen frekvenssiä niin, että se jo hetken näytti ajautuneen kielipiillille futuuriuralle. Tyypille oli runsaasti käyttöä ja tilausta aikakaudelle ominaisessa uskonnollisessa kirjallisuudessa, minkä on täytynyt ohimenevästi kasvattaa sen frekvenssiä.

2. ***Skal/skalt/skola/skolen*-muotoa vastaa imperatiivi tai muu nesessiiviverbi kuin *pitää*.** Niistä tapauksista, joissa diaformi ei toteudu, koska *skola*-verbiä vastaa Agricolan suomessa jokin muu kielenaines kuin *pitää*, nousevat esille suorat direktiivit. Joskus nimittäin kääntäjä on joutunut valitsemaan monifunktion *pitää*-verbin sijaan yksiselitteisemmän nesessiiviverbin (esimerkin 74 epäsuora kysymyslause) tai vaihtamaan morfologisen moduksen imperatiiviksi (75) välttääkseen sen tilanteen, että selvä deonttinen velvoitus tulkittaisiin tulevaisuuden ennustukseksi. Kyse on tilanteesta, jossa toisesta kielestä kopioitu aines on käynyt lukumääräisesti niin yleiseksi, että se uhkaa jo hämärtää ilmauksen peruserkityksen. Imperatiivin käyttö saattaa olla myös pyrkimystä välttää toisen käden tiedon sivumerkitys ja korostaa käskyn tulevan suoraan puhujalta kuulijalle.

(74) *Ty then helghe Ande skal lära idher j samma stundenne hwadh j säya skolen.*

Agricola: *Sille ette pyhe Hengi opetapi teien sille hetkelle / mite teiden tule sanoa.* [A-II-204-[Lk-12:12]]

(75) *Tu skalt icke säya falskt witnessbyrd*

Agricola: *Ele sano wäre todistusta* [A-II-222-[Lk-18:20]]⁸²

3. ***Skulle* kääntyy suomeksi konditionaalilla, ilman *pitää*-verbin myötävaikutusta.** GVB:n ja Agricolan aineistossa piirtyy erityisesti esiin *skola*-verbin ja suomen konditionaalina käännösvastaavuus. Linkittyneinä ovat tavallisesti *skulle* ja *-isi-*, mutta toisinaan

⁸² Myös kristillisen elämän ohjeeksi tarkoitettussa *Abckiriassa* kymmenen käskyä on annettu suoraan lukijalle kohdennettuna imperatiivimuodossa.

konditionaali esiintyy myös ruotsinkielisenä vastineenaan indikatiivinen *skola*-verbin muoto.

Luvussa 3.2.3 todettiin, että *skulle* ja *pitäisi* vastaavat toisiaan erityisesti finaalisessa merkityksessään ja että *pitää* usein tällöin ilmaisee toiminnan päämäärää toisteisesti, edustaen sellaista intentionaalista tai prediktiivistä merkitystä, joka nykykielessä olisi ilmaistavissa pelkällä konditionaalilla. Näin toki usein tapahtuukin:

(76) *Tå wordo barn burin til honom, at han skulle leggja hender på them och bidhia.*

Agricola: *Silloin wietin henelle lapset / että hen laskis kätens heiden pälensä rucoilis.* [A-II-075-[Mt-19:13]]

Vanhassa kirjasuomessa kategorioinnit ovat usein suhteellisia, ja tämä koskee erityisesti modaali-ilmauksia, jotka jo luonteeltaan ovat monimerkityksisiä. Aineistoni perusteella voi kuitenkin sanoa, että sivulauseiden *skulle*-verbiä vastaavan *pitää*-konstruktion suorittama TAM-asemointi on valtaosassa tapauksista finaalinen, ja se vastaa jonkinlaista *jotta*-sivulauseetta, kun taas muunlaisissa funktioissa kääntäjä on enemmän luottanut muiden verbirakenteiden ja paljaan konditionaalin ilmaisuvoimaan.

Konditionaali vastaa *skulle*-verbiä usein yksin silloin, kun välitetään direktiivisiä, intentionaalisia ja volitionaalisia merkityksiä. Irrealiksen *skulle*-verbiä vastaa visioitua, nonfaktuaalista merkitystä edustava konditionaali. Näissä yhteyksissä Agricola tyypillisesti ei käytä nesessiiviverbiä. Kokonaismerkitys rakentuu siten, että päälauseen puheaktiverbi kielentää velvoituksen ja *että*-sivulauseen konditionaali esittää priorisoidun asiointilan vain puhujan mielessä toteutuvana.

(77) *Tå hotadhe han them, at the skulle ingom säya om honom.*

Agricola: *Ja hen hastoi heite / ettei he kellekä sanoisi heneste.* [A-II-133-[Mk-8:30]]

Nykykielen näkökulmasta Agricola ”ylikäyttää” *pitää*-ilmauksia, mutta ei aina viljele niitä siinä tehtävässä, joka tuntuisi kaikista luontevimmalta, nimittäin sivulauseissa ilmaistujen deontisten direktiivien merkitsemiseen. Päinvastoin, *että*-lauseen toisteinen *pitäisi* nousee ainakin yhtä usein esiin juuri silloin, kun velvoituksen merkitys on ilmauksesta pois kalvennut.

Skulle-verbin irrealis kuvailee puhujan mielessä olevaa tulevaisuuden asiointilaa. Seuraavassa esimerkissä (78) sen käännösvastine *-isi-* esittää tilanteen nonfaktuaalisena, mutta on mahdollista tulkita ilmaus myös kontrafaktuaalisesti, jolloin *sinulla olisi kaksi silmää* presupponoi merkityksen ’sinulla ei ole kahta silmää’. Tämä tulkinta kuitenkin edellyttää, että tarkastelukohta asetetaan siihen hetkeen (konditionaalin tempussääntö, ks. luku 3.2.3), jota lauseessa kuvataan:

(78) *Bättre är tigh, at tu eenögder ingåår vthi Gudz Rike, än at tu skulle haffua tw öghon och bortkastas j heluetes eeld*

Agricola: *Parambi on sinun Silmepoolla JUMALAN Waldakunnan sisellemmen / quin sinulla caxi silme olis / ia heiteteisin Heluettin tuleen* [A-II-137-[Mk-9:47]]

4. ***Skulle*-konstruktiota vastaa kirjasuomessa kokonaan toisenlainen verbirakenne.** Se voi olla permissiivirakenne tai verbijono, jonka infinitiivijäsenä on 3. infinitiivin illatiivi. Enin osa tapauksista on referoituja direktiivejä tai finaalisia ilmauksia. Myös

on *-vA(inen)* -futuureja esiintyy tässä käännösasemassa. Näiden usein toistuvien vastineiden lisäksi yksittäisiä käännösratkaisuja on monenlaisia.

Permissiiviseksi kutsun tässä yhteydessä yleisesti rakennetta, jossa määräyksen tai luvan antaja tai tiettyä toimintaa tahtova on eri henkilö kuin sen ajateltu suorittaja. Kirjasuomen permissiivirakenteiden morfologia on horjuvaa. Niiden hallitseva verbi voi olla 1. infinitiivin lyhyemmässä tai pidemmässä muodossa, toisaalta 3. infinitiivin illatiivissa tai instruktiivissa. Nominijäsenetkään eivät vanhassa kielessä reaalisti vain yhdellä tavalla: rakenteen genetiivisubjektin rinnalla on objektinsijaisia (*Mutta he keskit heite Neuusta Wlosmenne*) ja allatiivimuotoisia (*anna meille aijna pite / sinun pyhen Nimes pelco*) lauseenjäseniä. (J. Leino 2003: 239–261.) Rakenteet ovat usein myös monin tavoin vajaita ja vaikeasti tulkittavia (*ia panit Ristin henen pälens / candaman Jesusen ieliest*). Yhtä kaikki, tämän tutkimuksen näkökulmasta, *skola*-käännösongelman ratkaisuna, tapaukset edustavat usein irtiottoja sanasanaisesta käännöstyylisestä, pyrkimystä kohdekielelle tyypillisempään ilmaisuun. Esimerkin 79 lauseessa Agricola on välttänyt kaikki suomennoksen karikat toisteiseen *pitää*-verbiin turvautumatta:

(79) *Och bödh them, at the intet skulle tagha med sigh til wägs, vthan keppen allena*

Agricola: *Ja hen kielsi heite miten ottamasta tielle cansans / mutta waan sauuan* [A-II-125-[Mk-6:8]]

3. infinitiivin illatiivin sisältävä verbijono on *skulle*-apuverbikonstruktion vastineena monissa finaalisissa lauseissa, joissa pää- ja sivulauseen subjektin referentti on sama (esimerkki 80). Menneen ajan intentiot ovat *pitää*-konstruktion perustoimialuetta, mutta Agricola löysi tässä tapauksessa helpomman tien päämäärään. Hänen valitsemansa rakenne muistuttaa enemmän Lutherin (1546) jaetta *es gieng ein Seeman aus zu seen*, joka saattaa-kin olla tämän nimenomaisen jakeen esikuvana.

(80) *Sij, en Sädhesman gick vth och skulle såå*

Agricola: *Catzo yxi kylueie wlgosmeni kyluemen* [A-II-057-[Mt-13:4]]

Pitää-futuuri ei ollut ainoa tulevan ajan merkitsin Agricolan kielessä, vaikka se *skola*-verbin vastineena yleisyytensä vuoksi jättää muut varjoonsa:

(81) *Ty han war then som honom förrådha skulle*

Agricola: *Sille ette hen oli henen petteueinen* [A-II-264-[Jh-6:71]]

Finaalinen *skulle* on esimerkissä 82 saanut suomennoksessa vastineekseen passiivin 1. infinitiivin (*palveltaa*). Kyseessä on muutaman tapauksen piskuinen esiintymä – tavallisestihan Agricola ilmaisi nämä merkitykset *pitäisi*-konstruktioilla:

(82) *Satanas haffuer begärat idher, at han skulle sella idher såsom hwete.*

Agricola: *catzo Satanas on teite pytenyt seuloxens* [A-II-233-[Lk-22:31]]

(83) *Ty ock menniskionnes Son är icke kommen, på thet han skulle läta tiena sigh*

Agricola: *Sille että Inhimisen Poica ei ole tullut paluelta* [A-II-140-[Mk-10:45]]

Esimerkit 82 ja 83 havainnollistavat sitä, miten monisanaisen analyttisiä GVB:n *skola*-rakenteet olivat. Konjunktiivin väistyminen on aiheuttanut morfologisen moduksen

tehtävien siirtymistä sanaliitoille. Tämä on jättänyt jälkensä Agricolan kieleen varsinkin aikana, jolloin sanasanaisuus oli vielä arvostettu käännöstyylillä. Synteettisiä käännösratkaisuja on Agricolalla silti ruotsalaisten apuverbikonstruktioiden vastineinakin kohtuullisen paljon

5. **Agricola on joskus yksinkertaistanut verbirakenteita.** Tämä kiinnittää huomion erityisesti kysymyksissä, mutta aineistoni osoittaa myös, että suomennoksissa ei ylipäätään juuri ole kolmen verbin ketjuja.

Esimerkin 84 kysymyksessä Agricola on päätenyt käännösratkaisuun, joka on säilynyt nykypäivään asti (Uusi kirkkoraamattu: *Sinäkö peset minun jalkani?*). Irrealista, visioitua lauseessa edustaa toiminnan suorittaja (*sinä*), ja merkitys on luotu asettamalla tämä konstituentti kysymyksen alaiseksi (*sinäkö*). Ratkaisu on kompaktimpi kuin esimerkiksi konditionaaliin turvautuminen (*pesisitkö sinä*), joka toki olisi tuottanut lähes saman merkityksen.

(84) *Och Petrus sadhe til honom, Herre, skulle tu två mina fötter?*

Agricola: *ia sonoi henelle Petari / HERRA / Sinäkö minun Jalkani peset?* [A-II-285-[Jh-13:6]]

GVB:n *skulle* on vuoden 2000 ruotsalaisessa Raamatussa vaihtunut indikatiivimuotoon *skall* (*Herre, skall du tvätta mina fötter?*). Tämä ratkaisu on ehkä päällimmäisenä aktuaalistuvan aikomustulkinnan kautta palauttanut lauseen intentionaalisen subjektin eli konstituentin *du* kysymyksen fokukseen.

Kysymyksissä Agricola usein yksinkertaistaa ruotsalaisia infinitiivirakenteita:

(85) *Doch likwel tå menniskionnes Son kommer, mon han skola finna troo på jordenne*

Agricola: *Quitengin coska Inhimisen Poica on tuleua / Leutenekö hen Wskon Maan päle?* [A-II-221-[Lk-18:8]]

Agricola on kääntäessään seuraavaa Luukkaan evankeliumin lausetta käyttänyt kolmen verbin sijasta yhtä ja merkinnyt sen konditionaalilla:

(86) *Jngen vptender itt liws...Vthan på liwsastakan, at the som inkomma, skola få see aff liwset.*

Agricola: *Eikengen sytyte Kynttelete...mutta Kyntteleialgan päle / ette ne iotca sisellekieuuuet walkeudhen näkisit.* [A-II-202-[Lk-11:33]]

Pinnallinen tarkastelu osoittaa, että uudessa ruotsinnoksessa *skall* näyttää GVB:tä useammin liittoutuvan *få*-apuverbin kanssa silloin, kun kyse on subjektipersonan kannalta pikemmin luvasta kuin pakosta, esim. *Saliga ni som gråter nu, ni skall få skratta* (Luuk. 6:21).

3.3.2.1.2 Kaksi vaihtoehtoista ruotsin mallia

Vaikka eri-ikäisissä ruotsinnoksissa on paljon yhteistä, sattumoisin juuri futuuri-ilmauksissa on sellaisia eroja, jotka koskettavat tutkimuskohdettani. Suurin osa NT:n *varda*-futuureista (ks. luku 3.1.1) on saanut GVB:n Luukkaan evankeliumista väistyä, tavallisesti *skola*-apuverbi-ilmausten tieltä. Rakenteet ovat jostain syystä joutuneet kääntäjien epäsuosiin, ja niiden karsiminen on ollut osa puhtaan ruotsin tavoittelua.

Jos NT:n ja Agricolan Luukkaan evankeliumeja tarkastellaan rinnakkain, näyttää siltä, että Agricola korvasi *varda*-rakenteet merkitsemättömällä indikaatiivin preesensillä useammin kuin *skola*-tunnusisen futuurin, joka edellistä todennäköisemmin kääntyi *pitää teke-män* -rakenteella. GVB:n Luukkaan evankeliumissa on 56 sellaista futuurista *skola* + infinitiivi -kombinaatiota, jota NT:ssä vastaa *varda*-futuuri, Agricolalla nolla, ts. futuurimerkityksistä modaaliainesta ei ole käännetty lainkaan. Ne edustavat intentionaalisia ja futuurisia merkityksiä. Esimerkki 87 ilmentää tällaista tilannetta. Jakeen sisältämä kohtalonomainen ennustus edustaa Agricolan *pitää*-futuurin ydinaluetta, eikä mikään esimerkiksi lukuun 3.3.2.1.1 kirjatusta semanttisista rajoituksista koske sitä, mutta luultavasti NT:n *varda*-konstruktion vaikutuksesta se on toteutunut odotuksenvastaisesti:

(87) NT: *the wardha fåendes testa större fördömelse*
 GVB: *the skola få thes större fördömelse*
Ne site swreman cadhotoxen saauat. [A-II-229-[Lk-20:47]]

Luukkaan evankeliumissa on 11 vastaesimerkkiä eli tapausta, jossa *varda*-futuuri on kuin onkin käännetty *pitää*-verbillä. Niistä 7 on luvussa 21, joka on lopun aikojen ennustus ja jossa futuuriset ennustukset seuraavat toisiaan samanmuotoisina jakeesta toiseen. *Pitää*-futuuri on voinut näissä toteutua tyylillisistä syistä. Lopuista 4 tapauksesta on vaikeaa löytää yhteistä nimittäjää.

Varda-futuurin kääntäminen preesensillä on Agricolalla sen verran johdonmukaista, että hän on saattanut tehdä asiassa tietoisien ratkaisun. Uuden testamentin suomentaminen alkoi viimeistään Agricolan Wittenbergin-vuosina. Tuolle kaudelle oli tyypillistä ryhmätyö kääntäjien kesken (Häkkinen 2015: 40). On houkuttavaa ajatella, että Raamatun ruotsintajien ilmeinen päätös karsia vanhahtavaa ja vieraaltakin kuulostavaa *varda*-futuuria kokoraamatusta ja korvata se *skola*-apuverbillä olisi ollut Agricolan tiedossa ja vaikuttanut myös hänen tekemiinsä suomennosratkaisuihin – ei kuitenkaan niin, että *varda* olisi saanut suoralta kädeltä vastineekseen *pitää*, vaan siten, että sen ilmaisema futuurisuus ylipäättään ei saanut näkyvää ilmaisu paitsi harvoissa tapauksissa, joissa ratkaisulle on useimmiten osoitettavissa jokin tyylillinen syy.

Näyttää siltä, että Agricola ratkaisi *varda*- ja *skola*-futuurit käännöstyössään eri tavoin. Yksi syy *skola*-*pitää*-diaformin rikkoutumiseen saattaa siis liittyä lähtötekstien valintaan. Tutkimani kielenpiirteen perusteella vaikutelmaksi jää, että evankeliumien varsinainen lähtöteksti on Thet Nya Testamentet 1526 ja että GVB on vaikuttanut niihin voimakkaammin vasta muokkausvaiheessa.

NT:n *varda*-futuurin vaikutus on yksi selitysvaihtoehto, eikä sitä voi soveltaa yksittäisten lauseiden tapauksessa. Kokonaisuuden taustaa vasten on otettava huomioon, että Agricola on aina saattanut päätyä kääntämään tietyn ilmauksen ilman *pitää*-verbin läsnäoloa myös muista syistä, esimerkiksi muiden lähtökielten vaikutuksesta, eikä syy aina taida olla edes selvitetävissä.

3.3.2.1.3 Saksan malli

Saksan kielen suoraa vaikutusta Agricolan teksteihin on haasteellista selvittää, koska vaikutus on aina voinut käydä ruotsin kautta tai muulla tavoin saattanut viedä käännösratkaisuja ruotsin kanssa samaan suuntaan. Keskiajalla alasaksa oli Itämeren alueen yleiskieli,

jota puhuivat kaupunkien porvarit ja kauppiaat.⁸³ Näiltä ajoilta periytyvä saksan vaikutus ruotsin sanastoon on edelleenkin merkittävä. Pidän kuitenkin aiheellisena tarkastella, mitä Lutherin saksan kielen rakenteita toisaalta *skola*-, toisaalta *pitää*-verbeillä ilmaista.

Agricolan *pitää* vastaa futuurifunktiossaan melkein aina Lutherin *werden*-futuuria. Evankeliumiaineistossa *pitää*-futuureita vastaa *sollen*-konstruktio vain kymmenkunta kertaa. Tämä on huomionarvoista siksi, että oikeastaan *sollen* on se *skola*-verbin vastine, joka läheisimmin tuntuu liittyvän Itämeren alueen modaalisten verbien perheyhteyteen. Tämä johtuu paitsi sen yhtenevästä kantagermaanisesta alkuperästä myös sen erikoistuneesta nykykäytöstä, joka joissakin tapauksissa hyvin yksityiskohtaisesti vastaa Itämeren alueen kielten vastaavien aineisten modaalisesti sävyttyneitä funktioita (ks. erityisesti luvun 2.3.4 alaviitteet). *Werden* tuottaa lähtökohdiltaan erilaisen, aspektuaalisen futuurin (Hilpert 2008: 27). Sen erityispiirteistä olen kirjoittanut luvussa 2.3.5.1. Jos kielessä tulevaisuuteen viitataan preesensillä, on loogista katsoa myös sen perustuvan tempuksen aspektiominaisuuksiin.

Aikaisempiin auktoreihin nähden Luther lisäsi radikaalisti *werden*-futuurin käyttöä raamatunkäännöksissään merkitsemättömän preesensin kustannuksella. Tätä on pidetty latinan morfologisen futuurin vaikutuksena. (Lockwood 1968: 111–113.) Luther on pyrkinyt kääntämään näkyviin merkityn futuurin näkyvällä vastineella. Katsaus Luukkaan evankeliumin loppuosan ennustuksiin uudemmissa saksannoksissa osoittaa, että *werden*-futuuri tuli Raamattuun ja jäi siihen⁸⁴: *Es wird die Zeit kommen, in der von dem allen, was ihr seht, nicht ein Stein auf dem andern gelassen wird, der nicht zerbrochen werde* (Lutherbibel 2017).

Luvussa 3.3.2.1 tuli todetuksi, että lukumääräisesti merkittävin poikkeama diaformista evankeliumiaineistossa on Agricolan tapa viitata tulevaisuuteen preesensillä. Saksalaiseen käännökseen vertaaminen ei tarjoa ilmiölle selitystä, sillä tässä asemassa on Lutherilla useimmin *werden*-futuuri. Toiseen suuntaan vastaavuus toteutuu n. 120 tapauksen aineistossani lähes⁸⁵ täydellisenä. Jos siis *werden*-futuuria ei vastaa *pitää*, sitä ei yleensä fyysisesti vastaa mikään:

(88) *Darumb von nu an wird des menschen Son sitzen zur rechten Hand der krafft Gottes.*

Här effter skal menniskionnes Son sittia på Gudz krafftz höghra hand.

Senteden testedes istupi Inhimisen poica Jumalan auwun oikialla polella. [A-II-235-[Lk-22:69]]

⁸³ ”Sammanfattningsvis kan den språkliga situationen i det medeltida svenska riket beskrivas på följande sätt: I landet talades som levande folkspråk *svenska* (eller snarare ett antal från varandra mer eller mindre avvikande norröna dialekter, bland vilka städernas språk närmast var att likna vid ett/platt/tysk-svenskt blandspråk), *finska* (eller ett antal östersjöfinska dialekter) - samt i rikets obestämda norra och östra utmarker *lapska/samiska*. *Tyska* (plattyska) talades av stor del av städernas borgerskap och handelsmän och var östersjöområdets *lingua franca*, och under unionstiden gjorde *danskan* isteg i förvaltningen. Av dessa användes endast svenska och tyska som skriftspråk. *Latinet* var kyrkans, undervisningens, den högre kulturens och även förvaltningens dominerande språk. Behovet av skriftlig kommunikation var emellertid litet och inskränkte sig till det kungliga kansliet, fogdarna, prästerskapet, klostren och de handelsidkande borgarna.” (Huovinen 1986: 67.)

⁸⁴ Tarkastelemieni modaali-ilmausten näkökulmasta Lutherin saksannos näyttää hyvin modernilta. Sen rakenteet ovat pitkälti säilyneet nykypäiviin asti. Saksalaisiin aikalaisiinsa verrattuna Agricola on kirjoittanut nykysuomalaiselle melko vaikeasti käsitettävää kieltä. Tässä tarkasteltavien rakenteiden valossa GVB näyttää olevan kauempina NT:stä kuin uudesta raamatunruotsinnoksesta.

⁸⁵ Ainoat poikkeukset säännöstä ovat *Elkette te pelietkö / Sille catzo mine ilmoitan teile swren ilon / ioca tuleua on caikelle Canssalle* [A-II-167-[Lk-2:10]] sekä *Mutta se Paluelia ioca tiesi henen Herrans tadhon / ia ei itzens walmistanut...henen teuty palio hawoi kerssi.* [A-II-206-[Lk-12:47]].

Niitä muutamia tapauksia, joissa Luther ja Agricola ovat samalla kannalla siinä, että tulevaan aikaan viitataan preesensillä, vaikka ruotsi antaa futuurille materiaalsen vastineen, ei välttämättä minkään semanttisen piirteen perusteella erota vastakkaisista rutiiniosumista, sellaisista kuin esimerkiksi 88. Esimerkissä 89 temporaalinen merkitys toki voidaan nähdä melko puhtaana modaaliaineksista. Silti Agricolan kielenparteen tottunut voisi kokemuksensa perusteella yhtä hyvin kuvitella lauseeseen *pitää*-futuuriin. Jakeen loppuosassa se onkin läsnä. Ruotsintajat puolestaan eivät ole luponeet säännönmukaisesta futuurin merkinnästä edes tautofoniaa välttääkseen.

(89) *Himmel vnd Erden vergehen / Aber meine Wort vergehen nicht.
Himmel och jord skola förgåås, men mijn ord skola icke förgåås
Taiuas ia Maa huckupi / waan minun Sanani ei pidhe huckanduman.* [A-II-231-[Lk-21:33]]

Sollen on *werden*-verbiä astetta modaalisempi futuurin ilmaisin. Agricolan *pitää*-verbin vastineena se esiintyy tyypillisesti silloin, kun konstruktio tavalla tai toisella ilmaisee välttämättömyyttä. Se välittää praktisia tai deonttisia (priorisoivia) merkityksiä (DIR, LAKI, JUSS, VOL). Agricola ei tee tätä eroa: *pitää* toimii hänen käännöksissään sekä välttämättömyyden että tulevaisuuteen viittaamisen merkinä, kuten ruotsin *skola*. Hän tekee vain harvoin poikkeuksen pakkoa ilmaisevan *tulla*- tai *täytyä*-verbin eduksi. Luukkaan evankeliumin aineistossani on kuitenkin huomattava määrä (noin 50) *sollen*-konstruktioita, joita vastaa Agricolalla nolla. Tapauksia on kahdenlaisia: futuurisia, voimakkaan ennustuksen sisältäviä väitelauseita sekä kysymyksiä. Esimerkki 90 ilmentää edellistä tyyppiä:

(90) *Denn wer sich selbs erhöhet / der sol ernidriget werden
Ty hwar och en som vphöyer sigh, han skal warda förnedrat
Sille ette ioca itzens ylende / hen aletaan* [A-II-211-[Lk-14:11]]

Agricola näyttää usein luponeen modaaliaineksen merkinnästä kysymyksissä. Esimerkeissä 90 ja 91 nähtävä [saksan *sollen* – ruotsin *skola* – suomen nolla] on kysymyksissä tyypillinen käännösvastineiden sarja, joka toteutuu kaikissa persoonissa.

(91) *Wem sol ich das reich Gottes vergleichen?
Widh hwadh skal iagh lijkna Gudz Rike?
Kenenge Wertaisexi mine Jumalan Waldakunnan teen?* [A-II-209-[Lk-13:20]]

(92) *Meister / wenn sol das werden?
Mestar, när skal thetta skee
Mestari / koska sis nämät tapactuuat?* [A-II-229-[Lk-21:7]]

Lähes kaikki evankeliumiaineiston suorat kysymykset – yhteensä 15 – ovat tätä tyyppiä. Vain kolmessa kohdassa Agricolan yksinkertaistettu rakenne saa tukea saksasta. Tyyppi on mielenkiintoinen siksi, että suomennoksesta selvästi puuttuu jotain olennaista siitä merkityksestä, joka sisältyy vastaaviin saksan ja ruotsin lauseisiin, ts. praktisen välttämättömyyden ilmaus (91) tai viittaus ennalta määrättyyn, toisen käden tietoon (92). *Pitää*-verbin referointifunktiosta on, totta kyllä, Agricolan teksteissä ylipäättään melko vähän sellaista näyttöä, jota ei voitaisi palauttaa modaaliin merkityksiin. Edellä esitetty käännösratkaisu näyttää kuitenkin liittyvän nimenomaan lausetyyppiin, koska se on kysymyksissä tavallisin edustus.

Puhtainta deonttista velvoitusta Agricolan evankeliumitekstissä edustaa imperatiivi-modus tai nesessiiviverbi *tulla*. Vaikka ne esiintyvät *skola*-verbin vastineina vain harvoin, on ilmauksen TAM-asemointi tarkkarajainen. Saksalainen vastine on tällöin itseoikeutetusti *sollen*:

(93) *Jch wil euch aber zeigen / fur welchem jr euch fürchten solt*
Men iagh wil wisa idher hwem j skolen rädhas.
Mutta mine tadhon osotta teille ketä teiden tule peliete [A-II-204-[Lk-12:5]]

Joskus *skola-pitää*-diaformi rikkoutuu siten, että ruotsin *skulle* + infinitiivi -konstruktiota vastaa Agricolalla konditionaalimuotoinen leksikaalinen verbi ilman apuverbin välitystä (luku 3.3.2.1.1). Merkitys on finaalinen, ja esiintymisympäristö on konjunktiivisivulause. Saksassa Agricolan konditionaalia vastaa melko säännönmukaisesti konjunktiivi⁸⁶. Esimerkki 94 kuvailee visioidun tilanteen, joka esitetään ehdollisena.

(94) *Das solt jr aber wissen / Wenn ein Hausherr wüste / zu welcher stunde der Dieb keme / so wachet er / vnd lies nicht in sein Haus brechen*
Men thetta skolen j weta, at om Hwszbonden wiste på hwadh stund tiuffuen komma skulle, förwisso wakadhe han och ickē tilstadde vpbyrta sitt hws.
Mutta se tietkä / ette ios Perenisende tiedheis mille hetkelle warghas tulis / tosin hen waluois/ ia ei sallis henen Honetans yleslödhä. [A-II-206-[Lk-12:39]]

GVB:n jakeessa preteriti on irrealiksen merkinä sekä protasiksessa (*wiste*, *wakadhe*) että apodosiksessa (*icke tilstadde*). Apuverbimerkintä *komma skulle* edustanee menneen ajan futuuria eli sijoittaa tapahtuman protasiksen tarkasteluhetkeä myöhempään ajankohtaan.⁸⁷ Saksalainen jae sisältää neljä konjunktiivin imperfektiä.⁸⁸ Agricolan konditionaali selviää niin ikään kaikista mainituista ilmaisutehtävistä täysin nykysuomalaiseen tapaan.

Saksassa, samoin kuin ruotsissa, irrealiksen konjunktiivi tuottaa myös deonttisia merkityksiä sillä periaatteella, että päälause sisältää deonttista manipulointia ilmaisevan verbin ja toivottu asiointi ilmaistaan sivulauseessa visioituna ('joku käski että joku tekisi jotakin'). Ilmaukset ovat redundanteja, ja Agricolallakin on niitä runsaasti (vrt. Forsman Svenssonin "konjunktiivi", ks. luku 3.2.4). Joskus Agricola kuitenkin osoitti huomattavaa itsenäisyyttä käännösratkaisuissaan:

(95) *Vnd er verbot jnen / sie soltens niemand sagen*
Och bödh han them, at the skulle ingom säyat.
Ja hen hastoi heiden kellengen sanomasta [A-II-131-[Mk-7:36]]

Voidaan kysyä, muistuttavatko kategoriat toisiaan siinä määrin, että konjunktiivi Lutherin käännoksessä olisi edistänyt *skola (skulle)–pitää (pitäisi)* -vastaavuudesta luopumista ja konditionaalien käyttöä irrealiksen tehtävissä Agricolallakin. Vastaan varovaisen

⁸⁶ Konjunktiivin näyttäisi nykysaksannoksessa harvakseltaan korvanneen *um zu* + infinitiivi -rakenne.

⁸⁷ Nykruotsissa protasis merkitään *skulle*-apuverbillä (Bibeln 2000: *om husägaren visste när tjuven kom, skulle han hindra honom från att bryta sig in i huset*).

⁸⁸ Nykysaksassa morfologinen konjunktiivin imperfekti on vain *sein-*, *haben-*, *werden-* ja *wissen-* verbeillä sekä modaaliverbeillä. Lutherbibel 2017 ilmaisee jakeen merkityksen seuraavasti: *Das sollt ihr aber wissen: Wenn der Hausherr wüsste, zu welcher Stunde der Dieb kommt, so ließe er nicht in sein Haus einbrechen.*

myöntävästi: vastaavuus (sekä ruotsin että saksan) konjunktiivin ja Agricolan konditionaalin välillä oli hahmottunut. Suomen ja saksan ehtolauseet muistuttavat toisiaan siinä suhteessa, että protasis ja apodosis järjestyvät samalla verbinmuotolla. Suomessa se on konditionaali (*Mitä tekisit, jos en tulisi?*), saksassa konjunktiivi. Konjunktiivin preesens kuvaa visioitua (*Was würdest du machen, wenn ich nicht kommen würde?*), konjunktiivin imperfekti todenvastaista.⁸⁹ 1500-luvulla ruotsin *skola* oli jo edennyt hyvän matkaa pakollistuneen kieliopillisen apuverbin suuntaan. Se tekee *skulle*-konstruktioista huomattavan analyttisiä. Agricola seurasi trendiä, mutta vain osittain. Saksa, yksi lähtökielistä, osoitti joissakin tapauksissa toisen tien tyydyttävässä määrin sanasanaiseen käännökseen.

3.3.2.1.4 Latinan malli

Klassisten kielten vaikutus Agricolan verbirakenteisiin on leksikaalisia vaikutteita vaikeammin osoitettavissa erityisesti siitä syystä, että se saattoi useissa tapauksissa suodattua saksan ja ruotsin läpi. Pohjatutkimuksessa tekemäni havainnot osoittavat ainakin sen, että vaikka *pitää* ja *skola* hahmottuivat diaformiksi, suomentaja ei *pitää tekemän*-konstruktiolle läheisiä TAM-merkityksiä välittäessään mekaanisesti seurannut yhtäkään lähtöteksteistään. Ruotsissa *skola*-apuverbin merkitys oli tarkasteltavana ajanjaksona kasvamassa, ja esimerkiksi *varda*-futuuria tai irrealioksen konjunktiivia käyteltiin GVB:ssa enää rajoitettusti. Agricola lähti osittain seuraamaan tätä kehitystä. *Skola-pitää*-vastaavuus hahmottui niin vahvana juuri tästä syystä. On kuitenkin muistutettava siitä, että Agricola käytti hyvin usein preesensia tulevan ajan tempuksena sellaisissakin tapauksissa, joissa ruotsalaisen alkutekstin myötäily olisi johtanut *pitää*-futuuriin käyttöön. Yhteys saksan *werden*- ja *sollen*-auksiliaareihin on monisyisempi. Saksan konjunktiivin ja suomen konditionaalin yhteys näyttää hahmottuneen, ja hyödyntäessään sitä Agricola usein päätyi jättämään *skola*-verbin ilman sanallista vastinetta. Tässä jaksossa kysyn, minkä lisän latina⁹⁰ on mahdollisesti tuonut tähän kokonaisuuteen.

Siinä missä ruotsi oli Agricolan kotikieli, suomi lapsena omaksuttu kakkoskieli ja saksa Wittenbergin opiskeluvuosien arkikieli, niin latina puolestaan oli Agricolan ensimmäinen kirjakieli, jota hän oppi jo Viipurin-vuosinaan (Heininen 2000 ja 2007: 30–31; Häkkinen 2015: 34–35). Ruotsin- ja saksankieliset lähtötekstit näyttävät monessa suhteessa vieneen suomennosratkaisuja samaan suuntaan, ja vastaava vaikutus lienee ollut kieliparilla kreikka–latina. Erasmus Rotterdamilaisen laitoksessa ne on sijoitettu kirjan sivuille rinta rinnan. Tietyt käänösratkaisut osoittavat selvästi Agricolan kääntäneen Uuden testamentin joitakin kohtia suoraan klassisten kielten mallin mukaan. (Itkonen-Kaila 1997: 46–50.)

Latina on Agricolan tekstien lähtökielistä se, joka pääosin ilmaisee puheena olevat TAM-merkitykset morfologisin keinoin. Suurimman osan tämän tutkimuksen *pitää*-evankeliumiaineistosta on Vulgata ilmaissut käyttäen kolmea kieliopillista verbimuotoa, nimittäin indikatiivin futuuria, konjunktiivin preesensia ja konjunktiivin imperfektiä. Suomentaja on siis ollut tilanteessa, jossa samoja merkityksiä on käytössä olleissa lähtökielissä ilmaistu sekä läpinäkyvän analyttisesti (ruotsin *skola*-apuverbi) että kompaktin synteettisesti (erityisesti latinan morfologiset kategoriat, mutta myös saksan konjunktiivi). Kohdekielestä on löytynyt tarvittavat ainekset molempiin ratkaisuihin, ja molempia on

⁸⁹ Kontrafaktuaalisesta merkityksestä kuoriutuu usein toive, kuten seuraavan ehtolauseen protasisksessa: *Wenn ich nur wüsste, wo ich einen Job finden könnte.*

⁹⁰ Kreikan vaikutuksen suhteen olen täysin kirjallisten lähteiden varassa. Mikäli kreikka olisi ratkaisevasti (ohi latinan) vaikuttanut siihen, millaisia suomen verbiketjuista tuli, ainakin Itkonen-Kaila (1997) olisi siitä epäilemättä raportoinut. Toisaalta Heininen (2007: 236) toteaa elämäkerrassa, että on vaikeaa arvioida, kuinka hyvä Agricolan kreikan taito lopulta oli.

myös käytetty. Suurin aukko suomen järjestelmässä on ollut futuurinmerkinnän puute, jonka kääntäjä on osittain tyyneesti hyväksynyt (esimerkki 96).

(96) *et recordatus est Petrus verbi Domini*
 and remember-PASS.PERF.PART be-3SG Peter word-GEN Lord-GEN

sicut dixit quia priusquam gallus cantet ter me
 as say-PERF.3SG because first cock sing-SUBJ.3SG thrice I-ACC

negabis
 deny-1FUT.2SG

Ja Petari muisti Herran puhet / quinga hen oli sanonut henelle / Ennenquin Cuckoi laulapi / colmasti sine minun kiellet. [A-II-235-[Lk-22:61]]

Latinan morfologisen futuurin olemassaolo on saattanut edistää futuurisen preesensin käyttöä (esimerkissä 97 toki myös pyrkimys välttää monimerkityksisen *pitää*-verbin toistamista).

(97) *qui enim voluerit animam suam salvam facere*
 who I-mean wish-SUBJ.PERF.3SG life-ACC his-ACC safe make-INF

perdet illam nam qui perdidit animam suam
 ruin-1FUT.3SG that-ACC for who ruin-SUBJ.PERF.3SG life-ACC his-ACC

propter me salvam faciet illam
 next-to I-ACC safe make-1FUT.3SG that-ACC

Sille ioca Hengens tedhelle pite tachtu / henen pite sen cadottaman. Mutta ioca cadhotta Hengens minun techten / se henen tedhelle pite. [A-II-193-[Lk-9:24]]

Se, mikä on morfologisessa vastaavuudessa hävitty, on sanasanaisuudessa voitettu. Toisaalta ei ole sanottua, ettei vaikutus olisi voinut olla myös päinvastainen. Lähtökielessä merkitty kategoria tyypillisesti yliedustuu käännöstekstissä (Tirkkonen-Condit 2002), ja esimerkiksi Lutherin on ajateltu ottaneen *werden*-futuurin laajaan käyttöön juuri latinan futuurimerkinnän vastineeksi (Lockwood 1968: 111–113). Ruotsalais-saksalainen malli apuverbeineen on motivoinut Agricolaan hakemaan sopivaa temporaalista apuverbiä suomen murteiden ilmaisuvaroja vapaahkosti soveltaen (esimerkin 97 alkuosa). On vaikeaa osoittaa mitään syytä sille, miksi tässä tapauksessa päälauseissa on päädytty erilaiseen käännösratkaisuun. Tämä on vanhan kirjasuomen kaikille kielen tasoille ulottuvaa horjuvuutta, josta on ollut puhe luvussa 3.1.1.

Latinan morfologinen futuuri sai Agricolan aikaisissa saksan- ja ruotsinkielisissä käännöksissä apuverbi-ilmauksen (*werden* ja *skola* esiintyvät myös lauseiden 96 ja 97 vastineissa), joka niin ikään näyttää kohtuullisen pakollistuneelta. Vaikka futuurisädetys oli monilähtöisessä käännöstilanteessa voimakasta, Agricola ei pakollistanut kieliopillista *pitää*-futuuria suomeen. Muut tekijät tulivat usein morfologista vastaavuutta tärkeämmiksi.

Esimerkin 98 päälauseessa Agricola merkitsee tunnontarkasti latinan morfologiselle sekä saksan ja ruotsin apuverbiin perustuvalla futuurilla näkyvän vastineen. Kääntäjä näyttää tulkinneen myös tarkoitusta ilmaisevan *donec*-sivulauseen konjunktiivin futuuriseksi

tai ainakin TAM-aineksen sisältäväksi. – Sivulauseessa GVB on säilyttänyt *varda*-rakenteen, mikä on kyseisessä käännöksessä melko harvinainen ratkaisu (ks. luku 3.3.2.1.2).

(98) *et Hierusalem calcabitur a gentibus*
and Jerusalem trample-PASS.1FUT.3SG from clan-PL.ABL

donec impleantur tempora nationum
while fill-SUBJ.PASS.3PL time-PL nation-PL.GEN

Ja Jerusalem pite tallattaman Pacanoilda / sihenasti ette Pacanaiden aica pite teutetemen. [A-II-230-[Lk-21:24]]

Futuuri on tavallisin Agricolan *pitää tekemän* -rakenteen vastine latinassa myös selvästi deonttista määräystä ilmaiseissa lauseissa (esimerkki 99). Muut ilmaisumahdollisuudet, kuten esimerkiksi *oporteo*-, *debeo*-verbeihin, *necesse est (ut)* -tyyppiseen rakenteeseen tai gerundiiviin (esimerkki 100) perustuvat välttämättömyyden ilmaukset, ovat vähälukuisia. Seuraavista kahdesta esimerkistä molemmissa ruotsalainen vastine on *skola*, saksalainen *sollen*.

(99) *Dominum Deum tuum adorabis et illi soli*
Lord-ACC God-ACC thy-ACC supplicate-1FUT.2SG and he-DAT sole-DAT

servies
serve-1FUT.2SG

Sinun HERRAS Jumalas pite sinun cwmartaman / ia hende ainoata palueleman. [A-II-173-[Lk-4:8]]

(100) *sed vinum novum in utres novos mittendum*
but wine-ACC new-ACC in vessel-PL.ACC new-PL.ACC put-GER

est et utraque conservantur
be-3SG and vessel spare-PASS.3PL

Mutta nori wijna pite pandaman wsijn Leilijn / nin he molemat ouat tallella. [A-II-179-[Lk-5:38]]

Erasmuksella samat verbinmuodot ovat käytössä edellisissä esimerkeissä, vaikka leksikaaliset valinnat paikoin poikkeavat Vulgatasta: esim. lause 100 kuuluu *Sed vinum mustum in utres novos mittendum est, & et utraque conservantur*.

Latinan konjunktiiivi (SUBJ) on ennen kaikkea syntaktisen alistuksen merkki, ja se on pakollistunut esimerkiksi erimerkityksissä *ut*-lauseissa. Pakollisen kieliopillisen merkitsemisen semantiikan analysointi on hiukan väkinäistä, mutta tässä tarkasteltavien käännösten kannalta on silti huomionarvoista, että latinan *ut*-konjunktiiivilauseet ovat tyypillisesti joko resultatiivisia (esim. *facio + ut*) tai volitiivisia (esim. *impero + ut*) (Oniga 2014: 272–273). Mikäli konjunktiiivi esiintyy päälauseessa, sillä on erityinen tahtoon tai mahdollisuuteen liittyvä modaalimerkitys. Tahtoa edustavat ekshortatiivi eli yksikön tai monikon 3:nteen tai monikon 1. persoonaan kohdistuva imperatiivi, toivomusta ilmaiseva optatiivi, sekä myönnytystä ilmaiseva konsessiivi. Mahdollisuuden ilmauksena konjunktiiivi (usein *quis*

tai *aliquis* 'someone' subjektinaan) on potentiaalinen dynaamis⁹¹-episteemisen mahdollisuuden ilmaisin. Sitä käytetään myös harkintaa tai epärointiä ilmaisevissa kysymyksissä (*quid agam*? 'what am I to do?'), hypoteettisen (*faciat* 'let's suppose that he does that') tai irreaalisen (*faceret* 'he would do that but he doesn't') merkinä⁹². (Mts. 114–115.) Latinan konjunktiivi on siis yleinen monissa niistä merkityksissä, joita Agricolalla edustavat varsinkin *piti/ei pitänyt/pitäisi/ei pitäisi*.

Edellä on eri yhteyksissä ollut puheena Agricolan deonttisten ilmausten toisteisuus, jolla on mallinsa ruotsinkielisissä alkuteksteissä. Velvoite ilmaistaan leksikaalisesti päälauseen verbissä. Samalla toiminta ilmaistaan visioituna konjunktiosivulauseen verbirakenteessa (vrt. Forsman Svenssonin ”konjunktiivi”; luku 3.2.4). Tyyppi ei ole tuntematon murteissakaan (Laitinen 1992: 242–243). Kuten usein saksassa, myös latinassa sitä vastaa konjunktiivi (esimerkit 101 ja 102). Konjunktiivin muodot ovat vastaavassa asemassa käytössä myös Erasmusella.

(101) *et dixit discipulis suis ut navicula sibi*
and say-PERF.3SG disciple-PL.DAT his-DAT that boat himself-DAT

deserviret propter turbam ne conprimerent
serve-SUBJ.PAST.3SG because-of disorder-ACC NEG compress-SUBJ.PAST.3SG

eum
he-ACC

*Ja hen sanoi Opetuslapsillens / että heiden piti saattaman henelle yhden we-
nehen Canssan tehden / ettei he hende ahdistaisi. [A-II-117-[Mk-3:9]]*

(102) *et prout vultis ut faciant vobis homines et vos*
and as wish-2SG that make-SUBJ.3PL you-DAT man-PL and you

facite illis similiter
make-IMP.2PL he-PL.DAT similar

*Ja nunquin te tahdotta ette Inhimisten pite teiden tekemen / nin tehkette te
mös heille samalmoto. [A-II-181-[Lk-6:31]]*

Latina näyttää kuitenkin joskus tarjonnan mallin myös tiiviimmälle permissiiviselle rakenteelle, jolloin ruotsin mallin tarjoama toisteisuus jää toteutumatta:

(103) *videns autem Iesus turbas multas*
see-PRES.PART but Jesus disorder-PL.ACC many-PL.ACC

circum se iussit ire trans fretum
around himself-ACC order-PERF.3SG go-INF across strait-ACC

*Coska nyt Jesus näki palion canssa henen ymberillens / keski hen sillepo-
lelle mertä menne. [A-II-042-[Mt-8:18]]*

⁹¹ Portnerin (2009) luokituksessa merkitys olisi ehkä lähinnä universaalisti dynaamista (luku 2.1.1.1).

⁹² Vrt. suomen konditionaalnin tempussääntö, josta on puhe luvussa 3.2.3.

Saksannos on edellisen Matteuksen jakeen suhteen samalla kannalla (*hies er hinüber jenseid des Meers faren*), mutta ruotsin vastine on tässäkin tapauksessa analyttinen (*bodh han, at man skulle fara vthoffuer på hijnsidon haffuet*). Ruotsinnos muistuttaa enemmän Erasmusuksen käyttämää rakennetta *jussit ut abirent in ulteriorem ripam* [impose-PERF.3SG that depart-SUBJ.PAST.3SG in farther-COMP.ACC bank-ACC]. Vaikka kirjallinen latina ylipääntään suosii syntaktisia alistussuhteita rinnastussuhteiden sijaan (Oniga 2014: 267), vanhojen raamatuntekstien sivulausepainotteisuus saattaa osittain olla nimenomaan Erasmusuksen perintöä sekä saksassa, ruotsissa että suomessa (vrt. *futurum est ut* -rakenteet, ks. luku 3.1.1).

Kun ilmaistavana on visioitu tai todenvastainen asiointi, *pitää*-rakennetta näyttää sekä Vulgatassa että Erasmusuksella vastaavan konjunktiivin imperfekti. Yksi esimerkki finaalisesta konjunktiivista on esimerkin 101 loppuosa (*ettei he hende ahdistaisi*). Se edustaa aineistossani myös tyypillistä käännösvastaavuutta, sillä Vulgatan konjunktiivin imperfektiä ja Agricolan konditionaalia käytetään selvästi samassa, finaalisessa merkityksessä. Jos *pitää* nousee tässä tyypissä esiin, sillä on useimmin deonttinen merkitys (kuten esimerkeissä 101 ja 102). Kyseessä näyttäisi olevan konteksti, josta on vain lyhyt askel finaalisen tulkintaan (esimerkit 104 ja 105). Konditionaalin *-isi*-tunnuksen kiinnittymistä merkityksen välittymisen kannalta sinänsä tarpeettomaan nesessiiviverbiin on voinut edistää se, että sekä ruotsissa että saksassa vastaavassa asemassa on apuverbikonstruktio (*skulle, würde* + infinitiivi).

(104) *verumtamen et ex principibus multi crediderunt in*
nevertheless also from foremost-PL.ABL many lend-PERF.3PL in

eum sed propter Pharisaeos non confitebantur ut de
he-ACC but because-of pharisee-PL.ACC NEG confess-PAST.3PL that from

synagoga non eicerentur
congregation-ABL NEG expel-PASS.SUBJ.3PL

Quitengin monda mös nijste Ylimeisist vskoit henen pälens / waan ninen
Phariseusten tedhe' eiuet he site tunnustaneet / ettei he olisi Pannan culute-
tudh. [A-II-284-[Jh-12:42]]

(105) *ascendit autem et Ioseph a Galilaea de*
ascend-3SG but also Joseph from Galilee-ABL from

civitate Nazareth in Iudaeam civitatem David quae
citizenship-ABL Nazareth in Jewish-ACC citizenship-ACC David which

vocatur Bethleem...ut profiteretur
call-PASS.3SG Betlehem...that declare-PASS.SUBJ.PAST.3SG

Nin mös Joseph Galileast Nazaretin Caupungist ylesmeni Judeaan Daidin
Caupungin ioca cutzutan Bethleem...ette henen piteis mös itzens aruautta-
man [A-II-166-[Lk-2:4]]

Summa summarum, ei ole poissuljettua, että latinan morfologisten kategorioiden malli olisi vahvistanut Agricolan pyrkimyksiä ilmaista tulevaa aikaa preesensillä ja irreaalista,

visualisoitua asiaintilaa konditionaalilla. Molemmat valinnat ovat tarkoittaneet *pitää*-konstruktioiden käyttöalan pienenemistä ja *skola-pitää*-diaformin rikkoutumista. Erityisen selvästi vaikutus näkyy Agricolan modaaliaineiksista riisutuissa kysymyksissä:

(106) *praeceptor quando haec erunt*
 teacher when this be-1FUT.3PL
Mestari / koska sis nämät tapactuuat? [A-II-229-[Lk-21:7]]

Myös konjuktiivin preesensillä ilmaistu, epäröintiä ilmaiseva kysymys on Agricolalla jäänyt vaille modaalimerkintää:

(107) *quid faciam*
 which-one do-SUBJ.1SG
Mite mine teen? [A-II-204-[Lk-12:17]]

Saman ilmauksen tuottamiseen on sekä ruotsissa että saksassa käytetty modaalista apuverbiä (*skola/sollen*), ja Agricolan käännösratkaisu on tässä tapauksessa lähinnä Vulgatan ja Erasmuksen latinaa. Toisaalta Agricola oli nähtävästi ylipäättään haluton käyttämään verbiketjuja kysymyksissä.

Tässä tutkimuksessa en ole systemaattisesti kartoittanut Erasmus Rotterdamilaisen latinankielisen tekstin vaikutusta Agricolan käännösratkaisuihin, vaikka se tunnetusti oli Vulgatan ohella käännösten lähtötekstinä. Satunnaiset huomiot viittaavat siihen suuntaan, että puheena olevien verbirakenteiden kannalta latinankieliset lähtötekstit olivat enimmäkseen samalla kannalla. Jos eroja on, ne näyttävät liittyvän Erasmuksen taipumukseen ilmaista lauseen olennaisin sisältö alisteisena *ut*-sivulauseessa. Se on saattanut (ruotsin välityksellä) lisätä esimerkiksi toisteisten *pitää*-rakenteiden määrää Agricolalla.

De Smit (2015: 324–327) arvioi latinan morfologisen futuurin tuskin sanottavasti edistäneen Agricolan *pitää*-verbin futuurista käyttöä, koska lähempiäkin malleja sille oli tarjolla ruotsissa ja saksassa. Sen sijaan *oportet*-rakenne on saattanut osaltaan vaikuttaa siihen, miten nesessiivirakenteen subjekti Agricolalla reaalistuu. Yksipersonaiseen *oportet*-rakenteeseen kuuluu akkusatiivitäydennys ja infinitiivi (esimerkkinä Luuk. 21:9):

oportet primum haec fieri sed non statim finis
 must-3SG first this-PL.ACC be-PASS.INF but NEG regularly end
 Agricola: *sillä nämät pitää ensin tuleman waan ei cohta loppu ole.*

Tämän näkemyksen mukaan Agricola olisi todennäköisesti tunnistanut rakenteiden samuuden ja ehkä kokenut painetta antaa nesessiivirakenteensa subjektille objektinmerkinnän. De Smitin esittämät *oportet-pitää*-vastinparit ovat toki vakuuttavia, varsinkin kun vanhimista suomenkielisistä teksteistä löytyy jopa samassa asemassa olevia *t*-päätteisiä pronomien akkusatiiveja: esim. *ia heidät pitapi kwleman minun änenj* (Upsalan fragmentti). Selitykseen sisältyy silti useita ongelmia, kuten suomen ja latinan akkusatiivin perin pohjainen erilaisuus ja *oportet*-rakenteiden harvalukuisuus lähtöteksteissä morfologiseen futuuriin nähden. Prosessia on saattanut vauhdittaa jokin suomen oma mallinantajakonstruktio. Sellaiseksi de Smit ehdottaa puhe- ja aistihavaintoverbejä täydentävää partisiippi-rakennetta (esim. *Näin pojan tulevan*), jossa nominikonstituentti on toisaalta pääverbin objektin, toisaalta partisiipin subjektin asemassa. Joka tapauksessa syntaktinen lainaaminen on prosessi, jolla voi olla sekä lähtö- että kohdekielinen motivaatio. Myös *skola-pitää*-diaformille sitä on mielestäni haettava sekä ruotsista että suomesta.

3.3.2.2 Agricolan *pitää*-verbiä ei vastaa GVB:n *skola*

Evankeliumiaineistosta löytyy vain vähän – tarkalleen ottaen 49 – sellaisia ilmauksia, joissa Agricolan *pitää*-verbiä ei vastaa GVB:ssä *skola*. Tyypillisessä tapauksessa suomessa *pitää*-verbillä ilmaistu merkitys on ruotsissa välitetty toista modaaliverbiä käyttäen. Näitä ratkaisuja on 30, ja ruotsalaisvastineet ovat *måste* tai *varda*, paristi myös *vilja*, *mätte* ja *bör*.

Måste edustaa puhdasta nesessiivimerkitystä, tavallisesti deonttista (priorisoivaa) pakkoa tai praktista välttämättömyyttä. Saksassa sen yleisin vastine on *müssen*. *Sollen* esiintyy tehtävässä 2 kertaa. Nämä lauseet ovat niitä lukumääräisesti harvinaisia tapauksia, joissa nesessiiviverbillä on jokin sanallinen vastine (*oportet*, *nesesse est*) latinan kielessä. Voidaankin sanoa, että TAM-dimension M erottuu näissä ilmauksissa selvemmin kuin *skola-pitää*-diaformia toteuttavissa verrokeissa, joille on tyypillistä merkitysten kerrostuneisuus.

Tyyppin olemassaolo antaa olettaa, että verrattuna *skola*-verbiin *pitää* on astetta tiukemmin kiinni nesessiivisessä merkityksessään, jonka ilmaiseminen on sen keskeisin funktio kontekstivapaassa tilanteessa (*focal sense*; Heine 1995: 119). *Skola* puolestaan jakautuu niin moneksi, että perustavanlaatuisen pakon ja välttämättömyyden merkitykseen pääsemiseksi kääntäjät ovat joskus päätyneet käyttämään muita apuverbejä.

Esimerkki 108 osoittaa, että *måste*-verbin vastineena oleva *pitää* voi imperfektissä olla implikaatiivinen: tapahtumia kuvailtaessa on jo selvää, että infinitiivien ilmaisemat asiointilat ovat toteutuneet. Vulgatan vastaavassa jakeessa on *oportet*, Lutherilla *müssen*.

(108) GVB: *Menniskionnes Son moste offuerantwardas j syndigha menniskiors hender, och korszfestas, och vpstå på tridie daghen.*

(Muistakat quinga hen teille sanoit...sanoden) *Ette Inhimisen Poian piti ylenannettaman Synneisten Inhimisten käsijn / ia Ristinnaulitta / ia colmandena peiuen ylesnouseman.* [A-II-240-[Lk-24:7]]

Pitää-verbin itäiseen, implikaatiiviseen käyttöön vertautuu myös seuraava lause 109. Puhe on jo toteutuneesta toiminnasta.

(109) GVB: *Så moste han gå genom Samarien.*

Nin henen piti Samarian cautta waeldaman. [A-II-253-[Jh-4:4]]

Laitinen (1992: 215–216) toteaa, että *pitää*-verbin implikaatiivinen imperfektikäyttö murreaineistossa usein ilmaisee habituaalisia menneen ajan käytäntöjä. Hänen esimerkinsä sisältävät lähinnä agraariseen elämäntapaan liittyviä työn kuvauksia (*syksyllä se piti hakatas se halame; arkkuja piti valamistaap palio*). Myös toistuvien uskonnollisten rituaalien kuvaus voitaneen nähdä jatkuvasti voimassa olevan pakon ja habituaalisesti toteutuneen toiminnan ilmauksena (ks. myös luku 2.2.5.3):

(110) *Så kom tå Sötbrözdaghen, på hwilkom man moste offra Påschalambet. Nin tuli Makian leiuen peiue / cuna se Päsieislammas piti wffrattaman.* [A-II-232-[Lk-22:7]]

Murteissa 3. infinitiivi toimii väkinäisesti implikaatiivisessa konstruktiossa (Laitinen 1992: 219), mutta Agricolalla tällaista rajoitusta ei näytä olevan. Esimerkin 110 kontekstista on huomattavissa, että Jeesuksen oppilaat alkoivat puuhata pääsiäisateriaa vasta edellisen teamuksen jälkeen. Ilmauksen passiivisuus tekee sen kuitenkin tietyllä tavalla implikaatiiviseksi: velvoitus koski kaikkia, ja se oli kaikkina aikoina voimassa. Sen ilmaisema, tavaksi

tullut toiminta oli toteutunut monesti aikaisemmin. Infinitiivillä ilmaistaan sen yhtä reaalistumaa. Tämäkin on esimerkki siitä, miten ei-implikatiivisen *pitää*-verbin tapauksessa pakko on yksi tila, toiminta toinen (vrt. Karttunen 1971; ks. luku 2.2.5.2). Pakko voi olla voimassa toiminnan koskaan tapahtumatta – tai sen tapahtuessa tuon tuosta, esimerkiksi perinnäistavan tai vuodenvaihtuksen mukaan. Implikatiivinen *täytyä*-nesessiivi koodaisi tapahtuman yksiselitteisesti kertaluonteiseksi.

Skola-verbin preteritilläkin toki on GVB:ssä implikatiivista (tai edellä kuvatun kaltaista habituaalista) käyttöä. Esimerkki 111 kuvaa uskonnollisia käytäntöjä osittain samalla tavalla kuin 110, paitsi että velvoitus kohdistuu tiettyyn henkilöön tai tietyn, ajattomaksi käsitetyn instituution edustajaan. *Skulle*-verbimuodon muut funktiot, kuten menneen ajan futuuri ja irrealis näyttävät kuitenkin kilpailleen merkityshegemoniasta siinä määrin, että ruotsintajat välistä näyttävät varmistaneen menneen ajan deonttisen määräyksen oikean tulkinnan käyttämällä yksiselitteisempää modaaliverbiä *måste*. *Pitää*-verbin kannalta merkilepantavaa on se, että jo Agricolalla verbi oli kaksitulkintainen ja että mahdollisuus tulkita se implikatiiviseksi nousi esiin tarvittaessa.

(111) *Ty han skulle om Högtijdhena giffua them en löös.
Sille henen piti ioca Juhlana påstemens heille yhden wallalens.* [A-II-237-[Lk-23:17]]

Pitää-nesessiivin ei-modaalisesta lähtökohdastaan saama merkityspärintö lienee ’tilanteen muuttumattomana pysyminen sitä muuttamaan pyrkivistä vastavoimista huolimatta’ (vrt. Huumo 2002: 550–553). Myös habituiivisuus on tietynlaista muuttumattomuutta. Ei välttämättä ole sattumaa, että tyyppi tarjoutuu tarkasteltavaksi sekä murre- että kirjasuomen aineistossa: semanttinen linkki implikatiivisten ja ei-implikatiivisten *pitää*-konstruktioiden välillä saattaa liittyä niiden käyttöön habituiivisten velvoitusten ilmaisemisessa.

Esimerkissä 112 esitetyn raamatunkohdan tekee mielenkiintoiseksi persoonan ja tempuksen vaihtelu käännöksestä toiseen. Sekä latinalainen, saksalainen että ruotsalainen käännösvastine on kirjattu esimerkkiin.

(112) *epulari autem et gaudere oportebat quia frater
feast-PASS.INF however and thank-INF must-IMP.F.3SG because brother*

*tuus hic mortuus erat et revixit
your this dead be-PAST.3SG and live-PERF.3SG*

*Du soltest aber frölich vnd guts muts sein / Denn dieser dein Bruder war tod
/ vnd ist wider lebendig worden*

*Man moste nu glädhias och frögdas, Ty thenne tin brodher war dödh, och fick
lijff igen*

*Nin pideis sinun riemuitzeman ia iloitzeman / Sille ette teme sinun Welies oli
coollut / ia iellenswircosi* [A-II-215-[Lk-15:32]]

Näyttää siltä, että Agricola on kääntänyt jakeen Lutheria mukaillen osoittamalla viestin puhekuunnelille. Saksalainen *soltest* on preteriti- ja konjunktiivitulkinnan rajamailla, ja Agricola on korostanut jälkimmäistä tulkintaa kääntämällä sen konditionaalilla, mikä suomen konditionaalien tempussäännön (Lehtinen 1983: 500; ks. luku 3.2.3) perusteella tekee ilmauksesta nykyhetkeen kohdistuvan kontrafaktuaalisen kannanoton, ts. tuhlajapojan veli ei iloitse, vaikka hänellä olisi siihen aihetta sillä perusteella, että tällaisissa tilanteissa

ihmisten on tapana iloita. GVB on tuonut velvoituksen nykyaikaan mutta tehnyt sen geneeriseksi kohdistamalla sen ihmisiin yleensä. Vulgatan yksipersonainen *oportere* on indikaatiivin imperfektissä ja siihen liittyvät infinitiivit passiivissa. – Persoonan ja tempuksen yhteispeli tuottaa hienoisesti toisistaan poikkeavia merkityksiä, jotka toimivat kontekstissaan⁹³. Esimerkistä välittyy monesta alkutekstistä kääntämisen etu: Agricola on saattanut kokea *riemuita-* ja *iloita-*infinitiivien passiivistamisen haasteelliseksi⁹⁴. Yksi lähdeteksteistä on tarjonnut yksinkertaisemman tien päämäärään, ja siitä on tullut suomennoksen esikuva. Biblia 1642 ratkaisee käännösongelman samoin.

Varda-futuuria tapaa GVB:ssä vain vähän, ja se näyttää liittyvän kohtalonomaisiin ennustuksiin. Useimmat mahtipontisista *varda*-futuureista katosivat ruotsalaisesta Raamatusta ennen GVB:ä (luku 3.1.1). Niistä muutamat on käännetty *pitää tekemän* -konstruktioilla:

(113) *Ty then ther haffuer honom warder giffuit
Sille ette iolla ombi henelle pite annettaman* [A-II-188-[Lk-8:18]]

Seuraavan konjunktiivitapauksen myötä tulevat mainituiksi ne poikkeamat *skola-pitää*-diaformista, jotka puolin ja toisin liittyvät TAM-dimension verbaalisiin ilmaisukeinoihin. (Kymmenkuntaan käännösratkaisuun, jotka perustuvat kokonaan eri sanavalintoihin, en tässä yhteydessä puutu.)

(114) *Tå öpnadhe han theras sinne, at the förstodho scriffterna
Silloin hen auasi heiden ymmerdhyxens / ette heiden piti ymmertemen kirioituxet* [A-II-242-[Lk-24:45]]

Jae on käännetty konjunktiivilla sekä latinassa, saksassa että ruotsissa. Suomen konditionaali olisi ollut sarjan luonnollinen jatke, mutta vanhassa kirjasuomessa kääntäjän ratkaisut eivät aina ole ennustettavia. On mahdollista, että kyse on tyyliseikoista: samakantainen substantiivi olisi konditionaalina käytettäessä ehkä tullut lauseen sanaketjussa liian lähelle (”avasi heidän ymmärdyksensä, että he ymmäröäisit”).⁹⁵

Joskus eläytyminen käännöstilanteeseen voi nostaa esiin vaihtoehtoisia selityksiä sille, miksi kääntäjä on päätenyt tiettyyn ratkaisuun ja hylännyt toisen, mutta kyseessä on kirjasuomen tapauksessa tällöin parhaimmillaankin vain valistunut arvaus. Esitän silti vielä yhden: vaikka Agricola käytti konditionaalina periaatteessa nykysuomalaisittain, on mahdollista, että hän ei kaikissa asemissa luottanut siihen, että se välittäisi tahdotun täsmällisen merkityksen. Esimerkiksi lauseessa 114 sivulauseen nykykielen näkökulmasta turha *piti* joka tapauksessa ankkuroi lauseen virtuaalisen todellisuuden sijasta puhehetkeen nähdessä menneeseen, viittaushetkeen nähdessä tulevaan, mutta reaalisesti aikaan. Mahdollisesti kääntäjä näin korosti sitä, että päälauseen kuvaama toiminta oli tuloksellista ja se ei jäänyt vain ajatuksen asteelle. Myös Biblian käännösratkaisu ilmentää subjektin referenteissä tapahtuvaa muutosta: *Silloin hän awais heidän ymmärryxens / Kirjoituxia ymmärtämän*.

⁹³ Lähempänä geneeristä tulkintaa on Uusi kirkkoraamattu, joka sanoo *Mutta olihan nyt täysi syy iloita ja riemuita*. Bibeln 2000 sen sijaan käyttää tässä kohdassa monikon 1. persoonaa: *Men nu måste vi hålla fest och vara glada*.

⁹⁴ Pass. 3. inf. instr. *riemuittaman* esiintyy vasta Bibliassa, ja sielläkin vain yhdesti. KORP-konkordanssipalvelun mukaan *Iloittaman* esiintyy Bibliassa kolme kertaa. Yksi tapauksista on transitiivinen johdos (*Wijna on sitä warden luotu / että sen pitää ihmistä iloittaman*).

⁹⁵ Tyyliseikoilla on saattanut ylipäättään olla suurempi vaikutus Agricolan käännösratkaisuihin kuin tässä tutkimuksessa on mahdollista ottaa huomioon. Kansalla ei ollut paljon lukutaitoa, ja käännökset tehtiin kirkossa kuunneltaviksi. Selkeys, rytmi ja retorinen vaikuttavuus ovat silloin nousseet keskeisiksi pyrkimyksiksi.

3.4 Puhutaan agricolaa

Kun Agricola käänsi *skola*-verbiä ja sen eri muotoja suomeksi, hän käänsi yhdestä moneksi. Useissa tapauksissa valittavana oli periaatteessa ja käytännössäkkin useampi kuin yksi vaihtoehto. Apuverbikonstruktioiden rinnalle tuli merkitsemätöntä preesensia, konditionaalimodusta, diaformista poikkeavia leksikaalisia valintoja sekä kokonaan toisenlaisia verbirakenteita, kuten permissiivisen ja finaalisen lauseenvastikkeen erilaisia muunnelmia⁹⁶. *Skola-pitää*-vastaamattomuus tarkoitti usein siirtymää ruotsin analyttisistä ilmauksista kohti suomen synteettisempiä vastineita.

Pitää-futuuri on Agricolan teksteissä yleinen, mutta se olisi voinut olla yleisempikin, mikäli jokainen ruotsin futuurinen *skola*-konstruktio olisi mekaanisesti sillä käännetty. Bibeln 2000 näyttää *skola*-verbin käytetyssä olevan vanhojen ruotsinnosten kanssa pääosin samalla kannalla, joten luopuessaan näkyvästä futuurin merkinnästä Agricola ei ottanut kantaa ruotsintajien valintoihin vaan todella muokkasi rakenteita suomalaisemmiksi.

Skulle on ollut keskellä muutosta juuri tarkasteltavana ajanjaksona, kun morfologinen konjunktiivin sai väistyä apuverbi-ilmausten tieltä. Sen aineistosta erottuu merkityksiä toisaalta deonttisesta direktiivistä intentioon ja futuuriin, toisaalta finaalisista merkityksistä kohti irrealista. Suomennoksissa synteettiset ilmaukset, erityisesti konditionaali, nousevat sen käännösvastineina analyttisten rinnalle.

Taulukossa 4 hahmottelen GVB:n *skulle*-sivulauseille tyypillisiä käännöksiä Agricolan Uuden testamentin kielessä. Reaalistunut käänнос muistuttaa niistä yhtä, muut ovat itse tuottamiani mutta perustuvat tutkimaani aineistoon ja edustavat useimmin toistuvia käännosratkaisuja kyseisessä TAM-merkityksessä.

---

⁹⁶ J. Leino (2003: 233–235) kiinnittää huomiota passiivin 1. infinitiivin käyttöön murteissa ja vanhassa kirjasuomessa. Murteissa harvinainen muoto liittyy tyypillisesti *pitää*-nesessiiviverbiin, kun taas Biblia valitsee *pitää*-verbin yhteyteen johdonmukaisesti 3. infinitiivin. Bibliassa passiivin 1. infinitiivin tyypillinen esiintymisympäristö on permissiivirakenne. Ylipäätään permissiivirakenteen kirjon laajenemista on suomen kielessä ollut tukemassa runsas morfologia, jossa on riittänyt tunnuksia erottelemaan samapohjaisia mutta erilaistuneita ilmaisutyyppisiä toisistaan (mts. 320).

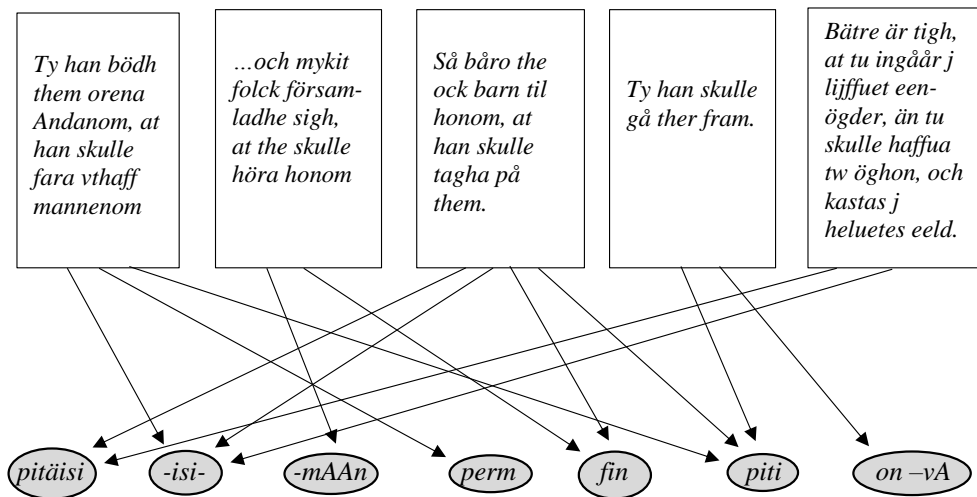
Taulukko 4. Agricolan ratkaisuja *skulle*-käännösongelmaan

DEONTTINEN MÄÄRÄYS	<i>Ty han bödh them orena Andanom, at han skulle fara vthaff mannenom.</i>
	<i>Hän käski</i> > henkeä/hengen ulyosmennä /ulyosmenemään. > henkeä, että se ulyosmenis. > henkeä, että sen piti/piäis ulyosmenemän.
INTENTIO	<i>...och mykit folck församladhe sigh, at the skulle höra honom.</i>
	<i>...ja paljon kansaa kokounsi</i> > häntä kuulemaan. > häntä kuullaksens. > että sen piti/piäis häntä kuuleman.
TARKOITUS	<i>Så bårö the ock barn til honom, at han skulle tagha på them.</i>
	<i>Toit he myös hänen tyens lapsii,</i> > että hän rupeis heihin. > hänen ruvetaksens heihin. > että hänen piti/piäis heihin rupeeman.
MYÖHEMMYYS	<i>Ty han skulle gå ther fram.</i>
	<i>Sillä että sen kautta</i> > hän oli vaeltapa. > hänen piti vaeltaman.
VISIO	<i>Bättre är tigh, at tu ingåår j lijffuet eenögder, än tu skulle haffua tw öghon, och kastas j heluetes eeld.</i>
	<i>Parempi sinun on elämähän sisälkyydä silmäpuolna,</i> > kuin (että) sinulla olis kaksi silmää ja heitettäisiin helvetin tuleen. > kuin sinulla pitäis oleman kaksi silmää ja heitettäisiin helvetin tuleen.

Pitää-verbin muoto, tavallisesti *pitäisi* tai *piti*, on *skulle*-verbin vastineena tuottamassa erityisesti direktiivejä sekä finaalisia ja futuurisia merkityksiä. Agricolan suomessa oli näille ilmauksille aina myös synteettisempiä vaihtoehtoja, ja *pitää*-verbin käyttö oli usein viestin välittymisen kannalta redundanttia (vrt. Forsman Svenssonin ”konjunktivi”, josta enemmän luvussa 3.2.4). Siihen oli kuitenkin voimakas lähtökielestä johtuva paine, sillä vastaavissa ruotsinkielisissä lauseissa *skulle*-apuverbillä oli selvästi toisistaan erottuvia TAM-funktioita, jotka aktivoituivat kontekstin mukaan.

Kuvio 15 esittää sen, mitä olen edellä sanallisesti kuvannut: useimmiten kääntäjällä oli morfosyntaktisia vaihtoehtoja *skulle*-merkitysten ilmaisemiseen, ja hän myös hyödynsi niitä.

Kuvio 15. Sivulauseen *skulle*-konstruktion suomenkieliset vastineet Agricolalla yhdistettyinä niihin TAM-aseointeihin (NES, INT, FIN, FUT, IRR; tässä järjestyksessä vasemmalta oikealle), joita ne edustavat

4 Piti- ja pitäisi-ilmaukset koko Agricolan tuotannossa

4.1 Miten ja miksi

Kokoamani tietokanta, joka sisältää kaikki Agricolan yksipersonaiset *pitää*-nesessiivirakenteet, sisältää yhteensä 4663 riviä. Ne jakautuvat kirjoittain seuraavasti: Luukkaan evankeliumi 169⁹⁷, muut kolme evankeliumia 485, Apostolien teot 142, UT:n kirjeet ja Ilmestyskirja 635, *Abckiria* ja Rukouskirja 430, Käsikirja, Messu ja Piina 509, Psalttari 416, Veisut sekä Ne Profeetat 1877.⁹⁸ Jokainen infinitiivi on laskettu omaksi tapaukseksi, eli kysymys on todellisuudessa yksipersonaiseen *pitää*-verbiin liittyvien infinitiivien määrästä. Siksi summa on selvästi suurempi kuin AMT:n (29.9.2015) antama yksipersonaisten *pitää*-verbien esiintymien lukumäärä 4088. Sellaisissa tapauksissa, joissa samassa rakenteessa on esimerkiksi useita subjekteja, olen taulukoinnissani ottanut näistä huomioon vain ensimmäisen.

Pelkkä ajatus kaikista Agricolan *pitää*-konstruktiosta on uuvuttava. Jokainen näihin teksteihin perehtynyt tietää, kuinka futuurinen *pitää tekemän* toistuu esimerkiksi Veisujen profetioissa sivulta toiselle saman kaavan mukaan. Agricolan *pitää*-futuuri onkin saanut tähänastisessa tutkimuksessa kohtuullisen paljon huomiota. Se on itseoikeutetusti mukana myös tämän kirjan evankeliumiaineistoa koskevassa osassa, ja olen kirjoittanut siitä mm. luvuissa 3.2.1 sekä 3.3.1. Kun nyt siirryn täyden aineiston käsittelyyn, en pidä luultavana, että futuuriesimerkkien määrän kasvattaminen tuhansiin toisi mitään olennaista uutta tietoa *pitää tekemän* -futuurista (paitsi ehkä epäsuorasti).⁹⁹

Tutkimukseni on kvalitatiivinen. Aineiston hallinnassa on ollut otettava huomioon se, että *pitää*-konstruktioiden kaikkien olennaisten piirteiden olisi työssä noustava esiin, kuitenkin niin, että erittäin runsaslukuisina esiintyvät mutta samanlaisina toistuvat tapaukset eivät veisi liikaa huomiota. Tässä tehtävässä työvälineeni on ollut aineistoon perehtymisestä juontava intuitio. Se on ohjannut korjaamaan pohjatutkimuksen aineiston **vinoumaa** täydentämällä alkuvaiheessa evankeliumiaineistossa Luukkaan evankeliumin saantoa muiden evankeliumien imperfekti- ja konditionaalimuotoisilla *pitää*-osumilla *piti*, *ei pitänyt*, *pitäisi* ja *ei pitäisi* (luku 3.1.3). Pohjatutkimuksen päätteeksi on myös tarpeen havaita, että kaikkein yleisimmät ilmaustyyppit ovat saavuttaneet laadullisen ”**jäätympiste**en”. (Ks. Hakulinen, Karlsson & Vilkuna 1980: 99 ja 104.) Aineiston kasvattaminen niiden osalta ei enää valaise tutkimuskohdetta, ja on syytä kohdistaa tarmo erityisesti niihin ilmaustyyppeihin, joista uutta tietoa on vielä odotettavissa.

Tässä tutkimuksessa pyrin ennestään kartoittamattomille alueille kiinnittämällä isossa aineistossa erityisen huomion konstruktiioihin, joiden ytimessä on imperfekti- tai konditionaalimuotoinen *pitää*-verbi. Syynä on kolme ei-implikatiivisen (praktisen ja deonttisen/priorisoivan)¹⁰⁰ välttämättömyyskonstruktion perillistä, jotka nousivat esiin pohjatutkimuksessa. Ajassa aikaisemmin langennut tai langetettu, tahtovaan ja sopivasti vastahakoiseen toimijaan kohdistettu paine tai pakko, jonka toteutumiseen ei oteta kantaa, nimittäin avaa tien jatkokehitykselle ainakin **intention**, **menneen ajan futuurin** tai **irrealiksen** suuntaan. Ei-implikatiiviset välttämättömyyden ilmaukset saattavat irrota koetusta ajasta ja

⁹⁷ Sisältää 3 ingressiä ja 1 reunahuomautuksen, siksi määrä poikkeaa luvussa 3.1.2 esitetystä.

⁹⁸ Myös reunahuomautukset ovat laskuissa mukana kunkin teoksen osalta.

⁹⁹ Huomaatan, että futuuritapauksista jokainen on tietokannassani analysoitu. Tässä vaiheessa tutkimusta on kuitenkin lopputuloksen kannalta kiinnostavampaa todeta niiden olemassaolo mutta keskittyä laadullisessa analyysissä niihin tapauksiin, joista mahdollisesti on uutta sanottavaa.

¹⁰⁰ Tarkoitan TAM-asemointeja PRAKT, DIR, JUSS, LAKI ja VOL (luku 3.2.1).

paikasta siten, että ne alkavat kielentää muita TAM-dimension merkityksiä. Menneen ajan tempus on usein osallisena irrealiksen funktioiden synnyssä, koska se tarjoaa mahdollisuuden ajalliseen etäännyttämiseen tai jopa koetusta ajasta irrottautumiseen. Menneen ajan modaali-verbillä luodaan hypoteettinen tulkinta. Aikaa myöden se korvaa menneen ajan merkityksen. (Bybee 1995: 513.) Myös suomessa konditionaalien taustalla on teon tai tapahtuman esittäminen menneisyydessä vireillä olevana prosessina (Lehtinen 1983: 495–496).

Luvun 3 pohjatutkimuksessa *piti tekemän* -rakenteelta löytyi Agricolan teksteissä myös implikatiivista käyttöä, joka siis edustaa edellisistä poikkeavaa funktiota. Näyttää kuitenkin siltä, että kompleksiset TAM-merkitykset ovat päässeet kehittymään juuri niistä nesessiiv ilmauksista, jotka ovat jättäneet proposition toteutumisen avoimeksi. Se ajallinen aukko, joka jää *pitää*-verbillä ilmaistun tilanrakennuksen ja infinitiivillä ilmaistun toiminnan väliin, antaa puhujalle mahdollisuuksia käsitteistää kokemustaan eri tavoin.

Kuten useissa yhteyksissä on tullut todettua, vaikka suuri osa tutkittavista konstruktista tuntuu kantavan moniäänisyyden sivumerkitystä, *piti*-ilmausten murteissa yleinen, modaalimerkityksistä selvästi erottuva **referointifunktio** (vrt. Ikola 1960) tulee evankeliumiaineistossa näkyville vain vaivoin. On mahdollista, että täydessä aineistossa *pitää*-nesessiiviverbin moniäänisyys toteutuu laajemmin. Agricola esimerkiksi käänsi monia Raamatun osia kahdesti, eri teostensa osiksi. Esipuheiden, summaarioiden ja reunahuomautusten *pitää*-konstruktiot saattavat viestiä tekstin statuksesta kommentaarina, puheena puheesta. Nämä seikat saattavat Agricolan muussa tuotannossa elävöittää evankeliumiaineistossa harvinaiseksi jääneen referointifunktion.

Pitää- ja *skola*-verbien perheyhtäläisyyden selvittäminen etenee, kun eroja ja yhtäläisyyksiä tarkastellaan neljän edellä mainitun funktion valossa, imperfekti- ja konditionaalimuotoisen *pitää*-verbin suunnasta. Kyseessä näyttää olevan joukko kahden kielen konstruktioita, joilla on hyvin samanlaisia, pitkälle eriytyneitä merkityksiä (vrt. kuvio 8 luvussa 2.3.4).

Kun tarkastelu rajataan tapauksiin, joissa *pitää* on muodossa *piti/ei pitänyt* tai *pitäisi/ei pitäisi*, aineistoni laajuudeksi tulee 660 Excel-riviä. Kirjoittain nämä jakautuvat seuraavasti: Luukkaan evankeliumi 47, muut kolme evankeliumia 97, Apostolien teot 62, Uuden testamentin kirjeet ja Ilmestyskirja 167, *Abckiria* ja Rukouskirja 82, Käsikirja, Messu ja Piina 65, Psalmtari 16, Veisut ja Ne Profeetat 124. Tarkasteltavien tapausten osuus koko aineistosta vaihtelee suuresti kirjoittain: pienimmillään se on Psalmtarissa (n. 4 %), suurimmillaan Apostolien teoissa (n. 44 %). Erot johtuvat ennen kaikkea siitä, mistä tekstissä puhutaan, ja ne heijastelevat suuria eroja Raamatun kirjojen luonteessa. Niillä saattaa olla tekemistä myös lähdeteksteihin liittyvien painotusten kanssa. Tutkijat ovat todenneet luterilaisten tekstien merkityksen kasvaneen vuosien myötä Agricolan raamatunkäännöstyön lähdeteksteinä (Itkonen-Kaila 1997: 71–73; Heininen 1999: 274–275). Tämä tarkoittaa sitä, että klassisten kielen vaikutus on ollut voimakkaimmillaan varhaisimmassa tuotannossa. Tutkimuskohteeni kannalta se tarkoittaa varsinkin preesensmuotoisten, kontaktin motiivien *pitää*-ilmausten runsautta, mikä käy ilmi edellä esitetyistä luvuistakin (esim. kaikki Veisujen *pitää*-esiintymät vs. imperfekti- ja konditionaalimuotoiset esiintymät).

Luvun 4 rakenne on seuraava: Luvussa 4.2 tarkastellaan Agricolan UT:n ulkopuolista kirjallista tuotantoa tutkimuskohteeni näkökulmasta. Samalla selvitetään mahdollisuuksien mukaan, millaisista rakenteista kääntämällä on päädytty tutkimuksen kohteena oleviin *piti/ei pitänyt/pitäisi/ei pitäisi* -konstruktioihin. Luvussa 4.3 selvitetään ne TAM-asemoinnit, jotka *piti/ei pitänyt/pitäisi/ei pitäisi* lauseissa tuottavat. Agricolan eri teoksille tyypillisistä *piti/ei pitänyt/pitäisi/ei pitäisi* -konstruktioista tulee puhe luvussa 4.4. Saksan *sollen* kuuluu *pitää*- ja *skola*-verbien perheyhteyteen (Laitinen 1992: 222), mutta preesensissä sen

vaikutus peittyi *werden*-futuuriin alle. Luvussa 4.5 sitä käsitellään aiempaa yksityiskohtaisemmin. Kappaleeseen 4.6 sisältyy kolme mielenkiintoista huomiota, jotka jäisivät valitsemani aineiston käsittelytavan vuoksi syrjään mutta jotka kuitenkin on tuotava esiin.

4.2 Aineistoon liittyviä haasteita

Kun tarkasteltavana on kääntäjän koko elämäntyö, tutkimusta vaikeuttaa paitsi aineiston laajuus, myös ne moninaiset vaikutteet, jotka vuosien kuluessa ovat työhön kohdistuneet. Oli jo sinänsä hyvin kunnianhimoista ja modernia, että Agricola vailla nykyaikaista tekniikkaa käänsi useasta lähteestä ja työn pitkittyessä ilmeisesti myös editoi työtään uusien, päivitettyjen käännösversioiden ilmestyessä. Pohjatutkimus on osoittanut, että vaikka *skola*-malli vaikutti Agricolan *pitää*-verbin käyttöön voimakkaasti, kääntäjä myös irtautui sanasanaisuuden vaatimuksesta. Niin tapahtui usein, mutta ei joka kerta välttämättä minikään erityisen, merkityksestä lähtevän tarpeen vaatimuksesta.

Kontaktikieliopillistumisen havaitsemiseksi on paitsi rajatun evankeliumiaineiston, myös koko aineiston osalta tarpeellista tarkastella konstruktioita lähdetekstiensä valossa. Tilanne on monimutkainen, koska esimerkiksi pelkästään Rukouskirjan lähteitä on kymmeniä (Gummerus 1955: 11–13; Holma 2008: 10). Lähdekysymystä on onneksi myös ahkerasti kartoitettu, ja olenkin saanut suurta apua esimerkiksi Gummeruksen, Heinisen, Häkkisen ja Itkonen-Kailan tutkimuksista. Jokaiselle tutkittavalle lauseelle ei tarkkaa käännösvastinetta ole löydettävissä – tai se on jossakin olemassa, mutta jäänyt tämän tutkimuksen tekijältä huomaamatta. Erityisesti esipuheissa, summaarioissa ja reunahuomautuksissa Agricola on usein seurannut omaa harkintaansa, yhdistänyt monesta lähteestä, lisännyt ja karsinut. Pyrkimykseni on ollut löytää se, mikä käännösratkaisuissa on yleistä ja toistuvaa.

Pidän tarkasteluni lähtökohtana niitä havaintoja, joita tein tutkimuskohteesta pohjatutkimuksen aikana ja joista olen kirjoittanut luvussa 3. Vaikka yksittäisessä lauseessa tehtyyn käännösratkaisuun johtaneet syyt ovat usein vaikeasti jäljitettävissä, latinan, saksan ja ruotsin vaikutuksessa on nähtävissä tendenssejä, jotka voidaan tiivistää siten, että *pitää*-verbin apuverbimäinen käyttö konstruktion osana on saanut vahvistusta erityisesti *skola*-verbin mallista ja ruotsissa käännösten syntyaikana tapahtuneesta konjunktiivimoduksen marginalisoitumisesta. Saksan konjunktiivin ja suomen konditionaalien yhteys on hahmottunut, ja se on toiminut *pitää*-konstruktioiden frekvenssiä pienentävästi irrealiksen funktiossa. Voidaankin sanoa, että usein *skola*–*pitää*-vastaavuuden on korvannut konjunktiivikonditionaali-vastaavuus, ja silloin vaikutteenantajana on toiminut useammin saksa (tai latina) kuin ruotsi.

Evankeliumiaineiston osalta tutkin vastaavuuksia myös toiseen suuntaan, ts. tein havaintoja siitä, miten GVB:n *skola* kääntyi suomeen. Koko aineistossa systemaattisen tarkastelun lähtökohtana on suomenkielinen käännös, eikä käännösvastaavuuksia toiseen suuntaan ole mahdollista lukumääräisesti laskea, koska lähtötekstit jakautuvat moneksi.

Ensimmäiset Agricolan suomentamat yksittäiset raamatunjakeet julkaistiin jo *Abckiriassa*, mutta varsinainen raamatunkäännöstyö alkoi vasta Rukouskirjassa, jossa ilmestyivät ensimmäiset yhtenäisemmät tekstit. Myöhemmin suurteoksen raamatulliset rukoukset toistuivat Agricolan muussa tuotannossa, erityisesti Uudessa testamentissa ja Weisuissa. Psalmtari ilmestyi vasta 1551, mutta sen 40 psalmia oli esitelty ennakkoon jo seitsemän vuotta aikaisemmin Rukouskirjan osana. Vaikka julkaisujärjestys tuskin vastaa työn suorittamisjärjestystä ainakaan Uuden testamentin osalta, joitakin havaintoja asiasta on tehty. Kahdesti käännettyjen jakeiden yksityiskohtainen tarkastelu nimittäin osoittaa, että myöhemmissä teoksissa latinalaisen alkutekstin merkitys esikuvana on pääsääntöisesti vähentynyt ja luterilaisten käännösten (ruotsi, saksa) merkitys kasvanut (Heininen

1999: 264, 274–275). Uuden testamentin osalta suunta on samanlainen: Itkonen-Kailan (1997: 71–73) mukaan klassisten kielten vaikutus on evankeliumeissa voimakkaampaa kuin kirjeissä. Rukouskirjan muiden lähdetekstien selvittelyssä olen luottanut Gummerukseen (1955) ja Holmaan (2008).

Omassa aineistossani Rukouskirjan kahdesti käännettyjä *pitää*-raamatunjakeita on 35. Niistä valtaosa on Uudesta testamentista: kuusi vanhatestamentillista jaetta toistuu Veisuissa (perustuu Heinisen 1999 tutkimukseen). Seitsemässä tapauksessa *pitää*-ilmaus on joltakin osin erilainen. Käytännössä kyse on valinnoista *pitää*-, *piti*- ja *pitäisi*-muotojen välillä.

Käsikirjan pohjana on Olavus Petrin ruotsintama *Handbook, ther uthi Döpelnsen och annat meer Christeliga förhandlas*, joka ilmestyi ensi kerran 1529 ja josta otettiin seuraavina vuosikymmeninä useita eri painoksia. Kastetta ja avioliittoon vihkimistä käsittelevissä luvuissa on katkelmia Lutherin kirjoituksista. Käsikirjan loppuosassa on käytetty saksan- ja kreikankielisiä lähteitä, ja eräiden kielenpiirteiden perusteella on päätelty sen ilmeisesti sisältävän myös aiemmin tehtyjä suomennoksia. (Häkkinen 2011: viii–xii.)

Käsikirjan, Messun ja Piinan *piti/ei pitänyt/pitäisi/ei pitäisi* -lauseista 38 esiintyy Uudessa testamentissa, yksi Veisuissa. Niistä kahdessa on päädytty verbirakenteen osalta erilaiseen käännösratkaisuun.

Koko laajassa Psalmtarin *pitää*-aineistossa on vain seitsemän sellaista *piti/ei pitänyt/pitäisi/ei pitäisi* -osumaa, jotka kuuluvat varsinaiseen psalmitekstiin. Teoksen alussa Agricola siteeraa Luukasta sanoen: *Caiki piti teutetemen / mite kirioitettu on Mosesen Lais / ia Prophetis / ia Psalmisa minusta*.^{101 102} Otsikonomainen jae kiinnittää teoksen ennustamisen kontekstiin. Samasta syystä *pitää*-futuuri on psalmien leipätekstin keskeinen verbikonstruktio. Menneen ajan *piti tekemän* -tyyppinen futuuri tulee sen sijaan esiin psalmisummaarioissa, joiden lähteet on selvittänyt Heininen (1992).

Kaiken kaikkiaan kahdesti käännettyjen *pitää*-jakeiden määrä on aineistossani 70:n ja 80:n välillä tarkastelutavasta riippuen (joskus vastaavuus ei ole sanasanaista, joskus viitauksen kohde on mielestäni toisessa kohdassa kuin Kotuksen korpus antaa ymmärtää). Koska tämän tutkimuksen tarkoituksena ei ole tuottaa numeerista faktaa, en erottele systemaattisesti tuotannossa toistuneita raamatunjakeita niistä, jotka esiintyvät vain kerran. Laadullisessa tarkastelussa toki nostan eri käänösvariantit esiin, kun ko. lauseet tulevat sisältonsä perusteella puheeksi.

Kysymys aineiston eri osien luonteesta nousee luonnollisesti esiin. Aineistostani lähes 95 % on raamattua tai sen suoraa sitaattia. *Abckirian*, Rukouskirjan kalenteriosuuden ja Käsikirjan teksti on käyttöfunktioiltaan siitä eniten etäällä, mutta *piti/ei pitänyt/pitäisi/ei pitäisi* -aineistossa on vain vähän osumia näistä tekstijaksoista. Sen sijaan Raamatun tekstin ohessa olevat esipuheet, reunahuomautukset, summaariot, otsikot ym. ovat selvästi edustettuina (noin 150 tapausta esiin nostetussa aineistossa). Pysin ottamaan tarkastelussani huomioon niiden taustoittavan ja puhujaa ohjeistavan roolin tekstin kokonaisuudessa.

Vaikka aineiston valtaosa on Raamatusta, se ei tarkoita, että kyseessä olisi yhtenäinen materiaali. Raamatun kirjat ovat eriluonteisia, samoin *pitää*-konstruktioiden käyttö niissä. Lisäksi on huomattava, että eri lähtötekstit ovat ilmeisesti työn eri vaiheissa saaneet erilaisen painon ja että käännöstyön käytännön järjestelyissä saattoi tapahtua sellaisia muutoksia, joita tutkija voi vain aavistella. Evankeliumit näyttävät olleen tuotannon yhtenäisin osuus, ja ne ovat huolellista työtä myös oman tutkimuskohteeni näkökulmasta.

¹⁰¹ Jae esiintyy Agricolan tuotannossa kolmesti, Psalmtarin lisäksi nimittäin Piinassa ja Uudessa Testamentissa.

¹⁰² Nykyisin Psalmiit nähdään ehkä ennen kaikkea Raamatun lyyrisenä osuutena. Uskonpuhdistajille ne ilmeisesti olivat myös tärkeä osa Vanhan testamentin kristillistämistä. Siten ne olivat luomassa dialogia Raamatun eri osien välille.

4.3 Isosta aineistosta löytynyttä

Evankeliumiaineistoa koskevassa pohjatutkimuksessa (luku 3.2 alalukuineen) tehtiin havaintoja *piti/ei pitänyt/pitäisi/ei pitäisi* -konstruktioista. Konstruktioiden perusmerkitys on välttämättömyys, joka toteutuu eri osanottajavalikoimin: joko tilanteesta johtuvana paineena, suorana tai epäsuorana manipulaationa tai ikaikaisina, kaikkia koskevana säädöksinä. Todettiin, että Agricolan *piti* on useimmiten ei-implikatiivinen. Ei-implikatiivisesta käytöstä johtaa kehityslinja esimerkiksi menneen ajan futuuriin (*piti/pitäisi tekemän*), jonka analogiana on kehittynyt kirjasuomelle luonteenomainen *pitää tekemän* -futuuri. *Piti* esiintyy harvakseltaan myös implikatiivisessa konstruktiossa. Sekä *piti* että *pitäisi* osallistuvat finaalisten ja futuristen merkitysten tuottamiseen, ja niillä on runsaasti toisteista käyttöä (*X käski, että Y:n piti tekemän*), joka vastaa esimerkiksi nyky-suomen permissiivisiä konstruktioita (*X käski Y:n tehdä*). Vaikka moniäänisyys tuntuu olevan yhdessä jos toisessa ilmauksessa sivumerkityksenä läsnä, puhdasta murteissa tunnettua referointikäyttöä (vrt. Ikola 1960) konstruktiolla on vain niukasti. Sama koskee episteemisiä totuusarvioita, jotka ovat nykykielen *pitäisi/ei pitäisi* -konstruktioiden tyypillistä käyttöaluetta.

Näyttää siltä, että *pitää*-ilmausten jatkokehitys on tapahtunut imperfektilähtöisesti: *skola* ja *pitää* nimittäin muistuttavat toisiaan eniten juuri imperfektissä, kun taas preesensissä diaformi on väkinäisempi. Jopa *pitää*-futuuri on saattanut syntyä menneen ajan *skulle/piti* -tyyppisen futuurin yleistymänä.

Odotettavissa on, että evankeliumiaineistosta tehdyt huomiot pääosin pätevät koko Agricolan tuotantoon ja että samoja konstruktioita eri suhteissa löytyy kaikista tutkittavista teoksista. Tutkimuksen tämän osan odotan lisäksi edelleen valaisevan kohdettani kahdella tavalla. Ensinnäkin laajempi *piti/ei pitänyt/pitäisi/ei pitäisi* -materiaali saattaa nostaa esiin ilmaistyyppisiä, jotka eivät Agricolalla ole kovin tavallisia. Tämä on konstruktiokieliopin periaatteiden mukainen lähestymistapa: yleinen ja perifeerinen ovat sen tutkimuskohteina yhtä tärkeitä. Toiseksi isossa aineistossa on mahdollista tehdä havaintoja siitä, miten *pitää*-konstruktiot toteutuivat Agricolan tuotannon eri osissa. Muuttujia on aikaisempaa enemmän: tekstit ovat luonteeltaan ja käyttöfunktioiltaan erilaisia, ne perustuvat erilaisiin lähtöteksteihin, ja samatkin tekstit toistuvat eri teoksissa. Lisäksi työtapa ja jopa työn tekijät ovat saattaneet vuosikymmenien hankkeen kuluessa vaihtua.

Seuraavassa tarkastellaan *piti/ei pitänyt* -konstruktioita (4.3.1) ja *pitäisi/ei pitäisi* -konstruktioita (4.3.3) erikseen. Finaalisen merkityskehityksen konstruktioista on puhuttava näiden välissä (4.3.2), koska niissä imperfekti- ja konditionaalimuotoinen *pitää*-verbi on lähes vapaassa vaihtelussa ja tulkinnan kannalta ratkaisevaksi nouseekin muuan kolmas tekijä.

4.3.1 Imperfektimuotoinen *pitää*

Perusmerkityksiset *piti/ei pitänyt* -konstruktiot ovat lähtökohtaisesti kahdenlaisia (ks. kuvio 6 luvussa 2.2.5.3). Implikatiivisena konstruktion tempusmerkintä sulkee sisäänsä konstruktion kuuluvan infinitiivin, mistä seuraa, että sen ilmaisema toimintaa ajatellaan lähtökohtaisesti toteutuneena. Ei-implikatiivinen *piti/ei pitänyt* ei ota kantaa proposition toteutumiseen. Raportoitavaan menneisyyteen kuuluu vain velvoitteen asettaminen. Sekä implikatiivisilla että ei-implikatiivisilla nesessiivirakenteilla on jatkajansa, ts. perusmerkityksestä on kehittynyt uusia TAM-dimension konstruktioita, joiden välttämättömyysmerkitys on saattanut hämärtyä ja joissa imperfektin *-i*:n ei enää tarvitse merkitä infinitiivin ilmaiseman tekemisen aikaisemmuutta puhehetken nähden. Vanhalle kirjasuomelle on

tyypillistä, että silloinkin kun välttämättömyysmerkitys on muisto vain, *pitää* on ”jäänyt” lauseeseen, ja sillä merkitään toisteisesti pää- ja sivulauseen välistä alistussuhdetta. Nesessiiviverbi on semanttisesti kalvennut lähelle nolaa, ja se muistuttaa kielipiillistä apuverbiä, mikä on odotuksenmukaista kontaktikielipiillistumisen seurausta.

Nesessiivin semanttinen inflaatio ei koske kaikkia aineistoni *piti/ei pitänyt* -lauseita. Pohjatutkimuksessa erittelemistäni TAM-asemoinneista osa (PRAKT, DIR, JUSS, LAKI, INT, VOL) priorisoi infinitiivin ilmaiseman toiminnan tai asiointilan eri tavoin muita toivottavammaksi. Toisin sanoen välttämättömyysmerkitys on modifioituna ilmauksessa läsnä, usein jopa kahteen kertaan, koska päälauseen puheaktiverbi välittää saman merkityksen. Sen sijaan futuurisissa, finaalisissa tai referoivissa funktioissa nesessiivin perusmerkitys on jäänyt taustalle.

Vaikka **implikatiivinen** *piti*-nesessiivirakenne on suomen murteissa itäistä perua (Laitinen 1992: 213–216) ja vaikka sen infinitiivi on tyyppiä 1. infinitiivin latiiivi ja vaikka Agricolan kieli hänen oman ilmoituksensa mukaan pohjaa lounaismurteisiin, implikatiivisia *piti tekemän* -konstruktioita esiintyy hänen teoksissaan. Aina ei ole mahdollista ilman kontekstia päätellä, käyttääkö puhuja *pitää*-verbiä implikatiivisesti (olen pohtinut implikatiiviseksi tulkittamisen edellytyksiä aiemmin luvussa 3.2.2.2). Kontekstista se selviää useimmiten. Implikatuuri on useimmiten konversationaalinen. Sen määrittelyssä olen joskus turvautunut vuoden 1992 raamatunsuomenokseen, mutta usein proposition toteutuminen tai toteutumattomuus paljastuu yksinkertaisesti tapahtumien aikasuhteita vertailemalla: kun välttämättömyyttä viestivä *piti/ei pitänyt* selvästi modifioi jo tapahtunutta, olen tilanteen perusteella tulkinnut sen implikatiiviseksi. Pohjatutkimus tuotti vain muutaman satunnaisen implikatiivisen ilmauksen. Sen sijaan isossa aineistossa tulkitsin implikatiivisiksi jopa 47 osumaa, jotka jakautuvat melko tasaisesti kaikkiin Agricolan teoksiin Psalttaria lukuun ottamatta.

Implikatiivinen *piti tekemän* esiintyy murteissa vain satunnaisesti, sillä 3. infinitiivin instruktiivilla on aina predikaattiinsa futuurinen suhde (Laitinen 1992: 218–219). Tämä tekee Agricolan esiintymistä sitä kiinnostavampia. Implikatiivinen nesessiivirakenne ei rajoitu vain kiteytyneen fraasin kaltaisiin ”ennustukset piti täytettämän” -tyyppisiin lauseisiin, jotka nousivat esiin jo evankeliumiaineistossa. Infinitiivien kirjo on laajempi, ja konstruktio toteutuu sekä pää- että sivulauseissa ja vielä molemmissa pääluokissa. Esimerkkejä on sekä Raamatun tekstistä että Raamatun ulkopuolisesta materiaalista. Esimerkki 115 on Käsikirjan lohdutuksista sairaille.

(115) *Jos iocu temen Jumalan wihan tacton lepytte / ia Jumalan souitta inhimisten cansa / nin on tarpellinen ette hen Jumala ia inhiminen olis / Sen uoxi ette henen piti edesastuman / sen wihaisen Jumalan ia ninen cadotettu inhimisten wälille. [A-III-063]*

Johanneksen evankeliumin esimerkki 116 on luonteeltaan konkreettisempi, mutta senkin tulkinta edellyttää kontekstin tuntemista: puhehetkellä matka on jo suoritettu. Pietarin kirjeen jae 117 tulee lähelle implikatiivisen *piti*-konstruktion affektiivista käyttöä (”että pitkikin sattua”). Merkitys perustuu infinitiivillä ilmaistun toiminnan voimakkaaseen ei-toivottavuuteen, joka estää sen tulkittamisen menneen ajan intentioksi. Kuten useimmissa implikatiivisissa tapauksissa, puhujan ja kuulijan yhteinen tieto asiointilasta on oikein tulkittamisen kannalta ratkaisevassa asemassa.

(116) *Nin henen piti Samarian cautta waeldaman. [A-II-253-[Jh-4:4]]*

(117) *Sille ette hen Hurskas oli ia heiden seasans asui / ia quitengin sencaltaista piti nekemen ia cwleman [A-II-614-[2Pt-2:8]]*

Seuraava Rukouskirjan lause, joka on käännetty saksalaisesta *Bekantnus der sünden* -teoksesta ja joka on alkuperäisenä kuulunut *Es het ye sein müssen das du leidest und am dritten tag von den todten afferstünderst* (Gummerus 1955, Holma 2008¹⁰³) sisältää kolme implikaatiivista nesessiivi-ilmausta:

(118) *Sen piti tosin niijn oleman / ette sinun piti kersimen / ja colluista colmanna peiuene ylesnouseman* [A-I-510]

Jussiivisen tilan rakentava, koko asiaintilaa modifioiva nesessiivinen päälause ei ole vielä Agricolalle riittänyt, vaan pakko on kirjoitettu näkyviin myös sivulauseisiin. Tässäkään tapauksessa mikään muu kuin konteksti ja yhteinen tieto ei erota konstruktioita esimerkiksi menneen ajan futuurista. Oikeastaan kyse on siitä, mihin tarkastelukohta asetetaan: on mahdollista, että puhuja eläytyy määräyksen antamisen hetkeen, josta katsottuna infinitiivillä ilmaistavat toiminnot ovat futuurisia, ja hän ei yksinkertaisesti näe tarvetta suhteuttaa sanomaansa puhehetkellä vallitsevaan tilanteeseen. Vaikka kontekstin osoittama toiminnan loppuun suorittaminen on ehkä tutkijan kannalta kontekstistaan irrotetun ilmauksen yksiselitteisin implikaatiivisuuden kriteeri, se ei välttämättä ole ollut kirjoittajan fokuksessa. Päälauseen *piti*-konstruktion vahva moniäänisyys ei jää huomaamatta: kyse on määräyksestä, joka on langetettu jo aikaisemmin.

Lakiasemoidut konstruktiot ovat implikaatiivisuutensa suhteen tulkinnanvaraisia. Riippuu valitusta näkökulmasta, nähdäänkö velvoitus kautta aikojen toteutuneeksi vai kiinnitettäänkö huomiota sen yhteen toteutumaan, joka saattaa puhehetkellä vielä olla avoin. Kyse on siis siitä, tarkoitetaanko hallitsijaa koskevaa säädöstä yleensä vai tätä nimenomaista tapautta, joka on vielä aikomuksen asteella. Lauseen 119 kaltaiset tapaukset vertautuvat Laitisen (1992: 215–216) murteista raportoimiin praktisiin työkäytäntöjen kuvauksiin (luku 2.2.5.3).

(119) *Mutta iuhlana piti waldamies tauans ielkin heillen ydhen Fangin pästemen iota he anoit.* [A-III-175-[Mt-27:15]]

Esimerkki 120 muistuttaa muodoltaan lukuisia raamatunjakeita, joiden sisältönä on 'profetioiden piti toteutua' ('ja ne toteutuivat'), mutta tässä kontekstissa konstruktio ei tapahtumien aikasuhteiden perusteella ole implikaatiivinen. Infinitiivit (*täytettämän, kuoleman*) ovat nesessiiviin nähden futuurisessa suhteessa.

(120) *Nin sanoit Juttat henelle / Ei meiden tule ketäken tappa / Senpäle / ette Jesusen Puhe piti teutettemen / ionga hen sanoi / merkiten / mille colemalla henen piti coleman.* [A-II-299-[Jh-18:32]]

Implikaatiivisesta *piti/ei pitänyt* -konstruktiosta ei johda moninaisia kieliopillistumispolkuja muihin TAM-merkityksiin tai evidentialisuuden ilmauksiin samalla tavalla kuin ei-implikaatiivisesta. Sillä on päivittelyissä toteutuvaa affektiivista käyttöä, josta en kuitenkaan ole löytänyt suoranaisia esimerkkejä Agricolalta. Ei-implikaatiiviset *piti/ei pitänyt* -nesessiivirakenteet sen sijaan jättävät tulkintaansa sellaista liikkumavaraa, jonka pohjalta jatkokehitystä on tietyissä konteksteissa tapahtunut. Yksi linja on intention kautta kehittynyt menneen ajan futuuri, toinen toiminnan tarkoitusta ja päämäärää osoittava finaalinen

¹⁰³ Täsmälleen ottaen esitetyissä lähtöteksteissä on ortografiaero: Gummerus ja Holma viittaavat schwenckfeldiläisten rukouskirjan eri painoksiin. Asialla ei ole merkitystä oman tutkimuskohteeni kannalta.

merkitys. Molemmista on kirjoitettu jo luvussa 3.2 ja sen alaluvuissa. Finaaliseen konstruktion palataan osittain uudesta näkökulmasta vielä luvussa 4.3.2. Tässä luvussa nostan esiin vielä muutaman sellaisen ilmaistyyppin, joka on kehittynyt ei-implikatiivisesta lähteestä mutta josta evankeliumiaineisto antoi vain vähän jos ollenkaan viitteitä ja joka ei lukumääränsä puolesta erityisesti tarjoudu esiin isossakaan aineistossa. Näitä ovat **hypoteettisen tai epätodennäköisen mahdollisuuden** merkitykset sekä **mahdollisuudeksi kääntynyt pakko**, **negatiivisen implikatuurin** *piti/ei pitänyt* -konstruktiot sekä **kuulopuheen ja referaatin** *piti/ei pitänyt*.

Vaikka Agricola ilmaisee nonfaktuaaliset asiointilat pääosin konditionaalilla tai *pitäisi/ei pitäisi* -konstruktiolla, myös *piti/ei pitänyt* on joskus hypoteettisen, vain mielessä visioidun tilan merkki, mikä johtunee siitä, että ruotsalainen mallinantaja *skulle* ajaa kummankin asian:

(121) *Nin he pelkesit ette heiden piti louckaman iongun couan Carin päle* [A-II-389-[Ap-27:29]]

Tilanrakentajan tehtävänä on ankkuroida proposition kuvaama asiointila virtuaaliseen, tilanteen osanottajien pelkojen maailmaan, joka ei ole reaalistunut ja joka ei välttämättä reaalistukaan. Luontainen käännösratkaisu tällaiseen ilmaisutehtävään olisi ollut konditionaali. Oikeastaan *piti*-ilmauksen oikeaan tulkintaan tässä asemassa tarvitaan referoinnin välitilaa tai eläytymistä subjektin referenttien tilanteeseen: sivulause pukee sanoiksi pelkääjien ajatukset, jotka kohdistuvat ajassa myöhemmin toteutuvaan tapahtumaan. Karille ajaminen ei ole futuurinen ennustus vaan visio, mutta laivassa olijojen todellisuudessa se voi saada ennustuksen painoarvon.

Skulle esiintyy harvoin *om*-lauseissa. Jos niin käy, merkitys on selvästi eriytynyt epätodennäköinen mahdollisuus (Teleman, Hellberg & Andersson 1999: 271). Konstruktiosta nostaa kaikista maailmantiloista esiin yhden, joka voisi sattua reaalistumaan. Agricolan *piti* esimerkissä 122 edustaa täsmälleen grammatikkojen kuvailemaa merkitystä, ja se on selvästi GVB:n *om*-lauseen *skulle*-konstruktion motivoima. Lutherin vastine on *würde*.

(122) *Sille ette io olit Juttat keskenens nin päättenyet / Ette ios iocu piti henen tunnustaman Christusexi / se pite wlosheittemen Sinagogista*. [A-II-273-[Jh-9:22]]

Muutamissa lauseissa *piti*-konstruktion merkitys taipuu välttämättömästä mahdollisen suuntaan. Kyse on tilanteista, joissa välttämättömien edellytysten täyttyminen mahdollistaa infinitiivillä ilmaistun tekemisen mutta joissa mahdollistaminen ei johda paktoon. Esimerkkini ovat Uudesta testamentista. Esimerkin 124 tapauksessa kyse on mahdottomaksi tekemisestä.

(123) *Ja sitemödhen hen mös toiwoi annettauan henens Raha Paulilda / Sen päle / ette henen piti pästemen hende* [A-II-382-[Ap-24:26]]

(124) *JA senielken näin mine nelie Engelite seisouan nelien Maanculmain päle / piteueiste ne nelie Maan Twlet / ettei Twlen pitenyt puhaltaman Maan päle* [A-II-682-[Ilm-7:1]]

Esimerkin 123 motivaatio suhteessa ruotsinkieliseen lähtötekstiin on läpinäkyvä. GVB sanoo *på thet han skulle giffua honom löös*. *Skulle* ilmaisee aikomukseen pohjautuvaa menneen ajan futuuria, tai mikäli konkreettinen yhteys tempukseen katsotaan hävinneeksi, se

määrittää tilanteen subjektin referentin visioimaksi, mikä on tässä tapauksessa todennäköistä, koska subjektin referenti ei ole velvollinen päästämään vankia vapautteen vaan pikemminkin kärkkyy siihen tilaisuutta. Toiminnan toteutumisen edellytyksenä on lahjuksen saaminen. Käytössä olevat kielenaineokset antavat mahdollisuuden moneen tulkintaan, jotka eivät sulje toisiaan pois. Agricola on tarttunut *skulle*-verbiin ja ilmeisesti tulkinnut sen preterititempuksen konkreettisesti, koska vastineeksi on tullut *piti*. Tuloksena on menneen ajan (toteutumaton) aikomus eli merkitys, joka on *pitää-* ja *skola*-verbien vahvinta yhteisaluetta. Erityistä on se, että jos kontekstissa kielennetyt aikomuksen välttämättömät edellytykset täytyvät, sen toteutuminen tulee pikemminkin mahdolliseksi kuin välttämättömäksi.

Johanneksen ilmestyksessä on toistuva ilmaistyyppi, jonka modaaliaines on kirjalle leimallinen:

(125) *Ja se annettin henelle / ette henen piti andaman Hengen Pedhon Cuualle* [A-II-697-[Ilm-13:15]]

Kyseessä on yksi esimerkki Agricolan ilmausten toisteisuudesta, joka on aiemmin useasti tullut puheeksi (esimerkiksi luvussa 3.2.4). Tässä tapauksessa ilmauksen sisältönä on deonttinen salliminen, jossa priorisoitu asiointi on viety sivulauseeseen virtuaalisena tai futuurisena. Uusi suomennos kuuluu *Se on saanut vallan antaa pedon kuvalle hengen*. GVB:ssä lausetyyppi on säännöllisesti käännetty *them/honom wart giffuit / att the/han (icke) skulle...* -mallin mukaan. Agricola noudattelee ruotsinnosta sanasta sanaan, ja välttämättömyyden nesessiiviverbi on joutunut tässäkin mahdollisuutta viestivään ympäristöön. Kyse on oikeastaan permissiivisen ja nesessiivisen merkityksen yhdistelmästä [hänen annettiin [hän saa [hän tekee]]], jossa aspektuaalisesti rajatun teon (hengen antaminen) ankkuroi todellisuuteen aspektuaalisesti rajaamaton modaaliteetti (lupa tai valta). Edelleen valtuuttaminen (*se annettiin hänelle*) halutaan esittää kertasuorituksena, joka ei kuitenkaan rajoita valtuutuksen kestoa. Tapahtumien kokonaisuus koostuu näistä osasuorituksista sen sijaan, että se hahmottuisi holistisesti. Tuloksena on juhlallisuuden ja seremoniallisuuden vaikutelma.

Joskus *piti/ei pitänyt tekemän* ilmaisee sellaista menneen ajan velvoitetta tai aikomusta, jonka toteutumista ei pelkästään jätetä avoimeksi (ei-implikatiivinen perusmerkitys) vaan jonka toteutumisen *piti/ei pitänyt* -konstruktio nimenomaan kieltää. Näin tulkittavia esimerkkejä on aineistossani kymmenkunta. Yksi niistä on Messussa:

(126) (*sine...*) *Panit meiden synnit henen pälens / ia annoit henen colemata kersie / sijne siassa / iossa meiden caikein ijancaikisesta coleman piti*. [A-III-092]

Veisujen esimerkki 127 sisältää saman merkityksen, vaikka kieltosuhde on käännetty toisin päin:

(127) *Sen cautta / ette te ne Sielut Coolemahan domitzetta / iotca ei pitenyt cooleman* [A-III-580-[Hes-13:19]]

Ilmaus nojaa ei-implikatiiviseen *pitää*-verbiin, joka jättää infinitiivillä ilmaistun toiminnan toteutumisen avoimeksi. Varma tieto toiminnan toteutumatta jäämisestä tulee puhujan ja kuulijan yhteisestä tiedosta, ja se perustuu tulkintaan, jonka mukaan pakko oli voimassa mutta ei ole enää (vrt. Bybee 1995: 506–511). Se on rauennut omia aikojaan johtamatta tulokseen. Tavallaan peruuntuneesta pakosta on kyse myös propinkvatiivisissa ’läheltä piti’ -ilmauksissa, joissa asiointi näyttää vääjäämättä etenevän kohti tiettyä päämäärää, mutta

tapahtumien suunta muuttuu viime hetkellä. Myös viron *pidama* (Erelt 2001: 12) saa preteritissä joskus tällaisen tulkinnan. Seuraava Rukouskirjassa julkaistu psalmin jae propinkvatiivisen ’läheltä piti’ -merkityksen:

(128) *MIne sysettyne alaskukistettijn / ette minun piti langeman* [A-I-725-[Ps-118:13]]

Uudessa kirkkoraamatussa lause kuuluu *He syöksivät minut lähes tuhoon*. Harvinaisen löydön arvoa hiukan vähentää se, että Psaltnarista spesifi propinkvatiivinen merkitys on kadonnut. Sama jae on käännetty muodossa *Mine syseten / ette mine langeisin*.¹⁰⁴ Modaalimerkitykset ovat Agricolalla usein likimääräisiä: *piti* pakottaa lauseen tulkinnan virtuaaliselle alueelle, mutta täsmälleen ottaen miten – se jää kontekstin ja lukijan oman kielikompetenssin varaan.

Suomen murteiden perusteella *piti/ei pitäisi* -konstruktioilta olisi kirjasuomen kuulo-puheen ja referaatin ilmaisimina lupa odottaa enemmänkin, varsinkin kun toisen käden tieto on myös yksi *skola*-verbin perusmerkityksistä (Teleman, Hellberg & Andersson 1999: 282–284)¹⁰⁵. Agricolan teksteissä *piti/ei pitäisi* toki usein sisältää viittauksen aiemmin sanottuun, mutta se harvoin jää konstruktion keskeisimmäksi sisällöksi. Tavallisesti sen syrjäyttää jokin TAM-merkityksistä, esimerkiksi menneen ajan futuuri tai jossakin osanottajavalikossa realisoituva deonttinen pakko. Pohjatutkimuksessa tyyppi hahmottui vain vai-voin. Isossa aineistossa materiaalia on enemmän (yhteensä noin 30 tapausta, joista 5 esiintyy käytännössä samanlaisina sekä UT:ssa että Piinassa), ja monet esimerkeistä erottuvat melko selvästi niitä muodollisesti lähellä olevista modaalisisista ja tempusmerkityksistä. Liitteeksi 3 on lukijan arvioitaviksi kerätty ne lauseet, joiden olen aineistossani katsonut ennen kaikkea edustavan referointiasemointia. Vaikka se on *pitää*-verbin suorittamista todellisuusasemoinneista vaikeimmin hahmotuva ja vaikka se ei toteudu kovin monilukuisena, sen jokainen toteutuma on aito, räätälöity ratkaisu tiettyyn käännösongelmaan teksteissä, joille muutoin on tyypillistä melko pitkälle viety kaavamaisuus.

Esimerkki 129 on lähes identtinen Ikolan (1960) referaattiesimerkin *Ne kysy pojjaalta, mistä hänen piti oleman* kanssa:

(129) *Cosca sis Maanwanhin oli Breiui lukenut / ia kysynyt custa makunnasta henen piti oleman... (nin hen sanoi...)* [A-II-380-[Ap-23:34]]

Nesessiivirakenteen välttämättömyysmerkityksestä ei ole mitään jäljellä. *Pitää*-konstruktion funktio on merkitä ilmaus toisen sanomaksi. Epäsuora kysymys ei ruotsiksi sisällä modaalialainesta lainkaan: *aff hwadh land han war*¹⁰⁶. Motivaatio referoinnin merkitsemiseksi suomennokeksen on saattanut tulla saksan tai latinan konjunktiiivista sillä periaatteella, että kyseessä ei kummassakaan ole merkitsemätön modus: *Aus welchem Lande er were; de qua provincia esset*. Todennäköisempää kuitenkin on, että *piti* edustaa tässä merkitystä ’omien sanojensa mukaan’. Agricolan käännösratkaisu hyödyntää suomen murteiden mahdollisuuksia referoinnin merkitsemiseen.

¹⁰⁴ Jostain syystä jakeiden perusaikamuoto vaihtelee eri käännöksissä. Psaltnarissa Agricola on GVB:n kannalla siinä, että tapahtumat kuvataan preesensissä: *Man stöter migh at iagh falla skal*. Esikuva menneen aikamuodon käytölle Rukouskirjassa löytyy vuoden 1524 saksannoksesta: *Man sties mich das ich fallen sollt*. Myös Luther on myöhemmissä käännösversioissa kääntynyt preesensin kannalle.

¹⁰⁵ Vaikka kumpikin verbinaapuruksista ilmaisee kuulopuhetta, niiden ei tietenkään ole tarvinnut kehittyä tähän funktioon samaa tietä.

¹⁰⁶ NT on samalla kannalla.

Ei ole yllättävää, että selvästi referointifunktionen *piti/ei pitänyt* esiintyy usein esipuheissa, summaarioissa ja reunahuomautuksissa. Nämä tekstin osat nimittäin usein liittävät aineksen kielelliseen perinteeseen.

(130) *Josta he mös närckestyit / ette Pacanat / iotca olit ilman Laita ia Jumalata / piti heiden werdaitzens Jumalan Armois oleman. [A-II-312-[Ap-e]]*

Paitsi että asian ilmaiseminen toisen käden tietona voi lisätä tekstin vakuuttavuutta, se voi lisäksi kielentää puhujan suhtautumista sanottavaansa. Apostolien tekojen lause 130 sisältää sisäänrakennetun negatiivisen implikatuurin: pakanat eivät toki subjektin referenttien käsityksen mukaan olleet juutalaisten veroisia, vaikka näin uudessa opissa väitettiin. *Piti* ilmaisee tässä rakenteessa epäuskoa, ja sen vaihtoehtona voisi olla lauseadverbiaali *muka*. Toisaalta lause on luettavissa myös niin, että *piti* viittaa opin sisältöön ja välittää sitä toisen käden tietona.

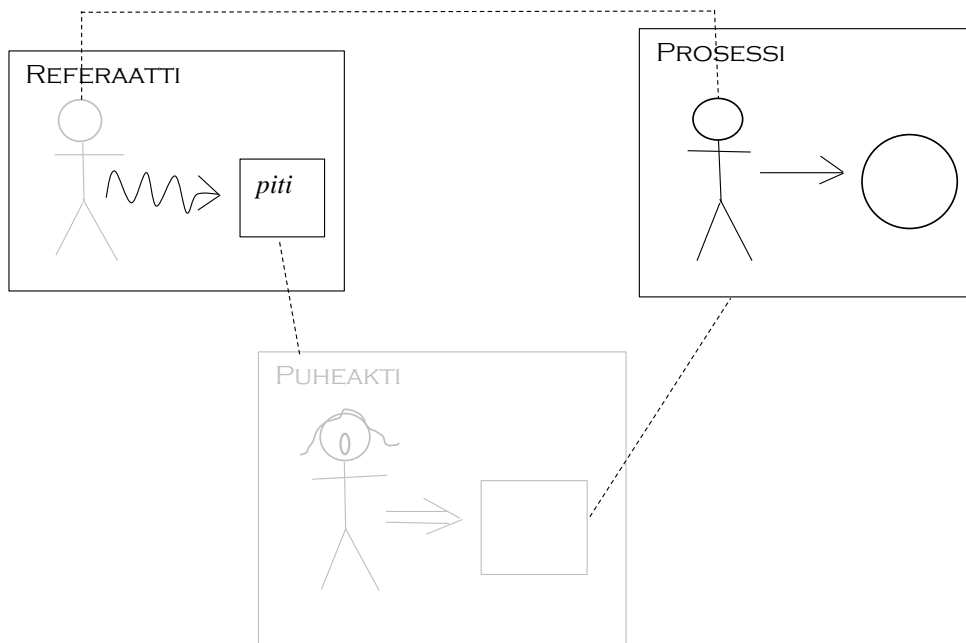
On huomionarvoista, että mahdollisesti referointia edustavista esimerkeistä 129–130 ei ole haalistunut pelkästään välttämättömyyden merkitys. Niistä puuttuu myös infinitiivin futuurinen suhde referointia ilmaisevaan verbiin. Onko siis niin, että *pitää*-verbin referointifunktio olisikin implikatiivisesta konstruktioista kehittynyt? En pidä tätä todennäköisenä, koska konstruktioissa pakollisella imperfektin tunnuksella täytyy joka tapauksessa olla jokin motivaatio. Motivaatio on viittaus tiedoksi saamisen hetkeen. Tähän viittaavat myös Ikolan (1966: 275–298) esimerkit, joissa niin tiedoksi saamisen kuin infinitiivin ilmaiseman toiminnankin hetkeä modifioidaan erilaisin verbimuodoin tilanteen ehtoja vastaaviksi.¹⁰⁷ Preesensmuotoinen *pitää* ei kuitenkaan tule referoinnin merkkinä kysymykseen. Tämä on yksi nykykielen *pitää*- ja *skola*-verbien eroista: ruotsissa myös preesensmuotoinen *ska(II)* voi tarkoittaa kuulopuhetta (luku 2.3.4). Ajallisen katkoksen puuttuminen neessiiviverbin ja infinitiivin ilmaiseman toiminnan väliltä on esimerkkien 129–130 tapauksissa saattanut neutraloitua sen vuoksi, että upotettu lause on predikatiivilause, jonka toiminnan kesto ei ole ajallisesti rajattu.¹⁰⁸ Se kuvaa imperfektiivistä prosessia (P. Leino 1989: 168–171).

Näyttää siltä, että puhujan näkökulma infinitiivin ilmaiseman toimintaan rajaamattomana prosessina (esimerkit 129 ja 130) voi tehdä infinitiivin futuurisen suhteen *pitää*-verbiin kokonaan näkymättömäksi. Se tila, jota lauseiden propositionaalinen sisältö kuvaa, on voimassa rajoittamattoman ajan: ennen kuin asia tuli puhujan tietoon, puhehetkellä ja vielä sen jälkeenkin. Referointi ei onnistu rajaamaan sen kestoja, koska puhuja ei referaatin *piti*-konstruktioita käyttämällä viittaa itse prosessiin vaan toiseen puheeseen. Referoinnin tila rakentuu aiemman puhetilanteen ehdoilla. Tätä ilmentää kuvio 16.

¹⁰⁷ Agricolan niukka referoivan *pitää*-verbin aineisto ei tarjoa vastaavaa moninaisuutta, eikä evidentialisuuden ja episteemisyyden suhdetta sen perusteella ole mahdollista paljon valaista.

¹⁰⁸ Virossa *pidi* on perinnäistiedon merkinä kansanomaisissa sanonnoissa, esim. *Ussimaarjapäevast pidi us mätast hammustama* 'Käärmeenmarianpäivästä (Rahvakalenderin 8.9.) lähtien käärme puree mätästä.' Suo-messa tässä asemassa taitaa tyypillisimmin olla preesens: *Matinpäivänä talven selkä taittuu*.

Kuvio 16. Referaatti tilanrakentajana

Referaatin tai ylipäätään evidentialisuuden *piti* merkitsee prosessia kuvaavan proposition (esim. transitivi-lause) muualta kuulluksi ja viittaa näin aikaisempaan puhetilanteeseen. Siksi tilanrakentajan suhde infinitiivillä ilmaistuun prosessiin ei ole suora, vaan kulkee tiedoksisaamisen hetken kautta. Epäsuorasti lauseen propositionaaliseen sisältöön kytkeytyvä referaatin *piti* ei kykene rajaamaan proposition aspektia, vaan se noudattelee kuvatun tilanteen vaatimuksia. Puheakti on ymmärrettävä laajasti. Joskus ihmiset siteeraavat omia ajatuksiaan. Puheaktin suorittaja voi olla subjektin referentti, mutta yhtä hyvin joku muu. Konstituenttirakenteessa sillä ei ole vastinetta.

4.3.2 *Senpäle ette*: finaaliset ilmaukset

Finaalinen¹⁰⁹ *piti* ja *pitäisi tekemän* ovat Agricolalla lähes vapaassa vaihtelussa. *Piti* rinnastuu menneen ajan futuuriin ja on sille läheinen, kun taas *pitäisi* esittää kuvatun asiointilan visioituna. Kyseessä on kuitenkin selvä jatkumo: usein on vaikeaa löytää perustelua jommankumman valinnalle. Finaalisten ilmausten infinitiivi on nesessiiviin nähden aina futuurisessa suhteessa, mikä tarkoittaa, että oli konstruktiossa imperfekti- tai konditionaalimuotoinen *pitää*, infinitiivin ilmaiseman toiminnan toteutumiseen lause ei ota kantaa.

Finaaliselle TAM-asemoinnille näyttää olevan erityisen tyypillistä, että *piti/ei pitänyt/pitäisi/ei pitäisi* -konstruktio kiinnittyy modaaliseen asteikolle vain väljästi ja voi ilmaista yhtä hyvin mahdollisuutta kuin välttämättömyyttäkin. Tulkinta on yhteydessä infinitiivin merkitykseen, joka joskus voidaan nähdä toimijan kannalta tavoiteltavana (131),

¹⁰⁹ Kertaan vielä: finaalisena pidän ilmausta, jonka voisi korvata *jotta*-lauseella.

joskus pakotettuna (132). Ensimmäinen esimerkki on Rukouskirjasta (*Moninaisten taruechten edhesten rucouyet*), ja se on todennäköisesti käännös saksalaisesta teoksesta *Feurzeug Christenlicher andacht*. Alkutekstissä on konjunktiivivi. (Gummerus 1955.) Jälkimmäinen UT:n jae on käännetty samalla tavalla myös Rukouskirjassa ja Piinassa.

(131) *Ja wimeiste / olet sine minun edhesten coollut / senpälle / ette minun pidheis ijancaikisesta elemen* [A-I-774]

(132) *Ette henen pite Aruan saaman tesse Palueluxes ia Apostolin wirghas / custa Judas ombi poiswilpistenyt / ette henen piti poismenemen sialens.* [A-II-315-[Ap-1:25]]

Raamatun kontekstissa molemmat lauseet ovat tiettyssä katsannossa luontevia, koska kaiken yläpuolella nähdään jumalallinen määräys ja predestinaatio. Toisaalta *Juudas*-esimerkin *pitää* on tulkittavissa myös implikaatiiviseksi. Sen lauseasema kuitenkin houkuttaa finaalisien tulkinnan esiin, mitä alkutekstit ja uusi suomennoskin tukevat. GVB:n (*at han skulle bortgå j sitt rwm*), Lutherin (*das er hin gienge an seinen ort*) ja Vulgatan (*ut abiret in locum suum*) vastineet viittaavat mieluummin irrealiseen tilanteeseen kuin jo toteutuneeseen toimintaan. Uusi kirkkoraamattu käyttää yksiselitteistä finaalista lauseenvastiketta ja sanoo Juudaksen luopuneen apostolin virasta *mennäkseen sinne, minne kuuluu*. Kun kyse on tietyvästi ikuisesta kadotuksesta, ilmaus on maallisesta näkökulmasta sarkastinen (vähän samaan tapaan kuin nykykielinen *tuli lähteäkseen*).

Kuten esimerkki 132:kin osoittaa, kahden ajallisesti peräkkäisen tapahtuman linkittyessä Agricolan tekstissä toisiinsa siten, että ensimmäinen kuvataan päälauseessa, toinen nesessiivirakenteella modifioituna *että*-sivulauseessa, ilmaus tulkitaan helposti finaalisiksi. Usein tähän suuntaan ohjaa myös konjunktio *senpäle ette*. Lauseympäristö antaa sen vaikutelman, että ensimmäinen tapahtuma tähtää jälkimmäisen toteutumiseen, on sen ehtona. Tähän liittyy kuitenkin liiallisen yleistyksen vaara. Tarkastellaan seuraavaa esimerkkiä:

(133) *Sille ette te ole saaneet Oriudhen Henge / ette teiden pidheis wiele pelkemen* [A-II-436-[Rom-8:15]]

Vrt. 1992: *Te ette ole saaneet orjuuden henkeä, joka saattaisi teidät jälleen pelon valtaan.*

GVB:ssa lause kuuluu *Ty j haffuen icke fått trældomsens anda åter til reddhogha*, ja NT on samalla kannalla. Sanasanainen suomennos ruotsista ei ole tullut kysymykseen. Agricola on joutunut ratkaisemaan käännösongelman *että*-sivulauseetta käyttäen. Samalla infinitiivin ilmaisema toiminta hahmottuu lukuisien samanlaisten esimerkkien analogiana toiminnan päämääräksi. Itse asiassa tekstin jatko osoittaa, että päälauseen sisältämä kielto (*ette ole saaneet*) kohdistuu sen yhteen konstituenttiin, jonka vaihtoehto sitten määrittellään seuraavasti: *Mutta te oletta saaneet wloswalittudhen Lasten Hengen*. Uusi suomennos ilmaisee täsmällisemmin, että sivulause *ette teiden pideis wiele pelkemen* ei ole päälauseen tapahtuman päämäärää kuvaava, vaan se määrittää yhtä päälauseen konstituenttia (objektia *orjuuden henki*). Finaalisien asemoinnin sijasta kyseessä onkin ehkä irrealis.

Vanhassa kirjasuomessa erityyppisten sivulauseiden kirjo ei ole samalla tavalla eriytynyt kuin nykysuomessa, ja lisäksi *futurum est ut* -ilmiö (luku 3.1.1) korostaa konjunktiivisivulauseiden asemaa virkkeeseen sisältyvän keskeisen tiedon välittäjinä. *Piti/ei pitänyt/pitäisi/ei pitäisi* -konstruktiot kuuluvat tyypillisesti *että*-lauseisiin. Esimerkiksi Uuden testamentin kirjeiden ja Ilmestyskirjan tapauksista yli 2/3 on juuri *että*-lauseissa. Agricola ei ole

käännöstyössään juuri kajonnut virkkeiden rakenteeseen (se, mikä GVB:ssä esitetään esimerkiksi *att*-sivulauseessa, on melkein aina vastaavassa asemassa myös suomennoksessa), joten tässä suhteessa valinnat juontavat aiemmin tehdyistä. Seurauksena on, että *piti/ei pitänyt/pitäisi/ei pitäisi*-konstruktiot saattavat näyttää finaalisilta silloinkin, kun ne olisi tarkkaan ottaen tulkittava toisin. Erifunktioniset sivulauseet ovat kirjasuomessa toisinaan tasa-päistyneet *että*-lauseiksi. Kuten esimerkin 133 tapauksessa, tämä paljastuu juuri verrattaessa raamatunjakeita Uuden kirkkoraamatun vastaviin kohtiin.¹¹⁰

Finaalinen *piti/ei pitänyt/pitäisi/ei pitäisi* on Agricolalla hyvin yleinen. Se vahvistaa kausaalisia suhteita lauseen eri osien välillä joskus ehkä sellaisellakin tavalla, joka ei ole ollut alkutekstin tarkoitus. Sivulauseen hieman epämääräinen status – erilaisten alisteisten ainesten kasautuminen *että*-lauseisiin – on avannut portin uuteen tulkintaan, jota voi pitää lingvistisestä ympäristöstä johtuvana implikatuurina. Sivulauseiden funktiot ovat usein joustavia: nykykielessä esimerkiksi perusmerkityksessään aikasuhteita ilmaiseva *kun* on usein kausaaliosassa tai kontrastiiviosassa käytössä (Herlin 1998: 99–100, 146–147).

Toiminnan päämäärää ilmaisevat finaaliset konstruktiot ovat melko helposti tunnistettavissa eron muusta *pitää*-materiaalista, eivätkä evankeliumiaineiston esimerkit luvussa 3.2 tarjonnet riittävästi materiaalia tulkintojen epäilemiseen. Isossa aineistossa esimerkin 134 tavoin ensi silmäyksellä finaalisiksi luokittelemiani mutta mahdollisesti epätarkasti tulkittamiani tapauksia löytyi lisäksi kuusi. Käsikirjan esimerkki on yksi niistä: sivulauseessa ilmaistu asiointi ei tarkalleen ottaen ole toiminnan päämäärä, vaan selitys edeltävän relatiivilauseen yhdelle konstituentille (*hyvästisiunaus*).¹¹¹

(134) *Caikiualdias ijancaikinen Jumala / ioca sen Hyuestisiugnauxen annoit
Inhimisten ylitzē / coskas henen loonut olit / ette henen pidheis lisendemen ia
enenemen [A-III-028]*

Sivulauseessa kuvatuksi asiointin tulkitseminen päälauseen ilmaisevan toiminnan päämääräksi ei ole iso poikkeama aiheesta sivuun. Varsinkin *pitää*-verbin läsnä ollessa finaalinen merkitys on usein ilmauksen luonnollinen konnotaatio. Agricolan tekstien vastaanottajat ovat tuskin joutuneet hämmennyksen valtaan *että*-lauseiden monitulkintaisuudesta. Joka tapauksessa näyttää siltä, että suurifrekvenssisen, jopa tekstillä tyypillisen adverbiaalisen konstruktion imuun on lähtenyt sellaisia ilmauksia, jotka oikeastaan määrittävät sisällöllisesti päälauseen nominaalijäsentä. Nykykielessä vastaaviin ilmauksiin haetaan usein täsmällisyyttä varaamalla konjunktio *jotta* finaaliiseen käyttöön.

Finaalisen *pitää*-konstruktion muotovaatimuksena on sivulauseasema. Konstruktio sallii sekä imperfekti- että konditionaalimuotoisen nesessiiviverbin. Kun sivulause-ehto toteutuu, tarjolla olevaan skeemaan on saattanut liittyä myös muita *pitää*-ilmauksia.

4.3.3 Konditionaalimuotoinen *pitää*

Pitäisi/ei pitäisi tekemän voi modifioida joko välttämättömyyden modaalimerkityksen tai itse prosessin non- tai kontrafaktuaaliseksi. Määräehdoin toiminta voidaan esittää kokonaan **hypoteettisena** tai toiveen kontekstissa **optatiivisena**. Evankeliumiaineistossa ei ollut juuri lainkaan esimerkkejä *pitäisi/ei pitäisi*-konstruktion **episteemisestä** käytöstä. Isossa

¹¹⁰ Tätä vertailua olen melko lailla tehnyt varsinkin sellaisissa tapauksissa, joissa Agricolan lauseen tarkka modaalimerkitys jää epäselväksi. Samalla olen voinut epäsuorasti turvautua raamatunkäännöskomitean jäsenten alkukielten taitoon.

¹¹¹ Päätelmä on omani, ja se perustuu muiden vastaavien esimerkkien analogiaan. Tästä lauseesta ei tietysti ole uudempaa suomennosta olemassa.

aineistossa tilanne on sama, mutta joitakin orastavia tapauksia silti on. Tässä luvussa keskitytään näihin suhteellisen harvoin reaalistuviin tyypeihin.

Jos-lauseen hypoteettinen mahdollisuus (yhdistelmästä *om + skulle* ks. luku 2.3.4) reaalistuu joskus konditionaalissa. Esimerkki 135 on Käsikirjasta. *Pitää*-verbillä ei ole konstruktiossa omaa semanttista sisältöä, se on kannattelemassa konditionaalinn tunnusta, joka itsessään riittäisi merkitsemään, että lauseen infinitiivin ilmaiseman asiointilan ei tarvitse olla totta. Olavus Petrin vastaava lause kuuluu *Jagh...weet mich for then skul heluetit och ewinnerlig fordömelse werd wara om tu skulle så döma mich som thin strenga retwijsa kreffuer och mijna synder for tient haffua*.

(135) *Ja tiedhen itzeni senteden ansannuen heluetin ia ijancaikisen cadhotuxen / ios sinun pideis minua nijn domitzeman / quin sinun coua oikeutti waati / ia minun syndini ansaneet ouat.* [A-III-083]

Hypoteettinen on myös seuraava Piinan ja UT:n jae, mutta nesessiivirakenteen peruserkitys on jäljellä, mikä näkyy myös saksan- ja latinankielisistä käännösvastineista: käytössä on astetta vahvempia välttämättömyyden ilmauksia (*müssen, oportet*). GVB:n vastineessa konjunktio *än* lienee pakollinen tämän nimenomaisen merkityksen esille tuomiseksi.

(136) *Ja waicka minun pideis sinun cansas coleman / em mine sinua kielle.* [A-III-167-[Mt-26:35]]
GVB: *Om iagh skulle än döo medh tigh / wil iagh icke neka tigh*
Luther: *Vnd wenn ich mit dir sterben mueste, So wil ich dein nicht verleugnen*
Vulgata: *si oportuerit me mori tecum non te negabo*

Vaihtoehtokysymykset näyttävät olevan nonfaktuaalisen *pitäisi/ei pitäisi* -konstruktion yksi esiintymisympäristö. Myös niissä kysytään edellisten esimerkkien tavoin epätodennäköisen mahdollisuuden perään esittämällä visioitu asiointila ja asettamalla se kysymyksen kohteeksi. *Pitää*-verbin peruserkityksestä ei ole jäljellä mitään. Pelkkä konditionaalimodus ajaisi saman asian. Retoriset kysymykset kuuluvat erityisesti Paavalin kirjeiden lukijaa haastavaan tyyliin. Esimerkin 137 kaltaisia tapauksia on aineistossani vajaat 20.

(137) *Pidheiskö heiden Epeuskonsa Jumalan vskon turhaxi tekemen?* [A-II-424-[Rom-3:3]]

Epätodennäköisen mahdollisuuden merkityksestä voi kehittyä toive.¹¹² Optatiivisia esimerkkejä on aineistossani vain tämä yksi:

(138) *Tulen kiucku pidheis heite culuttaman / iotco nijn mureheta eleuet* [A-I-343-[Siir-36:11]]

Ruotsin konjunktiivi elää vielä nykyisinkin kiteytyneissä optatiivisissa ilmauksissa: *Länge leve kungen!* GVB:ssä Siirakin kirjan jae kuuluu *Eeldzens wredhe förtare them son så säkre leffua*. Uusi kirkkoraamattu ilmaisee saman asian jussiivilla: *Nielkөөn vihasi tuli sen, joka on jäänyt henkiin*.

¹¹² Jokaisen tuntema esimerkki on englannin *if only* -konstruktio. Myös turkissa irreaalisen ehtolauseen protasis apodosiksesta irrallisena kielentää toiveen. Agricolalla on oma optatiivinen, konditionaaliin perustuva ilmaustyyppinsä: *Josca teste quin oijast Joki. Hengen Wirta wotaijs toki*.

Nykysuomessa *pitäisi/ei pitäisi* on *täytyy*-nesessiiviverbin ohella episteemisen varmuuden keskeisimpiä ilmaismuotoja. *Pitää*-verbin tapauksessa konditionaalimerkintä on episteemisen tulkinnan ehtona. Agricolalla ilmaustyyppi toteutuu usein kysymyksissä, ja sen tapaa todennäköisimmin Weisuissa, joissa vastaavia jakeita on parisenkymmentä. Ne harvat aineistoni tapaukset, jotka olen varovaisesti tulkinnut episteemiseksi, kuten esimerkki 139, ovat yleensä (retorisissa) kysymyksissä ja sisältävät aineksen *pitäisi*. Molemmilla seikoilla lienee aktuaalistuvassa tulkinnassa osuutensa.

(139) *Pidheisko minun ioca mwdh saatan synnyttemen / ei Itze mös synnyttemen / sanopi HERRA? Pidheiskö minun andaman muidhen synnytte / ia itze hedhelmetoin oleman / sanopi sinun Jumalas.* [A-III-527-[Jes-66:9]]

1992: *Minäkö avaisin kohdun suun saattamatta synnytystä päätökseen? kysyy Herra. – Minä, joka ohjaan synnyttäjää, estäisinkö minä häntä synnyttämästä? kysyy sinun Jumalasi.*

Agricolan käännös antaa aiheen eri tulkintoihin, mutta modaalaines on kontekstin perusteella ymmärrettävissä: puhuja kysyy, onko hänen visioimansa asiointi mahdollinen, ts. voisiko se olla totta. Toisaalta aivan yhtä hyvin voidaan ajatella puhujan pohtivan ääneen, olisiko hänen syytä olla suorittamatta mainittuja toimintoja, ja silloin tulkinta lähenisi praktista välttämättömyyttä. GVB:n käännösratkaisu on *skulle*, Lutherin *sollen*. Näyttää siltä, että kysymyksissä visioitu pakko on mahdollista ajatella myös episteemiseksi totuusarvioiksi. On kuitenkin tämän aineiston perusteella vaikeaa arvioida, onko kysymys episteemisen *pitäisi*-konstruktion noususta kielen konstruktiovarantoon sellaisesta suunnasta, jossa vastustus on pienintä. Toisaaltahan vaihtoehtokysymys sinänsä on koko proposition totuutta koskeva kannanotto, ja *pitää*-verbi on saattanut tulla Agricolan lauseeseen lähinnä lähtökielten apuverbien sanasanaisiksi vastineeksi.¹¹³

Episteeminen varmuus on pitkälle abstraktistunut modaalimerkitys, jolla on yhteys dynaamiseen välttämättömyyteen (luku 2.1.1.2). Siirtymäkonteksteissa konkreettinen toimijan omista ominaisuuksista tai olosuhteista johtuvan pakon merkitys on usein läsnä. Seuraavassa roomalaiskirjeen kysymyksessä kysytään samaan aikaan kykyä ja edellytyksiä ja arvioidaan proposition todenperäisyyttä. Kuvaa hieman sumentaa se, että modaalimerkitys on pikemminkin mahdollisuus kuin varmuus. Yhteys konkreettiseen 'pystymiseen' on vielä olemassa. Episteeminen merkitys, kuten myös ilmauksen polysemia, käy selväksi vertaamalla Uuden kirkkoraamatun vastineeseen: *Kun kerran olemme kuolleet pois synnistä, kuinka voisimme edelleen elää siinä?*

(140) *Quingasta meiden viele pideis Synnis elemen / iosta me poiskoolleet olema?* [A-II-431-[Rom-6:2]]

Kaiken kaikkiaan on todettava, että Agricolan teksteissä on hyvin niukasti jos lainkaan *pitäisi/ei pitäisi* -konstruktion episteemistä käyttöä. Käännösten lähdetekstit eivät ole sitä juuri motivoineet. Tämä on tärkein syy. Uskonnollinen tekstityyppi saattaa mieluummin suosia tiedon alkuperän merkitseviä evidentialisia kuin puhujan henkilökohtaisia käsityksiä kielentäviä modaalilmauksia. Toisaalta vaikutuksensa voi olla myös sillä, että Agricolan käyttämä murrepohja on lounainen. Ei-implikaatiivinen *pitää* + 3. infinitiivi joustaa moniin tarvittaviin funktioihin, varsinkin referointikonnotaationsa myötävaikutuksella.

¹¹³ Episteemisten ilmausten nousu suomen kirjakielessä, erityisesti *pitäisi*-konstruktioiden erikoistuminen episteemiseksi, olisi oman tutkimuksensa aihe. Tarkastelu olisi kohdistettava pidempään ajanjaksoon ja erityisiin teksteihin, sillä Agricolalla episteemisistä totuusarvioista on näkyvissä vain aavistus.

Agricola tosin käyttää sitä myös implikatiivisesti, mutta ilmauksiin sisältyy infinitiivin futuurikytköksen vuoksi ristiriitaisuutta (luku 3.2.2.2). Mahdollista on, että implikatiivinen käyttö on kaavamaisien käännösratkaisujen seurausta. Nykykieliselle *pitäisi* + 1. infinitiivi -rakenteen episteemiselle käytölle taas on tyypillistä, että asiointila on koetusta ajasta irrallaan, konditionaalimerkinnän avulla siitä etätettyä.

Seuraava Markuksen evankeliumin reunahuomautus on käännetty Lutherilta:

(141) *Bnehargem*) *se on pitkesen lapset / se merkitze / että Johannes erinens pideis kirioittaman site oikea Euangeliumi* [A-II-118-[Mk-3:00]]
 Luther: *Das ist / Kinder des donners / Bedeut / das Johannes sonderlich das rechte Euangelium schreiben solt*

Jakeessa Jeesus antaa Johannekselle nimen *Bnehargem*, jonka merkitys selitetään kykynä erinomaisesti kirjoittaa evankeliumia. *Pitäisi*-konstruktion merkitys on nykykielen mukaisesti episteeminen tai evidentialinen, kuten saksalainen vastineensakin. BW-sanakirjan mukaan *sollen* ilmaisee preesensissä, preteritissä sekä konjunktivissa merkityksiä 'angeblich, vermutlich', esim. *bei den Unfall soll es fünf Tote gegeben haben; sollte er schon gegangen sein?*

Toinen käypä tulkinta lauseelle 141 on referaatti: siinä tapauksessa Agricola pyrki *pitäisi*-konstruktiota käyttämällä ilmaisemaan, että selitys noudattelee jonkun toisen aiemmin esittämää tulkintaa, johon hän itse ei välttämättä sitoudu. Ikolan (1960: 273–298) mukaan *pitää*-verbin indikatiivin ja konditionaalien imperfektin ja perfektin käyttö referoinnin keinona on kaikissa murteissa yleistä, vaikka toki usein sekoittuneena verbin muihin funktioihin. Ilmiö kuuluu myös kirjakieleen, vaikka ei välttämättä niin monimuotoisena: Ikola erottaa tyypit *piti/pitäisi tehdä/tehneen* sekä *olisi pitänyt tehdä*. Preesens puuttuu. Myös ISK (§ 1497) katsoo *pitää*-verbin evidentialisen käytön toteutuvan varsinkin konditionaalissa, vaikka myös indikatiivin imperfekti on mahdollinen.

Pitää-verbin referointikäyttö kirjakielessä pohjaa Ikolan (1960) mukaan täysin kansanmurteisiin, minkä vuoksi se vaivoin toteutuu vanhoissa käännösteksteissä. Tästä todisteena on se, että ne harvat tapaukset, joissa referoivaa *pitää*-verbiä vanhassa kirjasuomessa esiintyy (vrt. liite 3), eivät käännöksessä aina vastaa ruotsin *skola-* tai saksan *sollen*-verbiä.

4.4 *Piti/ei pitänyt/pitäisi/ei pitäisi* -konstruktioiden erityispiirteitä tuotannon eri osissa

Agricolan tuotannon eri osissa *pitää*-konstruktiot ovat reaalistuneet eri suhteissa. Vanhatestamentillisia profetioita sisältävät Rukouskirja, Veisut ja erityisesti Psalmtari viljelevät *pitää*-futuuria jakeesta toiseen, ja *piti/ei pitänyt/pitäisi/ei pitäisi* -aineisto on kohtuullisen tai hyvin pieni. Monipuolista ja mielenkiintoista käyttöä konstruktiolla sen sijaan on evankeliumien lisäksi Apostolien teoissa ja Paavalin kirjeissä. Nämä kirjat sisältävät toisaalta dynaamista matkakuvausta, toisaalta teologista argumentointia, jossa *pitää* välittää puhujan asenteita sanomaansa kohtaan ja arvioi esimerkiksi väitteen alkuperää tai todenperäisyyttä.

Piti/ei pitänyt -aineistossa on erityisen paljon osumia Raamatun kirjojen ja lukujen esipuheista, summaarioista sekä reunahuomautuksista. Paavalin kirjeiden aineistossa on ymmärrettävästi paljon esipuheista poimittuja lauseita, mutta erityisen suuri oheisteksteistä peräisin olevien lauseiden osuus on Veisuissa ja Niissä Profeetoissa, joissa Agricola on Lutheria mukailleen, joskin useimmiten tätä selvästi lyhyemmin, esitellyt profetioiden kirjoittajat noudattaen jonkin verran myös omaa harkintaa siinä, mitä osia lähdetekstistään

suomensi. Tässä osassa Agricolan tuotantoa jopa puolet *piti/ei pitänyt/pitäisi/ei pitäisi* -aineistosta ei kuulu varsinaiseen raamatuntekstiin vaan sen selittelyyn. Psalttarin aineisto on pieni, mutta siitäkin puolet on summaarioista. Näiden tekstien asema ”tekstinä tekstistä” näyttää vaikuttaneen *pitää*-verbin toteutumiseen, ja usein on aistittavissa, että *pitää* läsnäolollaan korostaa ilmausten statusta toisen käden tietona.

Agricolan myöhäistuotannon vanhatestamentilliset teokset, Veisut ja Ne profeetat, ovat tavoitteiltaan tarkoitushakuisia. Niihin valitut raamatunjakeet todistelevat eri näkökulmista, kuinka Uusi testamentti on jatkoa aiemmille monoteistisille ilmoituksille ja kuinka myöhemmät tapahtumat, erityisesti Jeesuksen syntymä ja maanpäällinen toiminta, oli varhaisemmissa profetioissa yksityiskohtaisesti ennustettu. Näiden merkitysten ilmaiseminen on *piti/ei pitänyt* -konstruktion keskeistä toimialuetta, ja se toteutuukin tyypillisesti kirjojen ja lukujen tiivistelmissä ja esipuheissa, nimenomaan ennustamisen kontekstissa:

(142) *On yxi Ennustos sen Assyrian Waldakunnan ia Nineuen Päcaupungin wastian / Ette se Babelin Kuningas Nebucadnezar / sen woittaman / raateleman / ia häuittemen piti / Quin heki Juttaille tehnyt olit* [A-III-689-[Nah-2:0]]

Tempusvalintoihin liittyy mielenkiintoinen erityispiirre. Varsinaisessa raamatuntekstissä ennustukset ilmaistaan *pitää*-futuurilla¹¹⁴ tai preesensillä, mutta lukujen sisältöä kuvaavissa esittelyissä, jollainen myös esimerkki 142 on, Agricola tyypillisesti käyttää imperfektiä.¹¹⁵ En ole löytänyt kaikille lukujen lyhyille esittelyteksteille tarkkoja vastineita Lutherilta tai GVB:stä. Näyttää siltä, että kirjojen ja lukujen esipuheet ja ingressit on ylipäätään laadittu leipätekstiä itsenäisemmin, valikoiden eri lähdeoteksista ja itse soveltaen. Siksi Agricolan johdonmukainen päätös käyttää tässä asemassa *piti*-konstruktiota silloinkin, kun siihen ei ole voitu päätyä sanasanaisen käännöstävän kautta, on kiinnostava, ja sen täytyy olla hienovarainen viesti lauseen statuksesta toisen käden tietona. Imperfektimuotoisen nesessiivirakenteen käyttö ingresseissä vastapainona leipätekstin preesensille tai futuurille osoittaa, että tämä jakso on metatekstiä: se, mitä luvussa kirjoitetaan, on Nahumilta, kommentaari on myöhempien hengenmiesten lisäämää.¹¹⁶ Moniäänisyys voi olla se linkki, joka mahdollistaa näkökulman vaihdokset sekä eri modaalimerkitysten aktivoitumisen samaan aikaan.

Joskus kääntäjä näyttää joutuneen hämmennyksiin *skulle*-apuverbin suhteen:

(143) *Ninen Coolleiden Ylesnousemisesta / Jos he caiki ychte haua / eli toinen toisens ielkin piti ylesnouseman?* [A-II-562-[1Tss-e]]

Puhe on yleispätevästä teologisesta opetuksesta, jonka Luther on ilmaissut futuurilla: *Ob sie alle zu gleich, oder nach einander werden aufferstehen*. Saksankielinen ilmaus heijastaa sitä faktaa, että kirjoitushetkellä kukaan kuollut ei ole vielä tiettävästi herännyt henkiin. Agricolan käännös noudattelee GVB:n mallia *Om the skulle alle til lijka / eller the ene*

¹¹⁴ *Pitää*-futuuri on luonnollisesti profetioista koostuvien teosten perusverbi-konstruktio. Esiintymiä on sadoittain. Myös futuurisella preesensillä on näissä teksteissä iso rooli.

¹¹⁵ Nahumin kirjan (vrt. esim. 142) toinen luku alkaa: *SE Haaskaia pite sinun wastas ylesastuman / ia ne Linnas scantzaman / Mutta hyuesti wariota Teistes / hangitze itzes parahin / ia wahuista sinus ylenwäkeuest / Quitengin sine ratki poispoimeitan / ia sinun Oxas turmellan... Sille HERRAN pite Jacobille Woiton andaman / Ninquin hen Israelingi woiton annoi*. [A-III-689-[Nah-2:2]]

¹¹⁶ Raamatun kirjojen esipuheet, jotka ovat suurelta osin Lutherin kirjoittamia, kertovat tavallisesti perusasiat profeettojen elämästä, konkreettistavat heidät henkilöinä ja liittävät heidän näkynsä niihin kristinuskon kannalta perustavanlaatuisiin tapahtumiin, joita myöhemmin olisi tuleva. Tämä kuvastaa Lutherin ohjelmallista pyrkimystä kristillistää Vanha testamentti. Nykyraamattu ei samassa määrin avoimesti viittaa itseensä.

effter then andra / vpstå, kuitenkin niin, että visioitu irrealiksen *skulle* on suomessa saanut vastineekseen ei-implikatiivisen *piti*-konstruktion, josta tässä yhteydessä on kuoriutua menneen ajan toteutumaton aikomus. Aikomus soveltuu huonosti kontekstiin, jossa toimijalla ei ole mitään vaikutusvaltaa proposition toteutumiseen. Silloin *pitää*-nesessiivin moniäänisyys tulee lauseen tulkinnassa avuksi, ja ilmaus voidaan nähdä aiemmin julkituodun opetuksen toistona tai välittämisenä eteenpäin. Esimerkki 143 toisin sanoen osoittaa, miten varma valinta *pitää* oli useissa käännösongelmissa. Jostakin näkökulmasta se oli aina oikein.

Subjektina olevan persoonapronominin nominatiivimuotoisuus¹¹⁷ vaihtelee Agricolan tuotannon eri osissa 0:sta (Psalttari) 9:ään (*Abckiria* ja Rukouskirja) prosenttiin. Tähän voi olla useita syitä, joista ilmauksen edustamaan TAM-asemointiin palataan luvussa 5. Koska tarkoitus on tutkimuksen tässä osassa kiinnittää huomiota myös sellaisiin konstruktioihin, jotka eivät välttämättä nouse esiin monilukuisuutensa perusteella, mainitsen pari varsin käytännöllistä syytä siihen, että subjektina oleva persoonapronomini on joskus nominatiivisijainen. Varsinkin Rukouskirjan alkuosalle ovat tyypillisiä erittäin pitkät ja polveilevat virkkeet, ja subjektin ajautuminen kauas nesessiiviverbistä voi selittää tapauksista jokusen (esimerkki 144). Toisinaan virkkeen rakenne hajoaa kokonaan (esimerkki 145). Esimerkiksi evankeliumit ovat tässä suhteessa huomattavasti hallitumpaa kieltä.

(144) *Mutta sine raskitzit maan pälle alasastu / ia kechtasit meiden loonnon pälles otta / senpälle / ettes opillas meiden tyhmeidhen hemären piti poiswaristaman* [A-I-465]

(145) *ettes caikein lootudhen seas / ydhen Inhimisen / waijwoin sinun Jumaludhes cuuan ielken / swresta armostas loijt / senpälle / ette hen sinun ydencaldaijsen / ja ijancaikisen Sanas sinun aijnoan poias / Jesusen Christusen cautta / pyhes henges pidheis kircastettaman / päldepein iellenssynnyette* [A-I-478]¹¹⁸

Agricolan teoksissa tapaa usein virkkeitä, joissa samaa konstituenttia ei ole toistettu, vaikka lauseympäristö sitä edellyttäisi. Yksi Apostolien tekojen viidestä nominatiivisubjektitapauksesta on tätä tyyppiä:

(146) *Coska me sis astuima Adramitinan Hachten / ia piti puriechtiman Asian ohitze / laskima me maalda* [A-II-387-[Ap-27:2]]

Esimerkit 144–146 osoittavat yhden nesessiivirakenteen subjektin sijanmerkintään vaikuttaneen tekijän Agricolan teksteissä: virkkeiden pituus ja monimutkainen hierarkkisuus on toisinaan vaikuttanut yksittäisten konstituenttien reaalistumiseen purkamalla lauseenosien keskinäisiä sidoksia.

4.5 Ei vain *skulle*

Iso *piti/ei pitänyt/pitäisi/ei pitäisi* -aineisto paljastaa, kuinka yleinen saksan *sollen* on *pitää*-verbin käännösvastineena. Vastaavuus on osapuulleen yhtä voimakas kuin ruotsin *skulle*-

¹¹⁷ *Pitää*-verbin muodosta riippumatta, ks. luku 3.1.3 + alaviite.

¹¹⁸ Tämän schwenckfeldiläisten rukouskirjan alkutekstinä on saksankielisen rinnalla ollut latinankielinen käännös. Agricola ehkä ajautui käytännön vaikeuksiin kahden eri lähtötekstin yhdistämisessä ja luopui siksi latinannoksen käytöstä Rukouskirjan myöhemmässä osassa. (Holma 2007: 176–177.)

apuverbin suuntaan. Koska Lutherin futuurin apuverbi on *werden*, vastaavuus tulee toden teolla esiin vasta imperfekti- ja konditionaaliaineistossa, jossa verbi puhtaan välttämättömyyden lisäksi (ks. luku 3.3.2.1.3) on mukana tuottamassa irrealiksen ja kuulopuheen merkityksiä sekä määrittämässä tapahtumien aikasuhteita. Lutherin konjunktiiivi on selvästi GVB:n vastinettaan produktiivisempi, mikä puolestaan on voinut vaikuttaa Agricolan käännösratkaisuihin konditionaalia suosivasti ja *pitää*-ilmausten frekvenssiä alentavasti.

On huomattava, että saksa on raamatun eri kirjojen esipuheiden alkukieli. Agricola ymmärsi alkukielestä kääntämisen arvon. Esipuheiden moniääninen *piti/ei pitänyt* on siis luultavasti usein pikemminkin *sollen*- kuin *skola*-verbin motivoimaa. Kaikilla kolmella verbillä on samanlaisia funktioita (luku 2.3.4 alaviitteineen), joten erityistä *sollen*-vaikutusta *pitää*-konstruktioiden käytössä saattaa olla vaikeata eristää. Silti asia on otettava puheeksi, varsinkin kun monet *piti/ei pitänyt/pitäisi/ei pitäisi* -osumista on todistettavasti käännetty juuri saksankielisistä lähteistä.

Evankeliumiaineiston yhteydessä tuli todetuksi, että preesensmuotoisena *sollen* nousee esiin *pitää*-verbin vastineena pääosin tilanteissa, joissa ilmaistavana on selkeä pakko. Futuuritehtävässä *pitää tekemän* -konstruktiota vastaa Lutherilla lähes aina *werden* + infinitiivi, joka useissa tapauksissa on tullut korvaamaan varhaisemmissa saksalaisissa teksteissä yleisesti käytetyn futuurisen preesensin (Lockwood 1968: 111–113). Imperfekti- ja konditionaaliaineistossa saksankielisten vastineiden hakeminen tutkittaville kohteille nostaa esiin paitsi suuren joukon konjunktiiivi-ilmauksia, myös *sollen*-verbin esiintymän toisensa jälkeen¹¹⁹. Vaikka Luther suosi *werden*-futuuria, juuri *sollen* liittyy *pitää*- ja *skola*-verbien naapuriyhteyteen paitsi pakkoa ja velvoitusta ilmaisemassa, myös menneen ajan futuurin, visioitujen tilanteiden ja toisen käden tiedon merkitsimenä.

Lutherin *sollen*-ilmausten käännösvastineista löytyy samanlaisia konstruktiota kuin ne, joita *skola*-*pitää*-diaformikin näyttää motivoineen. Sekä deonttisen välttämättömyyden (esimerkki 147) että futuurin (esimerkki 148) merkitys perustuu siihen, että apuverbin asettaman pakon tai ennustuksen ja infinitiivin ajatellun tapahtumahetken väliin jää kappale aikaa (ks. kuvio 6 luvussa 2.2.5.3). Johanneksen kirjeen esipuheen lause priorisoi sen asiointilan, että kirje olisi raamatun kaanonissa sijoitettu heti Johanneksen evankeliumin perään. Kun lukija kuitenkin konkreettisesti havaitsee kirjeen sijaitsevan ihan toisaalla, nimittäin Pietarin kirjeen jälkeen, merkitys on non-, jopa kontrafaktuaalinen. Konditionaalimodusta hyödyntävä kontrafaktuaalinen konstruktiio kyllä kuuluu Agricolan ilmaisuvarastoon, ja jos hän olisi editoinut lausettaan vielä kerran, hän olisi saattanut päätyä konditionaalini käyttöön kirjoittamalla, että epistolan ”*pitäisi* seisoa Johanneksen evankeliumin jälkeen”. Roomalaiskirjeen esipuheen TAM-merkitys liittyy ennen kaikkea tapahtumien aikasuhteisiin. BW:n mukaan *sollen*-verbin konjunktiiivin preteritiä käytetään menneen ajan futuurina, kun ”für etwas Zukünftiges wird mit eine Form der Vergangenheit verwendet”. Asia esitetään aiemmin päätettynä.

(147) TEme ensimeinen P. Johannesen Epistola / on yxi toimelinen Apostolinen Lehetuskiria / Ja piti oikein ratki henen Euangeliumins ielkin seysoman. [A-II-617-[1Jh-3Jh-e]]

Luther: Djese erste Epistel S. Johannis ist eine rechtschaffene Apostolische epistel, vnd solt billich bald nach seinem Euangelio folgen

¹¹⁹ Veisut- ja Ne Profeetat -teosten *piti/ei pitänyt/pitäisi/ei pitäisi* -rakenteita vastaa Lutherilla *sollen*-rakenne ¾:ssa niistä tapauksista, jotka pystyin selvittämään.

(148) *Ninquin hen io ennen wissiste nähnyt olis / ne monet Inhimisten säädhyt / ia moninaiset Keskyt ioca Romista ia ninen Romaritten cautta piti ylestuleman* [A-II-416-[Rom-e]]

Luther: *Gerade als hette er gewislich ersehen, das aus Rom vnd durch die Roemer komen solten*

Visioidun, nonfaktuaalisen tilanteen morfologinen ilmaisin on Lutherilla konjunktiivin (jota Agricola usein vastaa konditionaali), mutta myös apuverbin sisältävä käännösratkaisu on toisinaan käytössä:

(149) *Nin on sis parambi iotakin welte sen Heicon teden / sihenasti quin hen wahwemaxi tule / quin ette coco Euangeliumin oppi pidheis poistuleman.* [A-II-416-[Rom-e]]

Luther: *Das es besser ist, den Schwachgleubigen ein wenig weichen, bis sie stercker werden, denn das aller dinge die lere des Euangelij solt vntergehen.*

Aineistossa on jonkin verran esimerkkejä siitä, että finaalin *pitäisi* ei aina ole vastaavan *skulle*-verbin rutiinikäännös. *Pitäisi* nimittäin ilmaantuu tähän tehtävään joskus myös silloin, kun alkuteksti ei ole ruotsinkielinen (Rukouskirjan esimerkki 150, jonka alkuteksti on Missale Aboense) sekä tilanteissa, joissa ruotsin *skola* on indikatiivin preesensmuotoinen (esimerkki 151).

(150) *Kijetty olgho sine Ise caikiwaldias Jumala / ettes kechtasit sinun Seurakunnas / cutzua sinun Morsiamexes / ette henelle armo piteis oleman* [A-I-425]

(151) *Mutta ioca Totudhen tekepi / se tulepi Walkiudhen tyge / ette henen Tööns piteis näkymen* [A-II-252-[Jh-3:21]]

Esimerkin 150 modaaliaines on latinan konjunktiivin imperfekti: *ut qua haberet gratiam*. Johanneksen evankeliumin jae (esimerkki 151) toteutuu GVB:ssä (ja myös NT:ssä) ilman irrealiksen ainesta: *han kommer til Liwset, at hans gerningar skola warda vppenbara*.¹²⁰ Tässä asemassa konditionaali näyttää suomessa pakolliselta: ilman sitä lauseen finalisuus ei toteudu. Agricola on tapansa mukaan ripustanut konditionaalinn tunnuksen neessiiviverbiin.

Koska esimerkissä 152 siteerattu Apostolien tekojen esipuheen lause ei esiinny GVB:ssä, Agricolan on täytynyt kääntää se saksasta, ja näyttää siltä, että ainakin imperfektiimuotoisena *sollen-pitää*-vastaavuus on luonteva:

(152) *Sille Petarin tuli sarnata henelle / minge cautta henen piti autuaxi tuleman.* [A-II-311-[Ap-e]]

Luther: *Petrus wuerde jm predigen, da durch er solte selig werden*

Piti-konstruktion käyttö raamatun esipuheissa ja summaarioissa näyttääkin olevan Agricolalta periaatteellinen ratkaisu, ei sanasanaisen jäljittelyn seurausta. Tämän osoittavat myös Vanhan testamentin summaariot, jotka on soveltaen käännetty Veit Dietrichin ja Bugenhagenin saksan- ja latinankielisistä rukouskirjoista. Alkutekstit on määrittänyt Heininen (1993). Käännöstyyli on vapaampi kuin raamatunteksteissä, ja siihen sisältyy enemmän

¹²⁰ Bibeln 2000 on kannalla *Men den som handlar efter sanningen, han kommer till ljuset, för att det skall bli uppenbart att han gör vad Gud vill.*

kääntäjän itsenäisiä valintoja. Esimerkeissä 153–154 *piti/pitäisi* -konstruktion valinnalle ei ole mitään suoranaista impulssia lähtötekstissä.

(153) *On yxi Ennustus ette Juttat piti Babilonian Fangittuna wietemen.* [A-III-632-[Joel-1:0]]

Veit Dietrich: *Ist eine Weissagung von der Babylonischen Gefengnis*

(154) *Ja ette Mahometin ielkin pideis Turkin tuleman* [A-III-597]

Bugenhagen: *Et post Mahometicum Turcam.*

Müssen sen sijaan on merkitykseltään yksiselitteisempi. Se ilmaisee Lutherin tekstissä deonttista pakkoa sekä nykyajassa että menneessä ajassa.¹²¹ Implikatiivisen *piti*-konstruktion vastineena on Lutherilla tavallisesti *müssen*. Yksiselitteisesti implikatiivisen esimerkin 155 ruotsalainen vastine sisältää apuverbin *måste*.

(155) *Teme meiden Sughun caualast wietteli / ia pahasti meni meiden Isein cansa / nin ette heiden piti heiden Nooret Lapsens poisheittemen / ettei sickiet eleueiset olis.* [A-II-330-[Ap-7:19]]

Luther: *Dieser treib hinderlist mit vnserm Geschlechte, vnd handelt vnser Vetter vbel vnd schaffet, Das man die jungen Kindlin hin werffen muste, das sie nicht lebendig blieben.*

Pitää ja *sollen* vastaavat toisiaan erityisen hyvin silloin, kun *pitää* on imperfektissä ja konditionaalissa. *Sprachbund* näytti myös ruotsin *skola*-verbin suuntaan luontevimmin toteutuvan menneessä ajassa ja siitä kehittyneissä irrealiksen merkityksissä. Väkinäinen ja vieraaksi tunnistettu käännösvaikutus tuli esiin preesensissä.

4.6 Epätavallisia muodosteita

Pitää-nesessiivirakenne on Agricolan tekstissä skemaattinen verbikonstruktio, joka morfologiansa horjuvuudesta huolimatta on siinä määrin yhtenäinen, että se erottuu ympäristöstään. Sen keskeisin tuntomerkki on yksipersonaisuus, johon varsinkin persoonapronominin ollessa subjektina liittyy usein genetiivisubjektillisuus. Konstruktion infinitiivi on muotoa 3. infinitiivi, jolla murteissa on futuurinen suhde nesessiiviverbiin mutta joka Agricolalla voi toteutua myös implikatiivisessa konstruktiossa. Infinitiivin pääluokka voi olla aktiivi tai passiivi, eikä tämä valinta näytä mitenkään heijastuvan subjektin sijanvalintaan genetiivin ja nominatiivin välillä, vaikka passiiviset infinitiivit ovatkin toisissa TAM-asemoinneissa tavallisempia kuin toisissa.

Tässä luvussa nostan täydellisyyden vuoksi esille kolme tapausta, jotka edustavat poikkeamaa edellä mainituista, melko ennustettavista ja johdonmukaisista käytännöistä Agricolan *pitää*-verbin käytössä. Huomioni koskevat rakenteen toteutumista monipersonaisena ja 1. infinitiivillä täydentyneenä sekä yhden paljon siteeratun raamatunkohdan toisistaan poikkeavia käännösratkaisuja Agricolan tuotannon eri osissa.

Kahdesti tai kolmesti käännettyt raamatunjakeet on lähes aina käännetty eri teoksissa verbirakenteidensa osalta samalla tavalla. Olen havainnut vain muutamia pieniä eroja, jotka saattavat olla pelkkää sattumaa. Yksi niistä, nimittäin kymmenen käskyä, on kuitenkin sellainen, joka kiinnittää lukijan huomion.

¹²¹ Myös *müssen*-verbillä on BW:n mukaan evidentialista/episteemistä käyttöä (*hier muß der Unfall passiert sein*). Sillä voidaan ilmaista myös toivetta (*es müßte immer Sonntag sein*).

Nesessiivirakenteen morfosyntaktiset poikkeukset Agricolan teksteissä liittyvät kongruenssikysymykseen ja konstruktion ei-finiittisen konstituentin muotoon. Kongruoivaa nesessiivirakennetta tavataan käytännössä vain pienellä kaakkoishämäläisellä murrealueella, jossa se johdonmukaisesti toteutuu *täytyy*-verbin tapauksessa. Eräissä *pitää*-verbilläkin on kongruenssikäyttöä yksipersonaisen käytön rinnalla (Laitinen 1992: 42–43). Agricolan nesessiivinen *pitää* taipuu persoonassa tai päaluokassa aineistossani seitsemän kertaa. Kaikki tapaukset esitellään seuraavassa.

Löytämistäni osumista kuusi on joko Veisuista (156–158) tai Niistä Profeetoista (159–161). Viisi kuudesta edustaa monikon kolmatta persoonaa, ja neljä viidestä on kielteisiä. Persoonassa kongruoiva verbi on siis yhtä ainokaista tapausta lukuun ottamatta kieltoverbi, ei *pitää*-verbi.

(156) *Sille Judan Lapset. Ja Israelin lapset pite cocowndeman / ia piteuet ynne heidens pitemen ydhen pään alla* [A-III-607-[Hos-2:11[^]]]

(157) *Mutta Papit ia Canssat euet pidhe Märenraioia ylitzekeumen* [A-III-772-[2Ms-19:24]]

(158) *Sille sen pite sille aialla tapactuman / Ette ne Noidhat pite häpien alaisexi tuleman heiden Näkyens cansa / quin he nijste noituuat. Ja euet pidhe enembe Jouhi waatet pukeman / iolla he wietteleuet.* [A-III-751-[Sak-13:4]]

(159) *Carioinens ia Lambainens heiden pite sijtte HERRA etzimen / ia euet sijtteen leutemen pidhe.* [A-III-614-[Hos-5:6]]

(160) *Ne Jellensietetyt Israel euet miteken paha pidhe tekemen* [A-III-709-[Sef-3:13]]

Kongruenssilla lienee esimerkeissä 156–160 pyritty lauseen yksiselitteisyyteen. Subjekti käy kiistatta selväksi kun se laukaisee nesessiiviverbissä lukukongruenssin. Esimerkissä 156 monikon 3. persoona saattaa korostaa subjektin osien (*Judan lapset, Israelin lapset*) kuulumista yhteen. Samoin tulkitsen kongruenssin lauseessa 157. Kongruenssi korostaa subjektin ja nesessiiviverbin yhteyttä myös esimerkissä 158 ja 159, joissa kyseiset konstituentit ovat joutuneet kauas toisistaan. Agricola jättää lauseenjäsänen mielellään toistamatta silloinkin, kun lauseen morfosyntaksi edellyttäisi sen toistamista uudessa muodossa. Siksi virkkeen sisäinen koheesio jää joskus heikoksi, ja näissä tapauksissa kääntäjä on ehkä tuntenut tarvetta vahvistaa sitä persoonapäätteellä. Taipumaton erisnimi *Israel* on aiheuttanut subjektin erityisen merkittämisen tarpeen Sefanjan kirjan esimerkissä 160. Mikäli monikollinen subjekti olisi merkitty genetiivillä, se olisi saattanut hahmottua datiivigenetiivillä merkityksi patientiksi. Kun kongruenssi sitoo toisiinsa monikollisen subjektin ja nesessiiviverbin, epäselvyyttä ei tule. Uudessa suomennoksessa jae kuuluu *Ne, jotka ovat jäljellä Israelista, eivät tee pahaa eivätkä valehtele*.

Yksikön 2. persoona on jostain syystä kerran laukaissut *pitää*-verbiin liittyvässä kieltoverbissä kongruenssin. Pyrkimys tehdä ilmauksesta puhuttelunomainen direktiivi voi olla tämän yksittäisen käännösratkaisun taustalla:

(161) *Ja ios sine tadhoh minulle ydhen Kiuisen Altarin tedhä / etpes site pidhe vlohacatuist kiuiste tekemen* [A-III-774-[2Ms-20:25]]

Nesessiivinen *pitää* ottaa Agricolan teoksissa passiivin tunnuksen yhden kerran. Tulos on omalaatuinen:

(162) *Sine sarnat Ei pidhet warghastaman / ia sine wargastat* [A-II-423-[Rom-2:21]]

GVB käyttää lauseessa *man*-passiivina: *man skal icke stielä*. Näyttää siltä, että kääntäjä on joutunut vaikeuksiin lauseen morfosyntaksin kanssa ja tullut liittäneeksi passiivin tunnuksen paikkaan johon sitä ei tavallisesti liitetä. Passiivi ei ole ainoa mahdollinen selitys *ei pidhet* -muodolle. Kyseessä voi olla myös persoonapäätteen poikkeuksellinen heittyminen pääverbiin omalta paikaltaan kieltoverbin lopusta.

Edelliset esimerkit saattavat näyttää yksittäisiltä lipsahduksilta, mutta itse asiassa kongruenssi voi Agricolan kielessä olla laajemmalle levinnyttä. Yksikön kolmannen persoonan osalta nimittäin nominatiivisubjektin ja *pitää*-verbin kongruenssia on tietysti mahdotonta havaita. Nominatiivisubjektillisista nesessiivirakenteista jotkut voivat olla seurausta kääntäjän pyrkimyksestä kongruenssiin – ruotsin esimerkistähän lienee murteiden persoonakongruenssitapauksissakin kyse – mutta havaittavaksi ilmiö tulee vasta muissa persoonissa tai passiivissa. Muutos pyrkii kieleen sieltä, missä se ensin jää (miltei) havaitsematta.

Agricola on johdonmukainen *pitää*-nesessiivirakenteen 3. infinitiivin suhteen. Vain yhdeksän kertaa hän käyttää 1. infinitiiviä, kerran partisiippia. Jälleen valtaosa poikkeuksista on Weisuissa, ja ne noudattavat aina samaa kaavaa: nesessiiviverbiin liittyy useita infinitiivejä, ja niistä jälkimmäiset reaalistuvat 1. infinitiivissä:

(163) *Sielle heiden pite lustilisis Pihaittois macaman / ia lihauan Laituman saadha Israelin mekein päle.* [A-III-590-[Hes-34:14]]

Ilmestyskirjasta aineistooni on tullut hyvin poikkeuksellinen *piti*-ilmaus, joka näyttää infinitiivin sijaan sisältävän passiivin 2. partisiipin.

(164) *Ja henen Silmense ninquin Tulenlieki / ia henen Päsens monda Crunua / ia piti kirjoitetun Nimen / iota eikengen tienyt / waan hen itze.* [A-II-710-[Ilm-19:12]]

Poikkeuksellinen ilmaus on nimenomaan Agricolan omaa tuotantoa vasten tarkasteltuna. Ikola (1961: 282, 289) nimittäin raportoi täsmälleen samanlaisia referointiesimerkkejä murteista: *Hop(p)eanappi pit pannun pyssyyn* (Keuruu). Uudessa kirkkoraamatussa nesessiivirakennetta vastaamassa ei ole mitään (*häneen oli kirjoitettu nimi, jota ei tunne kukaan muu kuin hän itse*). Indikatiivin pluskvamperfekti näyttää olevan myös lähtötekstien kanta, mikä tekee Agricolan käännösratkaisusta sitä erikoisemman. Funktio ei ole täysin selvä, varsinkin, kun muita vastaavia esimerkkejä ei ole, mutta erilaisia selitysvaihtoehtoja on tarjolla: ehkä *piti*-konstruktio etäyttää puhujan ensi käden todistajan paikalta, kertomaan muualta kuulemaansa. *Piti* saattaa olla myös kääntäjän oman epävarmuuden merkki, sillä itse asiassa GVB:n ilmaus (*och hadhe itt nampn scriffuit thet ingen kende, vthan han sielffuer*) on tässä kohdassa jostain syystä aktiivinen, vaikka tarjokasta subjektiksi ei ole.

Biblian 1642 vastine *ja hänellä oli kirjoitettu nimi / jota ei kengän tiennyt / waan hän idze* saattaa paljastaa, mitä esimerkki 164 todellisuudessa tahtoo sanoa. Agricolan (*hän*) *piti kirjoitetun nimen* ehkä hahmottuikin transiivilauseeksi, jossa ei-modaalinen *pitää* saa adjektiiviattribuutilla modifioidun akkusatiiviobjektin. Tulkinta olisi suunnilleen *hän piti nimen* 'hänellä oli nimi'. Kyseessä ei siis olisikaan tämän tutkimuksen kannalta kiinnostava muodoltaan kompleksinen referointikonstruktio, vaikka näennäinen vastaavuus murteissa tunnettuun tyyppiin on täydellinen.¹²²

¹²² Tämän huomion olen velkaa tekstiäni kommentoineelle Kaisa Häkkiselle.

Rukouskirjan kalenteriosuudessa on parinkymmenen tapauksen joukko sekä Agricolan tuotannossa että nykykielen kannalta omaleimaisia subjektittomia, 3. infinitiivillä järjestyviä *pitää*-nesessiivirakenteita, joiden merkitys on geneerinen suositus:

(165) *Telle kwlla sömen pite...Ingfäria / Pippuroijta / Caligot / ia Nelike. Ja swrustamata wähä Wina / ia ej Mettä iooman / Eyke pää szonda iskemen / mutta maxa szonda / ios hätä käske* [A-I-007]

Lauseet poikkeavat selvästi Agricolan yleisestä linjasta: jussiiiviset, kaikkia ihmisiä tai kokonaista asiointilaa koskevat määräykset ilmaistaan Agricolan teksteissä yleensä raken-teilla, johon kuuluu passiivinen 3. infinitiivi. Kalenterissakin kielteisistä muodoista esiin-tyy molempia tyyppejä:

(166) *Ey pääszonda pide iskettemen eijke peucalo szonda.* [A-I-011]

Nesessiivirakenteilla on nykysuomessa paljon geneeristä käyttöä, mutta se rajoittuu konstruktioihin, joihin kuuluu 1. infinitiivi. Esimerkin 165 tyyppiset ilmaukset olisivat suorastaan kielenvastaisia. Niitä ei Rukouskirjan alun jälkeen esiinny Agricolan teoksissa. Lauseet on käännetty Lutherin Betbüchleinistä (ensipainos 1524) (Gummerus 1955), jonka alkuosaan Kalendarium-osasto myös kuuluu.

Kymmenen käskyä esiintyy Agricolan tuotannossa eri konteksteissa. 2. Mooseksen kir-jan 20. luvun jakeet on suomennettu Weisuissa. Kyseessä on lakiteksti alkuperäisimil-lään, ja Agricola on käyttänyt sekä sen myönteisissä että kielteisissä määräyksissä *pitää*-konstruktiota:

(167) *Sinun pite cunnioittaman sinun Ises ia sinun Eites* [A-III-773-[2Ms-20:12]]...*Ei sinun pidhe tappaman.* [A-III-773-[2Ms-20:13]]

Lisäksi käskyt muistutetaan lukijoiden mieleen *Abckiriassa* sekä kolmessa evankeliumissa, joissa yhtä poikkeusta lukuun ottamatta on käytetty imperatiivisia. Esimerkiksi *Abckirian* katekismusopetus kuuluu seuraavasti:

(168) *Nelies Cunnioita sinun ises / ia sinun eites / ettes cauuaneläisit.* [A-0-006-[2Ms-20:12]] *Wides Ele tapa.* [A-0-007-[2Ms-20:13]]

Poikkeus on Markuksen evankeliumin 10. luku, jossa kielteiset käskyt on ilmaistu *ei pidhe sinun* -alkuisin lausein, kun taas myönteiset ovat imperatiivissa. Kyse on samasta tapahtumasta, joka on kuvailtu myös Matteuksen ja Luukkaan evankeliumeissa, ts. Jeesuk-sen ja rikkaan miehen välinen keskustelu, jossa pohditaan rikkaan ihmisen mahdollisuuksia päästä taivaaseen. Jeesuksen vastaus kuuluu näin:

(169) *Kylles keskyt tiedhet. Ei pidhe sinun hoori tekemen / ei tappaman / ei warghastaman / ei wäre todhistust sanoman / ei wiettelemen / Cunnioita Ises ia eites.* [A-II-138-[Mk-10:19]]

Keskustelussa Jeesus muistuttaa ja kertaa jotain sellaista, mikä oikeastaan jo kuuluu puhu-ajan ja kuulijan yhteiseen tietoon (*Kylles keskyt tiedhet*). *Pitää* on tässä yhdelle ihmiselle osoitetussa ohjeistuksessa luonnollinen valinta, varsinkin kieltojen osalta. Se nimittäin etäyttää ohjeen puhetilanteesta: puhekumppania ei ole tässä ja nyt tavoitettu huorin

tekemästä, vaan hänelle referoidaan kielellisesti ammoin annettu ja kaikkia koskeva elämänohje. Sen sijaan hyvät ja suositeltavat teot, kuten vanhempien kunnioittaminen, on ilmaistu suoraan ja kannustaen, imperatiivimuotoisella direktiivillä, puhumattakaan henkilökohtaisesta kehotuksesta, joka seuraa: *Mene / ia myy caiki mite sinulla ombi ia anna waiuasten.*

Kun Matteus ja Luukas kuvailevat samaa keskustelua Jeesuksen ja rikkaan miehen välillä, he luettelevat lainkohdat imperatiivissa, jolloin tulkinta lähenee suoraa lainausta Mooseksen laintauluista.

Käännösten alkutekstien vaikutusta ei pidä ohittaa. Esimerkin 169 vastineet NT:ssä ja GVB:ssä esitetään seuraavassa. Näyttää siltä, että mikäli kyseessä ei ole Agricolan itsenäinen käännösratkaisu, hän on tässä kohta kohdalta mukaillut GVB:n alkutekstiä.

NT: *Bodhorden weest tw / bedriff icke hoordō / dräp icke / stiäl icke / bär icke falsk witnesbyrd / bedragh ingen / ära thin fadher och modher*

GVB: *Bodhorden weest tu. Tu skalt icke bedriffua hoor. Tu skalt icke dräpa. Tu skalt icke stiela. Tu skalt icke tala falskt witnesbyrd. Tu skalt ingen bedragha. Ära tin fadher och modher.*

Markuksen evankeliumin kielelliset valinnat on luettavissa merkityksellisinä ja ilmaisuvoimaisina, mutta ylitulkinnan vaara on olemassa. Jos *pitää* aina sisältäisi toisen käden tiedon merkityksen, imperatiivi olisi kai luonnollisin juuri Mooseksen kirjan kymmenessä käskyssä, jossa kääntäjä on kuitenkin päätynyt käyttämään nesessiivirakennetta. Mikäli tähän on olemassa syy, se voi liittyä tyyliin: lain asettaja on liian korkea-arvoinen puhumaan ihmisille suoraan. Toisaalta on aivan mahdollista, että vaihtelun takana on sattuma, kääntäjän tai kääntäjien taipumus hahmottaa imperatiivi ja *pitää*-ilmaus tässä kontekstissa täysin synonyymisinä.

5 Agricolan *pitää*-konstruktioiden piirteitä ja kehityslinjoja

5.1 Muutoksen mekanismin jäljillä

Tämän tutkimuksen perusajatuksena on se, että kääntäjä on toisaalta tavallinen, toisaalta poikkeuksellinen kielenkäyttäjä. Hänellä on muistiinsa varastoituna joukko konstruktioita, joita hän käyttää rutinoidusti tai kekseliäästi. Monikielisen henkilön, kuten Mikael Agricolan, varasto on yksikielisen varastoa laajempi. Se sisältää konstruktioita, joita linkittää toisiinsa käännösvaraavuus. Erikieliset konstruktiot kuuluvat eri tilanteisiin, ja koodinvaihtojen yhteydessä tavoitteena on ensisijaisesti viestinnän onnistuminen. (Muitakin tavoitteita voi toki olla.) Tällaisessa tilanteessa voi tulla kysymykseen venyttää yhden kielen konstruktioiden rajoituksia siten, että vastaavuus toteutuu paremmin ja vaihdot muuttuvat sujuvammiksi, jolloin kaksikielisyydestä aiheutuva päänsärky vähenee.

Agricola oli tuottelias kääntäjä. Siksi toimivat rutiiniratkaisut ovat olleet hänen työssään avainasemassa. Niistä on ollut hyötyä myös silloin, kun on ollut tarpeen ohjeistaa oppilaita ja työtovereita. Rutinoitumisen ääripää olisi sanasanainen käännös. Tutkimani verbirakenteen perusteella voi sanoa, että Agricola ei tyytynyt sanasanaiseen käännökseen. Hän pyrki käyttämään suomen kielen ilmaisuvälineitä monipuolisesti. Jo raamatunkäännöksen lähtöasetelma, jossa alkutekstin rinnalla käytettiin siitä tehtyjä erikielisiä käännöksiä vertailuaineistona, ilmentää halua modernilla tavalla päästä alkuperäisten merkitysten ytimeen. Silti neessiivisellä *pitää*-verbillä on konstruktioissaan sellaista käyttöä, jonka on täytynyt saada motivaationsa lähtökielten rakenteesta. Konstruktioissa on tapahtunut kieli-kontaktin liikkeelle sysäämiä yleistyksiä. Merkitykseltään joustava ja moniääninen neessiiviverbi on ollut erinomaista materiaalia muutoksille: lukuisat esimerkit ovat osoittaneet, että jostain näkökulmasta *pitää* on aina oikea valinta, varsinkin raamatullisessa kontekstissä, jossa puhujan on mahdollista ankkuroida sanomansa vaihtoehtoiseen, näkymättömään todellisuuteen. Suomen kielen ilmaisuvälineisiin perustuva mahdollisuus tulkita toisin on ollut kontaktitilanteessa viestinnän onnistumisen edellytyksenä.

Kieliopillistuminen tapahtuu konstruktioissa. Kontaktikieliopillistuminen tapahtuu konstruktioissa. Konstruktiokielioppi selittää näitä ilmiöitä kiinnittäen huomiota kompleksisten rakenteiden yhtäläisyyksiin. Tämän luvun tarkoituksena on vielä kerran tarkastella Agricolan aineistosta tekemiäni havaintoja konstruktioiden sisäisten ja ulkoisten ominaisuuksien näkökulmasta ja selvittää, mihin konstruktion piirteeseen kuhunkin yleistykseen johtaneet muutospainot kohdistuivat.

Luvun 2.3.4 kuviossa 8 vertailtiin nykyruotsin *skola*- ja -suomen *pitää*-verbin funktioita kielioppeihin ja sanakirjoihin kootun tiedon valossa. Todettiin, että välttämättömyyden ja velvoituksen ilmaisemisen ohella niiden vahvinta yhteisaluetta ovat menneen ajan toteutumattomat intentiot sekä menneen ajan futuuri, joiden keskinäinen yhteys on ilmeinen. *Skola-pitää*-diaformi on ylipäätään voimakas juuri menneessä ajassa. Sen sijaan *skalla*-futuuri ja *skulle*-irrealis edustavat sellaisia merkityksiä, joita nykysuomessa ei juuri ilmaista *pitää*-verbillä. Myös verbien implikaatiiviseen käyttöön pakon ilmaisimina näyttää nykykielessä liittyvän eroja.

Toisin oli Agricolan aikaan. *Pitää* esiintyi kaikissa *skola*-verbin funktioissa, vaikkakaan ei johdonmukaisesti. Tämä ei ole uutta tietoa. Sen sijaan kovin paljon ei ole tutkittu sitä, mikä teki juuri *pitää*-verbistä sopivan vaihteleviin tehtäviinsä ja mikä oli vieraan vaikutuksen mekanismi. Konstruktiokielioppi saattaa tarjota työkalun itse prosessin kuvaukseen.

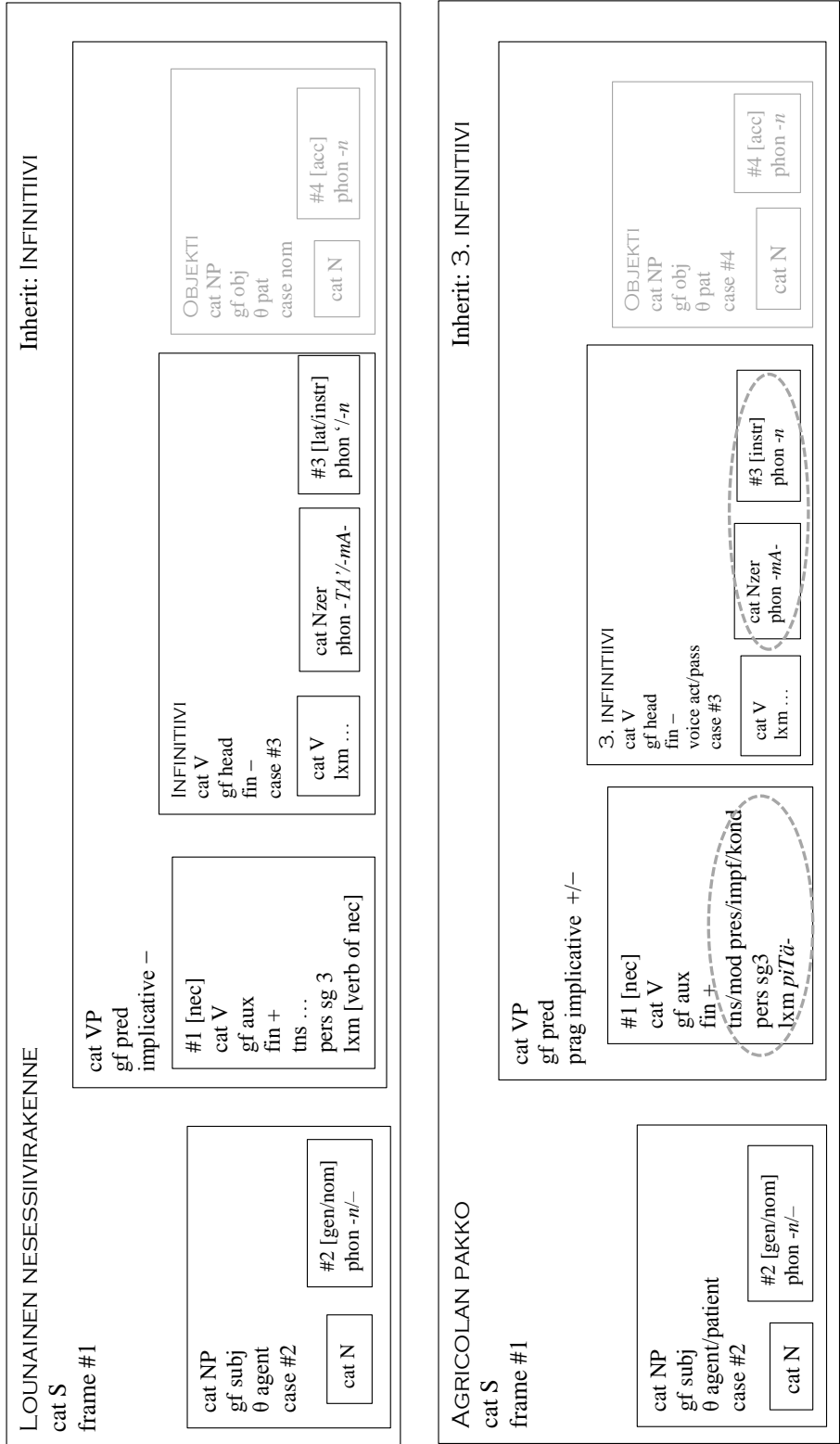
Nykykielten *pitää*- ja *skola*-verbien erot tiivistyvät futuurin ja irrealiksen funktioissa. Aikomuksen ja kuulopuheen tapauksissa *skola-pitää*-vastaavuus toteutuu vain tiettyjen (tempukseen tai persoonaan liittyvien) ehtojen vallitessa. Myös rauenneen pakon ilmaise- misessa nykysuomi ja -ruotsi näyttävät olevan osin eri linjalla, mutta tämä piirre ei juuri 1500-luvun teksteissä tarjoudu tarkasteltavaksi. Näistä syistä tutkimuksen tässä osassa ovat puheena sellaiset *pitää*-konstruktiot, joita Agricola käyttää **futuurin**, **irrealiksen** ja **kuulopuheen** merkinnässä. Pyrin AV-matriisien avulla, esittämällä konstruktiot piirteiden kimppuina, osoittamaan formaalisesti, miten konstruktioiden rajoitukset joustivat kääntä- misen kontaktitilanteessa.

Vanhan kirjasuomen toteutuneet *pitää*-ilmaukset olivat murteellisten konstruktioiden valtuuttamia. Ne sisälsivät murteellisten konstruktioiden kaikki ominaisuudet, ja niiden muotopiirteet kuuluivat näiden salliman vaihtelun piiriin. Uudelleentulkinnan motivoi todennäköisesti vieraiden kielten malli. *Skola-pitää*-diaformi oli hahmottunut, ja ekonomisen, sanasanainen käännöstapa asetti muospaineita *pitää*-konstruktioiden muodolle. Se työnsi *pitää*-verbiä uusiin ympäristöihin. Ymmärrettävien lauseiden tuottaminen on edellyttänyt verbin oman polysemian hyödyntämistä. Tapahtuneen analogian mekanismia kuvaa käsite *pivot-matching* (Matras 2009: 240–243; ks. luku 2.3.1), jonka mukaan kaksikielinen puhuja skannattuaan ensin läpi koko repertuaarinsa sovittaa lähtö- ja kohdekielen aineksia yhteen keskittyen olennaisimpaan ja jättäen osan merkityspiirteistä huomiotta. *Skola*- ja *pitää*-konstruktioiden yhteistä ydintä on välttämättömyyden ilmaiseminen. Sen varaan on rakennettu laajempi TAM-vastaavuus, jota sovellettaessa muutama kieliopillis- tumispolun mutka on oikaistu, mutta sen verran loogisella tavalla, että viestintä on kuitenkin onnistunut. Nesessiiviset konnotaatiot eivät esimerkiksi ole vähentäneet futuuristen en- nustusten ymmärrettävyyttä. Lisäksi työn kuluessa on noussut esiin viitteitä siitä, että *pitää*- nesessiivin luontainen moniäänisyys, alati läsnä oleva kuulopuheen sivumerkitys, on toisen dimension funktiona saattanut helpottaa keskenään ristiriitaisten konstruktiopiirteiden yh- teensovittamista eli unifikaatiota.

5.2 Nesessiivinen lähtökohta ja sen laajentuminen tempuskäyttöön

Kun ilmaustyyppin käyttö, sisäinen rakenne, yhdisteltävyys tai merkitys ei enää kaikilta osin ole ennustettavissa olemassa olevien konstruktioiden perusteella, voi olla aiheellista ehdot- taa uutta konstruktiota (Boas 2013: 235). Kuviossa 17 olen hahmotellut agricolalaisen AG- RICOLAN PAKKO -nesessiivikonstruktion piirteiden kimppuna. Se muistuttaa luvussa 2.2.3 määritettyä NESESSIIVIRAKENNETTA yksipersonaisuutensa ja genetiivisubjektin mahdollisuuden osalta. Lisäksi *pitää* kuuluu siihen suljettuun verbien luokkaan, jonka jä- senet voivat täyttää ISK:n (§ 505) NESESSIIVIRAKENTEEN finiittiverbikonstituenttiin si- sältyvän leksikaalisen aukon (muita mahdollisuuksia olisivat ainakin *täytyä*, *tulla* tai *tar- vitta*). AGRICOLAN PAKKO ei kuitenkaan ole strukturoituneen, kielenohjailun tuloksena tarkkarajaisen muotonsa saaneen NESESSIIVIRAKENTEEN toteutuma, vaan siinä heijas- tuu kaikki se murteellinen sallivuus, joka kirjakielen syntyajan (toki ympäristöstään erot- tuvalle) nesessiiviselle konstruktiolle on todennäköisesti ollut tyypillistä. Kutsun tätä vaihtelua sallivaa konstruktiota LOUNAISEKSI NESESSIIVIRAKENTEESKSI, koska siihen si- sältyy kaksi keskeistä lounaista murrepiirrettä: 3.-infinitiivillisuus (Ikola, Palomäki & Koitto 1989: 356–357) ja transitiivitapauksessa *n*-päätteinen objekti (Laitinen 1992: 74). Ei ole tietoa siitä, kuinka säännönmukaisina nämä piirteet Turun seudun puhekielessä esiin- tyivät 1500-luvulla. Nominatiivisubjektillisuus on määräehdoin luvallista kaikissa mur- teissa, niin myös Agricolalla (ei kuitenkaan välttämättä samoin ehdoin).

Kuvio 17. AGRICOLAN PAKKO lounaisen konstruktion toteutumana ja omana konstruktionaan

Konstruktio AGRICOLAN PAKKO on yksi LOUNAISEN NESESSIIVIRAKENTEEN toteutuma. Sen morfosyntaktiset ominaisuudet ovat LOUNAISEN NESESSIIVIRAKENTEEN valtuuttamia. Itsenäisenä konstruktiona se karsii murteellisen konstruktion rönsyjä pakollistamalla sen tietyt ominaisuudet, kuten mainitsemani 3.-infinitiivillisyyden ja objektin *n*-päätteisyyden. Näistä muotopiirteistä on aineistossani vain äärimmäisen harvoja poikkeuksia. AGRICOLAN PAKKO -konstruktion nesessiiviverbin paikan täyttää *pitää*. Perusmerkityksessään konstruktio ilmaisee välttämättömyyttä tai pakkoa, mutta *pitää*-verbi herättelee aina esiintyessään myös konnotaatioita. Semanttisista piirteistä futuririkytkös on keskeinen: infinitiivi kuvaa toiminnan tavoitehakuksena ja tulevaisuuteen suuntautuvana. Konstruktio on lähtökohtaisesti ei-implikatiivinen: pakko on yksi tapahtuma, infinitiivin tarkoittama toiminta toinen (vrt. Karttunen 1971). Silloin, kun konstruktioita käytetään implikatiivisesti, kyseessä on tavallisesti pragmaattinen (*prag*), puhetilanteesta nouseva implikatuuri.

Olen hahmotellut konstruktion AGRICOLAN PAKKO myönteisenä normaali- ja väitelauseena, johon voi sisältyä objekti, koska siten tulevat esiin ne piirteet, joiden perusteella AGRICOLAN PAKKO tunnustetaan ympäristöstään erilliseksi. Tarkoitin mahdollisuutta genetiivisenä reaalistuvaan subjektiin ja yksikössä *n*-päätteiseen kokonaisobjektiin. Konstruktio ei rajoita infinitiivinsä päluokkaa, mistä seuraa, että genetiivisubjekti voi olla semanttiselta rooliltaan yhtä lailla agentti kuin patientti. Objekti toteutuu, mikäli se kuuluu infinitiivissä olevan verbin valenssiominaisuuksiin, mistä syystä olen merkinnyt sen harmaalla. Lauseen eksistentiaalisuus, kielteisyys tai status kysymyksenä asettavat omat vaatimuksensa AGRICOLAN PAKKO -konstruktion toteutumien subjektin tai objektin muodolle, sanajärjestykselle ym. Kun subjektina on persoonapronomini, se on hyvin todennäköisesti genetiivisijainen. *Pitää*-lekseemi on konstruktion pakollinen osa.

Konstruktion suurin muodollinen ero nykykieleen verrattuna liittyy yksiköllisen kokonaisobjektin sijanmerkintään. Tästä syystä olen lisännyt sen matriisiin, vaikka objekti on konstruktiossa infinitiivin määräehdoin toteutuva täydennys. Infinitiivin objekti on nykykielessä nominatiivimuotoinen (*Minun pitää tyhjentää matkalaukku*), mutta konstruktiossa AGRICOLAN PAKKO yksiköllinen kokonaisobjekti saa säännönmukaisesti akkusatiivia muistuttavan *n*-päätteen (myös persoonapronominien tapauksessa), ikään kuin se ei olisi infinitiivin vaan finiitivin määräte. Edustus on lounaismurteinen, mutta samalla se on ehkä seurausta alueen kaksikielisyydestä.

AGRICOLAN PAKKO kokoaa yhteen erilaisia osanottajavalikkoja. Siihen kuuluvat TAM-asemoinnit DIR, JUSS, LAKI ja VOL, joille kaikille on yhteistä, että konstruktio ilmaisee välttämättömyyttä tai velvoitusta tai ylipäätään esittää yhden asiointilan muita mahdollisia asiointiloja toivottavampana. Pohjatutkimuksessa (luku 3) olen käsitellyt niiden luomia tiloja toisistaan erillään sellaisina, kuin ne toteutuvat aineistossa, mutta koska välttämättömyyden merkityspiirre on niille kaikille yhteinen ja koska semanttista eroa ei tunnu vastaavan mikään systemaattinen ero konstruktion muodossa, ne muodostavat kokonaisuuden, jota matriisissa merkitsen lyhyesti semanttisella kehyksellä [*nec*].

Kumpikaan kuviossa 17 esitellyistä konstruktioista ei rajoita *pitää*-verbin aikamuotoa. Käytännössä myönteinen nesessiiviverbi voi AGRICOLAN PAKKO -konstruktiossa esiintyä muodoissa *pitää*, *piti* tai *pitäisi*, mikä on oikeastaan vähemmän kuin mitä nykykielen NESESSIIVIRAKENNE tai LOUNAINEN NESESSIIVIRAKENNEKIN valtuuttaisi. Konditionaalimuotoinen nesessiiviverbi esittää määräyksen suosituksen- tai ohjeenomaisena. Semanttisena kehyksensä [*nec*] *pitää* voi siis reaalistua kolmessa eri myönteisessä muodossa. Esimerkiksi seuraavat Käsikirjan avioliittoa koskevat ohjeet (170 ja 171) sekä Rukouskirjan uskonnollinen säädös (172) deonttisina velvoituksina edustavat AGRICOLAN PAKKO -konstruktioita:

- (170) *Henen pite ottaman esicuan pyhiste waimoista / iotca sijne wanhas Testamentis olit.* [A-III-020]
 (171) *Ja annoit sen cautta tietē / ette ninquin waimon alcu oli mieheste / nin heidhen piti mös ydhes oleman.* [A-III-025]
 (172) *Sine meite selkiesti opetit / mite wscoman / mite tekemen / mite toiuoman ia misse meiden tytymen pideis* [A-I-464]

Implikatiivisuuskysymys nousee aina esiin imperfektissä olevan *pitää*-verbin tapauksessa, kun taas konditionaali (esimerkki 172) suosituksenomaisena ottaa siihen selvän kannan. Aineiston lähemmässä tarkastelussa on käynyt ilmi, että Agricolan *piti*-ilmauksissa on myös yksiselitteisesti implikatiivisia, vaikka vanhan kirjasuomen murrepohja antaisi muuta olettaa ja vaikka implikatiivinen, ∃. INFINITIIVIN perinyt konstruktio on infinitiivin futuurirytykennän takia tavallaan loogisestikin epäjohdonmukainen. Praktisiksi tulkittavia (TAM-aseointi PRAKT) tapauksia lukuun ottamatta ilmauksen implikatiivisuus selviää viime kädessä ainoastaan tekstiyhteyden tai puhujan ja kuulijan yhteisen tiedon perusteella (ks. luku 3.2.2.2). Se on puhetilanteeseen liittyvää indeksistä tietoa. On kuitenkin lauseympäristöjen ja tapahtumien aikasuhteiden perusteella selvää, että konstruktiolla AGRICOLAN PAKKO on myös implikatiivisia toteutumia.

Pidän nykykielen *piti*-nesessiivin kahdella tavalla reaalistuvaa implikatiivisuutta seurausena siitä, että rakenteen modaalistuminen on tapahtunut kahden infinitiivin tietä. Ero liittyy alkuperäiseen 1. ja 3. infinitiivin eroon, joka sittemmin on kielestä tasoittunut. 3.-infinitiivillinen konstruktio olisi kehittynyt välttämättömyyden (tai mahdollisuuden) ilmaisemisen tehtävään riittävien edellytysten täytymisen ja pragmaattisen päättelyn kautta. Itse asiassa juuri tämä on Ikolan (1959) ja Saukkosen (1965) syntaktisten siirtymien teorian sisältö. Ei-implikatiivisuus kuuluu siihen lähtökohtaisesti: modaalisen tilan syntyminen on yksi tapahtuma, infinitiivin ilmaisema toiminta toinen. (Ks. luku 2.2.5.2.) 3. infinitiivin instruktiivi on murteissa aina futuurisessa suhteessa nesessiiviin (Laitinen 1992: 213–222). Se, että Agricolalla ylipäätään on myös yksiselitteisesti implikatiivisia *piti tekemän* -muodosteita, voi olla seurausta polysemian kopioinnista: koska tietyt verbit vastaavat käännöksissä toisiaan usein tai useimmiten, ne joutuvat toisinaan rinta rinnan tähänkin ilmaisutehtävään. Toisaalta on huomattava, että implikatiivinen ja ei-implikatiivinen *pitää* elävät myös nyky-yleiskielessä rinnakkain ilman, että taustalla vaikuttava murre-ero aiheuttaisi sekaannusta. Agricolan kieltä tarkasteltaessa olennaisinta on se, kumpi näistä varianteista kehittyi edelleen ja motivoi uusia konstruktioita. AGRICOLAN PAKKO -konstruktio on ei-implikatiivinen, paitsi silloin, kun se on puhujan ja kuulijan yhteisen tiedon perusteella pääteltävä implikatiiviseksi.

Tämän tutkimuksen aineistoon kuuluu erityyppisiä lauseita: myönteisten normaali- ja väitelauseiden lisäksi tarkastelun kohteena on ollut kielteisiä lauseita, kysymyksiä, eksistentiaalilauseita jne. Toteutuneet ilmaukset koostuvat tyypillisesti useista konstruktioista. Lausetyypeillä on vaikutuksensa myös ilmauksen modaalisen sisältöön. Esimerkiksi kysymystä itsessään voidaan pitää modaalisena kannanottona ja skemaattisena konstruktiona, eikä kysymyksen ja AGRICOLAN PAKKO -konstruktion yhteisvaikutusta TAM-tilan rakennusprosessissa voida tässä yhteydessä tyhjentävästi selvittää. Sivulauseaseman olen ottanut huomioon silloin, kun se on konstruktioita määrittävä piirre (ks. erityisesti luku 5.3.2).

Skola-pitää-diaformin vahvinta aluetta on nesessiivisyyden ilmaiseminen. Nähdäkseni juuri velvoitus ja pakko on se yhteisalue, johon kääntäjä on perustanut päätöksensä käännösvastaavuudesta. Sen jälkeen *skola-* ja *pitää-*verbien hahmotettu ja todellinen samuus tällä merkityskentällä on johtanut tilanteeseen, jossa verbit on linkitetty toisiinsa myös tilanteissa, joissa yhteys on ollut likimääräisempi. Konstruktiona AGRICOLAN PAKKO

asettaa ne piirteiden oletusarvot, jotka syrjäyttämällä kielenmuutos toteutuvisissa konstruktiissa käynnistyy (ks. *default inheritance*, luku 2.2.2).

Vaikka 3. infinitiivi edustaa nykykielen näkökulmasta vanhentunutta tyyliä, ilmauksen muodon puolesta AGRICOLAN PAKKO on tunnistettavissa NESESSIIVIRAKENTEEN sukulaiseksi. Konstruktiot ovat eri kannalla yhdessä suhteessa: luvussa 5.5 tulee puheeksi, mitä nykykielestä poikkeava kokonaisobjektin muoto voisi merkitä.

5.3 Kielikontaktin konstruktioiden unifikaatiolle asettamia haasteita

Konstruktion toteutettavuus riippuu siitä, ovatko sen osat yhteensopivia. Tästä näkökulmasta eräiden Agricolan viljelemien ruotsinmukaisten ilmaustyyppien hahmotettu väkinäisyys voidaan nähdä konstruktioiden unifikaation ongelmana. Omaperäiseen kielenkäyttöön perustuvan ja vieraita vaikutteita omaksuneen konstruktion sulauttaminen yhdeksi tuottaa piirreristiriitoja. Konstruktio AGRICOLAN PAKKO (luku 5.2) asettuu vastaavien GVB:n *skola*-ilmausten käänkösvastineeksi suhteellisen kitkattomasti. Se ilmaisee yhtä hyvin jumalallisia määräyksiä, lakeja kuin käytännöllisiä toimintaohjeitakin. Käänkösvastavuus toteutuu sekä nykyajassa että menneessä ajassa.

Seuraavassa tarkastellaan niitä tilanteita, joissa vastavuus on toteutunut vain vaivoin ja pyritään määrittämään se rajanylitys tai analogia, joka on kussakin tapauksessa tuottanut Agricolalle tyyppillisen *pitää*-konstruktion. Lopulta on kysyttävä, miksi ristiriitainen ilmaus kuitenkin ymmärrettiin. Luku 5.3.1 käsittelee vielä kerran futuuria, luku 5.3.2 finaalisia ja irreaalisia ilmauksia.

5.3.1 Futuuri: tempusanalogia

Kielen muutos alkaa siitä, että olemassa olevan konstruktion tietty reaalistuma aletaan tiettyissä konteksteissa tulkita toisin. Yksipersonaisen nesessiivirakenteen on selitetty saaneen alkunsa tällä tavalla (Saukkonen 1959; Ikola 1965; ks. kuvio 5). Alkuaan tilanteesta noussut implikaattori on sittemmin irronnut kontekstistaan ja omaksunut abstraktin, modaalisen ilmaisutehtävän. Siitä on tullut osa kielen järjestelmää, malli, johon on voinut kiinnittyä myös uutta syntaktista ja semanttista sisältöä. On selvää, että NESESSIIVIRAKENNE kulki muutosprosessin loppuun asti, ts. konstruktionaalistui.

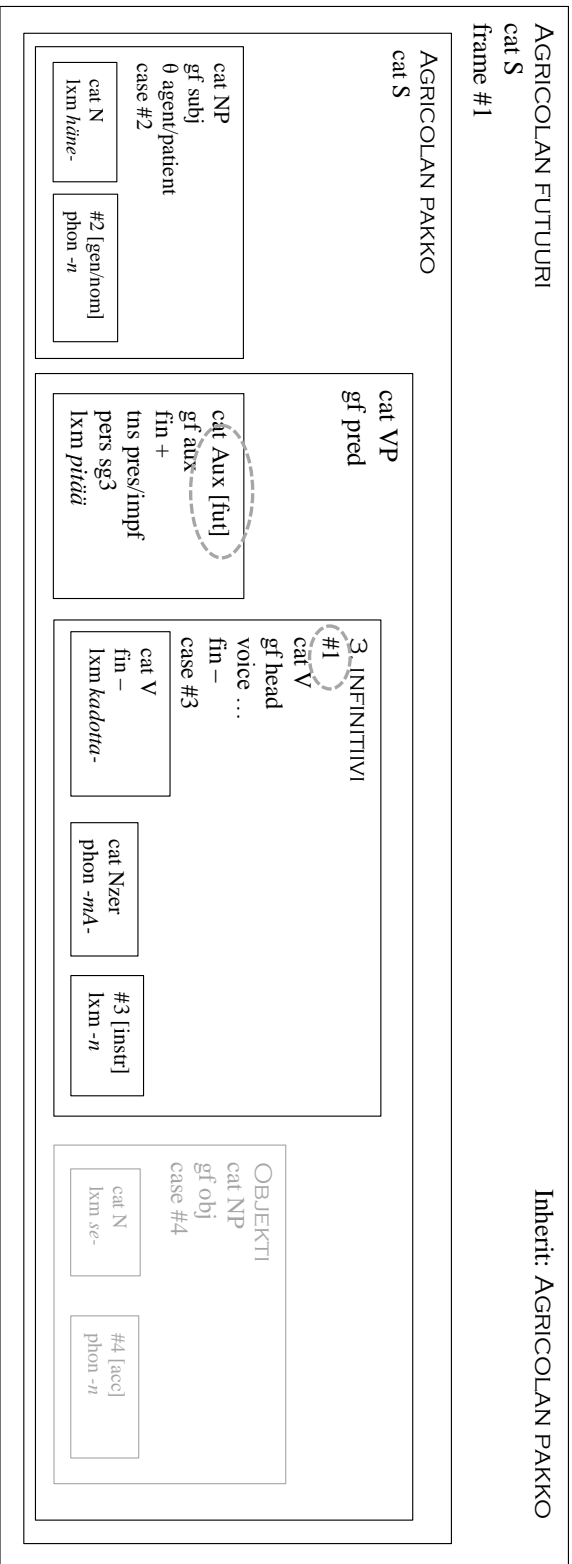
Uudelleentulkintemista tapahtunee vuorovaikutustilanteissa jatkuvasti, mutta se kaikki ei johda konstruktiovaraston uudistumiseen. On esitetty hieman toisistaan eroavia näkemyksiä siitä, missä prosessin vaiheessa uuden konstruktion katsotaan syntyvän kieleen. Konstruktion kuuluvat määritelmän mukaisesti symbolisessa suhteessa olevat muoto ja merkitys. Barödal ja Gildea (2015: 17–18) huomauttavat, että mikäli konstruktion semanttinen pooli otetaan vakavasti, uusi konstruktio tulisi asettaa joka kerta, kun uusi muodon ja merkityksen yhdistelmä erottuu ja se on siinä määrin vakaa, että sen voidaan katsoa konventionaalistuneen. Traugottin (2015: 54–55) mukaan kaikki konstruktioiden sisäinen muutos ei johda konstruktionaalistumiseen. Yksittäiset konstituentit saattavat kokea muutoksia, jotka muuttavat konstruktiota pienin askelin, mutta eivät välttämättä johda sen uudelleenanalyysiin. Tällöin ne eivät tuota uutta konstruktiota. Kysymys on Agricolan *pitää*-ilmausten kirjon kannalta keskeinen.

Mikäli konstruktionaalistumisen ehdoksi asetetaan sekä muodon että merkityksen uudistuminen, on epäselvää, onko Agricolan futuuri konstruktionaalistunut vai onko konstruktio AGRICOLAN PAKKO osittaisen muutoksen tietä sisäisesti erilaistunut. Koska

merkitykset asettuvat jatkumolle ja ovat raamatun kontekstissa monissa tapauksissa melko sujuvasti vaihdettavissa toisikseen – tulevaisuus on deonttisen auktoriteetin määräämä, eikä näköpiirissä ole muunlaista tulevaisuutta kuin ennalta määrätty – ainakin systemaattista eroa on mahdotonta osoittaa. *Pitää*-futuuri oli erittäin frekventti, mutta ei pakollinen. Toisaalta Agricolan *pitää*-futuuri on lähtökohtanaan olevasta AGRICOLAN PAKKO -konstruktiosta erottuva, vakiintunutkin muodon ja merkityksen yhdistelmä. Sitä käyttivät ajan muutkin kirjoittajat. Se on toistuvasti kiinnittänyt tutkijoiden huomion. Siitä tuli pitkäksi ajaksi uskonnollisen kielen genrepiirre, ja se tarttui aikanaan kielenhuoltajien vastustukseen. Vanhan kirjasuomen *pitää*-futuuria voidaan pitää jopa jossain määrin konventionaalistuneena, käyttihän esimerkiksi Ericus Eri Sorolainen sitä 1500-luvun lopulla sellaisissakin tilanteissa, joissa sille ei ollut kielikontaktin antamaa impulssia (Ikola 1949: 192–194). Kaikki edellä mainittu puhuu konstruktionaalistumisen puolesta, ja vasta-aiheista huolimatta asetan tässä tutkimuksessa konstruktion AGRICOLAN FUTUURI.

AGRICOLAN PAKKO on aina välttämättömyyttä ilmaiseva konstruktio. Muutoksen lähtökohta on sen uudelleenahmottumisessa. Kun välttämättömyys kutistuu ilmauksen konnotaatioksi ja konstruktio alkaa ennen kaikkea viestiä myöhempää aikaa, on siirrytty uuteen agricolalaiseen konstruktioon AGRICOLAN FUTUURI, jonka yhtä toteutumaa, nimittäin konstruktia (*Sille ioca Hengens tedhelle pite tachto*) *henen pite sen cadottaman* kuvio 18 ilmentää. Perityn ja perivän konstruktion yhteyden osoittamiseksi kuvioon on ollut välttämätöntä omaksua osittaisen perimisen (*default inheritance*, luku 2.2.2) periaate. Käytännössä tämä tarkoittaa, että *pitää*-verbin semanttinen piirreinformaatio on eri tavalla painottunut kuin konstruktiossa AGRICOLAN PAKKO. Samalla siirrytään TAM-dimension modaaliselta merkityskentältä temporaaliselle.

Kuivio 18. Konstruktio AGRICOLAN FUTTUURI ja sen yksi toteutuma

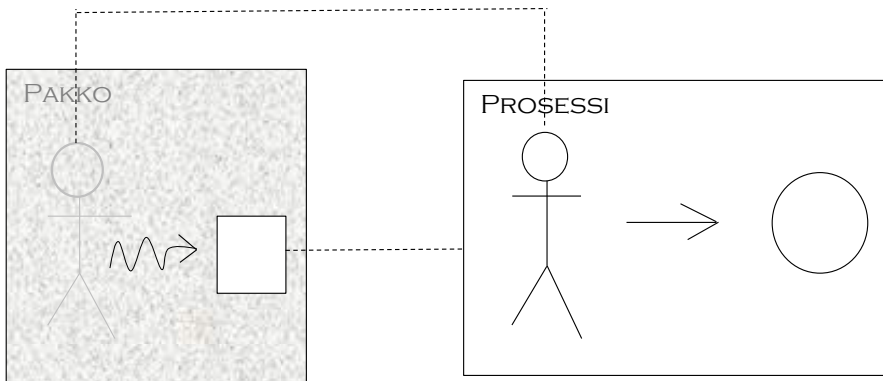
(Sille ioca Hengens tedhelle pite tachto) henen pite sen cadottaman.

AGRICOLAN FUTUURI on AGRICOLAN PAKKO -konstruktion perillinen ja muotonsa puolesta sen kanssa identtinen. Subjekti saa reaalistua genetiivi- tai nominatiivimuotoisena. Yksiköllinen kokonaisobjekti – silloin kun se on paikalla – on *n*-päätteinen. Konstruktio voi olla preesens- tai imperfektimuotoinen: olennaista on infinitiivin ilmaiseman toiminnan myöhemmyys tarkasteluhetkeen nähden sekä puhujan tarve korostaa näin määritettyjä aikasuhteita futuurin kieliopillisella merkinnällä. Koska Agricolan teksteissä futuuriset ennustukset kohdistuvat usein kokonasiin asiaintiloihin ja konstruktion infinitiivi on silloin passiivinen, patienttsubjekti on konstruktiossa mekaanisesti toteutuva ja tavallinen. Tulevaisuusviittaus on AGRICOLAN PAKKO -konstruktion välityksellä lounaismurteen 3. INFINITIIVIN perua.

Pitää-verbin nesessiivistä lähtökohtaansa (AGRICOLAN PAKKO) pidemmälle edennyt auksiliaaristuminen näkyy piirrematriisissa siten, että konstruktion semanttinen kehys toteutuu lauseen infinitiivissä. Kun tavallisesti finiittiverbi melko itseoikeutetusti edustaa lauseen semanttista ydintä – näin olen asian tulkinnut NESESSIIVIRAKENTEEN, LOUNAISEN NESESSIIVIRAKENTEEN ja AGRICOLAN PAKON tapauksissa – pyrin tällä ratkaisulla korostamaan auksiliaarin oman semantiikan kalpenemista. Mikäli kyseessä olisi morfologinen tempusmarkkeri, esimerkiksi imperfektin *-i-*, se kiinnittyisi ilman muuta semanttista kehystä edustavaan finiittiverbiin. Samaa vaikutelmaa tavoitellaan piirrematriisissa 19 merkitsemällä semanttisen kehyksen samuusmerkki # leksikaalisen verbin kohdalle. Konstruktioiden ero pelkistyy niiden modaalisessa semantiikassa, mutta se myös motivoi hahmottamaan niitä toisella tavalla. Modaalisten verbien auksiliaaristuminen ja kaikki mitä siitä seuraa (luku 2.2.5.4) on odotuksenmukainen kieliopillistumisilmiö.

NESESSIIVIRAKENTEEN modaalinen aines on TAM-asemoija ja tilanrakentaja (ks. kuvio 4 ja 9). Modaalisuus ja tempus yhdessä ankkuroivat ilmauksen puhujan käsitteellistämään todellisuuteen (Langacker 2008: 299–300). Kun nesessiivistä ilmausta on alettu käyttää tempuksen funktiossa, kuten konstruktiossa AGRICOLAN FUTUURI, painopiste on siirtynyt välttämättömyyden ilmaisemisesta ajan ilmaisemiseen. Pakon tilan hämärtymistä ilmentää ”lumisade” kuviossa 19.

Kuvio 19. Semanttisen painopisteen siirtyminen modaalisesta temporaaliseksi konstruktiossa AGRICOLAN FUTUURI

Esimerkin 173 raamatunlauseet (ensimmäinen on Rukouskirjasta) kuvaavat sitä osin sumeata rajaa, joka konstruktioiden AGRICOLAN PAKKO ja AGRICOLAN FUTUURI välillä on. Jeremian kirjan lause on puhuteltavaa koskeva velvoitus. Velvoituksenalaisuus on ilmauksen keskeisin sisältö, kun taas infinitiivin tarkoittamien tekojen toteutuminen ei ole varsinaisesti puheena. Lauseen finiittiverbi, merkitykseltään nesessiivinen *pitää*, edustaa lausekonstruktion semanttista kehystä. Se, minkä ei tarvitse olla totta, kuuluu modaalisuuden piiriin. Sen sijaan futuurisessa Luukkaan evankeliumin konstruktissa lauseen semanttinen ydin on kuvattu tapahtuman myöhempänä ajankohtana toteutuva lopputulos: puhuteltava on paratiisissa. Auksiliaarin tavoin *pitää* tuo lauseen TAM-merkitykseen oman lisänsä. Semanttinen painopiste on muuttunut. Pakon modaalisesta tilasta irtautumista korostaa tässä tapauksessa vielä sekin, että subjektin referentin kannalta kyse on mieluummin luvasta kuin pakosta: mieluisaan toimintaan ei tavallisesti liity pakkoa.

(173) *mutta sinun pite [frame] sinne menemen / iohonga mine lehdetten sinun / ia sarnaman mite mine sinun kesken.* [A-I-118-[Jer-1:7]]

(Totisesta sanon mine sinulle) *Tenepene pite sinun oleman [frame] minun cansani Paradisis.* [A-II-238-[Lk-23:43]]

AGRICOLAN FUTUURI-konstruktion merkitys on yhdistelmä myöhemmyyttä, välttämättömyyttä ja toisen käden tietoa siten, että näistä käsitteellistysten etualalla on aikasuhte. Luonteeltaan predestinatiivinen *pitää*-futuuri ilmaisee puhujan suurta luottamusta lauseen kielentämän asiointilan toteutumiseen, mikä vastaa täysin nykyruotsin *ska(II)*-futuurin merkitystä (Telemann, Hellberg & Andersson 1999: 319–320). Varsinaisesti implikaatiivisena sitä ei voi pitää, koska futuuri on aina luonteeltaan ennustus ja koska konstruktiot on ei-implikaatiivista alkuperää. Infinitiivin futuurinen suhde nesessiiviin estää myös episteemisen tulkinnan, vaikka semantiikassa on varmuuden konnotaatio. Kaiken lisäksi ilmaus on referoitu direktiivi, ja todennäköisesti juuri mahdollisuus tulkita se toisaalta jumalalliseksi määräykseksi, toisaalta toisen käden tiedoksi neutraloi ne ristiriidat, joita siihen näyttää sisältyvän.

Agricolalaisen futuurikonstruktion varmuuden merkitys nousee käsitykseni mukaan kahdesta eri lähteestä. Ensinnäkin *pitää*-verbin deonttinen semantiikka vaikuttaa taustalla. Raamatun kontekstissa *pitää*-futuuri aktivoi kuulijassa ajatuksen jumalallisesta määräyksestä, joka on voimassa aikakaudesta toiseen.¹²³ Uskonoppineet ja profeetat ovat päivittäneet määräystä säännöllisin väliajoin. Tästä tullaan *pitää*-futuurin vakuuttavuuden toiseen syyhyn: toisen käden tietona se on aina enemmän kuin puhujan oma kannanotto. Kieliopilistuvat ainekset tapaavat säilyttää jotain alkuperästään. *Pitää*-verbin tapauksessa jäljet joutuvat jopa sen esimodaaliseen, 'muuttumattomana pysymisen' tai 'muutoksen vastustamisen' merkitykseen.¹²⁴

Vaikka kielenhuolto on hylkinyt vanhan kirjasuomen preesensmuotoista *pitää*-futuuria ja vaikka se ei ole saanut kieliyhteisönsäkään hyväksyntää (paitsi hyvin rajallisessa, maagisessa kontekstissa), imperfektimuotoinen *piti* esiintyy nykykielessäkin tiheään menneen ajan toteutumattomia aikomuksia ilmaistaessa. Konstruktiossa NESESSIIVIRAKENNE voi olla 1., harvoin 3. infinitiivi¹²⁵. Myös Agricola käytti *piti tekemän* -ilmausta luontevasti intention pohjautuvan menneen ajan futuurin funktiossa. Se on osa *skola-pitää*-diaformin

¹²³ Jään miettimään, onko GVB:n *skola*-futuurin ja Agricolan *pitää*-futuurin sanankuulijoissa herättämä vaikutelma ollut sama. Myös *skola* on tunnistettavasti deonttinen, mutta silti se on edennyt pidemmälle tiellään futuurin apuverbiksi. Samaa voisi tietysti pohtia myös siltä kannalta, kuinka referoiduilta futuuriset *skola*- ja *pitää*-ilmaukset ruotsin- ja suomenkielisten kuulijoiden mielestä ovat mahtaneet kuulostaa.

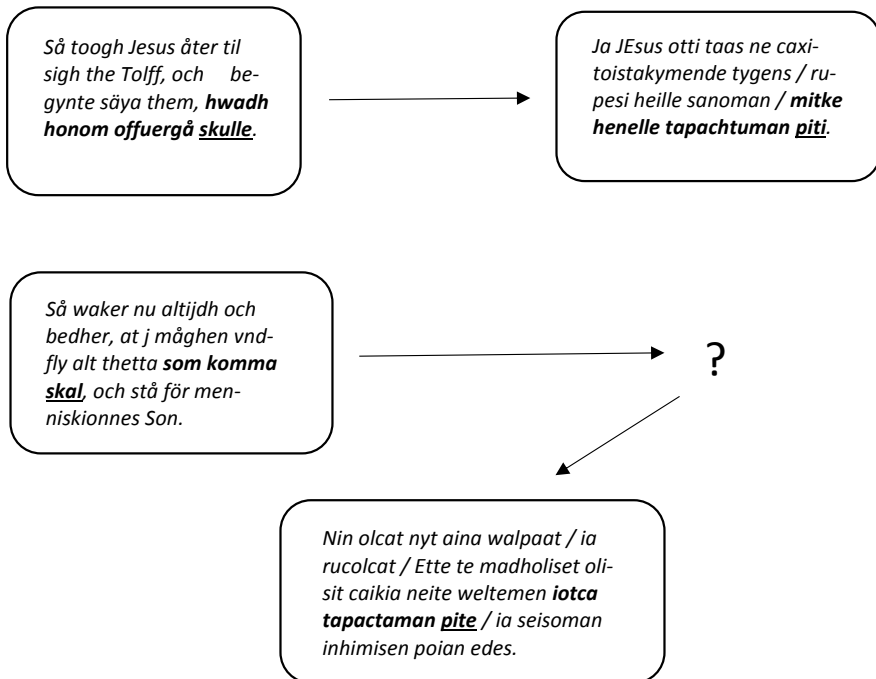
¹²⁴ Vrt. englannin *What was once said still holds (true)*.

¹²⁵ ISK määrittelee, että nesessiivirakenteeseen kuuluu A-infinitiivi (§ 505).

ydintä. Raamatun teksteistä on löydettävissä minimipareja, voimakkaasti toisiaan muistuttavia jakeita, jotka osoittavat analogian suunnan menneen ajan aikomuksista *pitää*-futuuriin (luku 3.2.2.2).

Kuvio 20 kuvaa tekstin tasolla sitä kehityskulkua, joka saattaa olla *pitää*-futuurin taustalla. Kun tulevaisuusviittaus toimii menneessä ajassa ongelmitta, kääntäjä on yleistänyt sen myös preesensiin. Samansuuntaisen ajatuksen *pitää*-futuurin synnystä on esittänyt aiemmin Ikola (1949: 244–245).

Kuvio 20. Agricolalaisen *pitää*-futuurin mahdollisesti tuottanut tempusanalogia

Pitää tekemän -futuurin syntymisen ensi edellytyksenä on ollut *skola-pitää*-diaformin muodostuminen. Kääntäjä on havainnut vastaavuuden niissä konteksteissa, joissa se on todellinen, ts. aluksi praktisen ja deonttisen (priorisoivan) välttämättömyyden funktioissa, jotka ovat yhteisiä *skola*- ja *pitää*-verbeille. Koska tulevaisuusviittaus ei ole voinut perustua nykyhetken intentioniin – tässä *pitää* ja *skola* eroavat toisistaan – lähinnä vastaava malli on löytynyt imperfektistä. Lounaismurteinen *piti* ilmaisee murteissa täysin sujuvasti menneen ajan toteutumattomia aikomuksia, jotka tulkitaan temporaalisiksi, koska imperfektin tunnus niissä viittaa velvoituksen säätämishetkeen ja koska tuon hetken jälkeinen tulevaisuus esitetään niissä aikomuksen tai ennustuksen kaltaisena. Näin edellytyksin ja Agricolan hahmottaman *skola-pitää*-diaformin myötävaikutuksella *pitää* on kielen omista aineksista vieraan mallin mukaan yleistämällä tullut myös nykyhetken jälkeisen tulevaisuuden merkiksi.

Esittämäni Agricolan futuurin syntyselitys perustuu siihen oletukseen, että tilanne murteissa oli suunnilleen sellainen, kuin sen on myöhempien kokoelmien perusteella todettu

olevan. Tästä ei tietysti ole olemassa konkreettisia todisteita. Sen sijaan tiedossa on, että futuurin kehittymiseen eri lähteistä tarvitaan maailman kielissä intention välivaihe (Heine 1995: 124; Hilpert 2008: 67–69). Menneen ajan aikomukset näyttävät suomen murteissa tuottaneen ei-implikatiiviseen *pitää*-verbiin perustuvan, produktiivisen menneen ajan futuurin. Kieliopillistumisteorian taustaa vasten ajatus tyyppin leviämisestä imperfektistä preesensiin ruotsalaisen intentiota ilmaisevan modaaliverbin vaikutuksesta ei siksi jää kokonaan spekulatiiviseksi.

Pitää-futuuria on kuvattu kohtalonomaiseksi, jopa performatiiviseksi. Sellaisen mielikuvan siitä esiintymiskontekstinsa vuoksi helposti voi saadaikin. Ilmaustyyppin taipumus esittää infinitiivin ilmaisema toiminta varmana on kuitenkin osittain prosessin sivutuote. Deonttisen pakon konnotaatio on muistoa *pitää*-verbin kieliopillistumispolun aiemmilta etapeilta. Pakon merkitys on nykyaikanakin *pitää*-verbillä niin vahva, että sitä ei konditionaalnin tunnuksella pehmentämättä voida käyttää esimerkiksi episteemisen varmuuden ilmaisimena tulkinnan heittäytymättä deonttisen pakon alueelle. Toisin sanoen, kun suomalainen seurakunta kuuli saarnastuolista, että *meri ja aallot pitää pauhaaman*, se ei voinut välttyä pakon sivumerkityksen aktivoitumiselta mielessään: tämä on jumalallisen auktoriteetin määräämää ja sellaisena väijäämätöntä. Koska ruotsin *skola*-futuuri on kehittynyt konservatiivisempaa tietä, on mahdollista, että natiivin ruotsin puhujan mielessä futuuri-ilmauksen aktivoimat sivumerkitykset ovat olleet osittain erilaiset. Ainakin ruotsalainen raamattu on voinut säilyttää *skall*-futuurinsa näihin päiviin asti.

Konstruktio AGRICOLAN FUTUURI soveltaa oletusarvoista perintää (ks. luku 2.2.2). Kontaktivaikutus on kohdistunut konstruktion AGRICOLAN PAKKO toteutumien edustamaan TAM-asemointiin korottaen futuurimerkityksen ilmauksen konnotaatiosta sen perusmerkitykseksi. Loput piirteensä konstruktio omaksuu taksonomian ylemmältä tasolta, oletuksena olevalta konstruktiolta AGRICOLAN PAKKO. Yhteys siihen ei katkea. Kielenkäyttäjä havaitsee prosessin merkitysten omalaatuisena kerrostumisena.

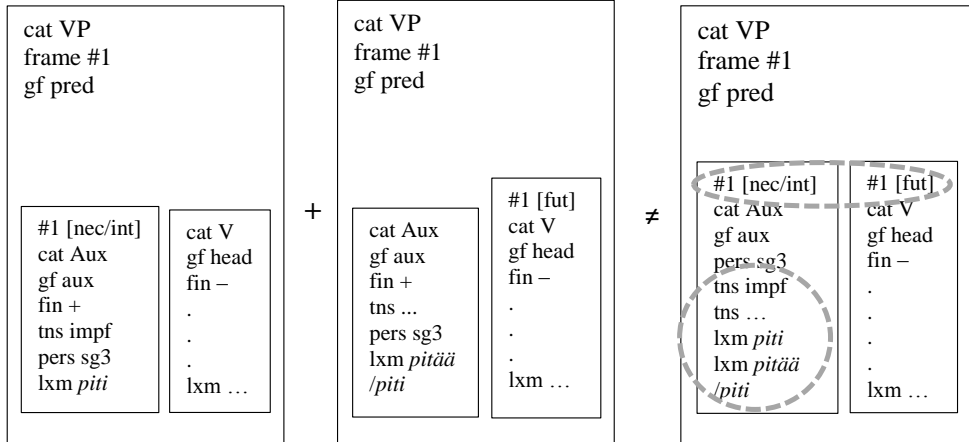
Uskonnollinen tyyli laji toimii metaforiensa varassa. Siksi se myös saa aikaan metaforisaatiota, jopa sellaisissa tekstin osissa, jotka eivät ole metaforisia, nimittäin kieliopillisen rakenteen tulkinnassa. Käännösprosessissa teksti käy läpi uudelleenkontekstuaalistamisen, jolle on tyypillistä kielellisten rakenteiden merkityksellistäminen. Esim. raamatun ”Jumalan kasvat”-tyyppiset metaforat ovat syntyneet tällä tavalla. (Kela 2007: 243–246.) Verbi-rakenteiden hahmottaminen metaforiksi on hankalampaa, mutta jotain samaa on nähtävissä vanhan kirjasuomen *pitää*-futuurin tulkinnassa. Kun *pitää* on tullut futuurisen *skola*-verbin vastineeksi, käännösratkaisu on toki voinut olla rutinoitunut ja mekaaninen. Futuurimerkitykseen käännösprosessissa liittyneet pakollisuuden, ennaltamääräämisen ja performatiivisuuden konnotaatiot ovat silti soveltuneet kääntäjien tarkoituksiin hyvin. Ne ovat rikastuttaneet ilmauksen merkitystä, vanginneet elämyksen toisesta todellisuudesta, joka on erillään aistein havaittavasta arkimaailmasta. Tämä on tyypillistä uskonnolliselle kielelle. (Nissi & Mielikäinen 2014: 9–14.) Jos käännöskontaktin vaikutuksesta *pitää*-futuuriin tarttuikin sivumerkityksiä, niiden on täytyntä olla kirkonmiesten mielestä siinä määrin toivotavaa maailmankuvaa ja moraalialueita edistäviä, että kommunikaatiota koskeva tavoite on täytynyt, ehkä ylittynytkin.

Ikola (1950: 239–240) kiinnittää huomiota siihen, että jo vuoden 1642 Biblian kääntäjät karsivat tekstistä *pitää*-futuureja semanttisin perustein. Enää Jumalan *ei pitänyt*, Jumala *tahtoi*. Muutos viestii siitä, että ensimmäisen raamatunkäännöskomitean kielitajun mukaan *pitää tekemän* -rakenteen välttämättömyystulkinta tarjoutui esiin liian vahvasti. Koska *pitää*-ilmaus oli ristiriidassa kaikkivaltiuuden käsitteen kanssa, se tavattiin vaihtaa sellaisiin ilmauksiin, joissa subjekti saa agenttiivisemmän roolin.

Kuvioon 21 on formaalistettu ne ristiriidat, jotka sisältyvät Agricolan preesensmuotoiseen *pitää*-futuuriin. Vasemmanpuoleinen matriisi kuvaa *pitää*-verbiä koskevia vaatimuksia konstruktiossa, joka on konstruktion AGRICOLAN PAKKO (ja myös nykykielen) mukainen ja jonka TAM-aseointi on INT, (menneen ajan toteutumaton) aikomus. Konstruktion intentiotulkinta edellyttää imperfektimuotoisen *pitää*-verbin käyttämistä. Kun tämä vaatimus sovitetaan yhteen Agricolan ruotsin mallin motivoiman, preesensmuotoisen *pitää*-futuurin verbilausekkeen kuvauksen kanssa, syntyy piirreristiriita, joka koskee imperfektimerkinnästä luopumista. Semanttinen siirtymä aikomuksesta futuuriin on looginen ja odotuksenmukainen askel. *Pitää*-nesessiivin aikomusfunktio ei kuitenkaan Agricolan aikaan täysin voinut toteutua preesensissä, koska se ei ainakaan kaikissa persoonissa tunnu täysin toteutuvan vielääkään (paitsi konversationaalisen implikaaturina). Näistä syistä futuuristumisen voidaan varmasti katsoa tapahtuneen ruotsin mallin vaikutuksesta, vaikka periaatteessa ajan mittaan kehitys olisi voinut tapahtua myös omaehtoisesti.

Menneen ajan toteutumattomasta intentiosta kehittyneitä menneen ajan futuuria ei voida ongelmitta yleistää tarkoittamaan puhehetken jälkeistä aikaa. Kun niin kuitenkin vanhassa kirjasuomessa tehtiin, preesensmuotoinen konstruktio hahmottuu nesessiivisen AGRICOLAN PAKKO -konstruktion perilliseksi ilman intention väliporrasta. Siksi sen taustalla ollaan kuulevinaan (referoitu) jumalallinen määräys, mikä ei liene raamatun kontekstissa tuottanut ylitsepääsemätöntä ristiriitaa ainakaan silloin, kun infinitiivin subjektin referenttinä on tekstien edustamassa viitekehyksessä Jumalan tahdon alainen olento.

Kuvio 21. *Pitää*-futuuria rasittava piirreristiriita: Aux + V konstruktiossa AGRICOLAN PAKKO (vasemmalla) ja AGRICOLAN FUTUURI (keskellä)

Preesensmuotoinen *pitää*-futuuri tulee piirreristiriidasta huolimatta ymmärretyksi, kun *pitää*-verbiin sisältyvä deontisen pakon konnotaatio herätellään kuulijan mielessä. Koska tähän tekstityyppiin kuuluva deontinen auktoriteetti on kaikkiin muihin toimijoihin nähden ylivoimainen, syntyneen futuurimuodosten toteutumisenuste lähenee varmuutta. On syntynyt tilanne, jossa konstruktioiden eräiden toteutumien tavoiteltu tulkinta edellyttää merkityspiirteiden lainaamista perimyshierarkian yleisemmältä tasolta, konstruktiolta AGRICOLAN PAKKO.

Kuvattu tempusanalogia mielestäni osoittaa, että Agricola mielsi *skola*-verbin kaikkine morfologisine muotoineen kokonaisuudeksi eikä esimerkiksi käsitellyt *skulle*-preteritiä siitä erillisenä, vaikka se oli GVB:ssä jo osin irronnut tempuskytkennästään ja siirtynyt irrealiksen tehtäviin. Tätä ymmärrystä ehkä edisti se, että *skola*-verbillä vielä 1500-luvun kirjakielessä oli sarja morfologisia muotoja ja se taipui esimerkiksi persoonissa.¹²⁶

Tässä tutkimuksessa olen kiinnittänyt paljon huomiota *piti*- ja *pitäisi*-ilmauksiin, koska ne kuvastavat *skola-pitää*-diaformia pintaa eli sanasanaista käännösvastaavuutta syvemältä. On huomattava, että kumpikaan niistä ei itsestään selvästi kiinnity vain toiseen tähän mennessä esittelemistäni agricolalaisista konstruktioista, vaan ne tuottavat molempiin kuuluvia merkityksiä ja sivumerkityksiä. AGRICOLAN FUTUURI -konstruktiossa niillä kuitenkin on ollut erityinen asema käännöstekstien lähtö- ja kohdekielisten ilmausten välillä. Käytännössä tämä tarkoittaa sitä, että *skulle*- ja *piti/pitäisi*-muotojen erityisesti menneessä ajassa hahmotettu yhteys on houkuttanut kääntäjää joustamaan konstruktioiden vaatimuksissa, jotta käännöstyön kannalta ekonomisin, mahdollisimman täydellinen *skola-pitää*-vastaavuus saavutettaisiin.

5.3.2 Sivulauseiden *pitäisi*

Agricolan *pitää*-konstruktiot tuottavat usein sellaisia merkityksiä, joiden ilmaisemiseen nesessiivirakenne ei nykykielessä juuri osallistu. Edellisessä luvussa puhuttiin ruotsin mallin mukaisesta, menneen ajan toteutumattomien aikomusten analogiana syntyneestä futuurista, jota nykykielessä vastaa useimmiten merkitsemätön preesens. Samalla tavalla kieliopillisen merkittävien asemaan *pitää* on joutunut finaalisien TAM-asemoinnin piirissä. Asetelma toteutuu sivulauseissa. Molemmat kehityskulut pohjautuvat konstruktion AGRICOLAN PAKKO, edellinen sen indikaatiivi-, jälkimmäinen sen konditionaalimuotoiseen ilmaisuun.

Non- ja kontrafaktuaaliset ilmaukset järjestyvät nykysuomessa konditionaalilla. Konditionaalina näissä funktioissa käyttää myös Agricola, mutta usein sen tunnus on *pitää*-verbiin liittyneenä. Kieliopillisten merkittävien ripustimena toimiminen on pitkälle kieliopillistuneiden auksiliaarien perustehtäviä. Tämän voi huomata esimerkiksi englannin *do*-apuverbin käytöstä: siihen liitetään imperfektin tunnus ja kiellon *not*, ja lauseenalkuisena se muodostaa väitelluseesta kysymyksen.

Suomen konditionaalien ilmeisin morfologinen vastine, konjunktiivi, oli 1500-luvun raamatunruotsinnoksissa suurimmalta osin saanut väistyä apuverbi-ilmausten tieltä, ja Agricola joutui jossain määrin tämän kehityksen vaikutuspiiriin. Ruotsin *skulle*-apuverbiä tuli silloin vastaamaan konditionaalimuotoinen *pitäisi*. Konstruktion reaalistuu tyypillisesti sivulauseissa. Tästä *pitää*-verbin funktiosta Forsman Svensson (VVKS) käyttää nimitystä ”konjunktiivi”¹²⁷. Ilmaustyyppi on motivoitunut konstruktion AGRICOLAN PAKKO. Sen asemaa omana konstruktionaan puolustavat eriytyneen semantiikan lisäksi lauseasemaan ja kieliopilliseen funktioon liittyvät piirteet: kyseessä on adverbiaali- tai attribuuttiasemaisessa sivulauseessa toteutuva konstruktion. ”Konjunktiivi” ei pelkästään käsitteellistä infinitiivin ilmaisemaa toimintaa päälauseen finiittiiverbin kuvaaman toiminnan tavoitteeksi,

¹²⁶ Yksi tarkastelemani diaformin erikoisuuksia on se, että GVB:n *skola* vielä taipui persoonissa, kun taas *pitää* oli jo vakaasti yksipersonainen. Monipersonaisuuden malli ei tarttunut suomeen, vaikka se oli hyvinkin konkreettisesti näkyvillä.

¹²⁷ Nimitys kuvaa hyvin sitä merkitystä, jota ”konjunktiivi” tuli täyttämään, vaikkakaan *pitäisi* tässä yhteydessä nimenomaan ei vastaa ruotsin konjunktiivimodusta, vaan sen käännösten lähtöteksteissä yleisesti korvannutta apuverbi-ilmausta. ”Konjunktiivilla” Forsman Svensson tarkoittaa myös muita vanhassa kirjasuomessa havaittavia subordinatiivien merkkejä, jollainen paljas konditionaalikin joskus on, esim. *Minä tahdon, että nuoret Lesket huolisit* (1600-l.).

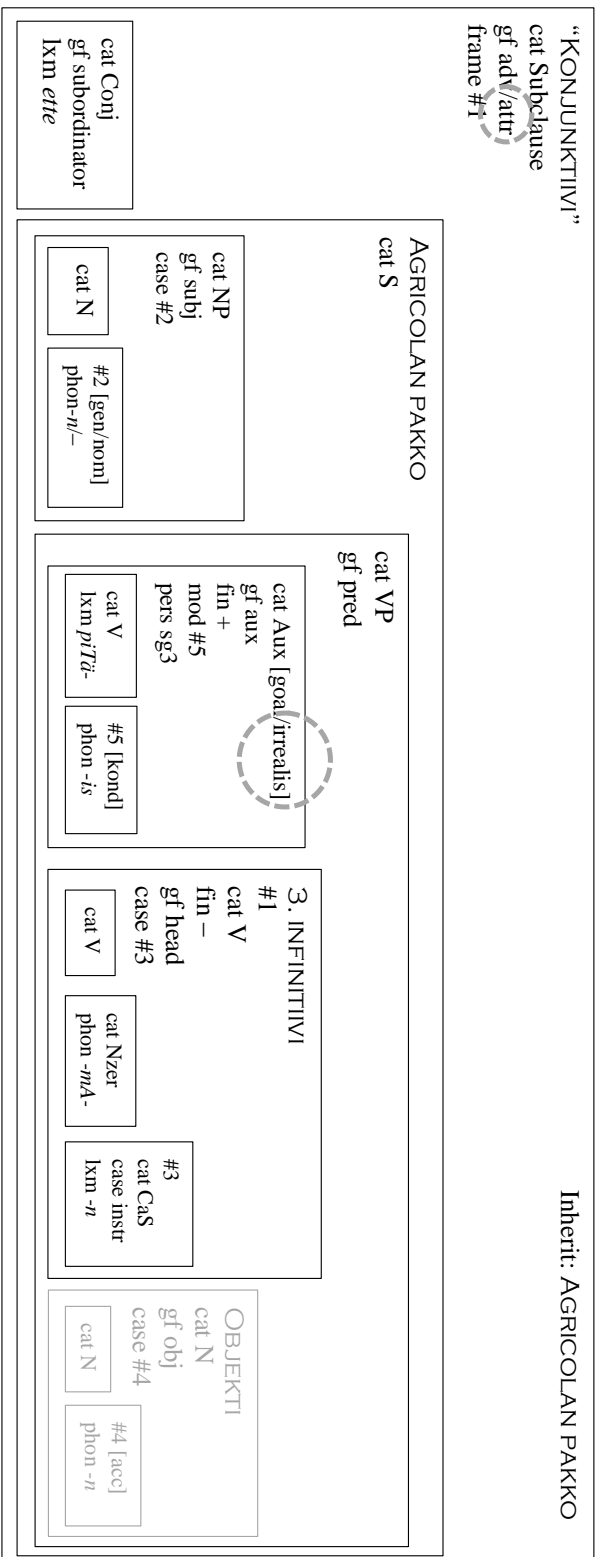
mikä on AGRICOLAN PAKKO -konstruktion perusmerkitykseen liittyvä innovaatio, vaan syntynyt ilmaus on edelleen hahmottunut uudelleen kieliopillisen sivulauseaseman merkittäväksi. Tämän osoittaa sen leviäminen päälauseen nominikonstituentin attribuuttina oleviin *ette*-sivulauseisiin, joista finaalin käsitteellistys kokonaan puuttuu.

Kuvio 22 esittää piirrematriisina Agricolan sivulauseissa toteutuvan konstruktion ”KONJUNKTIIVI”. Sen toteuttaa esimerkiksi evankeliumilauseen 174 *ette*-sivulause, jonka *pideis* on varmasti *skulle*-apuverbin motivoima, sillä vastaavassa kohdassa sekä Luther että Vulgata ovat synteettisen ilmauksen eli konjunktiivin kannalla.

(174) ia ei taruinut / ette iocu pideis todistaman Inhimisist. Sille hen itze kylle tiesi mite Inhimises oli. [A-II-250-[Jh-2:25]]

Muutoksen on sysännyt liikkeelle nesessiiviverbin ruotsalaisvastineen polysemian kopiointi, joka näkyy *skulle-pitää*-vastaavuutena sivulauseessa. Se perustuu AGRICOLAN PAKKO -konstruktion konditionaalimuotoisessa toteutumassa tapahtuneeseen uudelleenanalyysiin, jonka tuloksena *pitäisi* on tulkittu merkiksi siitä, että sivulauseen infinitiivin ilmaisema toiminta on päälauseen finiittiverbillä ilmaistun toiminnan päämääränä. Ilmauksen voi katsoa konstruktionaalistuneen viimeistään silloin, kun finaalin merkitys on ilmauksesta haalistunut. Konstruktiio ”KONJUNKTIIVI” perii oletusarvoiset piirteensä konstruktiolta AGRICOLAN PAKKO.

Kuvio 22. Agricolalainen konstruktio ”KONJUNKTIIVI”

”KONJUNKTIIVI” on sivulauseessa toteutuva kieliopillinen konstruktio. Tavallisimmin sivulause alkaa sanalla *että*. Päälauseessa samoista morfologisista aineksista ei syntyisi samaa merkitystä. Ilmaus on etääntynyt kauas nesessiivisestä lähtökohdastaan, ja *pitäisi* on merkki siitä, että infinitiivin ilmaisema toiminta ei kuulu reaali maailmaan ja että se on olemassa vain puhujan mielessä visioituna. Tämä on konditionaalimoduksen antia konstruktioon. *Pitää* on ilmauksessa semanttisesti mykkä verbilekseemi, jonka tehtävänä on kannatella modustunnusta. Konstruktio noutaa muut piirteensä taksonomian ylemmiltä tasoilta. Tähänkään tehtäväänsä *pitää*-verbi ei ole valikoitunut sattumalta: konditionaalin peruserkitykset intentio ja prediktio (ks. luku 2.3.5.2) eivät ole vieraita konnotaatioita sillekään. Siksi kuulija ei välttämättä koe ilmauksia ristiriitaisina. Äärimmilleen vietyä konstruktio viestii pelkästään lauseen alisteisuutta: se on olemassa täsmentääkseen jotain päälauseeseen sisältyvää informaatiota.

Alistuminen päälauseelle koskee myös konstruktion semantiikkaa. *Pitää*-nesessiivin merkityksen kalpenemisesta nimittäin seuraa mielenkiintoinen ilmiö: ”KONJUNKTIIVI” saa lopullisen tulkintansa siltä päälauseen konstituentilta, jota se määrittää. Kun ”KONJUNKTIIVI” määrittää päälauseen transitiiivista (esimerkki 175) tai intransitiivista (esimerkki 176) finiittiverbiä, se tulkitaan tavallisesti finaalisena.

(175) *(Ja hen...) heitti henen Sywuydeen / ia sulki henen ia insigliasi päldē / ettei henen pidheis enemen Pacanoita wiettelemen / sihenasti quin tuhat wootta teuteten* [A-II-711-[Ilm-20:3]]

(176) *Nin mös Joseph Galileast Nazaretin Caupungist ylesmeni Judeaan...ette henen pideis mös itzens aruauttaman* [A-II-166-[Lk-2:4]]

Kun ”KONJUNKTIIVI” määrittää jotain päälauseen nominaalijäsentä (matriisiin ympyröidyt ominaisuudet), sen asemoima TAM-tila on irrealis. Käsikirjan sivulause (esimerkki 177) kuvaa asiaintilaa, joka on olemassa vain puhujan mielessä.

(177) *Hen ombi sinun Laupias Ises / se olis ratki wastoin henen londonsa ette henen pideis sinun cadottaman* [A-III-061]

Itse asiassa esimerkki 174 on tässä suhteessa samanlainen. Sivulause kielentää virtuaalisen asiaintilan, jonka toteutuminen määritetään päälauseessa ei-pakolliseksi. Referentiksi soveltuva nomini voidaan kuvitella päälauseeseen: *ei tarvinnut sitä, että joku pitäis todistaman inhimisist*.

On selvää, että *pitäisi* kuuluu konstruktioon ”KONJUNKTIIVI” siitä syystä, että kääntäjä on halunnut antaa ruotsin *skulle*-verbille materiaalisen vastineen. Korkeasta frekvenssistä seuraa, että ”KONJUNKTIIVI” myös luonnostaan tahtoo saada finaalisien tulkinnan silloinkin, kun se itsessään viestittää vain alisteisuutta (ks. luku 4.2.2) tai kun sivulause todellisuudessa määrittääkin jotakin päälauseen nominikonstituenteista. Ilmiö on yhteydessä Agricolan tekstien (ja niiden lähtötekstien) yleiseen sivulausevaltaisuuteen. Sivulauseista puolestaan nimenomaan *että*-alkuisten osuus on suuri. Tuloksena on, että Raamatun toimijat saattavat joissakin tapauksissa Agricolan suomennoksissa näyttää tavoitteellisemmilta kuin on ollut tarkoitus.

Pitää-verbilekseemin rooli konstruktiossa ”KONJUNKTIIVI” on toisteinen. Lause tulisi ymmärretyksi myös ilman sitä.¹²⁸ Nesessiivinen AGRICOLAN PAKKOKIN voi esiintyä

¹²⁸ Vertailukohtana ei ole vain nykykieli. Myös Agricola itse käytti konditionaalimodusta vastaavissa tehtävissä itsenäisesti toisaalla teksteissään: *Wisca minua Hijssopil / ette mine pudastuijsin / pese minua / ette mine Lumiwalkiaksi tulisin; Jacobin rucous / ette hen wapaxi tulis henen weliestens Esauin käsist*.

sivulauseiden toisteisissa ilmauksissa, joissa päälauseen predikaatti ilmaisee deonttista vaikutuspyrkimystä tai priorisoi tietyn asiointilan ja *pitää* vahvistaa sitä *että*-sivulauseessa, mutta silloin sen välttämättömyysmerkitys on aina ensisijainen. Tästä on ollut puhe esimerkiksi luvussa 3.2.4.

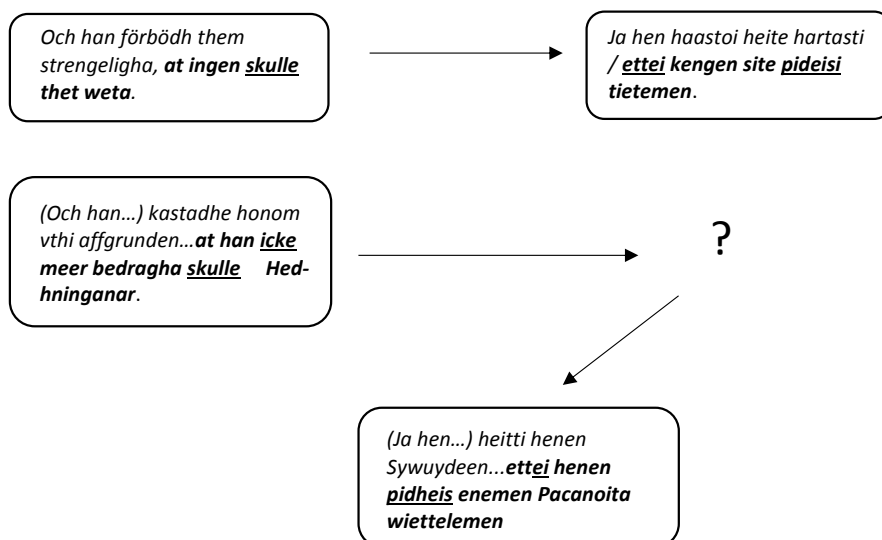
Konstruktio ”KONJUNKTIIVI” on linkittynyt lounaismurteiseen, menneen ajan toteutumattomia aikomuksia ilmaisevaan konditionaalimuotoiseen konstruktion AGRICOLAN PAKKO, ja muutos on saanut alkunsa sen yhdessä toteutumassa. Vastaavassa asemassa oleva, ruotsinkielistä *skulle*-ilmausta merkitykseltään vastaava konstruktio on tarvittu analogian lähteeksi. Kriittisenä kontekstina on toisteisesti deonttinen ilmaus, jolle *pitää*-verbin konditionaalimerkintä antaa nonfaktuaalisen merkityslisän, sellainen kuin esimerkissä 178, joka Uudessa kirkkoraamatussa kuuluu *Jeesus kielsi ankarasti heitä kertomasta tästä kellekään*.

(178) *Ja hen haastoi heite hartasti / ettei kengen site pideisi tietemen* [A-II-124-[Mk-5:43]]

Markuksen evankeliumin lause on sikäli Agricolalle tyypillinen, että se synteettisen permissiivirakenteen sijasta suosii analyttistä konjunktiiosivulauseetta. Kielto kohdistuu tiettyihin henkilöihin, minkä päälause osoittaa, mutta sivulauseessa deonttinen määräys on etäännytetty koko yhteisöä, jopa asiointilaa koskevaksi. Velvoituksen ja tavoitteellisuuden merkitykset ovat samanaikaisesti läsnä: kyseessä on referoitu kieltäminen, joka toisaalta kuitenkin on mahdollista tulkita finaalisiksi sillä perusteella, että sellainen tulevaisuuden maailmantila, jossa kieltäminen on toteutunut, voidaan käsittää kieltämistoiminnan tavoitteeksi.

Kuvio 23 ilmentää tekstin tasolla sitä kääntämistilanteen motivoimaa yleistystä, toisteisesti ilmaistun määräyksen hahmottumista TAM-asemoinniltaan finaalisiksi, joka on merkinnyt ensimmäistä askelta ”KONJUNKTIIVI”-konstruktion suuntaan.

Kuvio 23. ”KONJUNKTIIVI”-konstruktion mahdollisesti tuottanut yleistys

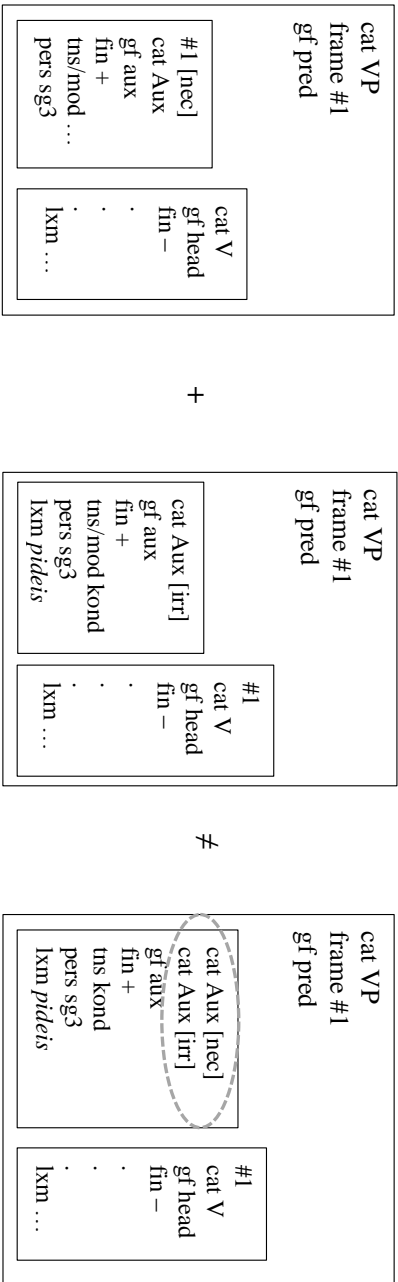
Reanalyysi, joka johtaa esimerkin 178 kaltaisesta nesessiivisestä konstruktiosta AGRICOLAN PAKKO kohti konstruktiota ”KONJUNKTIIVI”, etenee siten, että ensi vaiheessa välttämättömyys jää taustalle, mikä käytännössä tapahtuu siten, että päälause ei enää esi-merkiksi finiittiverbinsä semantiikan kautta kielennä deonttista merkitystä, vaan jotain muuta potentiaalisesti tavoitteelliseksi tulkittavaa toimintaa. Tällaisia on valtaosa finaalisiksi asemoiduista lauseista Agricolan aineistossa (esimerkit 175–176). Tavoitteellisuus on jäänyt hämärään siinä vaiheessa, kun AGRICOLAN PITÄISI ylipäätään määrittelee tilanteen, joka on olemassa vain puhujan mielessä. Muodosteessa *pitää*-lekseemin semanttinen sisältö on lähenee nollaa. Irrealiksen merkki on konditionaalinen *-isi-*. Tätä abstraktion tasoa edustaa lause 177. Kehitys muistuttaa etäältä konditionaalisen merkityksen painopisteen siirtymistä intentiosta prediktioon (vrt. Kauppinen 1998: 164–165).

Kuvio 24 ilmentää ”KONJUNKTIIVIIN” sisältävää piirreristiriitaa. Vertailukohta on toisteisesti käytetty AGRICOLAN PAKKO.¹²⁹

---

¹²⁹ Nykykielen näkökulmasta unifikatioyrityksen toisena osapuolena olisi voinut olla *pitää*-verbitön konditionaalikonstruktio, jolloin apuverbin ilmaantuminen rakenteeseen olisi ollut se piirrerikko, joka kuvastaa Agricolan kielen ruotsinmukaisuutta. Ratkaisu tuntuisi jälkiviisaalta. ”KONJUNKTIIVIIN” *pitää* on asemassaan syystä, samoin kuin AGRICOLAN FUTUURIN *pitää*, ja se syy ei ole yksin ruotsin vaikutus. Kotoisella nesessiiviverbillä on sellaisia ominaisuuksia, jotka kirjasuomessa valtuuttivat sen näihin tehtäviin. Kontaktikieliopillistumiseen kuuluu, että kopioitu aines muodostetaan kohdekielen aineksista. Siksi tarkoitukseni on molemmissa tapauksissa osoittaa, että *pitää* ”sopi” toisaalla saman kirjoittajan teksteissä asemaan, joka on muotonsa puolesta samanlainen ja josta nouseva funktio on merkityksensä puolesta johdettavissa.

Kuvinio 24. ”KONJUNKTIIVIA” rasittava piirerisiriita: Aux + V konstruktioissa AGRICOLAN PAKKO (vasemmalla) ja ”KONJUNKTIIVI” (keskellä)

Tässä luvussa käsitellyt, sivulauseissa toteutuvat konstruktit ovat pinnasta samanlaisia, mutta tarkemmassa tarkastelussa käy ilmi, että ne ovat merkitykseltään niin yleisluontoisia, että niiden asema lauseessa lopulta ratkaisee niiden tulkinnan ja toteutumisen. Yhdistävä linkki on verbinmuoto *pitäisi*. Agricola tekee näin näkyväksi konstruktiokieliopin periaatteen:

“Surface Generalization Hypothesis: there are typically broader syntactic and semantic generalizations associated with a surface argument structure form than exist between the same surface form and a distinct form that it is hypothesized to be syntactically or semantically derived from.”
(Goldberg 2006: 25.)

”KONJUNKTIIVI” vie ilmauksen toiseen todellisuuteen, joka on olemassa vain puhujan mielessä. Se esittää lauseen ilmaiseaman asiointilan joko toiminnan päämääränä, koetusta todellisuudesta irrallisena tai suorastaan sen vastaisena. *Pitäisi-* ja *skulle-*verbien käännösvastaavuus konstruktion toteuttavissa ilmauksissa on kontaktikieliopillistumisilmiö: kun verbinmuodot vastaavat toisiaan yhdessä asemassa, hiukan piirteitä säätämällä vastaavuus on pakotettu toteutumaan myös toisissa asemassa. Tukeutuen aineensa monimerkityksisyyteen ”KONJUNKTIIVI”-konstruktio aktivoi kuulijan mielessä sellaisia valmiina varastoitujen konstruktioiden aineksia, jotka neutralisoivat mahdollisen piirreristiriidan. Adverbiaalin asemassa olevissa sivulauseissa (finaalinen TAM-asemointi, esimerkit 175–176) tulkinta hyötyy 3. infinitiivin instruktiiivin lativisuudesta, kun taas esimerkin 177 kaltainen, substantiiviva määrittävä konstruktio viittaa joko toiseen tekstiin tai puhujan ja kuulijan todelliseen tai näennäiseen yhteiseen tietoon tai kokemukseen.¹³⁰ Molemmat tulkinnat perustuvat ilmausten asemaan koetusta ajasta irrallaan. Pinnasta ne näyttävät samoilta.

Näyttää siltä, että agricolalaiset *pitää*-konstruktiot linkittyvät taksonomiassa ylempään oleviin ilmaustyyppeihin siten, että joku niiden konnotaatioista tai mahdollisista tulkintavaihtoehtoista tulee konstruktion peruserkitykseksi. Uusi tulkinta toteutuu tietyin muotoehdoin. AGRICOLAN PAKKO ei omaksunut kaikkea, mitä LOUNAISEEN NESESSIIVIRAKENTEESEEN kuului (se vaati esimerkiksi valittavissa olevista nesessiiviverbeistä juuri tietyn). Samalla tavalla ”KONJUNKTIIVI” on erilaistunut konstruktiosta AGRICOLAN PAKKO aluksi sen yhtenä, tietyt piirteet toteuttaneena konstruktina. Sivulauseeseen joutuneet konditionaalimuotoiset, toisteiset määräykset sisältävät finaalin sivumerkityksen, joka jo itsessään on virtuaalinen ja josta on lyhyt matka irrealikseen. Uuteen konstruktion siirrytään tietyn, edellisen polven konstruktion valtuuttaman konstruktin välityksellä, kapeikon kautta.

Konstruktion yksittäisillä esiintymillä, konstrukteilta, on kaksoisrooli: ne ovat kielenmuutoksen tapahtumapaikkoja, mutta toisaalta niiden toteutumista säätelevät aiemmin olemassa olevat konstruktiot. Tämä perustuu siihen, että kielenkäyttäjät voivat analysoida yksittäisen puhujan yksittäisen lausuman uuden konstruktion reaalistumaksi. Innovatiivinen ilmaus on puhujan hallitseman konstruktioverkoston solmukohta, esimerkiksi kaksikielisen puhujan ratkaisu akuuttiin käännösongelmaan, ja sen osat voivat olla peräisin useista

¹³⁰ Entä jos myös episteeminen *pitäisi* on noussut tästä lähteestä – tilanteesta, jossa ”*Konjunktivi*”-konstruktiota isännöivä sivulause on ollut objektin asemassa päälauseen puheaktiverbiin nähden? Desubordinaatio olisi sitten erottanut sen tässä esitellystä, kirjasuomen erikoisuudeksi jääneestä konstruktiosta. Evidentiaalisesta episteemisestä on kirjallisuudessa vahvistettu kieliopillistumispolku (Aikhenvald 2004: 179–185). Samalla selittyisi, miksi episteeminen tulkinta edellyttää *pitää*-verbiltä konditionaalimuotoa (vaikka *täytyy* sopii tehtävään indikatiivimuotoisena). Asiaa olisi tutkittava lisää.

lähteistä. Viestin vastaanottaja assosioi innovatiivisen ilmauksen toisen konstruktion toteutumaksi. Uudennoksen konstruktionaalistumiseen tarvitaan onnistuneita toistoja ensin puhujan omassa idiolektissa, sitten juurtumista yhteisön kielenkäyttöön. Innovatiivisen aineksen konventionaalistuminen johtaa uuden konstruktion syntyyn. (Trousdale 2013: 491–492.) Sekä AGRICOLAN FUTUURIN että ”KONJUNKTIIVIN” synnyn sysäsi alkuun olemassa olleen, oletusarvoisen AGRICOLAN PAKKO -konstruktion eräiden toteutumien uudelleenanalyysi. Itse asiassa tämä kirja vilisee esimerkkejä vastaavista kehityskuluista: samaa kaava on tunnistettavissa esimerkiksi ruotsin *tempusförskjutning*-ilmiössä (luku 2.3.5.2) ja yksipersonaisen nesessiivirakenteen syntyyn johtaneissa syntaktisissa siirymissä (kuvio 5 luvussa 2.2.5.1).

Uudennoksen alkaminen abstraktin konstruktion konkreettisista reaalistumista on oletusarvoisen perimisen (*default inheritance*) peruseriaate (Hudson 2007: 26–27, Trousdale 2013: 500–501). Tutkimassani ilmaustyyppissä *default* eli oletusarvoinen piirteiden kokoelma sisältyy konstruktion AGRICOLAN PAKKO. Kielikontaktin synnyttämä muutos-paine kohdistui käännöstilanteessa ensin sen itsensä valtuuttamiin ilmauksiin siten, että ne alkoivat hahmottua uudella tavalla. Koska poikkeuksellisten muodosteiden piirrevalikko täydentyy ylemmältä tasolta perityillä ominaisuuksilla, hahmotettu yhteys taksonomian ylemmälle tasolle säilyy oletusarvoisessa perinnässä. Ensin ratkaisu on väliaikainen, sitten yhä tavallisempaa toistuva. Muutoksen leviäminen toisaalta uusien lauseopillisiin aseisiin, toisaalta toisten kielenkäyttäjien konstruktiovarastoihin merkitsi tulkintani mukaan konstruktioiden AGRICOLAN FUTUURI ja ”KONJUNKTIIVI” konventionaalistumista.

5.4 Referoinnin *pitää*

AGRICOLAN FUTUURI ja ”KONJUNKTIIVI” ovat konstruktiota, jotka ovat nousseet kieleen epätavallisen voimakkaan kielikontaktin vaikutuksesta. Vanhan kirjasuomen modaalisen *pitää*-verbin käyttöön liittyvät erikoisuudet tiivistyvät niissä. Tämän luvun aiheena on Agricolan *pitää*-konstruktioiden referointifunktio, joka poikkeaa edellisistä siinä, että se perustuu *pitää*-verbin omaperäiseen, murteelliseen käyttöön (Ikola 1960: 75–298). Kuulopuheen ilmaiseminen ei ole vierasta ruotsin *skola*-verbillekään, mutta sen *vetande*, *säkerhet* -funktio toteutuu erilaisin ehdoin: akatemiakieliopin esimerkeissä *skola* on muotoa *ska* tai *skulle*, ja niiden suomennos olisi episteeminen tai evidentialinen *pitäisi* (luku 2.3.4; Teleman, Hellberg & Andersson 1999: 312–314).

Merkitemällä lausuman toisen käden tiedoksi puhuja pyrkii hakemaan sanoilleen tukea, mutta usein myös vapauttamaan itsensä välittömästä vastuusta. Raamatullisessa kontekstissa, jota suurin osa Agricolan tuotannosta edustaa, moniäänisellä *pitää*-verbillä on ollut mahdollista viitata jumalalliseen ohjailuun, vedota profetioihin sekä luoda koheesiota ja sisäisiä viittauksia kirjoitusten välille. Toisaalta olen havainnut pieniä viitteitä myös siitä, että *pitää*-verbin avulla kääntäjä on joskus tullut ilmaisseeksi omaa epävarmuuttaan.

Referoinnin *pitää* on Agricolan tekstissä puhtaana, omana konstruktionaan harvinaisen. Episteemistä tai evidentialista totuusarviointia Agricolan teksteissä on ylipäättään niukasti, ja sekin vähä on usein muihin modaalimerkityksiin peittyneenä. Tämä on tullut todetuksi aineiston käsittelyn yhteydessä, ja tämän on havainnut myös Ikola (1961: 293–294). Kaikkein lähimmäs sitä tullaan raamatun summaarioissa, esipuheissa ja reunahuomautuksissa, mikä on sikäli luonnollista, että kääntäjä on ilmeisesti pyrkinyt erottamaan nämä osuudet raamatun leipätekstistä ei vain ladontateknisesti vaan myös sisällöllisesti.

Seuraava Apostolien tekojen reunahuomautus on aineistoni puhtaimpia esimerkkejä *pitää*-verbin referointikäytöstä. Sen *piti* ilmaisee, että puhuja ei ota lauseen väitettä omiin nimiinsä vaan viittaa aiemmin sanottuun. Silti tämäkin lause on mahdollista ”lukea toisin”:

menneen ajan futuurina (‘pakanat tulevat tästedes olemaan heidän vertaisiaan’), jopa menneisyydessä annettuna deonttisena määräyksenä. Mahdollisuus ymmärtää lausuma referointina perustuu nähdäkseni jälkimmäiseen tulkintaan. Kyse on puhujan eteenpäin välittämästä jussiivisesta määräyksestä.

(179) *Josta he mös närckestyit / ette Pacanat / iotca olit ilman Laita ia Jumalata / piti heiden werdaitzens Jumalan Armois oleman.* [A-II-312-[Ap-e]]

Menneen ajan deonttisesta pakosta (*piti*) lähtee kaksi kehityssuuntaa, joita kuvaa kuvio 25. Ylempi tarttuu siihen tulkintaan, että määräys on ja pysyy voimassa, alempi siihen yleisesti tunnettuun tosiasiaan, että kerran sanottua sanaa ei voi vetää takaisin.

Kuvio 25. Futuurisiin ja kuulopuheen merkityksiin johtanut merkityksen laajentuma

AGRICOLAN FUTUURI:

$$\begin{array}{ccccc} & & [\text{nes}] & & \\ & & & & \\ [\text{nes}] & > & & > & [\text{fut}] \\ & & & & \\ & & & & [\text{fut}] \end{array}$$

AGRICOLAN REFERAATTI:

$$\begin{array}{ccccc} & & [\text{nes}] & & \\ & & & & \\ [\text{nes}] & > & & > & [\text{ref}] \\ & & & & \\ & & & & [\text{ref}] \end{array}$$

Ratkaiseva ero futuuri- ja referointipolun välillä on siinä, miten *pitää*-verbiin liittyvä imperfektin *-i-* tulkitaan, ts. määrittääkö se menneisyyden viittaushetken, johon nähden kaikki infinitiivin ilmaisema toiminta on tulevaisuuteen sijoittuvaa, vai viittaako se siihen punktuaaliseen hetkeen, jolloin määräys on annettu. Niin kauan kuin ilmaus viestii välttämättömyyttä, tämä ero jää taustalle. Kun pakko katoaa ilmauksen merkityksestä ja kun *-i-*alkaa osoittaa pelkästään infinitiivin ilmaiseman toiminnan myöhemmyyttä tai pelkästään tiedon alkuperää, on kyse kahdesta eri konstruktiosta, joista toinen menestyi Agricolan teksteissä erinomaisen hyvin, toinen melko kituliaasti.

Aiempaa puhetta referoivan *piti*-ilmauksen imperfektin *-i-* viittaa tiedon saamishetkeen, vaikka lopputulos onkin sen luonteinen, että tapahtumien aikasuhteet eivät enää ole puhujan fokuksessa (ks. kuvio 16 luvussa 4.3.1). Jotta voidaan puhua toisen käden tiedosta, alkuperäisen lähteen on oltava inhimillinen. Tästä syystä oletan referointikonstruktion taustalle tilanteen, jossa deonttinen direktiivi välitetään toisen käden tietona.

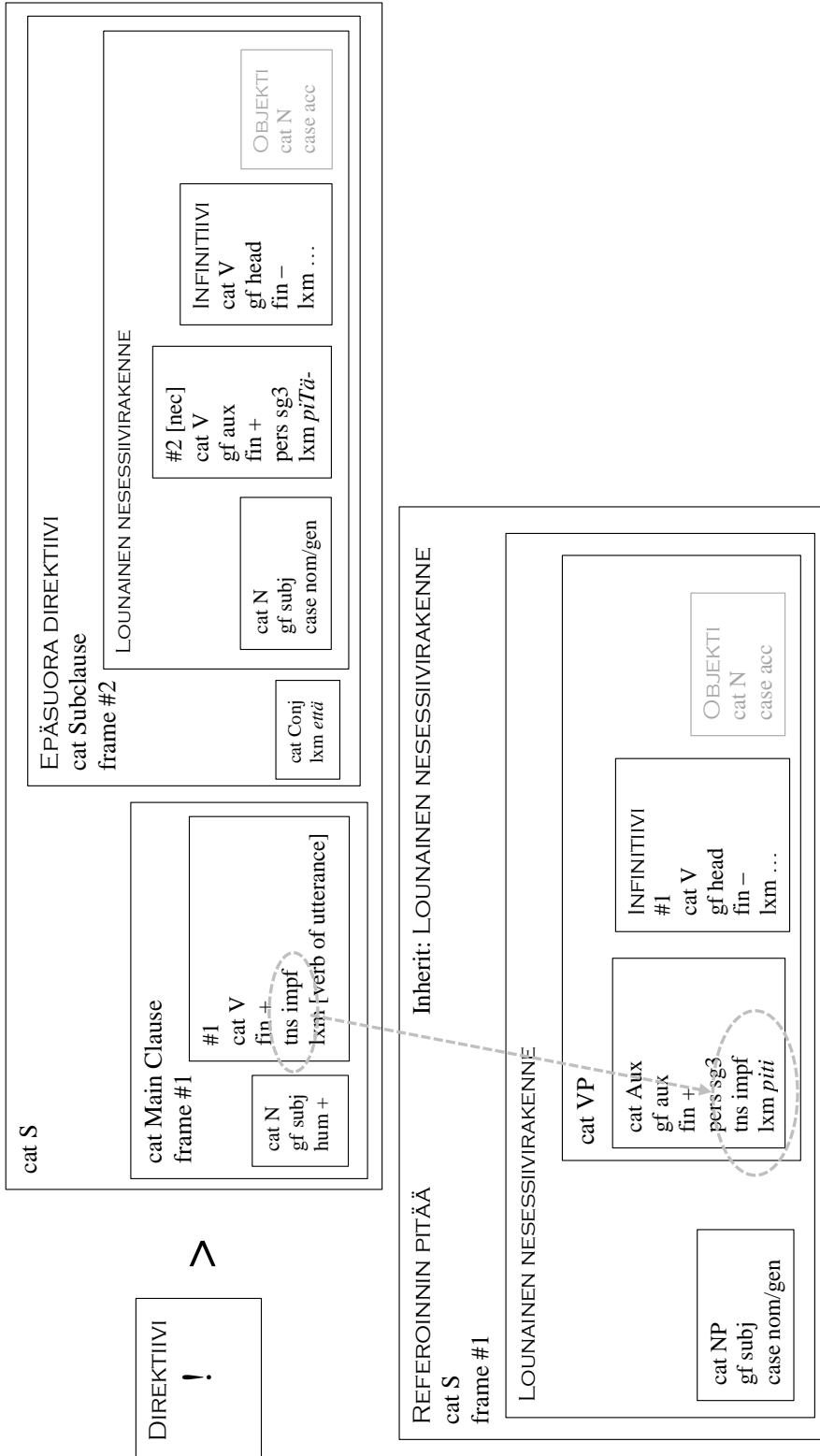
Kuulopuheen sivumerkitys puuttuu kokonaan lauseista, joissa AGRICOLAN PAKKO on tulkittava implikaatiivisesti. Puhuja sitoutuu sanomaansa täydellisesti viittaamatta muualta saatuun tietoon. Ei-implikaatiivisen *pitää*-verbin tapauksessa kuulopuheena tulkitsemisen mahdollisuus on aina olemassa, samoin kuin mahdollisuus kuulopuhemerkituksen ensisijaistumiseen muihin tulkintoihin nähden. Esimerkki 180 on Rukouskirjasta. Se sisältää

kaksi erilaista *piti*-esiintymää. Päälauseen *piti* on evidentialinen tiedon alkuperän merkit-
sin, sivulauseen *piti* taas on tulkittava modaalisena tai temporaalisena.

(180) *Sen piti tosin nijn oleman / ette sinun piti kersimen* [A-I-510]

Kuvio 26 asettaa konstruktion REFEROINNIN PITÄÄ. Se sisältää edellä kuvaamani ajatuksen *pitää*-verbin luontaisesta moniäänisyydestä: *pitää*-verbillä ilmaistu pakko on läh-
tökohtaisesti epäsuora direktiivi, kun taas suoran direktiivin tyypillisin ilmaus on impera-
tiivimodus. *Pitää*-verbin imperfektimerkinnän motivaatio tulee tiedoksi saamisen hetkestä.
Siksi oletan välivaiheen, jossa epäsuora direktiivi on alisteisessa asemassa tiedon alkupe-
räästä kertovaan päälauseeseen nähden (esimerkkiä 179 mukaillen *Jumala määräsi, että
pakanoiden pitää olla heidän vertaisiaan*). Puhtaaksiviljeltynä konstruktio toteutuisi pää-
lauseessa. Käytännössä aineistossani näin käy harvoin. Ylipäätään tässä yhteydessä ei ole
syytä puhua erityisesti agricolalaisesta konstruktioista, vaan pikemminkin *pitää*-verbin
murteellisen referointikäytön reaalistumisesta vanhimmissa suomenkielisissä teksteissä.
Siksi asetan sen osaksi konstruktion LOUNAINEN NESESSIIVIRAKENNE (ks. luku 5.2).

Kuvio 25. Määräyksen asettamishetki ja sen sanallinen raportointi konstruktion REFEROINNIN PITÄÄ motivaationa

Kuvioon 25 sisältyy väite, jonka mukaan konstruktion REFEROINNIN PITÄÄ nesessiiviverbin imperfektimerkintä on nousevaan konstruktion jäänyt jälki tiedon saamisen hetkestä. Kehityskulku, jossa kieliopillinen merkitys saa uuden tulkinnan, ei ole desubordinaation yhteydessä tavaton: viron *modus obliquus* on ilmeisesti latviasta kopioimalla syntynyt partisiipin tunnuksesta ja objektin päätteestä (Arumaa 1935; Ikola 1953; ks. luku 2.1.2). Tämän tulkinnan puolesta puhuu myös se, että referoiva *piti* ei rajoita infinitiivillä ilmaistun toiminnan aspektia, joka noudattaa omaa semantiikkaansa (ks. luku 4.3.1 ja kuvio 16). *Piti*-verbin imperfektimerkintä konstruktiossa REFEROINNIN PITÄÄ näyttää olevan perua toisesta puhetilanteesta, jonka imperfektimuotoinen puheaktiverbi (*sanoi, muistutti, käski*) ilmaisee absoluuttiseen menneisyyteen jäänyttä perfektiivistä toimintaa.

On kiinnostavaa, että kummassakaan tämän luvun esimerkissä infinitiivi ei ole futurisessa suhteessa nesessiiviin, mikä olisi lounaisen, 3.-infinitiivillisen nesessiivirakenteen tunnusmerkki (Laitinen 1992: 213–222). Konstruktio ei näytä edellyttävän tätä. Käsitäkseni mukaan selitystä ei kuitenkaan ole haettava itäisen, implikaatiivisen *pitää*-verbin ominaisuuksista, vaan viittauksesta aiempaan puhetilanteeseen, jossa joku *sanoi, muistutti* tai *käski*.

Konstruktiossa REFEROINNIN PITÄÄ ei ole mitään sellaista muotopiirrettä, mitä LOUNAINEN NESESSIIVIRAKENNE ei valtuuttaisi. Silti sen imperfektimerkintä on erialkuinen. Se ei merkitse subjektin referentin menneen ajan aikomuksia, vaan tiedon alkupeurää. Kaava on tässä tutkimuksessa toistuva: poikkeus konstruktiopiirteiden oletusarvoissa syntyy konstruktissa tapahtuvan reanalyysin kautta, ja suotuisissa oloissa se saattaa johtaa uuden muodosteen konstruktionaalistumiseen.

REFEROINNIN PITÄÄ edustaa *pitää*-verbin evidentialista käyttöä, joka eroaa sen episteemisestä käytöstä. Nykykielen episteemiset ilmaukset toteutuvat *pitäisi*-muotoisina. Referointikonstruktion rakentuminen (samoin kuin luvussa 5.3.2 käsitellyt varhaiset *pitäisi*-ilmaukset) herättää uteliaisuuden episteemistä konstruktiota ja sen eriytymistä kohtaan, mutta Agricolan tekstit eivät ole riittävä aineisto kysymyksen ratkaisemiseen.

Agricolan kielellä on erityinen suhde evidentialisuuteen. Tekstit pyrkivät lähes huomaamattomasti sisäisiin viittauksiin ja presuppositioon hallinnoimaan kuulijan käsitystä puhujan ja kuulijan riidattomasta tiedosta. Pitkin matkaa olen korostanut *pitää*-verbin luontaista moniäänisyyttä, viittaamista aikaisempaan puhetilanteeseen, joka tavallisesti kajastelee vähintään TAM-merkitysten taustalla. Se ei kuitenkaan ole tekstien ainoa evidentialinen työkalu. Toinen on kokonaiseen proposition viittaava demonstratiivipronomini *se*. Usein *se* ja *pitää* toimivat tässä tehtävässä yhdessä. J. Leino (1999: 38–48) on tarkastellut subjektina tai objektina toimivan *se, että* -ilmauksen (*Tärkeää on se, että olemme molemmat kakkosijalla*) *se*-pronominin motivaatiota. Osittain kyse on rakenteen vaatimuksista, mutta *se*-pronominin mukana ilmaukseen tulee usein myös merkityslisä. *Se* viittaa puhujalle tuttuun ja kontekstin perusteella kuulijalle tunnistettavaan asiointilaan tai sen laajasti ymmärrettävään kielelliseen ilmaukseen, esim. ajatukseen. Asiointilatulkinna saava ilmaus synnyttää faktuaalisen tulkinnan: puhuja presupponoi *että*-lauseessa ilmaistun asiointilan tapahtuneeksi. *Se, että* on samalla myös referoinnin keino ja tapa merkitä tiedon olevan peräisin toisesta puhetilanteesta. Sen sijaan silloin, kun viitataan aiempaan puheeseen (ja päälauseessa on esimerkiksi *sanoa*), *se*-sana ilmaantuu *että*-lauseen edelle huomattavasti harvemmin. *Se, että* -ilmauksen *se* siis viittaa mieluummin todelliseen asiointilaan kuin sen sanalliseen esitykseen.

Agricolan *sille ette* ja *senpäle ette* vastaavat sivulauseen alussa nyky-suomen konjunktiota *koska*. Ne voivat nousta myös päälauseen alkuun, ja silloin ne on tavallisesti käännetty GVB:n vastineista *ty* tai *pä thet at*, esim. *Sille ette ne peiuet pite tuleman sinun ylitzes / ette sinun Wiholises ymberinskantzauat sinun* (Luuk. 19:43). Vaikka *se* ei tässä olekaan lauseen subjekti tai objekti, on ehkä mahdollista myös näiden fraasien tapauksessa tulkita niiden

sisältämän *se*-aineuksen viittaavan *että*-lauseen kuvaamaan asiaintilaan siten, ettei se enää näytäkään toisen käden tiedolta vaan sekä puhujan että kuulijan yhteiseen kokemusmaailmaan kuuluvalta faktiselta totuudelta. Tavallaan kyseessä olisi siis silmänkääntö, ei-referraatti, jonka tarkoitus on presupponoida ennustuksen sisältö kuulopuheen sijaan tunnetuksi tosiasiaksi. – Vähemmän kiehtova selitys tukeutuu tietysti Agricolan sanasanaiseen käännöstyylisiin, joka yksinkertaisesti tuotti runsaasti *sille ette* ja *senpäle ette* -tyyppisiä ilmauksia.

5.5 Auksiliaariloikka

Piirrematriisien piirtäminen Agricolan *pitää*-konstruktiosta on haastavaa useasta syystä. Työkalu ei ole täydellinen: se antaa mahdollisuuden konstruktioiden semantiikan analysointiin vain ylimalkaisesti. Vanhan kirjasuomen morfosyntaktista horjuvuutta on usein mahdotonta havainnollistaa valitsemalla muutamasta tai joskus vain kahdesta vaihtoehdosta. Monet toisaalta-toisaalta-tilanteet jäävät piirrematriiseissa ylimalkaisesti käsitellyiksi. Vielä vaikeampaa on vangita lauseiden monimutkaista semantiikkaa formaaliseen muotoon: kuvioissa riittää keskusteltavaa. Näistä haasteista voidaan tyydyttävästi selvittää pyrkimällä perusteltuihin yleistyksiin. Matriisien hyötynä on se, että CxG-teorian perimiskäsite pakottaa analysoimaan kontaktivaikutustakin kielen oman systeemin kautta ja välttämään selityksissä oikoteitä. On tiedossa, että vanhan kirjasuomen koetusta muukalaisuudesta suuri osa on ruotsin vaikutusta. Silti kontaktikieliopillistumiseen kuuluva kopiointi toteutetaan määritelmän mukaisesti kohdekielen omia, olemassa olevia konstruktioita hyödyntämällä. Konstruktioteorian mukainen lähestymistapa tekee tämän näkyväksi.

Yhtä *pitää*-konstruktioiden erityispiirrettä on erityisen hankalaa kuvata kompaktisti. Tätä kysymystä olen pohtinut kirjani ensimmäisissä luvuissa, ja tätä kysymystä ovat pohdineet useat tutkijat: ovatko suomen nesessiiviverbit auksiliaareja?¹³¹ Onko Agricolan *pitää* auksiliaari? Kysymystä on lähestyttävä sekä semantiikan että morfosyntaksin näkökulmasta.

Olisi triviaalia pitäytyä kahteen vastausvaihtoehtoon. Maailman kielissä apuverbimäisyys on jatkumo, jonka toisessa päässä on lähes täysiä leksikaalisia verbejä ja toisessa päässä kokonaan kieliopillisiin tehtäviin siirtyneitä, morfosyntaktisesti ja semanttisesti voimakkaasti rajoittuneita kielenyksiköitä. Olen AV-matriiseissa omaksunut sen kannan, että siinä vaiheessa, kun Agricolan *pitää*-konstruktio on siirtynyt perusmerkityksestään välttämättömyydestä futuuriin, finaalisten ilmausten tai irrealiksen suuntaan, mikä on konstruktioiden AGRICOLAN FUTUURI ja ”KONJUNKTIIVI” tapahtunut ruotsin *skola*-verbin vaikutuksesta, vaikkakin suomalaisista lähtökohdista, se on lupa luokitaa auksiliaariksi, koska näissä funktioissa verbin oma leksikaalinen semantiikka ja sen asemoima TAM-tila on samentunut tai kokonaan nollautunut. Tämä on astetta tiukempi näkemys kuin esimerkiksi Heinen universaaliioletukseen perustuvassa määritelmässä, jonka mukaan jo siirtyminen TAM-tehtäviin riittää auksiliaaristumisen ehdoksi (1993: 69–76). *Pitää* saa määrittelemisensä konstruktioiden auksiliaarin aseman silloin, kun se on siirtynyt TAM- tai evidentialisuuskurssilla perusmerkityksestään *eteenpäin*.

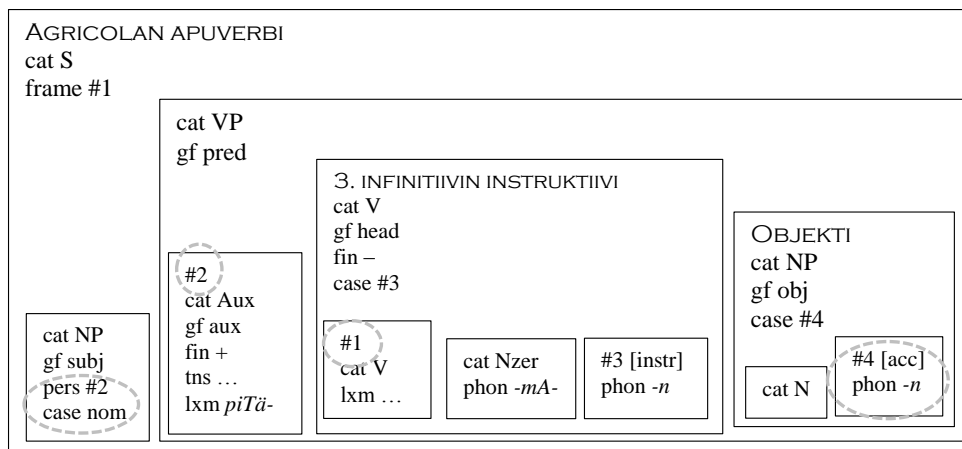
Suomen nesessiiviverbeillä on yli muiden yksi ominaisuus, joka vaikeuttaa niiden nimeämistä auksiliaareina: nesessiiviverbien vaikutusala ulottuu lauseen infinitiivin subjektiin ja objektiin ja määrittää niiden sijamuodon. Vaikka ne ovat tyypistyneet yksipersoonaisiksi,

¹³¹ Kysymys on osittain kerettiläinen. Konstruktiokielioppi ei ole, että kaikissa kielissä olisi samat kieliopilliset kategoriat. Puolustan kysymystä kuitenkin sillä, että olen työni alussa oletanut ruotsin kontaktivaikutuksen juuri auksiliaaristumiseksi. Periaate on ohjannut tekemään materiaalista tietynlaisia huomioita.

mikä on selvä kieliopillistumisilmiö, niiden vaikutusala on suurempi kuin muiden kielten kieliopillisilta auksiliaareilta on totuttu näkemään (ks. luku 2.2.5.4). Agricola otti monessa asiassa vaikutteita ruotsista, jonka auksiliaareja voidaan pitää astetta kieliopillistuneempina. Kaiken tähän asti havaitun perusteella näyttää selvältä, että vieraiden kielten malli motivoi Agricolan konstruktioit ainakin merkittävän semanttisen abstraktistumisen tielle.

Konstruktioiden merkitys voi toki muuttua niiden muodon muuttumatta, mutta silti on aihetta kysyä, tekikö muutos *pitää*-verbistä myös morfosyntaktisessa mielessä apuverbi-mäisemmän. Tämän osoittamiseksi on nostettava esiin sellaisia konstruktioita, joissa *pitää* on menettänyt määräysvaltansa nesessiivirakenteen NP-jäseniin, ts. konstruktioita, joissa nesessiivirakenteen subjekti on nominatiivissa ja objekti siinä sijassa, jota ketjun leksikaalinen verbi siltä edellyttäisi (jos se ei olisi päätenyt infinitiivimuodossa nesessiiviverbin kanssa samaan rakenteeseen). Tällaista abstraktiota edustaa konstruktio AGRICOLAN APUVERBI, jota kuvaa AV-matriisi kuviossa 26. Sille tyypillisiä piirteitä ovat persoona-kongruenssin laukaiseva nominatiivisubjekti, akkusatiivio objekti ja konstruktion semanttisen painopisteen siirtyminen nesessiivin ohi infinitiiviselle verбилle.

Kuvio 26. Konstruktio AGRICOLAN APUVERBI

Konstruktion AGRICOLAN APUVERBI toteutumia on 191, ja ne jakautuvat teoksittain seuraavasti: evankeliumit 21 (monikollisia 5, persoonapronomineja 2), Apostolien teot 7 (monikollisia 3, persoonapronomineja 2), kirjeet ja Ilmestyskirja 40 (17, 2), *Abckiria* ja Rukouskirja 19 (9, 4), Käsikirja, Messu ja Piina 34 (11, 2), Psaltari 9 (7, 0), Veisut 61 (27, 2). Kaikissa teoksissa on suuri määrä epävarmoja nominatiivisubjekteja, koska possessiivisuffiksit häivyttävät nominatiivin ja genetiivin eron. Vain varmat nominatiivisubjektit ovat tässä laskelmassa mukana. Sen sijaan kaikki muotonsa puolesta epävarmatkin *n*-päätteiset objektit on laskettu, koska akkusatiivi on nesessiivirakenteen kokonaisobjektin sijana vallitseva edustus. Kaikista infinitiivin objektin sisältävistä aineistoni lauseista 191 tarkoittaa noin 11:tä prosenttia, eli vaikka genetiivisubjektillisuus on Agricolalla voimakasta, nominatiivisubjektiakin transitiivilauseissa on merkittävä määrä. Tekemistäni valinnoista seuraa, että todellisuudessa konstruktion Agricolan apuverbi toteutumia voi olla teoksissa selvästi enemmänkin.

Tutkimus keskittyy ymmärrettävästi sellaisiin muotoihin, jotka ovat yksiselitteisesti määriteltävissä, eikä se näin voi tavoittaa kaikkia niitä tekijöitä, jotka ovat motivoineet kielenkäyttäjii tietynlaisiin ratkaisuihin. Agricolan *pitää*-konstruktioiden subjektin sijasta olen tässä tutkimuksessa onnistunut sanomaan vain sen, että sanaluokka vaikuttaa sijaanvalintaan. Jos subjektina on persoonapronomini, se on keskimääräistä todennäköisemmin genetiivissä. Lisäksi pitkät ja polveilevat virkkeet tai subjektin ajautuminen kauas nesessiiviverbistä saattaa joskus olla nominatiivisubjektillisuuden laukaiseva tekijä. Suuri osa aineistosta on subjektin sijan osalta monitulkinnaista.

Nominatiivisubjekti laukaisee persoonakongruenssin. Silti konstruktion AGRICOLAN APUVERBI esiintymiä (tai nominatiivisubjektillisiä nesessiivirakenteita ylipäätään) ei ole totuttu näkemään kongruoivina. Vaikka 3.-persoonaista nominatiivisubjektia olisi tarkasteltavassa kielimateriaalissa paljon, sen todistusvoima ei riitä, koska *pitää*-verbin potentiaalinen kongruenssi tulisi näkyväksi vain 1. ja 2. persoonassa. Tällaisia esimerkkejä on Agricolalla äärimmäisen vähän (luku 4.5). Tyypin leviämistä on luonnollisesti rajoittamassa Agricolan pyrkimys merkitä persoonapronominin tutkittavissa konstruktioidessa genetiivisubjektisina. 1:stä ja 2. persoonahan ei voi pronominita ilmaista.

Tämän tutkimuksen tarkoituksena on kuvata muutosta katsomalla sitä tarpeeksi läheltä. Uudennokset tulevat kieleen tyypillisesti sieltä, missä vastustusta on vähiten. Yksipersonaisen nesessiivirakenteen osalta se tarkoittaisi yksikön kolmatta persoonaa¹³². Käyttämällä nominatiivisubjektillista yksikön kolmannen persoonan nesessiivirakennetta kääntäjä on saattanut tavoitella kongruenssia ja ruotsin mallin mukaista apuverbikonstruktiota, jolle olisi mallikin tarjolla suomen persoonataivutteisissa modaalisisissa rakenteissa. Mahdollisuuden verbit muodostavat tyypillisesti kongruoivia rakenteita, eikä esimerkiksi *voida*-verbi vaikuta lauseen nominaalijäsenten muotoon. Myös viron *pidama* on persoonassa taipuva. Persoonataivutukseen siirtyminen viestii modaaliverbin vaikutusalan pieneenemisestä ja siten pitkälle edenneestä kielipiillistumisestä. Yksiköllisen kokonaisobjektin *n*-päätteisyys Agricolan teksteissä on säännöllinen konstruktiopiirre, jonka voi katsoa viittaavan samaan suuntaan.

Kuvio 26 on nähtävä mieluummin (toki aineistossa toteutuneisiin ilmauksiin perustavana) ajatusleikkinä kuin todennettuna konstruktiona, joka panee subjektinsa ja objektinsa kongruoimaan persoonassa. Sen havaitseminen edellyttää, että tekstiä luetaan toisin, kuin sitä on tavallisesti totuttu lukemaan. Aivan vailla paralleleleja lukutapa ei ole. Kaakkoishämäläisellä murrealueella tunnettu, kongruoiva nesessiivirakenne (*täylyn/pilin tehlä*) on levinneisyytensä perusteella osoitettu ruotsin kielen vaikutukseksi (Laitinen 1992: 42–50). Samantyyppinen muutos on saattanut orastaa myös Agricolan teksteissä, jos ei valtavitana niin ainakin esimerkiksi joidenkin työryhmään kuuluvien idiolektissa.

Infinitiivin objektin muoto saattaa paljastaa *pitää*-nesessiivin apuverbimäisyydestä subjektin muotoa enemmän. Nominatiivisubjekti on voinut motivoitua ja motivoituu nykykielessäkin monella tavalla, esimerkiksi roolisemanttisin perustein, mutta objektin sijan akkusatiivi/partitiivi-distributio, joka ei vanhan kirjasuomen nesessiivirakenteissa edusta kielimuodolle tyypillistä morfosyntaktista horjuntaa vaan on sen vallitseva käytäntö, on merkki *pitää*-verbin apuverbimäistymisestä. Objektin sija määräytyy infinitiivin vaatimusten mukaan, eikä *pitää* hallitse infinitiivin objektia. Esimerkin 181 kaltainen, nykykielen mukainen NP-konstituenttinen merkintä on Agricolalla harvinainen. Merkitsemättömän objektin tapaa tästä asemasta vain harvoin, ja silloinkin synnä on tavallisesti sen status erisnimenä.

¹³² Luultavasti myös monikkoo. Lukukongruenssista luopuminen ja monikollinen nominatiiviojekti tuottavat hyvin yksinkertaistettuja rakenteita, esim. *Seke Häriet ette Warsat / iotca Pellos prucauat / pite secoitetut Ohrat sömen* [A-III-479-[Jes-30:24]]. Kahden monikon nominatiivin asetelma toteutuu sekä Veisuissa että Psalmtarissa kymmenkunta kertaa.

(181) *Nin heiden pite HErralle wfframan roocawffri wanhurscaudhesa* [A-III-116-[Mal-3:4]]

Sen sijaan Agricolalle aivan tavallinen nominijäsenten edustus näkyy esimerkissä 182:

(182) *Ja caiki Liha pite näkemen JUMALAN Terueydhen.* [A-II-170-[Lk-3:6]]

Nesessiiviverbin läsnäolo lauseessa ei vaikuta kokonaisobjektin sijanmerkintään, ja *liha pitää* saattaa olla merkki orastavasta persoonakongruenssista.

Kun otetaan huomioon, että GVB:n *skola* taipui persoonissa, Agricolan vakaasti yksipersonoinen *pitää* saattoi tietyissä konstruktissa auksiliaariloikallaan mennä kieliopillistumisen asteessa jopa ruotsalaisen vastineensa ohi.

Laajalle levinnyt nominatiivisubjekti ei tietenkään ole yksiselitteinen apuverbimäisyyden kriteeri, koska nykykielessäkin sitä säätelevät useat tekijät lausetyypistä roolisemantikkaan. Silti pidän mahdollisena, että nominatiivisubjekti ja varsinkin nominatiivisubjektin ja akkusatiivimuotoisen kokonaisobjektin yhdistelmä joissakin tapauksissa edustaa tilannetta, jossa nesessiiviverbin vaikutusala on merkittävästi kaventunut. AGRICOLAN APUVERBI -konstruktion ilmentämä tilanne olisi siten auksiliaaristumisen muodollinen kulminaatio. Tilanteessa, jossa subjektiksi vielä valikoituu persoonapronomini, kuten esimerkissä 183 (Rukouskirjasta, alkuteoksesta *Bekantnus der sünden*), viimeinenkin este on ohitettu. Esimerkki ilmentää kirjoittajansa käsitystä nesessiivirakenteen infinitiivin toteutumisesta yksikössä akkusatiivina, monikossa nominatiivina, kielteisessä merkityksessä partitiivina. Konstruktio AGRICOLAN APUVERBI näyttää toteutuvan herkästi silloin, kun subjekti on monikossa (esimerkki 184). Lähes puolet tapauksista on tällaisia.

(183) *ette hen meiden caltais / lihan / ia sen sisut / paitzi syndie / candaman piti* [A-I-393]

(184) *Eikö te tiedhe ette ne Pyhet pite Maliman Domitzeman* [A-II-469-[1Kor-6:1]]

Samantapaisen huomion monikollisista nominatiivisubjekteista vanhassa lakikielessä on tehnyt de Smit (2006: 151), jonka mukaan ilmiön selittää kontaktin indusoiman muutoksen pyrkiminen kieleen sieltä, missä vastustus on pienintä. Kun tutkitaan kielenmuutoksen mekanisme, on ainakin syytä pitää tämä mahdollisuus mielessä. Olisi odotuksenvastaista, että nesessiivisen ilmauksen persoonakongruenssi saati täydellinen inkongruenssi ensimmäisenä toteutuisi 1. persoonassa (*minä pidän tehdä; minä pitää tehdä*). Ennen kuin tällaisia rakenteita voidaan nähdä, on monen 3. persoonan nominatiivisubjektin ja nesessiiviverbin (*Matti pitää tehdä; ehkä jopa hän pitää tehdä*) tai monikollisen subjektin ja nesessiiviverbin (*tytöt pitää tehdä*) yhdistelmän täytynyt hahmottua persoonassa kongruoivaksi.

Yksi Agricolan teos toteuttaa AGRICOLAN APUVERBI -konstruktiota selvästi muista poikkeavalla tavalla. Veisujen käännösratkaisut ovat muissakin yhteyksissä kiinnittäneet huomion poikkeuksellisella morfologiallaan (ks. luku 4.6). Yksiköllinen nominatiivisubjektin ja akkusatiiviojektin kombinaatio näyttää olleen tässä Agricolan tuotannon osassa melko yleinen: esimerkki 185 on yksi 34 vastaavasta tapauksesta, joista 8:ssa nominatiivimuotoinen subjekti on relatiivipronomini.

(185) *Mine leheten minun Engelin / ioca minun eteni Tien valmistaman pite* [A-III-763-[Mal-3:1]]

AGRICOLAN APUVERBI -konstruktion semantiikka painottuu *pitää*-verbin toteuttamista TAM-asemoinneista vahvasti futuuriin, mikä on sikäli loogista, että abstrakti merkitys ja pitkälle edennyt kieliopillistuminen saattavat tukea toisiaan. Vaikutus voi mennä myös toiseen suuntaan: futuuri on Veisujen maailmassa tyypillinen *pitää*-verbin TAM-funktio. On myös mahdollista, että juuri tätä teosta kääntämässä oli sellainen apukääntäjä, jonka suomi oli hieman ruotsinvoittoisempaa.

Agricolan *pitää*-verbillä on käyttöä, jota voidaan pitää nykykielistä apuverbimäisempänä. Tämän osoittavat konstruktiot AGRICOLAN FUTUURI, ”KONJUNKTIIVI” ja AGRICOLAN APUVERBI. Koska kieliopillistuminen ei yleisesti omaksutun näkemyksen mukaan ota taka-askelia (Heine, Claudi & Hünemeyer 1991: 31; Heine 1993: 53; Bybee, Perkins & Pagliuca 1994: 12–14; Hopper & Traugott 2003: 16–17), kontaktikieliopillistumista on näiden konstruktioiden osalta pidettävä todistettuna. Vastaavalla tavalla modaali-verbi *saama* pyrki kirjaviroon valmiina, pitkälle kieliopillistuneena futuurin apuverbinä 1600-luvulla (Metslang 1997: 228–229). Sittenkin käytäntö ja kielenhuolto ovat hillinneet sekä *pitää*- että *saama*-verbien liian vauhdikasta etenemistä kieliopillistumiskurssilla.

Uudet konstruktiot ilmestyivät kieleen, koska kääntäjä pyrki *skola*- ja *pitää*-ilmausten vastaavuuteen. Vastaavuus taas perustui siihen, että verbeillä oli kansankielessä riittävästi yhteistä. Analogiset laajentumat tapahtuivat olemassa olevien yhteisten funktioiden pohjalta. Ne olivat osin vuosisatojen naapurina asumisen seurausta, mutta niihin olisi periaatteessa voitu päätyä myös erilliskehityksen tietä.

Konstruktio AGRICOLAN APUVERBI on spekulatiivinen. Se on yritys eläytyä suomentajan maailmaan. Yksipersonaisen nesessiiviverbin nominatiivisubjektillisia 3. persoonan esiintymiä ei toki edelleenkään voida käyttää todisteina kongruenssista, varsinkin kun rakenteet ylipäättään sisältävät paljon morfologista horjuntaa. Silti lauseiden kaksikielinen kirjoittaja on saattanut hahmottaa rakenteen juuri niin. Orastava muutos tulee kieleen sieltä, missä se jää (lähestulkoon) huomaamatta.

6 *Pitää* – kokoaan suurempi

Yksi verbi on tutkimuskohteeksi aika pieni. Siihen pystyy monografiassa perehtymään melko monipuolisesti. Sellainen verbi kuin vanhan kirjasuomen *pitää* lopulta palkitsee vään. Vaikka se on nykykielessäkin yleinen ja monifunktionen, ei sen kehitystie konkreettisesta leksikaalisesta verbistä modaaliseksi itsestään selvästi avaudu tarkasteltavaksi. Se on vanha omaperäinen verbi, mutta läntiset kielikontaktit ovat muovanneet sen käyttöä. Kirjasuomen syntyaikoina varsinkin ruotsin vaikutus oli epätavallisen voimakasta. Tuloksena oli sellaisia muodon ja merkityksen kombinaatioita, jotka nouseva yleiskieli sittemmin torjui ja jotka tulivat tunnusomaisiksi varhaiselle kirkolliselle kielenkäytölle.

Tässä tutkimuksessa olen pyrkinyt osoittamaan, että *pitää* valikoitui tehtäviinsä tarkoin. Sen kansankielisessä käytössä oli piirteitä, jotka tarjosivat mahdollisuuden hallittuihin yleistyksiin viestinnän vaarantumatta. *Pitää*- ja *skola*-verbien yhteisaluetta olivat erityisesti deonttisen pakon sekä menneen ajan toteutumattomien intentioiden ilmaiseminen. Agricolan *pitää*-verbin ilmaisuvoima perustuu kolmeen seikkaan: sen varhaisempien ja myöhäisempien modaalimerkitysten samanaikaiseen läsnäoloon, sen moniäänisyyteen ja sen implikaatiivisuutta koskevaan kaksitulunkintaisuuteen.

Agricola ilmoitti käyttävänsä teoksissaan Turussa puhuttavaa kieltä, ja *pitää*-konstruktioiden osalta tämä tavoite suurimmalta osaltaan toteutuikin. Rakenteiden infinitiiviksi tuli murteissa melko suppea-alainen lounainen 3. infinitiivin instruktiivi, ja *pitää* esiintyy hyvinkin johdonmukaisesti yksipersonaisena. Valtaosa sen imperfektiesiintymistä on läntiseen tapaan ei-implikaatiivisia, mutta aineistossa on myös esimerkkejä ilmauksista, joissa *piti* kiistatta implikoi infinitiivin tarkoittaman tekemisen toteutumisen. Useimmiten implikaattori perustuu puhujan ja kuulijan yhteiseen maailmantietoon, mutta joissakin tapauksissa se on myös ilmauksen ainoa mahdollinen tulkinta.

Pitää-verbillä oli Agricolan teksteissä tärkeä evidentialinen tehtävä. Suomenkielisen Raamatun sisäistä koheesiota luotiin Agricolan aikaan muun muassa *pitää*-konstruktioita käyttämällä. Niiden avulla muistutettiin toteutuneista ennustuksista sekä kirjoitettiin julki uusia tulevaisuuden profetioita.

Pitää-verbillä ilmaistut deonttiset määräykset sisältävät aina toisen käden tiedon sivumerkityksen. Deonttiset merkitykset ovat alttiina puhetilanteen valtasuhteille, jotka uskonnollisissa kontekstissa ovat sikäli poikkeukselliset, että kaiken tapahtumisen taustalle on oletettavissa ylivoimainen auktoriteetti. Agricolan *pitää*-konstruktiot toimivat kontekstissaan usein juuri tämän viittauksen turvin: kun konstruktio sisältää keskenään ristiriitaisia piirteitä (kuten *pitää*-futuuri), kokonaisuudesta tehdään kuulijalle ymmärrettävä palauttamalla se deonttisille alkulähteilleen, ts. antamalla *pitää*-verbin luonteelleen tyyppisesti vihjata, että kyse on Jumalan määräyksestä. Tutkijat ovat kuvailleet agricolalasta futuuria sanoilla episteeminen, predestinatiivinen ja performatiivinen, ja lopputuloksessa toki onkin piirteitä näistä kaikista. Käytännössä positiivisessa toteutumisenusteessa kyse voi kuitenkin viime kädessä olla merkityksestä, joka on hiukan väkinäisen käännösratkaisun sivutuote.

Toiseen tekstiin viittaaminen, moniäänisyys ja sen kieliopillistava referointi toteutuvat usein samoja kielenaineiksia käyttämällä kuin kielen modaalimerkitykset. Tämä pätee myös *pitää*-verbiin. Tässä tutkimuksessa olen nähnyt tarkoituksenmukaiseksi pitää nämä kaksi kielen dimensiota erillään toisistaan. Vaikka *pitää*-ilmausten referointifunktio näyttäytyy Agricolan teksteissä puhtaana vain ani harvoin, toiseen tekstiin viittaaminen on implisiittisesti läsnä suuressa osassa modaalista aineistoa, ja joskus, kuten edellä kuvatussa futuurin tapauksessa, se näyttää toimivan siltana modaalimerkityksestä toiseen.

Tämän tutkimuksen yhtenä juonteena oli selvittää yhden kielenaineuksen pohjalta, mitä voitaisiin sanoa Agricolan kääntäjänluonteesta. *Pitää*-verbin käyttäjänä ja *skola-pitää*-käännösongelman ratkaisijana Agricola oli rutiiniratkaisuihin taipuvainen, mutta vain paikoin sanasanainen. Hyvät käännösrutiinit edistivät työtä monin tavoin: pelkästään urakan laajuus kannusti tavoittelemaan hyvää työekonomiaa, mikä tarkoitti, että jokaista saman sanan esiintymää ei tarvinnut miettiä uudestaan pohjia myöden. Käännöstyön ääreen oli vuosikymmenien ajan helppoa palata kirkollisista ja valtiollisista tehtävistä, ja apulaisia oli helpompi ohjeistaa, kun käännöstyötä tehtiin suhteellisen kaavamaisin menetelmin. Rutiineilla luotiin genren erityispiirteet, ja rutiineilla luotiin myös juhlavaa paatosta, joka oli erityisen tehokasta silloin, kun tekstejä luettiin ääneen.

Sen sijaan pelkästään Luukkaan evankeliumia koskevat *skola-pitää*-vastaavuuksien laskemat osoittavat, että kaikki GVB:n *skola*-osumat eivät saaneet suomennoksessa samanlaista kohtelua. Agricola pyrki käyttämään suomen kielen omia ilmaisuvaroja tehokkaasti. Jo lähtökohta puhuu sanasanaisen kääntämisen ajatusta vastaan: modernin kääntäjän tavoin Agricola hyödynsi samanaikaisesti useita lähtötekstejä.

Käännöstyön vaikeimmat ratkaisut liittyivät futuuriin ja irrealiksen ilmaisemiseen. Molemmissa Agricola sekä seuraili ruotsia että irrottautui siitä. *Pitää*-verbin käyttäminen pitkissä tulevaisuuden ennustuksissa tai konditionaalien tunnuksen semanttisesti tyhjänä ripustimena ovat rutiiniratkaisujen tyyppillisimpiä esimerkkejä, mutta toisinaan kääntäjä ilmaisi samoja merkityksiä täysin nykysuomalaiseen tapaan.

Ruotsin ja saksan vaikutusta suomeen edisti vanhan kirjasuomen aikana yhtenäinen ja yhtenäistyvä kulttuuri, joka sai voimakkaimman ilmaisunsa raamatunkäännöksissä. Kun suomen kirjakieltä luotiin, ei ollut paljonkaan omaperäistä kirjoitettua traditiota, johon nojata.¹³³ Eurooppalaisista raamatunkäännöksistä tuli kirjakielen luonnollinen kasvualusta. Toisaalta reformaation aate korosti kansankielisyyttä. Ilmassa oli samaan aikaan sekä kielikontaktien vaikutuksia edistäviä että niitä jarruttavia tekijöitä.

Vieraat vaikutteet yhdistetään usein arkipuheessa ja asiantuntijoidenkin kannanotoissa kielen rappioon. Agricolan kielen ruotsinmukaisuus kuohutti pitkään kielenhuoltajia, ja oudoimmat ainekset ovatkin sittemmin kielestä hävinneet tai rajoittuneet erikoistuneisiin konteksteihin. Viron kielikin säilytti omaperäiset aineksensa, esimerkiksi sijajärjestelmän partitiivin ja inessiivin, vaikka baltiansaksalaiset kirjakielen perustajat eivät niitä kovin huolellisesti vaalineet (Ross 1999). Oma käsitykseni on, että kontaktit ruotsiin ja saksaan ovat vahvistaneet sekä suomea että viroa ja pitäneet ne elinvoimaisina. Kontaktin indusoimat muutokset ovat lähentäneet erialkuisia naapurikieliä toisiinsa ja parantaneet käännettävyyttä. Kohdekieleen monistetut kieliopillistumispolut, joista osa on pian katkennut tai kasvanut umpeen, ovat lopulta vahvistaneet yhteisön käsitystä siitä, miten meillä oikeasti puhutaan.

Kontaktikieliopillistuminen on pohjimmiltaan demokraattista. Vaikutus voi käydä yhtä lailla kumpaan tahansa suuntaan. Suomen *pitää*- ja ruotsin *skola*-verbeillä ja niiden vastineilla Itämeren ympäristössä on kiinnostavia yhteisiä funktioita, joiden tausta on vuosisatoja kestäneessä rinnakkainelossa. Ruotsin vaikutus suomeen päin korostui vanhassa kirja-

¹³³ Ilmeisesti selvästi muista erottuva kansakunta ja kieliyhteisö kuitenkin oli olemassa. Suomessa puhutaan mielellään Ruotsi-Suomen ajasta. Ilmauksella halutaan korostaa, että Suomi ei ollut Ruotsin siirtomaa tai alusmaa, vaan valtakunnan itäinen osa. Näkemys ei ole täysin perusteeton. Suomi ei ollut maakunta, jonka pystyi sivuuttamaan, ja suomalaisten omanarvontunto oli korkeampi kuin vaikkapa norlantilaisten. Valtakunnan tason kulttuuripersoonia nousi myös Suomesta, riippumatta siitä, oliko henkilön äidinkieli suomi vai ruotsi. Suurempi ero vallitsi kaupunkien ja maaseudun välillä, mutta sama ilmiö oli havaittavissa myös nykyisen Ruotsin alueella. Itä-Suomen korpimaat olivat totisesti valtakunnan periferiaa, ja kielikysymyksillä oli tässä vaikutuksensa. (Carlsson 1986.)

suomessa kulttuuristen vaikutteiden tulosuunnan ja mahdollisesti myös kääntäjien kielellisen taustan takia. Lisäksi muutoksille tarjoutui foorumi, jolle tuon ajan yhteiskunnassa ei ollut vertaista. Toteutui sellainen intensiivinen kielikontakti, jonka tavoitteena ei ollut toisen kielen sysääminen syrjään ja joka johtaa pitkäkestoiseen kaksikielisyyteen ja lisää kohdekielen kompleksisuutta. Nämä molemmat edistävät kielen säilymistä. (Aikhenvald 2006: 48–49.) Kun äidinkieli kehittyi ja pysyi maailman muutoksissa mukana, puhujien tarve kielenvaihtoon eri kommunikaatiotilanteissa vähenee.

Yhteiset kokemukset luovat yhteisön. Suora kommunikatiivinen kontakti on yhteisten kokemusten perusta. Se määrittää, ketkä kuuluvat yhteisöön ja ketkä ovat sen ulkopuolella. (Croft 2000: 166–173.) Mitä tiiviimmin lingvistinen kategoria liittyy kulttuuriin konventioihin, sitä todennäköisemmin se leviää kielikontaktissa. Jos kategoria välittää yhteisöllisen normin, se leviää kielestä toiseen herkemmin kuin siinä tapauksessa, että yhteisön vahvistamisen tehtävää ei olisi. Tästä syystä muun muassa evidentialit ovat kärkkäitä leviämään naapurikielestä toiseen. Pennsylvanian saksaan on ilmestynyt englannin inspiroimia frekventtejä futuuri-ilmauksia, joiden lähteenä on 'suunnittelua', 'olettamista' ja 'laskeamista' ilmaisevia verbejä. Ne ilmaisevat yksimielisyyttä kasteenuudistajien lahkoon keskeisistä teologisista näkemyksistä, joille tyypillistä on yksilön tahdon alistuminen Jumalan tahtoon. Yhteys kulttuuriin konventioihin vauhdittaa kielikontaktin aiheuttamaa muutosta. (Aikhenvald 2006: 29–30.) Yhtäläisyys reformaation ajan Suomen tilanteeseen on ilmeinen. *Pitää*-verbiä koskeva tutkimukseni valaisee pieneltä osaltaan sitä, miten suomen kirjakieli liittyi osaksi eurooppalaista raamatunkäännöksen traditiota ja miten tämä yhteys vahvisti kansakunnan kuulumista läntiseen yhteisöön.

Tämä tutkimus on ollut yritys soveltaa konstruktiokieliopin periaatteita kirjasuomeen. Teoriakehyksen valintaan vaikutti ennen kaikkea subjektiivinen käsitykseni kielen muutoksesta. Usein sitä nimittäin tullaan selittäneeksi lopputuloksesta käsin, ikään kuin kieli tai sen käyttäjät intentionaalisesti pyrkisivät kohti merkitykset täsmällisesti erottelevaa systeemiä. Todellisuudessa puhujaa kiinnostaa kussakin tilanteessa ymmärretty tuleminen. Lopputuloksen kannalta ratkaisevaa on se, millaista lingvististä materiaalia on käytettävissä. Konstruktiokielioppi hakee muutoksen syytä niistä kielessä olemassa olevista aineksista, joista uusia konstruktioita kieliopillistumisprosessin kautta syntyy. Lopulta kielenaineokset ovat sellaisia kuin ovat, koska ne ovat tietynlaisista toisista aineksista kehittyneitä. Tämä pätee myös *pitää*-verbiin konstruktioissaan. Se sisälsi valmiuden uusiin ilmaisutehtäviin, kun kutsu kävi.

Kielen muutoksen kuvaaminen täsmällisin käsittein on haastavaa, koska varsinkin käännöstilanteessa niin moni seikka vaikuttaa siihen, millaisina ilmaukset toteutuvat. Tässä tutkimuksessa on ollut tarpeen jatkuvasti eläytyä suomentajan ajatusmaailmaan ja siihen tehtävään, joka hänellä oli pöydällä edessään. Alussa oli kahden erialkuisen verbin kielten sisäinen polysemia ja osittainen käännösvastaavuus. Prosessissa käännösvastaavuus täydellistyi. Tavallisesti pienin askelin toteutuva muutos näyttääytyy Agricolan teksteissä melkoisena harppauksena.

Vanhaa kirjasuomea on tutkimuksessa pitkään tarkasteltu kehityksen lopputuloksesta käsin, suhteessa nyky-suomeen. Ajan kirjoittajat eivät kuitenkaan nähneet tulevaisuuteen. He säilyttivät ja uudistivat kieltä siinä lingvistisessä ympäristössä, jossa elivät ja työskentelivät. Konstruktioteorian antia tähän tutkimukseen on ollut mahdollisuus tarkastella nousuvia muodon ja merkityksen yhdistelmiä yksityiskohtaisesti niiden todennäköisistä lähtökohdista käsin. Konstruktioiden käyttötilanteessaan monitulkintaiset toteutumukset ovat osoittautuneet muutoksen keskeisiksi selittäjiksi. Niiden pohjalta tuttuun muotoon on ladattu uusi merkitys. – Taitavissa käsissä konstruktiokielioppiin perustuva tutkimus voi tulevaisuudessa tuottaa merkittävää uutta tietoa vanhasta kirjasuomesta ja kontaktikieliopillistumisesta yleensä.

LÄHTEET

AINESLÄHTEET:

- Bibeln 2000*. <http://www.bibeln.se/om-bibeln/bibel-2000/> 4.1.2016
- Biblia / das ist / die gantze Heilige Schrifft Deudsch. Mart. Luth. Wittemberg. 1534.*
Biblia: das ist: Die gantze heilige Schrifft: Deudsch. Auffß Newzugericht. D. Mart. Luth. 1545. <http://lutherbibel.net/> 23.10.2015
- Biblia sacra vulgata*. <http://www.bibelwissenschaft.de/online-bibeln/biblia-sacra-vulgata/lesen-im-bibeltext/> 5.6.2017
- BIBLIA, Se on Coco Pyhä Raamattu Suomexi*. Präntätty Henrich Keisarilda, Tukholma 1642. Näköispainos. SKS ja WSOY, Porvoo 1971. Saatavissa myös: http://kaino.kotus.fi/korpus/vks/meta/biblia/biblia_coll_rdf.xml 14.3.2017
- BIBLIA, på Swensko 1540–41*. Uppsala: Georg Righolff.
- BIBLIA / Thet är / All then Helgha Skrift / På Swensko*. Uppsala 1541. Evankeliumien osuus: [https://sv.wikisource.org/wiki/Bibeln_\(Gustav_Vasa\)](https://sv.wikisource.org/wiki/Bibeln_(Gustav_Vasa)) 2.5.2017
- Desiderii Erasmi Rotterdami opera omnia VI*. Lugduni Batavonum 1705. Latinankielinen osa. Faksimilipainos: The Gregg Press Limited, London 1962.
- D. Martin Luthers Werke: kritische Gesamtausgabe*. Cambridge: Chadwyck-Healey. Elektroninen kirja: Luthers Werke im WWW. <http://luther.chadwyck.co.uk/> 5.12.2016
- Lutherbibel 2017*. <https://www.die-bibel.de/bibeln/online-bibeln/lutherbibel-2017/bibeltext/> 5.6.2017
- Mikael Agricolan teokset I-III*. WSOY, Porvoo 1987. Saatavissa myös: http://kaino.kotus.fi/korpus/vks/meta/agricola/agricola_coll_rdf.xml 5.6.2017
- Das Neue Testament Deutzsch*. Vuittenberg 1522. https://de.wikisource.org/wiki/Das_Neue_Testament_Deutzsch 4.1.2016
- Raamattu. Vanha testamentti – Vuoden 1933 kirkolliskokouksen käyttöön ottama suomennos. Uusi testamentti – Vuoden 1938 kirkolliskokouksen käyttöön ot-tama suomennos*. <http://www.evl.fi/raamattu/1933,38/> 4.8.2016
- Raamattu. Vuoden 1992 kirkolliskokouksen käyttöön ottama suomennos*. <http://www.evl.fi/raamattu/1992/> 4.8.2016
- Samlade skrifter af Olavus Petri* utgifna af Sveriges Kristliga Studentrörelses Förlag under redaktion af Bengt Hesselman. Upsala: Almqvist & Wiksell's Boktryckeri-A.-B. 1915.
- Thet Nyia Testamentit på Swensko 1526*. Med en efterskrift utgiven i faksimil av Erik Gamby. Uppsala: Bokgillet's Förlag.
- Vanhan kirjasuomen korpus*. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus 5.12.2006. http://kaino.kotus.fi/korpus/vks/meta/vks_coll_rdf.xml

MUUT LÄHTEET:

- AIKHENVALD, ALEXANDRA Y. 2004: *Evidentiality*. Oxford: Oxford University Press.
- 2006: Grammars in contact. A cross-linguistic perspective. – Alexandra Y. Aikhenvald & R. M. W. Dixon (toim.), *Grammars in contact. A cross-linguistic typology* s. 1–66. Oxford: Oxford University Press.

- AMT = *Mikael Agricolan teosten morfosyntaktinen tietokanta*. Vuosina 2004–2007 Turun yliopiston ja Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen yhteistyöhankkeena tuotettu tietokannan prototyyppi. Turun yliopisto.
- ANTTILA, RAIMO 1989: *Historical and Comparative Linguistics*. – Current issues in Linguistic Theory 6. Amsterdam: John Benjamins.
- ARUMAA, P. 1935: Eesti-liivi ja läti ühisest fraseoloogiast ning süntaksist. – *Eesti keel* 14/4 s. 124–136.
- BAKER, MONA 1996: Corpus-based translation studies: the challenges that lie ahead. – Harold Somers (toim.), *Terminology, LSP and translation. Studies in Language Engineering in honor of Juan C. Sager* s. 175–186. Amsterdam: John Benjamins.
- BARÐDAL, JÓHANNA – GILDEA, SPIKE 2015: Diachronic Construction Grammar: Epistemological Context, basic assumptions and historical implications. – Jóhanna Barðdal, Elena Smirnova & Lotte Sommerer (toim.), *Diachronic Construction Grammar* s. 1 – 50. Amsterdam: John Benjamins.
- BARTSCH, WERNER 1980: *Tempus, Modus, Aspekt. Die systembildenden Ausdrucksategorien beim deutschen Verbalkomplex*. Frankfurt: Diesterweg.
- BAUMGARTEN, NICOLE – ÖZÇETIN, DEMET 2008: Linguistic variation through language contact in translation. – Peter Siemund & Noemi Kintana (toim.), *Language contact and contact languages* s. 293–316. Amsterdam: John Benjamins.
- BECKMAN, NATANAEL 1917: Hur uttryckes hos verbet framtid i forn- och nysvenskan? En provföreläsning och en önskelista. – *Språk och stil* XVII s. 1–16.
- BERGMAN, GÖSTA 1968: *Kortfattad svensk språkhistoria*. Stockholm: Bokförlaget Prisma.
- BOAS, HANS J. 2013: Cognitive Construction Grammar. – Thomas Hoffmann & Graeme Trousdale (toim.), *The Oxford Handbook of Construction Grammar* s. 233–250. Oxford: Oxford University Press.
- BOLINGER, DWIGHT 1980: *Wanna* and the gradience of auxiliaries. – Gunter Brettschneider & Christian Lehmann (toim.), *Wege zur Universalienforschung: Sprachwissenschaftliche Beiträge zur 60. Geburtstag von Hansjakob Seiler* s. 292–299. Tübinger Beiträge zur Linguistik 145. Tübingen: Narr.
- BORIN, LARS – FORSBERG, MARKUS – ROXENDAL, JOHAN 2012: Korp – the corpus infrastructure of Språkbanken. Vanhan kirjasuomen korpus. <https://korp.csc.fi> 6.5.2017
- BYBEE, JOAN 1995: The Semantic Development of Past Tense Modals in English. – Joan Bybee & Suzanne Fleischman (toim.), *Modality in Grammar and Discourse* s. 503–517. Cambridge: Cambridge University Press.
- 2010: *Language, Usage and Cognition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- 2013: Usage-based theory and exemplar representations of constructions. – Thomas Hoffmann & Graeme Trousdale: *The Oxford Handbook of Construction Grammar* s. 49–69. Oxford: Oxford University Press.
- BYBEE, JOAN – FLEISCHMAN, SUZANNE 1995: Modality in Grammar and Discourse. An Introductory Essay. – Joan Bybee & Suzanne Fleischman (toim.), *Modality in Grammar and Discourse* s.1–14. Amsterdam: John Benjamins.
- BYBEE, JOAN – PAGLIUCA, WILLIAM – PERKINS, REVERE D. 1991: Back to the future. – Elizabeth Closs Traugott & Bernd Heine (toim.), *Approaches to grammaticalization. 2: Focus on types of grammatical markers* s. 17–58. Amsterdam: John Benjamins.

- BYBEE, JOAN – PERKINS, REVERE – PAGLIUCA, WILLIAM 1994: *The Evolution of Grammar. Tense, Aspect and Modality in the Languages of the World*. Chicago: University of Chicago Press.
- BW = *Brockhaus-Wahrig: Deutsches Wörterbuch in sechs Bänden*. Wiesbaden: Brockhaus 1983.
- CARLSSON, STEN 1986: Finland och det svenska riket. – Sulo Huovinen (toim.), *Finland I det svenska riket* s. 7–17. Stockholm: Kulturfonden för Sverige och Finland.
- CHRISTENSEN, LISA U. 1997: *Framtidsuttrycken i svenskans temporal system*. Lund: Lund University Press.
- COATES, JENNIFER 1983: *The Semantics of the Modal Auxiliaries*. London: Croom Helm.
- COETSEM, FRANS VAN 2000: *A general and unified theory of the transmission process in language contact*. Monographien zur Sprachwissenschaft 19. Heidelberg: Winter.
- CROFT, WILLIAM 2000: *Explaining language change. An evolutionary approach*. Harlow: Pearson Education.
- 2007: *Radical Construction Grammar: Syntactic Theory in Typological Perspective*. DOI:10.1093/acprof:oso/9780198299554.001.0001. 14.4.2017
- CROFT, WILLIAM – CRUISE, D. ALAN 2004: *Cognitive Linguistics*. Cambridge Textbooks in Linguistics. Cambridge: Cambridge University Press.
- DAHL, ÖSTEN 1985: *Tense and Aspect Systems*. Oxford: Basil Blackwell.
- 2008a: Kuinka eksoottinen kieli suomi on? – *Virittäjä* 112 s. 545–559.
- 2008b: The grammar of future time reference in European languages. – Östen Dahl (toim.), *Tense and Aspect in the Languages of Europe* s. 309–328. Empirical Aspects to Language Typology 20-6. Berlin: De Gruyter Mouton.
- DAHL, ÖSTEN – KOPTJEVSKAJA-TAMM, MARIA (toim.) 2001: *The Circum-Baltic Languages: typology and contact 1–2*. Amsterdam: John Benjamins.
- DECLERCK, RENAAT 2011: The definition of modality. – Adeline Pratard & Frank Brisard (toim.), *Cognitive Approaches to Tense, Aspect, and Epistemic Modality* s. 21–44. Amsterdam: John Benjamins.
- Den svenska bibeln: ett 450-årsjubileum 1994*. Svenska bibelsällskapet. Stockholm: Proprius.
- DE SCHEPPER, KEES – ZWARTS, JOOST 2009: Modal geometry. – Lotte Hogeweg, Helen Hoop & Andrej Malchukov (toim.), *Cross-linguistic Semantics of Tense, Aspect, and Modality* s. 245–269. Amsterdam: John Benjamins.
- DE SMIT, MERLJN 2006: *Language Contact and Structural Change. An old Finnish case study*. Acta Universitatis Stockholmiensis, Studia Fennica Stockholmiensia 9. Stockholm: Acta Universitatis Stockholmiensis: Almqvist & Wiksell International.
- 2010: On Some Problems of Old Finnish Syntax. – Sirkka Saarinen, Kirsti Siitonen & Tanja Vaittinen (toim.), *Sanoista kirjakieliin. Juhlakirja Kaisa Häkkiselle 17. marraskuuta 2010* s. 113–125. Suomalais-Ugrilaisen Seuran toimituksia 259. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- 2015: Marked Subjects in Old Finnish. Internal and Contact-Induced Change. – *Journal of Language Contact* 8 s. 299–340.
- 2016: Fluid intransitivity in Old Finnish. – *Finnisch-Ugrische Forschungen, Band 63, Heft 1–3* s. 153–213. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- DIK, SIMON C. 1997: *The Theory of Functional Grammar. Part 1, The Structure of the Clause*. Second, revised edition. Edited by Kees Hengeveld. Berlin: De Gruyter Mouton.

- Eesti piiblitõlke ajalooline konkordants*. Tallinn: Eesti keele instituut 2013 [päivitetty 15.2.2017]. <http://www.eki.ee/piibel/>
- ELSAYED, KIRSI 1997: Infinitiivin subjekti manipuloinnin kohteena. – *Sananjalka* 39 s. 99–117.
- ERELT, MATI 2001: Some notes on the grammaticalization of the verb *pidama* in Estonian. – Mati Erelt (toim.), *Estonian: Typological Studies V* s. 7–25. Tartu ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 18. Tartu: University of Tartu.
- 2002a: Does Estonian have the jussive? – *Linguistica Uralica* 2 s. 110–117.
- 2002b: Evidentiality in Estonian and some other languages. – *Linguistica Uralica* 2 s. 93–96.
- ESKOLA, SARI 2004: Untypical frequencies in translated language. A corpus-based study on a literary corpus of translated and non-translated Finnish. – Anna Mauranen & Pekka Kujamäki (toim.), *Translation universals – do they exist?* s. 83–99. Amsterdam: John Benjamins.
- FAUCONNIER, GILLES 1994: *Mental Spaces: Aspects of Meaning Construction in Natural Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- FILLMORE, CHARLES J. 1982: Frame Semantics. – The Linguistic Society of Korea (toim.), *Linguistics in the Morning Calm. Selected Papers from SICOL-1981* s. 111–137. Seoul: Hanshin Publishing Company.
- FLEISCHMAN, SUZANNE 1982: *Future in thought and language. Diachronic evidence from Romance*. Cambridge: Cambridge University Press.
- 1995: Imperfective and Irrealis. – Joan Bybee & Suzanne Fleischman (toim.): *Modality in Grammar and Discourse* s. 519–551. Amsterdam: John Benjamins.
- FLINT, AILI 1980: *Semantic structure in the Finnish lexicon: verbs of possibility and sufficiency*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 360. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- FORSMAN SVENSSON, PIRKKO 2003: Verbi *tarvita* 1700-luvun ja 1800-luvun alun tekstien verbiketjuissa: Kaikki ihmiset tarvitsevat etziä sowindota Jumalan kanssa. – *Virittäjä* 107 s. 263–273.
- FRIED, MIRJAM 2013: Principles of constructional change. – Thomas Hoffman & Graeme Trousdale (toim.): *The Oxford Handbook of Constructional Grammar*. Oxford University Press.
- FRIED, MIRJAM – ÖSTMAN, JAN-OLA 2004: Construction Grammar. A thumbnail sketch. – Mirjam Fried & Jan-Ola Östman (toim.), *Construction Grammar in a Cross-Language Perspective* s. 11–86. Amsterdam: John Benjamins.
- GIRLE, ROD 2003: *Possible Worlds*. Stocksfield: Acumen.
- GIVÓN, TALMY 1984: *Syntax. A Functional-Typological Introduction. Vol. 1–2*. Amsterdam: John Benjamins.
- 2001: *Syntax: An Introduction. Volume 1*. Amsterdam: John Benjamins.
- GOLDBERG, ADELE E. 1995: *Constructions: a construction grammar approach to argument structure*. Chicago: University of Chicago Press.
- 2006: *Constructions at Work: The Nature of Generalization in Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- 2013: Constructionist approaches. – Thomas Hoffmann & Graeme Trousdale (toim.), *The Oxford Handbook of Construction Grammar* s. 15–30. Oxford: Oxford University Press.
- GUMMERUS, JAAKKO 1955: *Mikael Agricolan Rukouskirja ja sen lähteet*. Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran toimituksia 44. Helsinki: Suomen Kirkkohistoriallinen Seura.

- HABICHT, KÜLLI 2001: Vanhan kirjaviron modaalirakenteista. – Tõnu Seilenthal, Anu Nurk & Triinu Palo (toim.), *Congressus Nonus Internationalis Fenno-Ugristarum 7. – 13.8.2000 Tartu. Pars IV. Dissertationes Sectionum: Linguistica I* s. 268–276. Tartu: Eesti Fennougristide Komitee.
- HAKANEN, AIMO 1972: *Normaalilause ja eksistentiaalilause*. Commentationes Fennicae 5. Turku: Turun yliopisto.
- HAKULINEN, LAURI 1946: *Suomen kielen rakenne ja kehitys. 2, Sanasto- ja lauseoppia*. Helsinki: Otava.
- HAKULINEN, AULI – KARLSSON, FRED – VILKUNA, MARIA 1980: *Suomen kielen tekstilauseiden piirteitä: kvantitatiivinen tutkimus*. Publications No. 6. Helsinki: Department of General Linguistics.
- HAKULINEN, AULI – SORJONEN, MARJA-LEENA 1989: Modaaliverbit spontaanissa keskustelussa. – Auli Hakulinen (toim.), *Suomalaisen keskustelun keinoja* s. 73–97. Kieli 4. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- HARJULA, RAIMO 2011: *Jeesus – mies myyttien takana*. Helsinki: Gaudeamus Helsinki University Press.
- HARRIS, ALICE C. – CAMPBELL, LYLE 1995: *Historical syntax in cross-linguistic perspective*. Cambridge: Cambridge University Press.
- HEIKKINEN, VESA – VOUTILAINEN, EERO 2012: Genre – monitieteinen näkökulma. – Vesa Heikkinen, Eero Voutilainen, Petri Lauerma, Ulla Tiilikä & Mikko Lounela (toim.), *Genreanalyysi – tekstilajitutkimuksen käsikirja* s. 17–47. Helsinki: Gaudeamus.
- HEINE, BERND 1993: *Auxiliaries. Cognitive Forces and Grammaticalization*. Oxford: Oxford University Press.
- 1995: On the German *werden* future – W. Abraham, T. Givon & S.A. Thompson (toim.), *Discourse, Grammar and Typology* s. 119–138. Amsterdam: John Benjamins.
- HEINE, BERND – CLAUDI, ULRIKE – HÜNNEMEYER, FRIEDERIKE 1991: *Grammaticalization: A conceptual framework*. Chicago: University of Chicago Press.
- HEINE, BERND – KUTEVA, TANIA 2000: *The Changing Languages of Europe*. Oxford: Oxford University Press.
- 2002: *World Lexicon of Grammaticalization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- 2005: *Language Contact and Grammatical Change*. Cambridge: Cambridge University Press.
- 2007: *The genesis of grammar*. Oxford: Oxford University Press.
- 2010: Contact and Grammaticalization – Raymond Hickey (toim.), *The handbook of language contact* s. 86–105. Blackwell handbooks in linguistics. Chichester: Wiley & Blackwell.
- HEININEN, SIMO 1988: *Suomen piispainkronikka / Paavali Juusten*. Suomennos ja selitykset Simo Heininen. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 1992: *Mikael Agricolan psalmisummaariot*. Suomi 166. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 1993: *Mikael Agricolan Vanhan testamentin summaariot*. Suomi 169. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 476. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 1999: *Mikael Agricola raamatunsuomentajana*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 761. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 2000: Jalopeurukaisen jäljillä. *Tieteessä tapahtuu* 5. <http://www.tieteessatapahtuu.fi/005/sisalto.html> 29.4.2016.

- 2007: *Mikael Agricola. Elämä ja teokset*. Helsinki: Edita Prima.
- HELASVUO, MARJA-LIISA 1996: Ollako vai eikö olla – eksistentiaalilauseen subjektin koh-
talonkysymys. *Virittäjä* 100 s. 340–356.
- HELLQUIST, ELOF 1957: *Svensk Etymologisk Ordbok*. 3. painos. Lund: Gleerups.
- HERLIN, ILONA 1998: *Suomen kun*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 712.
Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- HILPERT, MARTIN 2008: *Germanic future constructions: a usage-based approach to
language change*. Amsterdam: John Benjamins.
- 2014: *Construction Grammar and its Application to English*. Edinburgh Text-
books on the English Language – Advanced. Edinburgh: Edinburgh Univer-
sity Press.
- HJELT, ARTHUR 1909: *Mikael Agricola Uuden testamentin kääntäjänä: juhlaesitelmä Suo-
men kirkkohistoriallisen seuran vuosikokouksessa 19. p. tammik. 1908*. Hel-
sinki: Suomen kirkkohistoriallinen seura.
- HOFFMAN, THOMAS – TROUSDALE, GRAEME 2013: Construction Grammar: Introduction.
– Thomas Hoffman & Graeme Trousdale (toim.), *The Oxford Handbook of
Construction Grammar* s. 15–31. Oxford: Oxford University Press.
- HOLMA, JUHANI 2008: *Sangen ialo Rucous: schwenkfeldiläisten rukouskirja Mikael
Agricolan lähteenä*. Helsinki: Yliopistopaino.
- HOPPER, PAUL J. 1991: On Some Principles of Grammaticalization. – Elizabeth Closs
Traugott & Bernd Heine (toim.), *Approaches to Grammaticalization. 1:
Focus on theoretical and methodological issues* s. 17–35. Amsterdam: John
Benjamins.
- HOPPER, PAUL J. – TRAUOGOTT, ELIZABETH C. 2003: *Grammaticalization*. 2nd ed.
Cambridge: Cambridge University Press.
- HOUSE, JULIANE 1997: *Translation quality assessment. A Model Revisited*. Tübingen: Narr.
- HUDSON, RICHARD 2007: *Language Networks: The New Word Grammar*. Oxford: Oxford
University Press.
- 2010: *An Introduction to Word Grammar*. Cambridge Textbooks in Linguis-
tics. Cambridge: Cambridge University Press.
- HUOVINEN, SULO 1986: Finska språkets ställning i det svenska riket. – Sulo Huovinen
(toim.), *Finland i det svenska riket* s. 65–87. Stockholm: Kulturfonden för
Sverige och Finland.
- HUUMO, TUOMAS 2002: Mikä kielen mielestä on tuloksellista? – Ilona Herlin, Jyrki Kallio-
koski, Lari Kotilainen & Tiina Onikki-Rantajääskö (toim.), *Äidinkielen mer-
kitykset* s. 534–555. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 869. Hel-
sinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- HUUMO, TUOMAS – HELASVUO, MARJA-LIISA 2015: On the subject of subject in Finnish.
– Marja-Liisa Helasvuo & Tuomas Huumo (toim.), *Subjects in Constructions
– Canonical and Non-Canonical* s. 13–41. Amsterdam: John Benjamins.
- HÄKKINEN, KAISA 1994: *Agricolasta nykykieleen*. WSOY.
- 1997: Kuinka ruotsin kieli on vaikuttanut suomeen? – *Sananjalka* 39
s. 31–53.
- 2011: Johdatus Mikael Agricolan Käsikirjaan. – Kaisa Häkkinen (toim.), *Mi-
kael Agricolan Käsikirja* s. VII-XXII. Wanhan suomen arkisto 4. Turku:
Turun yliopisto.
- 2015: *Spreading the Written Word. Mikael Agricola and the Birth of Literary
Finnish*. Studia Fennica Linguistica 19. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden
Seura.

- IKOLA, OSMO 1949: *Tempusten ja modusten käyttö ensimmäisessä suomenkielisessä raamatussa verrattuna vanhempaan ja nykyiseen kieleen. 1, Johdanto: Indikatiivin presensin ja futuristen liittomuotojen temporaalinen käyttö*. Turun yliopiston julkaisuja B32. Turku: Turun yliopisto.
- 1950: *Tempusten ja modusten käyttö ensimmäisessä suomenkielisessä raamatussa verrattuna vanhempaan ja nykyiseen kieleen. 2, Indikatiivin presensin ja futuristen liittomuotojen temporaalinen käyttö*. Turun yliopiston julkaisuja B34. Turku: Turun yliopisto.
- 1953: *Viron ja liivin modus obliquuksen historiaa*. Suomi 106, 4. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 1959: Eräistä suomen syntaktisista siirtymistä. – *Sananjalka 1* s. 39–60.
- 1960: *Das Referat in der Finnischen Sprache. Syntaktisch-stilistische Untersuchungen*. Helsinki: Suomalaisen Tiedeakatemia. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.
- 1974: *Lauseenvastikeoppia: nykysuomen lauseenvastikkeiden ja niihin verrattavien rakenteiden selvittelyä*. Tietolipas 76. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 1988: Agricolan äidinkieli. – Esko Koivusalo (toim.), *Mikael Agricolan kieli* s. 25–68. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 869. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- IKOLA, OSMO – PALOMÄKI, ULLA – KOITTO, ANNA-KAISA 1989: *Suomen murteiden lauseoppia ja tekstikielioppia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 511. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- INABA, NOBUFUMI 2015: *Suomen datiivigenetiivin juuret vertailevan menetelmän valossa*. Helsinki: Suomalais-ugrilaisen seuran toimituksia 272. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- INABA, NOBUFUMI – BLOKLAND, ROGIER 2001: Allative, genitive and partitive. On the dative in Old Finnish. *Congressus Nonus Internationalis Fenno-Ugristarum 7. – 13.8.2000 Tartu. Pars IV* s. 421–431. Tartu.
- ISK = HAKULINEN, AULI – VILKUNA, MARIA – KORHONEN, RIITTA – KOIVISTO, VESA – HEINONEN, TARIJA RIITTA – ALHO, IRJA 2004: *Iso suomen kielioppi*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 950. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- ITKONEN-KAILA, MARIA 1997: *Mikael Agricolan Uusi testamentti ja sen erikieliset lähtötekstit*. Suomi 184. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- ITKONEN, TERHO 1993: *Subject and Object Marking in Finnish. An inverted ergative system and an "ideal" ergative sub-system*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran toimituksia 216. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- JAKOBSON, ROMAN 1957: Shifters, Verbal Categories, and the Russian Verb. – Linda R. Maugh & Morris Malle (toim.) 1984, *Russian and Slavic Grammar. Studies 1931–81* s. 41–58. Janua Linguarum Series Maior 106. Berlin: De Gruyter Mouton.
- JANSSEN, THEO A.J.M. 1989: Die Hilfsverben *werden* (deutsch) und *zullen* (niederländisch): modal oder temporal? – W. Abraham ja T. Janssen (toim.), *Tempus – Aspekt – Modus: Die lexikalischen und grammatischen Formen in den Germanischen Sprachen* s. 65–84. Tübingen: Niemeyer.
- JARVIS, SCOTT – PAVLENKO, ANITA 2008: *Crosslinguistic Influence in Language and Cognition*. New York: Routledge.
- JESPERSEN, OTTO 1924: *The Philosophy of Grammar*. 12. impr. (1977). London: Allen & Unwin.

- 1925: *Language: its nature, development and origin*. 3. painos. London: Allen & Unwin.
- JOHANSON, LARS 2008: Remodeling grammar. Copying, conventionalization, grammaticalization. – Peter Siemund & Noemi Kintana (toim.), *Language contact and contact languages* s. 61–79. Amsterdam: John Benjamins.
- JÄÄSKELÄINEN, ANNI 2013: *Todisteena äänen kuva. Suomen kielen imitatiivikonstruktiot*. Helsinki: Unigrafia Oy.
- JÄÄSKELÄINEN, RIITTA 1999: *Tapping the process. An explorative study of the cognitive and affective factors involved in translation*. Joensuun yliopiston humanistisia julkaisuja 22. Joensuu: Joensuun yliopisto.
- JÖRGENSEN, NILS – SVENSSON, JAN 1986: *Nusvensk grammatik*. Malmö: Liber.
- KALLIOKOSKI, JYRKI 2005: Referointi ja moniäänisyys kielenkäytön ilmiönä. – Markku Haakana ja Jyrki Kalliokoski (toim.), *Referointi ja moniäänisyys* s. 9–43. Tietolipas 206. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KARTTUNEN, LAURI 1971: Implicative verbs. – *Language* Vol. 47 No 2 s. 340 – 358.
- KAUPPINEN, ANNELI 1998: *Puhekuviot, tilanteen ja rakenteen liitto. Tutkimus kielen omaksumisesta ja suomen konditionaalista*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 713. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KEHAYOV, PETAR – TORN-LEESIK, REELI 2009: Modal verbs in Balto-Finnic. – Björn Hansen & Ferninand de Haan (toim.), *Modals in the Languages of Europe. A Reference Work* s. 363–402. Berlin: De Gruyter Mouton.
- KIURU, SILVA 2009a: Agricolaa tekstilajeittain. – Lea Laitinen, Taru Nordlund & Mari Siironen (toim.), *Palavasta rakkaudesta äidinkieleen. Silva Kiurun tutkimuksia suomen kirjakielen historiasta* s. 39–61. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen ja kotimaisen kirjallisuuden laitos.
- 2009b: Agricolan Uusi testamentti ja ensimmäiset Raamattumme. – Lea Laitinen, Taru Nordlund & Mari Siironen (toim.), *Palavasta rakkaudesta äidinkieleen. Silva Kiurun tutkimuksia suomen kirjakielen historiasta* s. 62–83. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen ja kotimaisen kirjallisuuden laitos.
- KAHLOS, MAIJASTIINA 1997: Joosefilla ja Marialla ei ollut syytä lähteä Betlehemiin. – *Helsingin Sanomat* 21.12.1997.
- KANGASNIEMI, HEIKKI 1992: *Modal expressions in Finnish*. Studia Fennica. Linguistica 2. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KAUPPINEN, ANNELI 1998: *Puhekuviot, tilanteen ja rakenteen liitto. Tutkimus suomen kielen omaksumisesta ja suomen konditionaalista*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 713. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KAY, PAUL – FILLMORE, CHARLES J. 1999, Grammatical Constructions and Linguistic Generalizations: The What’s X doing Y? Construction. – *Language* vol. 75 nr 1 s. 1–33.
- KELA, MARIA 2007: *Jumalan kasvot suomeksi. Metaforisaatio ja erään uskonnollisen ilmauksen synty*. Jyväskylä Studies in Humanities 82. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- 2013: Vertailu teolingvistiikan tutkimusmenetelmänä. – Leena Kolehmainen, Matti Miestamo & Taru Nordlund (toim.), *Kielten vertailun metodiikka* s. 396–419. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1387. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KELLER, RUDI 1994: *On language change. The invisible hand in language*. Käännös Brigitte Nerlich. London: Routledge.

- KOLEHMAINEN, LEENA 2013: Käännöstiede ja kontantilingvistiikka kohtaavat. – Leena Kolehmainen, Matti Miestamo & Taru Nordlund (toim.), *Kielten vertailun metodiikka* s. 420–460. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1387. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KOLEHMAINEN, LEENA – NORDLUND, TARU 2011: Kielellinen muutos tutkimuksen kohteena. Kieltenvälinen vertailu, kieliopillistuminen ja kielikontaktien tutkimus. – *Virittäjä* 115 s. 5–35.
- KOSKINEN, ARJA 1998: *Toiminnan välttämättömyys ja mahdollisuus: pohjoissaamen modaalisten ilmausten semantiikkaa ja syntaksia*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran toimituksia 231. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- KOTILAINEN, LARI 2007: *Konstruktoiden dynamiikkaa*. <https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/19645/konstruk.pdf> 28.4.2017
- KOTILAINEN, LARI – HERLIN, ILONA 2012: Johdatus verbi- ja konstruktio tutkimukseen. – Ilona Herlin & Lari Kotilainen (toim.), *Verbit ja konstruktiot*. Suomi 201. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KRANICH, SVENJA – BECHER, VIKTOR – HÖDER, STEFFEN 2011: A tentative typology of translation-induced language change. – Svenja Kranich, Viktor Becher, Steffen Höder & Juliane House (toim.), *Multilingual discourse production. Diachronic and synchronic perspectives* s. 11–43. Amsterdam: John Benjamins.
- KS = *Kielitoimiston sanakirja* 2017. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus. URN:NBN:fi:kotus-201433. Verkkojulkaisu HTML. Päivitetty 28.2.2017 [viitattu 8.4.2017].
- KUJAMÄKI, PEKKA 2013: Vertaileva kääntäjä, vertaileva tutkija: kieltenvälinen vertailu käännöstieteessä. – Leena Kolehmainen, Matti Miestamo ja Taru Nordlund (toim.), *Kielten vertailun metodiikka* s. 355–395. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1387. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LAITINEN, LEA 1988: –kö vai saako? Modaaliverbin kaksoissidos. – *Virittäjä* 92 s. 57–83.
- 1992: *Välttämättömyys ja persoona. Suomen murteiden nesessiivisten rakenteiden semantiikkaa ja kielioppia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 569. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LAMIROY, BÉATRICE – DROBNJAKOVIĆ, ANA 2009: Auxiliaries and Grammaticalization. – Corinne Rossari, Claudia Ricci & Adriana Spiridon (toim.): *Grammaticalization and Pragmatics: Facts, Approaches, Theoretical Issues* s. 19–33. Studies in Pragmatics 5. Leiden: Brill.
- LANGACKER, RONALD 1999: *Grammar and Conceptualization*. Cognitive Linguistics Research 14. Berlin: De Gruyter Mouton.
- 2008: *Cognitive Grammar: A Basic Introduction*. New York: Oxford University Press.
- LAURANTO, YRJÖ 2013: Suomen kielen imperatiivi – yksi paradigma, kaksi systeemiä. – *Virittäjä* 117 s. 156–200.
- LEHIKONEN, LAILA – KIURU, SILVA 1989: *Kirjasuomen kehitys*. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- LEHMANN, CHRISTIAN 2002: *Thoughts on grammaticalization*. Second, revised edition. Arbeitspapiere des Seminars für Sprachwissenschaft der Universität Erfurt 9. Erfurt: Universität Erfurt.
- LEHTINEN, TAPANI 1983: Suomen konditionaalien morfologisesta ja semantisestä motivaatiosta. – *Virittäjä* 87 s. 482–507.
- LEINO, JAAKKO 1999: Mitä tarkoittaa *se, että?* – *Virittäjä* 103 s. 27–50.

- 2003: *Antaa sen muuttua. Suomen kielen permissiivirakenne ja sen kehitys.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 900. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 2015: The syntactic and semantic history of the Finnish genitive subject. Construction networks and the rise of a grammatical category. – Marja-Liisa Helasvuo & Tuomas Huumo (toim.), *Subjects in Constructions - Canonical and Non-Canonical* s. 231–251. Amsterdam: John Benjamins.
- LEINO, PENTTI 1986: Infinitiivin asema lauseessa. – *Kieli 1* s. 103–156. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- 1989: Paikallissijat ja suhdesäntö: kognitiivisen kieliopin näkökulma. – *Virittäjä 93* s. 161–219.
- 1993: Polysemia – kielen moniselitteisyys. – *Kieli 7*. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- LEINO, PENTTI – HERLIN, ILONA – HONKANEN, SUVI – KOTILAINEN, LARI – LEINO, JAAKKO – VILKKUMAA, MAIJA 2001: *Roolit ja rakenteet. Henkilöviitteinen allatiivi Biblian verbikonstruktioissa.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 813. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LEWIS, G. L. 1967: *Turkish grammar.* Oxford: Oxford University Press.
- LINDSTEDT, JOUKO 2009: Balkanin kieliliitto. – Jyrki Kalliokoski, Lari Kotilainen & Päivi Pahta (toim.), *Kielet kohtaavat* s. 75–95. Tietolipas 227. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LINDQVIST, NATAN 1941: *Nya Testamentet i Gustav Vasas Bibel under jämförelse med texten av år 1526.* Stockholm: Svenska Kyrkans Diakonistyrelsens Bokförlag.
- LINDSTRÖM, JAN 2003: Syntaksia suomenruotsalaisittain – *Virittäjä 107* s. 545–567.
- LOCKWOOD, W.B. 1968: *Historical German Syntax.* Oxford history of the German language. Oxford: Clarendon Press.
- LYONS, JOHN 1977: *Semantics.* Vol. 1–2. Cambridge: Cambridge University Press.
- MALCHUKOV, ANDREJ 2009: Incompatible categories. Resolving the present perfective paradox. – Lotte Hogeweg, Helen Hoop & Andrej Malchukov (toim.), *Cross-linguistic Semantics of Tense, Aspect, and Modality* s. 13–31. Amsterdam: John Benjamins.
- MATIHALDI, HILKKA-LIISA 1980: *Nykysuomen modukset. 1, Kvalitatiivinen analyysi.* Acta Universitatis Ouluensis. Series B, Humaniora; 7. Oulu: Oulun yliopisto.
- MATRAS, YARON 2009: *Language contact.* Cambridge Textbooks in Linguistics. Cambridge: Cambridge University Press.
- 2010: Contact, Convergence, and Typology. – Raymond Hickey (toim.), *Handbook of Language Contact* s. 66–85. Blackwell Handbooks in Linguistics. Chichester: Wiley & Blackwell.
- MAURI, CATERINA – ANDREA SANSÒ 2011: How directive constructions emerge: Grammaticalization, constructionalization, cooptation. – *Journal of Pragmatics 43* s. 3489–3521.
- METSLANG, HELLE 1997: Eesti keele ja teiste soome-ugri keelte fuutuurumi arenguid. – *Keel ja Kirjandus 4* s. 226–231.
- NES = HÄKKINEN, KAISA 2004: *Nykysuomen etymologinen sanakirja.* Helsinki: WSOY.
- NIDA, EUGENE A. 1989: Science of Translation. – Andrew Chesterman (toim.), *Readings in Translation theory* s. 80–98. Helsinki: Finn Lectura.
- NISSI, RIIKKA – MIELIKÄINEN, AILA 2014: Johdanto. Riikka Nissi & Aila Mielikäinen (toim.), *Sanaa tutkimassa. Näkökulmia uskonnolliseen kieleen ja sen käyttöön.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1398. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

- NS = SADENIEMI, MATTI – VESIKANSA, JOUKO YM. 1951–61: *Nyky-suomen sanakirja 1–6*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- NURMINEN, SALLA 2015: *Lauseen aspektin ilmaiseminen suomen kielessä. Tutkimus olla-, tehdä- ja tulla-verbillisistä tekstilauseista käyttökonteksteissaan*. Turun yliopiston julkaisuja – Annales Universitatis Turkuensis. Sarja – ser. C Osa – tom. 410. Scripta Lingua Fennica Edita. Turku: Turun yliopisto.
- OJANSUU, HEIKKI 1918: Mikael Agricolan äidinkieli. – *Suomalainen Suomi* 3 s. 112–140.
- ONIGA, RENATO 2014: *Latin: A Linguistic Introduction*. – Kääntänyt ja toimittanut Norma Schifano teoksesta *Il Latino. Breve introduzione linguistica* 2007. Oxford: Oxford University Press.
- OSS = *Ordbok över svenska språket utgiven av Svenska Akademien*. Lund: Svenska Akademien 1973.
- PALMER, F.R. 1986: *Mood and modality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- PEKKARINEN, HELI 2011: *Monikasvoinen TAVA-partisiippi. Tutkimus suomen TAVA-partisiipin käyttökonteksteistä ja verbiliittojen kieliopillistumisesta*. Helsinki: Unigrafia.
- PETRUCK, MIRIAM R. L. 2013: Advances in Frame Semantics. – *Advances in Frame Semantics* s. 1–12. Amsterdam: John Benjamins. <https://login.ezproxy.utu.fi/login?url=http://site.ebrary.com/lib/uni-turku/Doc?id=10818036> 23.9.2016
- PINKSTER, HARM 1990: *Latin Syntax and Semantics*. Kääntänyt Hotze Mulder alkuteoksesta Latijnse syntaxis en semantiek 1990. Romance Linguistics. London: Routledge.
- PORTNER, PAUL 2009: *Modality*. Oxford: Oxford University Press.
- RAUKKO, JARNO 2002: Pitämisen polysemia: miten koehenkilöt hahmottavat pitää-verbin merkitystyyppejä. – *Virittäjä* 106 s. 354–374.
- RIIONHEIMO, HELKA – KOLEHMAINEN, LEENA – KUMPULAINEN, MINNA – MERILÄINEN, LEA – MUIKKU-WERNER, PIRKKO – PENTTILÄ, ESA 2014: Kontaktilingvistikan, toisen kielen omaksumisen tutkimuksen ja käännöstieteen risteyksessä. – *Virittäjä* 118 s. 317–333.
- ROSS, KRISTIINA 1999: Kas eesti kirjakeel võinuks kujuneda teistsuguseks? – Maie Kalda & Öne Kepp (toim.): *Mis on see ise? Tekst, tagapõhi, isikupära*, s. 9–30. Tallinn: Underi ja Tuglase kirjanduskeskus.
- ROSTILA, JOUNI 2006: Storage as a way to grammaticalization. – *Constructions 1/2006* s. 1–59. www.constructions-online.de 14.7.2015.
- SALMI, HEIDI 2010: *Mikael Agricolan teosten kielen alla-, ylä- ja pää-vartaloiset adpositiot*. Turun yliopiston julkaisuja. Sarja C, Scripta lingua Fennica edita 307. Turku: Turun yliopisto.
- Sananselityksiä: Ison Suomen kieliopin termejä: nesessiivirakenne*. http://kaino.kotus.fi/cgi-bin/julk1/termit.cgi?h_id=nBCGDCEJ 21.1.2016.
- SAOL = *Svenska akademiens ordlista över svenska språket* 2015. 14. painos. Svenska Akademien: Stockholm.
- SAUKKONEN, PAULI 1965: *Itämerensuomalaisten kielten tulosijainfinitiivirakenteiden historiaa I*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran toimituksia 137. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- 1966: *Itämerensuomalaisten kielten tulosijainfinitiivirakenteiden historiaa II*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran toimituksia 140. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- 2001: *Maailman hahmottaminen teksteinä. Tekstirakenteen ja tekstilajien teoriaa ja analyysia*. Helsinki: Yliopistopaino.

- SCHMEIDLER, MARIE-ELISABETH 1970: Sprachliche Analyse des Matthäus-Evangeliums, Kapitel 1–2, in der Übersetzung von Michael Agricola (1548). – Paul Ariste, Anu-Reet Kausenberg, Aime Kährik & Valmen Hallap (toim.): *Congressus tertius internationalis fenno-ugristarum: Tallinnae habitus 17.–23.8.1970 I* s. 362–368. Tallinn: Valgus.
- SEBÜKTEKIN, HIKMET 1970: *Turkish-English Contrastive Analysis: Turkish morphology and corresponding English structures*. Janua Linguarum. Series Practica 84. The Hague: Mouton.
- SELINKER, LARRY 1992: *Rediscovering interlanguage*. London: Longman.
- SIIROINEN, MARI 2006: Konstruktiot huojuivat Tokiossa. Neljäs konstruktiokielioppikonferenssi Tokiossa 1.–3.9.2006. – *Virittäjä* 110 s. 614–617.
- SIRO, PAAVO 1964: *Suomen kielen lauseoppi*. Helsinki: Tietosanakirja Oy.
- 1984: Voimisen ja kelpaamisen verbit syntaksin ongelmana. – Terttu Orpana (toim.), *Folia Fennistica & Linguistica. Vuosiartikkelit 1984* s. 121–153. Tampereen yliopiston Suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisu 11. Tampere: Tampereen yliopisto.
- SKES = TOIVONEN, Y. H. – ITKONEN, ERKKI – JOKI, AULIS J. – PELTOLA, REINO 1955–78: Suomen kielen etymologinen sanakirja I–IV. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XII. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- SKV = KUUSI, MATTI 1960: *Suomen kansan vertauksia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 299:5. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Suomen piispainkronikka / Paavali Juusten*. Suomensos ja selitykset: Simo Heininen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 476. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- TALMY, LEONARD 1976: Semantic Causative Types. – M. Shibatani (toim.), *Syntax and Semantics* 6 s. 43–116. New York: Academic.
- TARKIAINEN, VILJO – TARKIAINEN, KARI 1985: *Mikael Agricola, Suomen uskonpuhdistaja*. Helsinki: Otava.
- TELEMAN, ULF – HEDBERG, STAFFAN – ANDERSSON, ERIK 1999: *Svenska Akademiens Grammatik. 4 Satsler och meningar*. Stockholm: Svenska Akademiens: Norstedts.
- TEN CATE, ABRAHAM P. 1996: Modality of verb forms in German reported speech. – Theo A.J.M. Janssen & Wim van der Wurff (toim.), *Reported Speech. Forms and functions of the verb* s. 189–211. Amsterdam: John Benjamins.
- TIRKKONEN-CONDIT, SONJA 2002: Translationese – a myth of an empirical fact? A study into the linguistic identifiability of translated language. – *Target* 14:2 s. 207–220.
- TRAUGOTT, ELIZABETH C. 2003: Constructions in Grammaticalization. – Brian Joseph ja Richard Janda (toim.), *The Handbook of Historical Linguistics* s. 624–647. Blackwell handbooks of linguistics. Malden, MA: Blackwell.
- 2015: Toward a coherent account of grammatical constructionalization. – Jóhanna Barðdal, Elena Smirnova & Lotte Sommerer (toim.), *Diachronic Construction Grammar* s. 51–79. Amsterdam: John Benjamins.
- TRAUGOTT, ELIZABETH CLOSS – KÖNIG, EKKEHARD 1991: Semantics-Pragmatics of Grammaticalization Revisited. – Elizabeth Closs Traugott & Bernhard Heine (toim.): *Approaches to Grammaticalization. Volume I: Focus on Theoretical and Methodological Issues* s. 189–218. Amsterdam: John Benjamins.
- TROUSDALE, GRAEME 2013: Multiple inheritance and constructional change. – *Studies in Language* 37/3 s. 491–514.

- TÖRNUDD-JALOVAARA, ELISABETH 1984: *Det multifunktionella skall*. – Meddelanden från institutionen för nordisk filologi vid Uleåborgs universitet B:6. Uleåborg: Uleåborgs universitet.
- 1985a: Suomen ja ruotsin futuurista. – *Virittäjä* 89 s. 173–185.
- 1985b: *Skall* i Markusevangeliet 1917 och 1981. – Sture Allén, Lars-Gunnar Adersson, Jonas Löfström, Kerstin Nordenstam & Bo Ralph (toim.), *Svenskans beskrivning 15. Förhandlingar vid sammankomst för att dryfta frågor rörande svenskans beskrivning* s. 518–528. Göteborg: Göteborgs universitet.
- 1987: *Uppsatser om skall och skulle*. Meddelanden från institutionen för nordisk filologi vid Uleåborgs universitet B:10. Uleåborg: Uleåborgs universitet.
- 1991: "Skall" och futurum i gamla grammatikor: en diakron översikt. Helsingin kauppakorkeakoulun julkaisuja. D:136. Helsinki: The Helsinki School of Economics and Business Administration.
- ULTAN, RUSSELL 1978: The Nature of Future Tenses. – J. H. Greenberg (toim.), *Universals of Human Language, Vol. III*. s. 83–123. Stanford: Stanford University Press.
- VAN DER AUWERA, J. – PLUNGIAN, V. 1998: Modality's semantic map. – *Linguistic Typology* 2 s. 79–124.
- VATER, H. 1975: Werden als Modalverb. Joseph P. Calbert & Heinz Vater (toim.), *Aspekte der Modalität* s. 71–142. Studien zur deutschen Grammatik 1. Tübingen: Narr.
- VISAPÄÄ, LAURA 2008: *Infinitiivi ja sen infiniittisyys. Tutkimus suomen kielen itsenäisistä A-infinitiivikonstruktioista*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1181, Tiede. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- VVKS = *Virtuaalinen vanha kirjasuomi -oppimateriaali*. Sisällön tuottanut Pirkko Forsman Svensson. <http://www.helsinki.fi/vvks/> 14.3.2016.
- WESSÉN, ELIAS 1965: *Svensk språkhistoria. III Grundlinjer till en historisk syntax*. 2. painos. Stockholm studies in Scandinavian philology 19. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- WIEMER, BJÖRN – WÄLCHLI, BERNHARD 2012: Contact-induced grammatical change: Diverse phenomena, diverse perspectives. – Björn Wiemer, Bernhard Wälchli & Björn Hansen (toim.), *Grammatical Replication and Borrowability in Language Contact* s. 3–64. Berlin: De Gruyter Mouton.
- WINFORD, DONALD 2003: *An introduction to contact linguistics*. Language in Society 33. Malden, MA: Blackwell.
- YLI-VAKKURI, VALMA 1986: *Suomen kieliopillisten muotojen toissijainen käyttö*. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 28. Turku: Turun yliopisto.
- ÖSTMAN, JAN-OLA – FRIED, MIRJAM 2004, Historical and Intellectual Background of Construction Grammar. – Mirjam Fried & Jan-Ola Östman (toim.), *Construction Grammar in a Cross-Language Perspective* s. 1–10. Amsterdam: John Benjamins.

LIITTEET

LIITE 1: Mikael Agricolan tuotanto ja siihen viittaaminen tässä tutkimuksessa

<i>Ilmestymisvuosi ja teoksen nimi</i>	<i>Viittaaminen esimerkeissä (Kotuksen järjestelmä)</i>	<i>Viittaaminen tekstissä</i>
1543 <i>Abckiria</i>	<i>A-0-[sivunro]</i>	<i>Abckiria</i>
1544 <i>Rucouskiria Bibliasta / se on / molemista Testamentista / Mesuramatusta / ia muusta monesta / jotca toysella polella Luetellan / cokoopoymettu Somen Turussa</i>	<i>A-I-[sivunro]</i>	Rukouskirja
1548 <i>Se Wsi Testamenti</i>	<i>A-II-[sivunro]</i>	Uusi testamentti
1549 <i>Käsikiria Castesta ia muista Christikunnan Menoista</i>	<i>A-III-[sivunrot –80]</i>	Käsikirja
1549 <i>Messu eli Herran Echtolinen</i>	<i>A-III-[sivunrot 81–144]</i>	Messu
1549 <i>Se meiden herran Jesusen Christusen Pina / ylesnousemus ia taiuaisen Astumus / niste Neliest Euangelisterist coghottu</i>	<i>A-III-[sivunrot 145–194]</i>	Piina
1551 <i>Davidin Psaltari</i>	<i>A-III-[sivunrot 197–435]</i>	Psalttari
1551 <i>Weisut ia Ennustoxet Mosesen Laista ia Prophetista Wlos-haetut</i>	<i>A-III-[sivunrot 437–710]</i>	Veisut
1552 <i>Ne profeetat. Haggaj. Sacharia. Maleachi.</i>	<i>A-III-[sivunrot 713–]</i>	Ne Profeetat

Korpuksessa käytetyt Raamatun kirjojen lyhenteet poikkeavat osittain virallisista (esim. *Lk.* = *Luuk.*), mutta kirjan nimi on aina mainittu myös tekstissä kyseisen esimerkin yhteydessä.

e = esipuhe

reun = reunahuomautus

LIITE 2. *Skola-pitää*-vastaavuus Agricolan Luukkaan evankeliumissa ja GVB:ssä luku luvulta (sisältää infinitiivien määrän mukaan laskettuna kaikki tapaukset, joissa joko *pitää* tai *skola* käännöksissä esiintyy)

Luku	PL + SL	<i>pitää</i> ~ <i>skola</i>	<i>pitää</i> ~ <i>ei-skola</i>	<i>skola</i> ~ <i>ei-pitää</i>
I	27 + 12	9 + 6	1 + 2	17 + 4
II	4 + 11	2 + 7	0 + 1	2 + 3
III	12 + 1	8 + 1	0 + 0	4 + 0
IV	6 + 6	2 + 1	0 + 2	4 + 3
V	7 + 8	2 + 0	0 + 0	5 + 8
VI	10 + 3	7 + 2	0 + 0	3 + 1
VII	5 + 2	3 + 1	0 + 0	2 + 1
VIII	2 + 13	0 + 3	1 + 2	1 + 8
IX	7 + 9	4 + 2	0 + 2	3 + 5
X	7 + 2	3 + 1	0 + 0	4 + 1
XI	15 + 2	6 + 1	0 + 0	9 + 1
XII	27 + 10	4 + 4	1 + 0	22 + 6
XIII	17 + 1	4 + 0	2 + 0	11 + 1
XIV	5 + 4	0 + 1	2 + 0	3 + 3
XV	3 + 2	0 + 0	3 + 1	0 + 1
XVI	8 + 0	0 + 0	0 + 0	8 + 0
XVII	8 + 7	1 + 0	1 + 1	6 + 6
XVIII	16 + 10	5 + 2	0 + 0	11 + 8
XIX	7 + 10	5 + 2	0 + 0	2 + 8
XX	8 + 5	0 + 2	0 + 1	8 + 2
XXI	33 + 10	8 + 5	4 + 2	21 + 3
XXII	7 + 15	0 + 7	1 + 2	6 + 6
XXIII	4 + 5	2 + 0	0 + 1	2 + 4
XXIV	4 + 6	3 + 1	1 + 4	0 + 1
	249 + 154 = 403	78 + 49 = 127	17 + 21 = 37	154 + 84 = 238

LIITE 3. REF-merkitystä kantaviksi arvioidut esimerkit (32 infinitiiviä; tuotannossa kahdesti käännettyjä ei toistettu)

Sen piti tosin niijn oleman / ette sinun piti kersimen / ja colluista colmanna peiuene ylesnouseman / ja ette paranus sinun Nimes cautta pidheis ilmoijettaman [A-I-510]

Cuca ombi teille osottanut ette teiden pideis weltemen sen tuleuaisen Wihan? [A-II-170-[Lk-3:7]]

Ja he rupesit kyselemen keskenens / Cuca se sis olis heiste / ioca sen tekemen piti. [A-II-233-[Lk-22:23]]

Nin tuli rijta heiden wälilens / Cuca heiste Swrin piti oleman. [A-III-158-[Lk-22:24]]

Sille eiuet he wiele Ramattu ymmertenet / ette henen piti ylesnouseman Cooleista. [A-III-183-[Jh-20:9]]

Mutta me lwlima henen oleuan sen / ioca Israelin piti lunastaman [A-III-185-[Lk-24:21]]

Eikö Christusen neite pitenyt kersimen / ia henen Cunnians sisellekieumen? [A-III-185-[Lk-24:26]]

Sille / cussa ei Christus ole / sielle on wiele nyt Kirous...ette he caiki tynni Syndijn / Coleman / ia Heluetin wicapääit ia syylliset pidheis oleman. [A-II-005-[UT-e]]

Abraham teiden Isen iloitz / ette henen piti näkemen minun peiueni [A-II-271-[Jh-8:56]]

Sille eiuet he wiele Ramattu ymmertenet / ette henen piti ylesnouseman Cooleista. [A-II-305-[Jh-20:9]]

Ne Falskit Apostolit edheswedit / ette ne 12. iotca Christusen cansa waeldanet olit / piti senuoxi Paualita paremat oleman [A-II-523-[G1-2:00]]

Ninen Coolleidhen Ylesnousemisesta / Jos he caiki ychte haua / eli toinen toisens ielkin piti ylesnouseman? [A-II-562-[1Tss-e]]

Sijne iijj. Hen ilmoitta ne wäret Pispat ia heiden iouckons taicka Eriseurans / Jotca ninen entisten iwri watan oleman piti / Jotca mös seke Auioskeskun / ette Roan piti poiskiieldemen ia piti iuri wastahacoisen Inhimisten Opin ielkin opettaman wastoin site Oppi / ionga itze p. Pauali ia mwdh christiliset opettaneet olit. [A-II-575-[1Tim-e]]

ia ennen oli todhistanut ne Pinat tuleuaiset iotca Christuses ouat / Ja sen Cunnialisudhen ioca senielkin tuleman piti [A-II-602-[1Pt-1:11]]

TEme ensimeinen P. Johannesen Epistola / on yxi toimelinen Apostolinen Lehetuskiria / Ja piti oikein ratki henen Euangeliumins ielkin seysoman. [A-II-617-[1Jh-3Jh-e]]

Ja henen Silmense ninquin Tulenlieki / ia henen Päsens monda Crunua / ia piti kirioitetun Nimen / iota eikengen tienyt / waan hen itze. [A-II-710-[Ilm-19:12]]

Eikä Laki / eikä iocu hyue Töö / tainut syndi poisotta. Sen piti Christus ia andexiandamus tekemen. [A-II-425-reun1]

Abraham vskoi ia tuli wanhurscaxi / ennenquin hen Ymberileikattijn Gen. xv. Ette Armon piti oleman io ennen quin Teco oli. [A-II-427-reun1]

Pidheiskö sis sen turhalisen oleman / ette minun Sydhemmen nudhetoinna elepi [A-III-315-[Ps-73:13]]

Ja ette Mahometin ielkin pideis Turkin tuleman [A-III-597]

Sille ei se ole vskottapa / ette Jumalan piti ychte Prophetat keskemen Hooria tekemehen [A-III-605-[Hos-e:0]]

Ette coska iocu tuli Ohraläijien tyge / iolla piti caxikymmente Mitta oleman / Nin olit sielle näpieste kymmenen [A-III-726-[Hgg-2:17]]

Waicka mutomat temen Luun...ninen Uskolistein kiusamisest / ioca piti aiallans tapactuman / ymersit. [A-III-752-[Sak-14:0]]

Josta he mös närckestyit / ette Pacanat / iotca olit ilman Laita ia Jumalata / piti heiden werdaitzens Jumalan Armois oleman. [A-II-312-[Ap-e]]

Cosca sis Maanwanhin oli Breiuiin lukenut / ia kysynyt custa makunnasta henen piti oleman [A-II-380-[Ap-23:34]] nin hen sanoi...

Nin Festus wastasi / Ette Pauali piti hyuin ketkettemen Cesarias / Ja ette hen tachttoi itze pian sinne waelta / [A-II-382-[Ap-25:4]]

Annales Universitatis Turkuensis

Turun yliopisto
University of Turku

ISBN 978-951-29-7027-8 (Painettu/Print)
ISBN 978-951-29-7028-5 (Sähköinen/Pdf)
ISSN 0082-6995 (Painettu) | ISSN 2343-3205 (Verkkajulkaisu)